

DR. SOMOGYI ALFRÉD

Az egyházjog isteni többlete

Dr. Somogyi Alfréd:

Az egyházjog isteni többlete

Calvin J. Teológiai Akadémia

Komárom, 2016.

Kiadja: A Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom, Jókai utca 36.

Felelős kiadó: **Mgr. Lévai Attila**, a Calvin J. Teológiai Akadémia igazgatója

Cím: Az egyházjog isteni többlete

Szerző: **ThDr. Somogyi Alfréd**, PhD., a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Kara Történeti Tudományok Tanszékének tanára

Kiadvány műfaja: monográfia

Lektorálták: **Prof. ThDr. Karasszon István**, PhD., a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Kara Ó- és Újszövetségi Tudományok Tanszékének vezetője
Mgr. Lévai Attila, PhD., a komáromi Selye János Egyetem Református Teológiai Kara dékánja

Szöveggondozás: **ThDr. Somogyi Alfréd, PhD.**

Műszaki szerkesztés, tipográfia:
Bucsy Balás

Nyomdai, kötészeti munkálatok:
OOK-Press Kft., Veszprém, **Szathmáry Attila**

Kiadás éve: 2016.; 1. kiadás

ISBN: 978-80-968727-7-0

A könyv kiadását a Reformáció Emlékbizottság támogatta.
© ThDr. Somogyi Alfréd, PhD. és Calvin J. Teológiai Akadémia

*Családomnak:
édesanyámnak és édesapámnak,
feleségemnek és gyermekeimnek.*

Bevezetés

Mi okozza a különbséget a közmondás, vagy szállóige és az aranymondás között? Miért más a jövőkutatás, a prognosztizálás és a prófécia? Miért nem jelenti ugyanazt a szociális munka és a diakónia? És miért nem egyenértékűek a Biblia történeti könyvei Jeseplus Flavius történeti munkáival? Pontosan tudjuk az általános választ ezekre a kérdésekre. Az általános válasz lényege minden esetben arra az „isteni többletre” utal, amelyet az egyes szembeállított párok esetében, egyedileg lehet konkretizálni.

Ezt az általánosságból levezethető egyedi pontosítást szeretném ebben a munkámban megragadni a jog és az egyházjog közötti valós különbség lehető legpontosabb megragadásával. Hiszen a leírható különbséggel egy olyan iránymutatást kapunk, amelyet az egyházjog fejlődésében alkalmazva, az egyházjogot, mint egyházi jogot megtarthatjuk a saját „isteni többletéből” fakadó egyediségének a medrében. Azért tartom ezt rendkívül fontos és időszerű vizsgálódásnak, mert a szekularizáció, a világi hatás és az egyházon kívüli jogalkotás az egyház szervezeti lényegére egyre erőteljesebb hatást – sőt mi több: nyomást – gyakorol.

Amikor a keresztyén Európában tanúi vagyunk annak, hogy az Európai Unió tagállamai jogrendjüket egységesítik, akkor ebben a folyamatban a nemzeti sajátosságok részleges feladását is ott látjuk. Ez egy olyan folyamat, amely előbb vagy utóbb a keresztyén egyházakra is hatással lesz. Tájainkon a református egyház mindig tiszteletben tartotta az 1790. évi XXVI. törvénycikkben foglalt *ius supremae inspectionis*, azaz a legfőbb felügyeleti jog elvét. Vagyis saját jogrendjét állami jóváhagyásra terjesztette fel az éppen aktuális államhatalom illetékeseihez, legyen az a császár, vagy éppenséggel a köztársasági elnök, vagy a kormány, esetleg az egyházi ügyekért felelős illetékes tárca. Ez máig így van a gyakor-

latban. Az egyháznak ez a jogkövető magatartása oda vezethet, hogy a felügyeleti jogot gyakorló állam, közvetlen befolyással bírhat az egyház életére. Ez a „külső” ráhatás az Európai Unióban egyre erőteljesebb. És ennek közvetlen megnyilvánulása lehet az egyház belső jogalkotására. Egyébként a XX. században volt már hasonló, szomorú tapasztalata a református egyháznak, amikor a materialista ideológiát valló kommunista rendszerben, amely az istenellenes és egyházüldöző államforma iránti teljes lojalitást követelte meg az egyháztól, annak tanításában és szolgálatában. A lelkipásztorok esetében még hűségesküt is kivett az állam a lelkipásztoroktól és vindikálta magának a lelkészi hivatás gyakorlására való alkalmasság megítélésének jogát.

Korunkban, az egyén jogainak folyamatos bővülése, konkrétan az emberi- és szabadságjogok egyre nagyobb mértékű tágítása, olyan helyzetbe kényszerítheti az egyházat, hogy saját jogrendjében sérülni fog az a sajátos „isteni többlet”, ami az egyház sajátja, sőt egyedisége, sajátossága. Már most látni és érezni számos konkrét egyházszervezeti, etikai és erkölcsi kérdésben, hogy a világi jogrend liberalizálása abba a megalázó helyzetbe kényszeríti a keresztyén egyházak egy részét, hogy egyházi jogának az államéhoz való igazításával – „liberalizálásával” – érezhetően távolodik az igei alapokon nyugvó strukturális, erkölcsi és etikai tanításának bizonyos tételeitől. Bizonyos egyházi élethelyzetek szabályozásában már olyan tapasztalat is áll előttünk, amit nem tudunk másként értékelni, csak úgy, hogy az egyház feladja, feladta az évszázadokon át megtartott alapjait. Ez a folyamat arra mutat, hogy a jog és az egyházjog között egyre csökken az a különbség, ami az „isteni többletben” ragadható meg. Ezáltal pedig az egyház – jogrendjének és jogfelfogásának változása nyomán – teológiájának radikális átformálódására lesz kényszerítve. Ennek törvényszerű folyamánként pedig eljön az a pillanat is, amikor az egyház újra kell, hogy értelmezze önmagát. Az eddigi és a feltételezhetően

bekövetkező további torzulások arra engednek következtetni, hogy ez az újradefiniálás nem igei és nem krisztusi alapokon fog nyugodni.

Ezért tartom rendkívül fontosnak, hogy egyházi jogunk megmaradjon a Szentírás talaján és kizárólag Isten Szentlelkének munkálkodása nyomán alakuljon az egyházjog, de mindig ugyanazon igei alapokon állva!

A római katolikus egyház a saját jogrendjét az isteni kijelentésre alapozza, amelyből – tanítása szerint – a szent hagyomány is fakad. E kettő – a Szentírás és a szent hagyomány – Róma tanítása szerint egyenértékű, az isteni eredeztetés miatt. A *ius divinum* helyességét egyébként nem is lehet vita tárgyává tenni!

Az evangélikus egyház tanítása szerint „mivel az isteni kijelentést tartalmazó Szentírásban csak erkölcsi, nem pedig jogi szabályok is vannak – az egyházi szervezet helyességének próbájául elegendő annyi, hogy az ne álljon ellentétben a Szentírással, és célszerű legyen”¹.

A református felfogás – Kálvin János nyomán – mindkét felfogásnál szigorúbb. Nem elégszik meg azzal, hogy „ne álljon ellentétben”, hanem azt tartja szem előtt, hogy a jogrend egyenesen a Szentírásból fakadjon, s azzal összhangban legyen. Kálvin maga fogalmaz így: „én csakis azokat az emberi törvényeket helyeslem, melyek részben Isten tekintélyén alapulnak, részben pedig a Szentírásból elvonva és így teljesen isteniek”². Emberi tekintélyről, egyházi tekintélyről, vagy a hagyomány tekintélyéről nem beszél a reformátor!

Ezzel szemben korunk gyakorlata és a ma már látható tendenciák, a kálvini látással ellentétes szemléletet mutatnak. Számos megragadható esetben az egyház önmaga (is) igazodik az állami (világi) előírásokhoz és az igei alapokat gyakran nélkülöző társadalmi elvárásokhoz.

¹ Dr. Boleratzky Lóránd: A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai I. rész; Budapest; 1991.; 43.o.

² Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, IV.10. 30.; Budapest; 1995. II.kötet. 485.o.

A jog legfőbb célja az igazságosság és méltányosság lehetőség szerinti érvényre juttatása. Az egyházjog célja ezzel szemben az, hogy az egyházban – amely a teológiai felfogás szerint Krisztus teste – „minden illendően és rendben történjék”³. Ez a célmeghatározás máris különbséget tesz a jog és az egyházjog között. Logikusan gondolkodva, a tényleges különbség eredője nem maga a jog, a jog elmélete, vagy akár a jog célja, hanem a jog forrása. Más szóval a jog adója.

Bár Kálvin Jánosnak az egyházfelfogása és az egyház életének szabályozása egyértelműen az ősgyülekezeti gyakorlatot vette alapul, vagyis az Újszövetséghez kötődik, én mégis az Ószövetségben keresem a jog és az egyházjog alapvető különbözőségének okait. Teszem ezt három okból:

1. az emberi civilizáció legrégebbi ismert joga – törvényei, törvénytárai – és az egyházi jog alapját képező ószövetségi törvények és parancsolatok, egyazon történeti korban foglaltattak írásba.

2. a jog írásba foglalásának történelmi korában, az emberi (világi) társadalmat az uralkodói érdek szerint szabályozza a jog. Az egyház térfelén is ugyanez a szándék, hiszen Isten kiválaszt magának egy népet, és így adja a saját népének a jogot.

3. az írásba foglalás időszakában kimutatható különbségnek, „isteni többletnek”, mindig meg kellett lennie, és ma is meg kell lennie az egyházjogban ahhoz, hogy azt az arculatát, ami sajátossá teszi az egyes jogágazati rendszerek között, el ne veszítse, hanem inkább megtarthassa célját: az egyházon belüli illendőség és rend szavatolását.

Nem véletlen, hogy a halálán lévő Dávid ezzel az utasítással fordul fia, Salamon felé, mintha politikai és erkölcsi „végrendelete” legfontosabb tételét hangsúlyozná: „Tartsd meg, amit Istened, az ÚR rád bízott! Járj az ő útján, tartsd meg rendelkezéseit, parancsolatait, döntéseit és intelmeit,

³ 1Kor 14,40. A bibliai idézeteket a Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága által készített – ún. – Új fordítású Biblia 1992-es kiadása alapján jegyzem.

ahogyan meg vannak írva Mózes törvényében. Akkor boldogulsz mindenben, amit teszel és mindenütt, ahová fordulsz”⁴.

A jelzett kor ismertebb törvénytárai közül, a legrészletesebben és legáltalánosabban ismert babiloni Hammurapi törvénykönyvének és a Tóra törvényeinek összevetéséből szeretném kimutatni az ószövetségi törvények „isteni többletét”. Teszem ezt azért, mert a vizsgált kor ma ismert és hozzáférhető törvénytárai nem ölelnek fel olyan életterületet, amely ne lenne érintve Hammurapi törvénytárában. Ezekben a „világi törvénytárakban” előforduló eltérő szabályozás, munkám tárgyának szempontjából irreleváns. Hammurapi törvénykönyvének és a Tórának (nevezzük így: a mózesi törvényeknek) az összehasonlítása azonban mutat olyan életterületeket, amelyek vagy az egyik oldalon, vagy a másik oldalon nem nyertek írásos szabályozást. Ezekkel a területekkel külön is foglalkozom munkámban. Főleg azokra az életterületekre szeretnék összpontosítani, amelyek a mózesi törvényekben megvannak, de nincs „párjuk” a Hammurapi kódexben.

Fogalmak tisztázása

Fontosnak tartom a munkámban használt kifejezések előzetes magyarázatát, mert esetenként olyan jogi szakkifejezéseket (is) kell használnom, amelyek a teológia területén nem mindig jelentik maradéktalanul ugyanazt, mint a jogtudományban. Munkám komparatív jellege miatt fontos, hogy a lehető legpontosabban megfogalmazott kritériumrendszer következetesen érvényesüljön mindkét törvénytár értékelésénél. Ezért a „világi” jogban használt szakkifejezések pontos, és a jogtudományban elfogadott értelmének, jelentéstartalmának részbeni beszűkítésével, vagy

⁴ 1Kir 2,3

részbeni kibővítésével próbálom megalkotni azt az egyházjogi fogalomrendszert, amely a jogot nemcsak az emberi társadalom és az állam keretein belül definiálja, hanem elismerve az embervilág isteni szuverenitás alatti létét, az „isteni többletelemet” is belekalkulálja, beleérti a jog kifejezésébe.

Hammurapi törvényei, törvénykönyve – a „Codex Hammurapi”-t, vagyis a 282 szabályozást értem alatta. Bár a „törvény, törvénykönyv” megnevezés jogilag nem teljesen pontos. Hammurapi ugyanis uralkodó volt Babilonban, ám törvényt hozni – az ő hitük szerint – csak az isteneknek volt joguk. Az ókori Mezopotámiában kittu(m)-nak (igazságnak) nevezték az érvényes világrendet, amely az istenektől való volt. Ez a világrend és annak fenntartó körülményei – így a törvények is – az istenek hatáskörébe tartoztak. Az uralkodónak nem az volt a feladata, hogy a kittu(m)-ot megalkossa, formálja és alakítsa, hanem az, hogy a fenntartását biztosítsa, fenntartását szavatolja. Ennek a történeti valóságnak a tudatában és elismerésével, mégis inkább a „törvény, törvénykönyv” megnevezést használom, az érthetőség és az alaki összehasonlíthatóság okán.

Babilon – munkámban helyenként így nevezem – metonímiával – a Babiloni Birodalmat is. Ilyenkor, időben meghatározva, a Hammurapi uralkodása alatti időszak Babilonját értem.

Mózesi törvények – valójában a teljes Tóra legiszlatív szövegeit értem alatta. Nemcsak a Tízparancsolatot, vagy a zsidó hagyományban számon tartott 613 parancsolatot (Talmud) és 603 szóbeli tant (Misna). Esetenként a Tóra történeti szövegrészeinek értelmezését is ide értem, hiszen a zsidó jog nemcsak a jog alaki követelményeinek megfelelő szabályozásokat ismeri el jognak, hanem a megfelelő magatartásformákat is. Erről maga

a Talmud tanúskodik. A Tóráról, mint teljes „jogforrásról”, maga Isten rendelkezik akkor, amikor Ábrahám hitéről ezt mondja: „hallgatott Ábrahám a szavamra, és megtartotta a megtartandókat: parancsolataimat, rendelkezéseimet és utasításaimat” (1Móz 26,5). Vagyis, Isten nemcsak a Tízparancsolat betartását, hanem minden „megtartandó” magatartásforma megtartását elvárja az embertől. Ezek a „megtartandók” pedig parancsolatok, rendelkezések és utasítások, valamint követendő vagy követhető példák⁵. A jogelmélet nyelvén kifejezve: törvények, jogszabályok, jogi normák és jogtételek. Mivel azonban a Tóra elsősorban nem jogforrás, ezért nem is tekinthetünk rá ugyanolyan jogszisztematikai elvárásokkal, mint egy törvénygyűjteményre. A mózesi törvények alatt tehát azt az egész szabálygyűjteményt értem, amely nem csupán élethelyzeteket és jogviszonyokat szabályoz, hanem az egész életre hatással van: az Isten népének életét (egyéni és kollektív értelemben is) szabályozza. Az egész Tóra tekintélyét és az életre való vonatkoztatását, maga Isten rendeli el: „Tartsátok meg parancsolataimat és éljeteztek azok szerint. Én vagyok az ÚR.” (3Móz 22,31). A „Tóra” kifejezés helyett két okból is merem használni a „mózesi törvények” megfogalmazást. Az egyik az, hogy maga a zsidó jogfelfogás is Mózes személyével azonosítja a törvénykezés írásba foglalását, sőt: „az írott tannal együtt a hagyományos törvények nagy sokasága is (rubbé taurósi Gitt. 60. Hosea 6,12. alapján) Mózesről ered, az egész talmudi és midrás-irodalom vallja”⁶. A másik ok, hogy összehasonlító elemzésemben csak úgy lehet viszonylag pontos a szisztematikus

⁵ Példa: nem volt leírt, vagy leíratlan törvény a szombatnapi nyugalom megsérthetőségéről. Nincsenek kodifikált kivételek. Ezért nehezményez(het)ik a farizeusok Jézus szombatnapi kalásztépését. Jézus azonban nem a törvényre hivatkozik, hanem egy magatartásformára, amit Dávid példájából mutat fel. S ebből az ószövetségi „tolerált” szombattörvény-sértésből fakadva jelenti ki a sokkal fontosabb szabályozást: „az Emberfia ura a szombatnak” (Lk 6,5).

⁶ Dr. Pfeiffer Izsák főrabbi írása: „A hagyomány eredete és megőrzése” címmel. Megjelent: A talmud könyvei; Paginarum kiadó – Saxum Kft; Budapest 1997. 50.

összehasonlítás konklúziója, ha analóg ismérvek és kritériumok alapján történik az összevetés. A törvénytárakból kiindulva Hammurapi és Mózes is egybevetést igényel.

Izráel – munkámban helyenként így nevezem – metonímiával – Izráel népének társadalmát, közösségét. Amikor nem határozom meg pontosabban a történelmi kort, akkor a törvény írásba foglalásának idejének, illetve a pusztai vándorlás időszakának társadalmát értem alatta.

Jog – társadalmi viszonyokat szabályozó, az emberi együttélés során kialakuló, és az emberi együttélést lehetővé tevő magatartásszabály, amelyet az emberi közösség alkot, s melynek érvényesülését ennek az emberi közösségnek a közösségi kényszere is biztosítja.

Jogtétel – egy „olyan jogi mondat, amely gondolati és nyelvi egység, de nem szükségképpen tartalmi is egyben”⁷. Jogtétel az, ahogy a jogalkotó a normát (rendelkezését) kifejezi. A jogtétel – rend szerint – a jogi norma része.

Jogi norma – A jog legkisebb, önmagában még értelmes egysége, amelyik egy teljes, értelmezhető, követhető, alkalmazható magatartásszabályt alkot. A jogi norma logikai része a hipotézis – egy olyan körülmény létezése, melynek teljesülése esetén valamilyen magatartást lehet tanúsítani; a diszpozíció – a hipotézisben megfogalmazott feltételek esetén milyen magatartást kell tanúsítani; és a szankció, jogkövetkezmény – a diszpozícióban leírt magatartás nemkövetése esetén milyen szankció lép fel, vagy a diszpozícióban leírtak teljesülése esetén mi következik.

⁷ Szigeti Péter: Jogtani és államtani alapvonalak; Budapest; 2002. 113.

Jogrend – a társadalomban és az emberi kapcsolatokban létező érdekek, igények szükségletek között fennálló konfliktusos helyzetben mindazon jogi eszközök és tartalmak, amelyek az érdekérvényesítés során a lehető legátfogóbb eredményességet segítik elő. Így „a jogrend részei a jogszabályok, de az egyedi jogi döntések (bíróági ítéletek, bírósági határozatok) és a jogász érvelések és a jogelvek is – az egész érvényesülő joganyag”⁸.

Jogérvényesülés – amikor a jognak, mint magatartásszabálynak a jogtételekben, jogi normákban és jogrendben megadott keretei a valóságban is adott, létező és tényleges élethelyzetekre vonatkoznak. Vagyis, amikor a jog elkezd „élni”.

Jogviszony – jogilag szabályozott társadalmi viszony, amely emberek között alakul ki. A jogviszony a jog érvényesülésének a módja, vagyis az az alaphelyzet, amikor a jogi szabályozás élni, működni kezd. Munkám szempontjából ezért nem csak a világi jogban definiált emberek közti viszonyt értem alatta, hanem – alkalmasint – azt a helyzetet is, amikor az ember Istennel kerül kapcsolatba, s ez a kapcsolat jogi értelemben is definiálható.

Egyházjog – Valamely egyház által alkotott és kiadott általános magatartásszabály, amelynek érvényesülését egyházi *és / vagy állami és / vagy Istentől való* kényszer biztosítja.

Egyházi jog – a jogrendnek azon speciális része, amely csakis és kizárólag az embernek Istenhez való kötődése folytán válik életszerű

⁸ Szigeti Péter: Jogtani és államtani alapvonalak; Budapest; 2002. 137.

magatartásszabállyá az egyház kötelékében. Az egyházi jog nem azonos a *ius divini* elvhez kötődő jogforrásokkal, tehát nem Istentől való jogot, hanem éppen az Istenre való tekintettel gyakorolt jogot jelenti – a nem egyházi élethelyzetekkel való összehasonlíthatóságban.

Törvény – olyan jogforrási jelleggel bíró jogi szabály, amelyet egy konkrétan definiálható közösség javára, a közjó érdekében hirdet ki a definiálható közösség gondját viselő személy azzal a szándékkal, hogy a definiálható közösséghez tartozó egyének magatartása egységes keretek között történjék a kihirdetett jogi szabályban (törvényben) foglaltak szerint.

Parancsolat – olyan jogforrási jelleggel bíró isteni törvény, amely a parancsolatot adó szuverenitás tekintélye folytán általános érvényű a teremtet világ minden emberére és emberi közösségeire nézve, függetlenül attól, hogy az érintett egyén, és a parancsolatot adó Isten között az egyén részéről tudatosult, vagy hanyagolt, (el)ismert, vagy nem (el)ismert viszony áll fenn.

Rendelkezés – olyan jogforrási jelleggel bíró isteni jogszabály, amely nem minden esetben bír általános érvénnyel a magatartásszabály lényegének idejét, módját, alanyát és hatályosságának körét tekintve, ám a kollektív, vagy egyéni végrehajtása mégis elengedhetetlen az isteni üdvtörténetben kapott kollektív és egyéni ígéretek beteljesüléséhez.

Döntés – jogtétel, esetleg jogi norma. Egy élethelyzetben – akár az egyén, akár a közösség számára – adott egyértelmű állásfoglalás, útmutatás, az egyén vagy közösség érdekében eljáró személy részéről, amely olyankor történik, amikor vagy precedens nélküli helyzetben a jogrenddel

harmonizáló magatartásszabályt kell felmutatni, vagy a jogrendben végbement módosulás okán kell a korábbinál megfelelőbb magatartásszabályt felmutatni. Döntésnek számít a jogi norma jogkövetkezménye is, amennyiben a magatartásszabályt kiadó személy külön nyomatékkal, konkretizálva érvényesíti kilátásba helyezett szankciót.

Intelem – jogforrási jelleggel bíró jogszabály. Istentől való, vagy Isten által ihletett ajánlás, amely megtartása esetén megélt magatartásszabállyá lesz az egyén vagy a közösség javára, nemkövetése azonban egzisztenciális vonzatú szankciót vonhat maga után mind az egyén, mind a közösség szintjén.

Nemkövetés – olyan magatartásforma, ami általában a jogi norma diszpozíciójában vázolt, s ezzel együtt elvárt magatartástól eltér. Nem jelent automatikusan törvénysértést, hanem a szabályok figyelembe nem vételét, szándékos, vagy véletlen ellenszegülést jelent a joggal szabályozott élethelyzetet élő személy magatartásában.

Kényszer – nemcsak a felsőbbség, vagy az erősebb fél akaratérvényesítésének eszköze, hanem – az Istentől való kényszer összefüggésében – olyan szubjektív állapot, amely a döntést, vagy magatartás gyakorlást az Isten szerint való irányába dönti el.

Törvénytár, törvénykönyv – jogi normák, jogszabályok és jogforrások olyan gyűjteménye, amely – bár nem fedi teljességgel a jogrendben foglaltakat, mégis – az általános magatartásszabályok érvényesülését biztosító kényszer birtokosának és alkalmazójának, az egyén, vagy közösség felé támasztott, és attól elvárt magatartás-eszményével van összhangban.

I. TÖRTÉNETI RÉSZ

1. Az ókori törvénytárak – földrajzi és történelmi alapvetés

1.1. Babilon az Isten(ek) kapuja

Babilónia földrajzilag a Tigris és az Eufrátesz közének, Mezopotámia déli részének a folyók által feltöltött völgyisékságát jelenti. Történelmileg pedig az itt kialakult és fennállt emberi, illetve társadalmi közösségeket. Konkrétan azt a birodalmat, amely ókori nagyhatalomként egy adott időszakban képes volt hatalma alá vonni az egész ókori közel-keletet.

A birodalom megnevezése a székhely, Babilon nevéből származik, melynek jelentése: Isten(ek) kapuja. A földrajzilag behatárolható terület, vagyis a Perzsa-öbölíig lehúzódó térség két főtartományra oszlott: Babilonra és Chaldeára (a káldeusok földje⁹). Babilont – a hagyomány szerint – az a Nimród alapította, kiről Mózes 1. könyvében azt olvasuk, hogy Kús fia volt és ő kezdett hatalmaskodni a földön. „Hatalmas vadász volt ő az ÚR előtt. Ezért mondják: Hatalmas vadász az ÚR előtt, mint Nimród. Országá először Bábelben, Ereken, Akkádiban és Kalnéban, Sineár földjén volt. Arról a földről ment Assúrba, és építette Ninivét, Rehóbót-Írt, Kelahot és Reszent, ezt a nagy várost Ninive és Kelah között”¹⁰.

⁹ Az újföldítású Bibliában leginkább a babiloni fogság kapcsán találkozunk ezzel a megnevezéssel. Lásd pl. Ézs 13,19; Ézs 47,1; Ézs 48,20. Az egyiptomi kivonulás, a szövetségkötés, a pusztai vándorlás, és a honfoglalás történeti összefüggéseiben közvetlenül nem találkozunk ezzel a megnevezéssel. Csak az ApCsel 7,6 alapján találunk egy közvetett utalást abban az összefüggésben, hogy Ábrahám a káldeusok földjéről indult el.

¹⁰ 1Móz 10,9-12

A Szentírás a várost Bábelnek nevezi, az országot azonban Sineárnak¹¹, vagy Káldeusok országának¹² is írja. Leggyakrabban azonban Babilon és Bábel megnevezéssel találkozunk. Az ékírásos emlékek Sanchárnak is nevezik és egyiptomi nyelven Sangár¹³ változatban is találkozunk Babilon megnevezésével.

A birodalom, fekvésénél fogva, egyszerre volt kedvező és kedvezőtlen helyzetben. Kedvező körülmény volt a Tigris és az Eufrátesz folyók jelenléte. Az áradások következtében termékeny volt a föld, alkalmas a megművelésre. A folyók mentén pedig, a Kr.e. 3. évezredben, virágzó városi kultúra bontakozott ki. Ez elsősorban annak volt a következménye, hogy a Kr.e. 4. évezredre jellemző földművelést, ekkorra felváltotta a sumérok városépítő kultúrája. Az önállóan, vagy laza szövetségben élő városállamok – Ur, Uruk, Eridu, Kis, Lagas – történelmi időszaka az Akkád Birodalom megalakulásával lezáródott. A birodalom létrehozója, Kr.e. 2350 körül, I. Sarukkín, egyben dinasztiaalapító is lett. Az Akkád Birodalom létrehozásával, valójában megalapította az emberi történelem első birodalmát.

A Bibliában is találkozunk a Szargón névvel. Az Ézs 20,1-ben említett Szargón, azonban nem azonos I. Sarukkínnal (I. Szargónnal). Az Írás, az Asdód elleni asszír támadás évéhez kötve beszél egy ilyen nevű uralkodóról, aki II. Szargón és a Kr.e. 700 körüli évekhez kapcsolódva van megemlítve a Bibliában. Tehát az Ézsaiás 20,1-ben említett (II.) Szargón semmiképpen nem azonosítható a másfélezer évvel korábbi birodalomalapítóval. I. Sarukkín még egy ponton kapcsolatba hozható a Bibliával. Születésének és gyermekkorának története kísérteties hason-

¹¹ Pl.: 1Móz 10,10; 1Móz 11,2; Ézs 11,11

¹² Pl.: Jer 24,5; Jer 25,12; Ez 12,13

¹³ Czeglédi-Hamar-Kállay: Bibliai lexikon; Bp; 1931.

lóságot mutat Mózes élettörténetével¹⁴. Babilon tehát az általa alapított birodalom területén létezett.

Babilon fekvésében kedvezőtlen volt, hogy a völgsíkság nehezen védhető. Ez a térség könnyű prédának mutatkozott a hegyi és pusztai népek számára. Éltek is ezzel a kínálkozó lehetőséggel: hol békés bevándorlásról, hol ellenséges beözönlésről írnak a történelemkönyvek. Babilon története valójában egy folyamatosan zajló népvándorlás, vagy inkább „lakosságvándorlás”, ami gyakori hatalomváltást és uralkodóváltást is generált¹⁵.

A Babiloni Birodalom tulajdonképpen megalakítása a Kr.e. 2. évezredben történt meg. Az amorita származású Hammurapi (Kr.e 1728-1686), részben ügyes diplomáciai eszközökkel, részben katonai erőfölénnyel, hatalma alá tudta fogni a korábbi Sumért és Akkádót, valamint Élámot, Marit és Assúrt. Hammurapi birodalmának nyelve az akkád nyelv lett, vallása viszont a sumér vallás maradt, Marduk főistennel. Hammurapi nemcsak eredményes hódítónak és dicső birodalomalapítónak, hanem jó kormányzónak is bizonyult. Fennmaradt leveleiből kitűnik, hogy nagy hangsúlyt fektetett a templomépítésre, az öntözőcsatorna-rendszer kiépítésére és az igazságszolgáltatásra is.

¹⁴ „Sarrukin vagyok, az erős király, Agade királya. Enitum az anyám; apám nem ismertem. Apám testvérei a hegyet szeretik. Városom Azupiranu, mely Purattu (Eufratesz) partján fekszik. Enitum, anyám fogant engem, megszült engem titokban, sásból való kosárba helyezett, szurokkal zárta le kosaram fedelét, a folyóba vetett engem, mely nem lepett el, elsodort engem a folyó, Akkihoz, a vízkimerítőhöz vitt. Akki, a vízkimerítő kiemelt, mikor vedrét alámerítette. Akki, a vízkimerítő, fiává fogadott, felnevelt engem, Akki, a vízkimerítő, bizony kertészévé tett engem. Kertész-voltom miatt Istar (istennő) bizony belém szeretett.” (Harmatta János: Ókori Keleti Történeti Chrestomathia; Osiris Kiadó; Budapest; 2003. 99.)

¹⁵ A városállamokat Kr.e. 2350 körül I. Sarrukin (Szargon) foglalta el. Az Akkád Birodalom létrehozásával Ő volt az első ókori birodalom megalapítója. Birodalmát a Kr.e. 2150 körül érkező gútiak döntötték meg. Tőlük pedig a megerősödő sumér városállamok (Lagas és Űr) katonasága foglalta vissza a területet. Majd a keletről érkező elámiak és a nyugat felől érkező amoriták (emóriak) foglalták el Babilon területét.

A Babiloni Birodalmat, Kr.e. 1530 táján, a hettiták döntötték meg. Majd közel fél évezredre a kassziták fennhatósága alá került. A viszonylag nyugalmas hódoltságot követően, az első legnevesebb uralkodó az iszin dinasztiából való I. Nabukadneccar (Kr.e. 1146-1113) volt. Az Ő időszaka azonban elmaradt a Hammurapi-féle dicsőségtől, mert az egyre erősödő asszírok, fennhatóságuk alá vonták Babilont is. A mintegy fél évezrednyi asszír időkben érkeztek erre a területre az arámok. Asszíria meggyengülése és a médekkel való szövetség következtében a káldeus Nabopolasszár kivívta a szabadságot az asszír elnyomás alól, és megalapította az Újbabiloni Birodalmat. A birodalom legjelentősebb uralkodója a megalapító fia, II. Nabukadneccar (Kr.e. 605-562) volt, aki egyetlen kulturális és gazdasági egységgé fogta össze a Földközi-tengertől, a folyóközön át, a Perzsa-öbölhöz húzódó egész térséget.

Az építkező virágkort, gyengekező vezető utódok évtizedei követték. A birodalom annyira meggyengült, hogy Círusz, perzsa király, katonai ellenállás nélkül tudott bevonulni Babilonba és elfoglalni a birodalmat. A perzsa uralmat Nagy Sándor törte meg, aki szeretne volna újjáépíteni Babilont és a hellénizmus fővárosává tenni, ám tervei megvalósulását nem élte meg. És innentől kezdve a görög, a római, a pártus és az arab fennhatóság váltakozásában már csak hanyatlásról, gyengülésről és jelentőségvesztésről szól Babilon történelme.

Az első igazi virágkor valóban Hammurapi időszaka, a birodalom létrejötte és gazdasági, társadalmi és politikai virágkora. Hammurapi uralkodásának végén, majd fia, Szamszuilúna uralkodása alatt, már számos repedés mutatkozott a dicső birodalom hatalmasságán. A több összetevőjű válság egyik legerőteljesebb kiváltó oka az elszikesedés volt. Ennek következtében kevesebb volt a termés a vidéken. Másik összetevő volt egy kisebb népvándorlás a hegyvidék és Szíria irányából, valamint ezzel összefüggésben a távolsági kereskedelem akadozása. Szamszuilúna

idején hatalmas felkelés tört ki délen, melynek következtében a déli területek elszakadtak a Babiloni Birodalomtól. Ugyanekkor észak felől az ún. hegyi népek támadásai okoztak zavart. Szamszuilúna már csak a birodalom ún. magterületét tudta megtartani, ami nagyjából akkora kiterjedésű államot jelentett, mint amekkora Hammurapi uralkodásának kezdetén volt.

Már Hammurapi idején tipikus ókori rabszolgatartó társadalmi rendszere volt Babilonnak. A lakosság már nem élt nomád életmódot. Jelentős városaik voltak, úgy mint Úr, Uruk, Eridu, Kis, Lagas és maga Babilon (Babili). A főváros az Eufrátesz két partján terült el, a leírások szerint magas fallal körülvéve, amelyen 250 torony volt és 100 érckapu. A falon belül nemcsak házak, hanem termőterületek is voltak, hogy ostromok esetén az élelmiszerellátás biztosított legyen. Az Eufrátesz két partját egy több, mint 300 m hosszú, és majd 10 m széles híd kötötte össze. A két hídfőnél álltak a királyi paloták, amelyek a folyó alatt alagúttal voltak összekötve. Temploma nyolc – fölfelé keskenyedő – emeletből állott, több mint 90 m magas toronnyal. A legfelső emeletén volt Bél isten helye és itt kapott helyet a tudósok csillagvizsgálója is. Városukat a babiloniak az „ég és a föld köldökének” nevezték (Bábili, markasz sámé u irszitim)¹⁶

Hammurapi időszakában már a mezőgazdaság, a gazdálkodás jelentette az egyik legfontosabb megélhetési forrást. Termesztettek búzát és árpát, a pálmafa-ültetvények a bor- és mézkészítést biztosították. Erdőkben szegény, inkább megművelhető területekben gazdag ország volt. A „legkitűnőbbek voltak az ország alkatánál fogva szükségessé vált csodás nagyságú és kiterjedésű vízi építmények és víz-lecsapolási intézmények, mint hidak, csatornák, töltések, gátak, vízmedencék”¹⁷. A legjelentősebb a királycsatorna (Naarmalcha) lehetett, amely a két folyót kötötte össze

¹⁶ Varga Domonkos: *Ős napkelet – Az írott történelem kezdetei*, Budapest 1976. 39.

¹⁷ Weber György: *A világtörténet tankönyve*, Pest, 1865. 69.

egymással.¹⁸ Minderre a Tigris és főleg az Eufrátesz gyakori áradása, illetve az öntözés miatt volt szükség. A kézművesség szintjén fejlett volt az ipar, főleg ami a gyapjúfeldolgozást, a len szövését, a szőnyegfonást és a kezdetleges ékszeripart illeti¹⁹, valamint fejlett volt a hajózása, s ezzel összefüggésben a kereskedelem is. Erre megvolt a földrajzi adottsága, hiszen „kedvező fekvése volt mindenképpen Babilonnak arra, hogy főkereskedési helye és középpontja legyen az ázsiai délkeleti országok, a caspi, a fekete és középtenger közti tartományok minden közlekedésének.”²⁰

Az emberek hite és meggyőződése szerint főistenük, Marduk, először nem a földi világban alkotta meg Babilont (Babili), hanem egy év alatt hozta létre az egekben. Csak később engedte meg a föld lakóinak, hogy a két folyó, a Tigris és az Eufrátesz között felépítsék az égi Babili földi mását. Ez a felfogás egyébként tökéletesen mutatja azt a babiloni szemléletet, hogy a földön semmi sem történik véletlenül. Minden, ami lejátshódik, az csak megismétlődése annak az eseménynek, ami egyszer már megtörtént az égben. A vallásosság gyökerei a chaldeai mágusok napimádási kultuszában kereshető. Az emberáldozat már nem volt szokás, „ellenben voltak ... szent állataik, melyek egyszersmind jövődők hirdetőinek tartattak (áldozati állatok, a madárröpülés titkai, stb.)”²¹.

Vallásuk természeti vallás volt, később a természeti erőket megtestesítő isteneiket emberalakban ábrázolták. „A babiloniak fölsége Ilu, vagy Ra volt, az asszíroknál Assur, a hasonló nevű város alapítója. E főistenség alatt hármass férfi- és nőistenség állott, mégpedig: Ana és női fele Anata, az alvilág uralkodója (a görög Hades), továbbá Bil, vagy Bél, annyi mint

¹⁸ Batizfalvi András: Az egyetemes történelem kézikönyve, Budapest, 1879. 40.

¹⁹ Lásd: Az emberi művelődés története a legrégibb koroktól a népvándorlásokig, Pest, 1844. 139.

²⁰ Az emberi művelődés története a legrégibb koroktól a népvándorlásokig, Pest, 1844. 140.

²¹ Az emberi művelődés története a legrégibb koroktól a népvándorlásokig, Pest, 1844. – közvetett utalás: Dior II. k. 20. és 29. fej.

úr (a görög Zeus), s neje Beltis (Bilit) vagy Mylitta (úrnő) az istenek anyja, fogamzó és nemző erő (a görög Hera, Demeter és Artemisz tulajdonságaival bír), végre Hoa és női alakja Dav-Kina kígyóalakban rajzoltatott, s a föld és a mélység istene volt (a görög Poseidon). E főistenségek mellett még a bolygók is az istentisztelet tárgyai voltak, mint Adar (Saturnus), Nabu (Merkurius), Nergal (Mars, holdisten, kinek a kapuk bejáratánál őrködő szárnyas bikák és emberfejű szörnyalakok volának szentelve), Marduk vagy Bel-Merodach (Jupiter) és Istar-Bilit (Venus)”²². Köztük Marduk isten kultusza egyes források szerint a sumérek végleges bukása után, az új birodalom időszakában, éppen Hammurapi uralkodása alatt honosodott és erősödött meg. A babiloniak sokat megőriztek a sumér kultúrából. Miként korábban Szargon király és az akkádok, most Hammurapi és az amoriták vették át szinte egy az egyben a sumér civilizáció vívmányait. Ennek leglátványosabb eleme a csillagászat, a matematika, az orvostudomány, az építészet és a különféle mesterségek „megöröklése” volt. Még Marduk templomának is sumér nevet adtak: észagila, azaz „É.SAG.ILA, azaz – a fej felemelésének a háza”²³.

A társadalom három rétegre oszlott. Az uralkodó, vagyis Hammurapi természetesen ezeken a „kasztokon” felül álló személy volt. Ugyanúgy viszonyult alattvalóihoz, miként törvényoszlopa tetején őhozza az „ülő istenség”. A törvény így osztotta fel a társadalmat:

- 1.: teljes jogú tulajdonos-polgárok = awilum
- 2.: királyi emberek = muskenu
- 3.: rabszolgák = wardu

Ez a felosztás nem számított egyedinek az ókorban, hiszen például III. Hatussilis hettita király, Ugarit királyának szóló üzenetében, hason-

²² Batizfalvi András: Az egyetemes történelem kézikönyve, Budapest, 1879. 47.

²³ Karasszon István: Izrael története A kezdetektől Bar-Kochbáig, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2009. 129.

ló csoportosítást vázol: „a király szolgái (királyi alkalmazottak), a város férfiai (teljes jogú földközösségek), és a király rabszolgáinak rabszolgái (munkások, dolgozók, valós rabszolgák)”²⁴.

A babiloni társadalmi felosztás hasonló az ókori India társadalmi be rendezkedéséhez, az ún. kasztrendszerhez. Bár a dharma (a társadalmi és kozmikus rend fenntartása), társadalmi következményeiben jó pár évszázaddal fiatalabb, mint a babiloni rendszer. „Legfelül helyezkednek el a *brahmanák*, akik általában papi, vagy tanítói feladatot töltenek be, de lehetnek pl. miniszterek, hadvezérek is. A következő osztályba a *ksatriyák* tartoznak, feladatuk a hadviselés és a kormányzás (a király a par excellence *ksatriya*). Alattuk helyezkednek el a termelőtevékenységgel és kereskedelemmel foglalkozó *vaisyák*, a rangsor legalján pedig a szolga *sudrák*.”²⁵

Babilonban, a katonának a magasabb állású hivatalnokokhoz hasonló jogállásuk volt. Nekik is joguk volt az „ember” (awilum) megnevezéshez, függetlenül attól, hogy volt-e tulajdonuk a földközösségben, vagy sem. Számon tartott „réteg” volt még „a katonák két fajtája: redum és ba’irum, az egyéb királyi szolgálatokat végzők: ilkum ahum, és a privilegizált királyi alkalmazottak: papok, tamkar-ok, egyéb adminisztráció”²⁶.

Megkülönböztethetünk továbbá rabszolgákat és személyi szabadságuktól, jogaiktól, tulajdonuktól megfosztott embereket. Ezek az úgynevezett „rabszolga típusú ókori alávetett emberek”²⁷, akik hadifogság, vagy elítélés révén jutottak rabszolgasorba. Ilyenek voltak például az adósrabszolgák, akik csak meghatározott ideig tartoztak az alávetett emberek kategóriájába. A későbbi Babilonban volt egy érdekes csoport, a rabszolgatartó

²⁴ Djakonov I.M.: Az ókori közel-kelet társadalma, Budapest, 1972. 269.

²⁵ Jany jános: Szemelvények az ókori kelet jogforrásaiból, Pázmány Péter Katolikus Egyetem - Bölcsészettudományi Kar; Piliscsaba; 2003. 55.

²⁶ Djakonov I.M.: Az ókori közel-kelet társadalma, Budapest, 1972. 267.

²⁷ Djakonov szóhasználata

rabszolga. „Személyi szabadság és emberi jogok továbbra sem illették meg őket, de ha volt rabszolgájuk, akkor termelőeszközük is volt. E megjegyzés egyik érdekessége, hogy bizonyos társadalmi mobilitásra utal. Arra, hogy egyes rabszolgák előtt megnyílt a gazdasági felemelkedés útja”²⁸.

Az emberek jelentős többsége függőségi viszonyban élt, úgynevezett patriarchális függőségben. Biztonságáért, védelméért cserébe lekötöztetetté vált. Rabszolgaként a gazdájától, más „kaszta” tartozóként, a nálánál magasabb rendbe tartozótól, kiváltságosként pedig a királytól függött. Persze, valójában mindenki a király lekötöztetettje, hűbérese volt, hiszen az uralkodó jelentette a legfőbb autoritást. Ő rendelkezett a legnagyobb birtokkal, ő volt a legnagyobb földtulajdonos és ő gyakorolhatta az adományozás kegyét. Mint törvényeiből kiderül, még azt is megszabta, hogy a tőle kapott földadományt a megajándékozott személy nem adhatja el! A függőség alapját az tette lehetővé, hogy végső soron minden az uralkodóé volt, ám a királyi tulajdonnal gazdálkodók hatalommal rendelkeztek, a náluk alacsonyabb „kaszta” felé szinte tulajdonosként léphettek, s léptek föl. Erre lehetőséget adott a törvény, amely a tulajdonlás érzetét keltve és a valós tulajdont védve, a belső széthúzást előzte meg. Ezzel pedig az ország és a társadalom stabilitását erősítette.

A legnagyobb csoport az úgynevezett „királyi munkások” csoportja volt. Csakúgy, mint az egyiptomi középbírodalom korában, Babilonban, Hammurapi idejében is rájuk hárult a termelés jelentős része. Ők többnyire valamilyen kényszer hatására veszítették el szabadságukat: zömében a leigázott népek fiai voltak. „Helyzetüket jellemzi a Hammurapi korában rájuk alkalmazott kifejezés: muskenu = leboruló”²⁹. Már ez is sejteti rög-
hözkötöttségüket. A „leborulók” a földbirtok tartozékai voltak. Részei

²⁸ Kertész István: Az ősközösség kora és az ókori keleti társadalmak, Budapest, 1990. 27.

²⁹ Kertész István: Az ősközösség kora és az ókori keleti társadalmak, Budapest, 1990. 28.

tulajdonosuk vagyonának, s mint olyan, örökölhettek és elidegeníthetők a földdel együtt.

Szólni kell még a papok osztályáról. A kiváltságosok „kasztjába” érdekes módon, nemcsak születni lehetett, hanem a nép közül, ritkábban idegen népek soraiból is, be lehetett emelni embereket. Csak a „papok, chaldeusok, vagy mágusok” néven emlegetett réteg foglalkozhatott a tudománnyal, és a nép nevelésével. Az istenek akaratát a csillagokból kutatták, s jövendölték meg az emberek sorsát. Ez volt az asztrológia alapja, ami révén nagy befolyásuk volt a népre, de a király (Hammurapi) tekintélyét soha nem merték megkérdőjelezni, s magukat vele egy szintre helyezni.

A törvény írásba foglalásának idején Babilonban egy rendezett ókori társadalmat látunk, rétegeződéssel, gazdasággal, termeléssel, kereskedelemmel, külkapcsolatokkal, hadsereggel, s mindazon egyéb ismérvek meglétével, amelyek szükségesek egy birodalom létezéséhez. Ennek az államiságnak, s a birodalmi államforma társadalmi rendjének az alapjait már nem a szójhagyomány útján, vagy a törzsi szokások alapján gyakorolt jog jelenti, hanem az írott törvény.

1.2. Izráel, Isten népe

Izráel népe, egy nomád életmódot folytató nép. Ábrahámról tudjuk, hogy pásztorkodott³⁰, s tőle kezdve – ha nem számítjuk az egyiptomi fogság idejét, a Gosen földjén eltöltött időt – az isteni ígérettel bíró nép, nem igazán töltött évtizedekben, vagy évszázadokban kifejezhető hosszabb időt egy helyen, illetve egy helyben. Ézsauinak és Jákóbnak is nomád életmódot megkövetelő „szakmája” volt: előbbi vadász lett, utóbbi a pásztorkodást választotta.

³⁰ 1Móz 13,7-8

A honfoglalás előtti bibliai hagyományok, mai értelemben, nem Izráel történetét örökítik meg, hanem a választott nép viszonyát Istenéhez. Még a honfoglalás korának vizsgálói is úgy nyilatkoznak, hogy még ekkor sincs egységesnek nevezhető nép, vagy nemzet: „Az nyilvánvaló, hogy az izraeli nép önmagában már eleve keverék nép (bárha észrevennék ezt a rasszisták is!); egyes elemei egészen nyilvánvalóan Palesztinában keletkeztek, hiszen mi másra utalhatna egy olyan név, mint Benjámin („Dél fia”), vagy Efraim: nyilván a törzs geográfiai helyzetét van hivatva kifejezni. De Izsakhár neve is olyan, ami inkább a törzs fiainak társadalmi helyzetét fejezi ki – Palesztinában. Hogy a hajóknál időző Dán törzse vajon egyáltalán ázsiai-e, vagy esetleg a tengeri népekkel érkezett Európából, s először csak a partvidéken telepedett meg, hogy aztán tovább nyomuljon a szárazföld belseje felé, azt nyitott kérdésként kell kezelnünk”³¹. Annak az időszaknak az előzménye, amivel e munka foglalkozik, a történelmi tények szintjén van megírva a Bibliában, de minden esetben erőteljes összefüggésbe hozva az Isten és a nép viszonyával. A megírás szempontja pedig az, hogy e viszony minden értelmezhetőségnél magasabb rendű. A nép állapota tehát a viszony függvénye. Az ígélet földjének elfoglalása előtt nem igazán lehet egységes népről beszélni. Izráelt törzsek alkotják, a hagyomány szerint tizenkettő. Azonban ez valóban csak a hagyomány szerint van így. Az ősatyák időszakában nem jött létre semmilyen társadalmi alakulat, vagy államforma, még a városállamhoz hasonlítható sem. Az ősatyák korában tehát még nem lehet egységes népről beszélni, nemhogy nemzetről, vagy társadalomról. Az egyiptomi tartózkodás – a Gósen földjén való letelepedéstől számítva – valójában nem volt alkalmas arra, hogy ez a nemzetségi és törzsi rendszerben élő közösség, valamiféle ókori társadalmi közösséggé fejlődjön. Az egyiptomi tartózkodás előtt

³¹ Karasszon István: A honfoglalás kora, In: Teológiai Fórum, III/1.; 1/2009. 50.

tehát nem volt, alatta nem lehetett, utána pedig – egészen a szövetségkötésig – már nem tudott ez a közösség egy – mai értelemben vett – nemzetté és ókori társadalmi renddé formálódni.

Ha az Ószövetség alapján szeretnénk megismerni a honfoglalás előtti nomád időszak eseményeit, akkor „különbséget kell tennünk a valóban archaikus anyag és a későbbi eredetű anakronizmusok között. A modern etnográfia pontosan kimutatta – éppen az ókori keleten végzett kutatásai alapján – hogy miként jönnek létre különböző nomád csoportosulások egyesüléséből és szétválásából azok a későbbi törzsek, amelyek a történelmi idők kezdetén megjelennek. Így Izrael is különböző elemekből alakult ki. A szervezett törzsek azonban – egy-két kivétellel – csak a honfoglalás után jöttek létre”³².

Az egyiptomi fogság előtti és alatti „társadalmi viszonyokat, berendezkedést hiába kutatja az ember. A későbbi idők hiteles történetisége azonban tükröz valamit a legrégebbi időkből. Biztosra vehető, hogy Izraelben is erőteljes patriarchális rend uralkodott. A mikroközösség, vagyis a család tejhatalmú ura a családfő, az apa volt. Az Ószövetség tanúsága alapján azonban az is kikövetkeztethető, hogy ez a patriarchális rendszer – eltérően több ókori nép gyakorlatától – nem jelentett házi rabszolgaságot. A „család – nemzetség – törzs” modell a zsidó népre is érvényes lehetett. A családfők bizonyára teljes jogú tagjai voltak a nemzetségnek és később, már a törzsek kialakulásakor, a nemzetségek egyenrangúak voltak. Bizonyos esetekben a nemzetségek választottak ugyan vezetőt, de megbízatása a közös feladat elvégzése után rendszerint véget ért. Előfordult, hogy a vezér tovább maradt a helyén, de ekkor csak tanácsadói joga volt. Elsősorban peres ügyekben járt el, ám döntése nem volt kötelező

³² Papp Vilmos: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszűntéig. Teológiai Szemle 1974/1-2.

érvényű, betartása az érintett feleken múltott.³³ Ám ezek a döntések, illetve ajánlások bizonyára a korábbiakban kialakult szokásjogon alapultak. Ami pedig a későbbi időre vonatkozik: „a régi zsidóság – nagyobb részint vallási határozatai következtében – nem ismert nemzetjogot”³⁴.

A zsidóknál is ismert volt a rabszolgaság, és bizonyítható, hogy különbséget tettek rabszolga és rabszolga között. Más elbánásban részesült a hadifogolyból lett rabszolga, és az izraelita születésű rabszolga. Bár a rabszolgatartás minden bizonnyal csak a más népekkel való közvetlen kapcsolatba kerülés következménye lehetett, ami – a rabszolgaság társadalmi méreteit más népeknél figyelembe véve – minden bizonnyal az egyiptomi szabadulás utánra, vagyis közvetlenül a törvények írásba foglalásának idejére tehető legkorábban. Bár idegen népekből való szolgálok már az ősatyák időszakában is ott vannak Ábrahám és leszármazottjai között. Gondoljunk csak arra, hogy „volt Szárajnak egy egyiptomi szolgálója, akinek Hágár volt a neve”³⁵. Vagy említhetjük Izsákot, amikor a Gerár völgyében a kutakat takarította ki: „Egyszer Izsák szolgái a völgyben ástak, és ott olyan kutat találtak, amelyben forrásvíz volt”³⁶. És lássuk azt a rabszolga-szabályt, amikor a rabszolga saját elhatározása miatt rabszolgasorban marad: „De ha a rabszolga határozottan azt mondja, hogy szereti az urát, feleségét és gyermekeit, és nem akar felszabadulni, akkor vigye őt ura az Isten elé, állítsa az ajtóhoz vagy az ajtófélfához, és fúrja át az úr a fülét egy árral, és legyen örökös rabszolgája.”³⁷ Az első esetben, Hágárral kapcsolatban a „שפחה” kifejezést találjuk, ami azt jelenti „szolgáló”, „rabszolganő”, és mellékfogalomként még „ágyast” is jelent. A második

³³ Lásd: Papp Vilmos: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszűntéig. Theológiai Szemle 1974/1-2.

³⁴ Az emberi művelődés története a legújabb koroktól a népvándorlásokig, Pest, 1844. 128.

³⁵ 1Móz 16,1

³⁶ 1Móz 26,19

³⁷ 2Móz 21,5-6

esetben, Izsák kúttisztító szolgálaira az „עֶבֶד” kifejezést találjuk, aminek általános értelme ugyancsak a szolga, rabszolga. És a harmadik, a kimondottan a rabszolgaságról rendelkező igehelyen is az „עֶבֶד” kifejezést találjuk. Ez azért elgondolkodtató, mert az „עֶבֶד” szót a jámbor, istenfélő ember kapcsán is, az Istennel való viszony kifejezésében is használják: az Úr szolgálja. Ez pedig már minőségileg más szolgát jelent, mint a klasszikus ókori értelemben vett rabszolga. Ennek figyelembevételével, ebben az időszakban, nem nevezhetjük Izrael népét sem klasszikus rabszolgatartó társadalomnak, de még ókori rabszolgatartó gyakorlatot alkalmazó népnek sem.

Hiába keressük ebben a korban a társadalmi rendezettség, vagy az államiság jeleit, bármerre is indulunk, mindig az Istennel fennálló szövetséghez jutunk el, mint a közösség és a társadalmi rend gyökeréhez, táplálójához, fenntartójához és fejlesztőjéhez.

A nép államisága szempontjából egy érdekes történeti adalék, hogy a Mernefta-féle Izrael-sztélén³⁸, amely hozzávetőleg Kr.e. 1220-ból való, „néhány kánaáni város – Askelon, Gézer, Jenoam – mellett az Izrael név is olvasható. Emiatt kapta ez a Tébában talált emlékkő az „Izrael-sztélé” nevet. Az a feltűnő, hogy minden név, amely ebben az egyiptomi szövegben előfordul, az „ország” jelentésű jellel van ellátva, míg Izrael mellé a „nép” nevet tették ki. Ha ez a tény nem íráshiba következménye, akkor ebben a szövegben az Izrael név egy Kánaánban élő népcsoportra utal”³⁹.

A választott nép társadalmi fejlődésének egyediségét még a marxista idők történetírása is elismerte, de nem nevezte meg az egyediség okát: „Az Ószövetség világában létrejött társadalmi rend példanélküli és megismételhetetlen az ókori keleti társadalmak történetében. Izrael összehasonlíthatatlanul rövidebb idő alatt futja végig a társadalmi fejlődésnek

³⁸ A tébai templom falán talált ékírástos tábla, III. Ramszesz Kr.e. 1180 körül vívott csatáit írja le a tengeri népek ellen.

³⁹ Dr. H. Jagersma: Izrael története az ószövetségi korban; Budapest; 1991. 7.

azt az útját, amelyhez más keleti társadalomnak több évezrede volt szüksége. Ennek viszont az a következménye, hogy a fejlődés egyes pontjain nagyobb feszültségek jönnek létre. Más pontokon pedig simább az átmenet egyik szakaszból a másikba”⁴⁰. Ez a sajátos fejlődés, az Istennel való sajátos és egyedi viszonynak a következménye. „Az, hogy Izrael a szövetségre kiválasztott nép, nemcsak azt jelenti, hogy társadalmi viszonyait Isten törvénye határozza meg minden vonatkozásban. Ugyanis a „nép” elsődleges, szűkebb körű jelentése: vér szerinti kapcsolat, rokonság (1Móz 25,8-9; 25,17), másodsorban pedig nép, azaz Isten népe, Izrael. E két jelentés pedig összekapcsolódik a zsidó nép tartalmi jelentésében. Ezért Izrael népe több, mint polgári közösség a szövetségkötés és a törvény által”⁴¹. Az egyediséget tehát maga Isten jelenti. Nélküle a nép nem nép. „Izraelről, mint népről csakis annak a földnek az összefüggésében beszélhetünk, amelyet ígéretként kapott Istenétől, s amely ígéretnek előtörténete a későbbi időkben is fontos téma maradt”⁴². A nép egyediségét, az ország egyediségét tehát maga Isten léte és az ő ígérete határozza meg Izrael (itt értsd alatta az országot is és a 12 törzsből álló népet is) számára.

1.3. Babilon és Izrael kapcsolatrendszere

A Szentírásból kiindulva az izraeli és a babiloni nép egy és ugyanazon őstől származik. A nemzetségtáblázatok szerint a babiloniak „őse” Nimród, aki Noé dédunokája. Vagyis a genealógiai vonal: Noé → Hám → Kús → Nimród.

⁴⁰ Papp Vilmos: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszűntéig. Theológiai Szemle 1974/1-2.

⁴¹ Szathmáry Béla: A zsidó jog alapjai; Századvég-LUX; Budapest; 2003. 14.

⁴² Karasszon István: Izrael története. A kezdetektől Bar-Kochbáig, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2009. 13.

Az izraelieknek, mint elhívott népnek az ősatyja pedig Ábrahám (Ab-rám), aki Noé 11. leszármazottja. Ebben az esetben a genealógiai vonal így alakul: Noé → Sém → Arpaksad → Selah → Héber → Peleg → Reút → Szerúg → Náhór → Táré → Ábrám.

A bibilai származáson túl azonban több történeti kapcsolat is van a két nép között. Például a babiloni Úr városából származott Ábrahám (1Móz 11,28.31). A patriarchák korában, még élők voltak a kapcsolatok a folyóközben maradt rokonokkal (1Móz 24; 28-31). Majd Ézsaiás időszakában a babiloni fogság, érezhető hatással volt a zsidóság életére, ám a más kultúrával való találkozás nem volt átütő hatással a választott nép hitvilágára és istenképére.

Egyes feltételezések szerint Hammurapi, babiloni uralkodó, ugyanaz a személy, mint az 1Móz 14,1-ben említett Amráfel, Sineár királya. Ő – ezek szerint – közvetlenül a Sziddím-völgyi csatában került volna kapcsolatba a választott nép őseivel⁴³. A négy szövetséges támadó király volt:

- a) Amráfel, Sineár királya. Egyes feltételezések szerint ő volna Hammurapi, Babilon, azaz Sineár uralkodója⁴⁴.
- b) Arjók, Ellászár királya, akit Eriakunak is neveztek, Kudurmabug fia, Larsa város királya volt addig, míg Hammurapi – birodalma kiépítése során – hódítással el nem foglalta⁴⁵; Larsa, a mai Senkerek. A ma már romvárosban állt egykor Samas napisten temploma. Ábrahám idejében ismert város és ismert templom volt, sőt már Ábrahám előtt is említik az ékírások.

⁴³ Dr. H. Jagersma, az Izrael története az ószövetségi korban c. munkájában rámutat arra, hogy a Pentateuchos forrásaihoz nem besorolható Gen 14-ben előforduló tulajdonnevek kutatása során semmi bizonyos eredményt nem hozott Hammurapinak Amrafellel való azonosítása. Ezért ezt a hosszú ideig biztosra vett azonosítást – helyállósága bizonyításának hiányában – már elvetették.

⁴⁴ Czeglédi-Hamar-Kállay: Bibliai lexikon; Bp; 1931.

⁴⁵ Czeglédi-Hamar-Kállay: Bibliai lexikon; Bp; 1931.

- c) Kedorláómer, Élám királya. Az ország, Babilontól keletre, már a magasabban fekvő területeken volt. Fővárosa Súsa. Az uralkodó neve: Chodollogomor, élámi név. Khédor, vagy Kudur maga a név, a Laómer (Lagamar) pedig egy élámi istenségnek volt a neve. A név jelentése tehát Kudur, Lagamar isten szolgája, vagy Lagamar megoltalmaz⁴⁶.
- d) Tidál, Góim királya. Írják még Tádál és Thideál formában is. Ez a király talán azonos az ékiratokon említett Tudhull királlyal. Ország: Góim „valószínűleg Élámtól északra nomadizáló vad hordákat jelent”⁴⁷.

Velük szemben álltak fel harcra a kanaáni királyok:

- a) Bera, Sodoma királya. Ő volt a legtekintélyesebb uralkodó, hiszen neve is „kiválóság”-ot jelent, és Sodoma volt az öt városfejedelemség vezetője.
- b) Birsá, Gomora királya. Városa neve Gomora, ’amórah’, ami annyit tesz: „vízzel elborított”. Sok esetben Babilon pusztulásának példaképét jelenti.
- c) Sináb, Admá királya. Neve ugyancsak érdekes, mert annyit tesz: „Sin holdisten; az atya; az atya ragyogása; az atya foga”. A város a többi Sziddim-völgyi városokkal együtt elpusztult kénköves tűz által, amiről az 1Móz 19 számol be.
- d) Seméber, Cebóim királya. Neve beszédes név. Azt jelenti: „magasba lendülés; hatalmas név; a hősiesség fénye”. Ezzel szemben a Holt tenger mellett elsüllyedt városának neve „hiénák lakóhelye”.
- e) Bela, Cóar királya. Ez a város is a Holt tenger mellett terült el. Másik neve Coár, Zoár, Soár. Azt jelenti: „kicsinyesség, apró, je-

⁴⁶ Leírás a Katolikus lexikon nyomán

⁴⁷ Czeglédi-Hamar-Kállay: Bibliai lexikon; Bp; 1931.

lentéktelen, kis falu”. A Holt tengertől kissé délre fekvő város-fejedelemség volt. A Holt tenger melletti városok pusztulásában megmaradt, Lótnak és leányainak menedékhelye lett, Moábita területéhez tartozott. A keresztes háborúk idején Villa Palmarumnak nevezték, ma a Tel es-Ságurral azonosítják.

Ezekben a személy- és városnevekben, érdekes megfigyelni egyfajta kultúrtörténeti üzenetet. A királynevekben megragadható az, hogy egyes nevek egyfajta isteni legitimitást mutatnak fel, vagyis viselőjük – a maga hitvilágának megfelelően – isteni legitimitással bír. Hammurapi törvényoszlopának ábrázolása elevenedhet meg előttünk: egy vezető ember, aki az istenségtől nyeri azt, amit a népével kapcsolatban érvényesít. Mivel Kudur, Lagamar isten szolgája, ezért hallgatni kell rá. Parancsai, közvetve Lagamar isten parancsai. Érdeke, Lagamar isten érdeke. Szolgálat, Lagamar isten szolgálata. Sináb, aki Sin holdistennek, mint atyának a ragyogása, ill. foga, ugyanezt az üzenetet hordozza. Sőt, még Seméber neve, a magasba lendülés, a hatalmas név is így érthető, hiszen nem önmaga ereje és dicsősége határozza meg a nagyságát, hanem egy olyan erő, vagy kapcsolatot birtoklása, amellyel egyedül ő rendelkezik, más pedig nem. Ő ezért nagyobb, ezért közvetlen szolgája az istenségnek, ezért ragyogása a transzcendens hatalomnak, ezért nagyra lendülő, mert „áll mögötte valaki”. Ez pedig nem más, mint hatalmi legitimitást adó transzcendens. Azért tartom ezt fontosnak kiemelni, mert munkám során az isteni legitimitás megragadása mindkét törvényadó – mind Mózes, mind Hammurapi – esetében különös figyelmet érdemel.

2. Összehasonlítás

2.1. Oszlop és kőtábla

A leírt törvények írásosságának összehasonlításánál csak részben tudunk következetesen eljárni. Hammurapi teljes törvénykönyvét, vagyis

a kőoszlopot, ugyanis „csak” a Tízparancsolattal, pontosabban a szövetség pecsétjét jelentő kőtáblákkal tudnánk összehasonlítani. Ez a kettő pedig nem ekvivalens egymással. Amennyiben ugyanis a Tízparancsolatot, mint „Alkotmányt” fogjuk fel, a további törvényeket pedig az alkotmányra épülő, ill. abból fakadó törvényeknek, rendelkezéseknek és rendeleteknek, akkor Hammurapi törvénytárában nincs ilyen értelemben megnevezhető alkotmány. Ha pedig az egész mózesi törvényt – az öt könyv legiszlatív szövegeit – egyetlen törvénykönyvnek fognánk fel, akkor két ponton is nagy tévedésbe jutnánk. Az egyik, hogy az így értendő törvények soha nem voltak egy helyen közzétéve, a másik – sokkal nagyobb tévedés – pedig abban állna, hogy az öt könyv legiszlatív szövegeit önmagukban eredetinek vennénk, s ezáltal figyelmen kívül hagynánk a jahvista, az előhista, a deuteronomista és a papi iratok különböző korokból való forrási voltát. Vagyis egy jogi norma természetes fejlődésének minden egyes szakaszát egyenértékű jogforrásnak kellene tekinteni. A két törvénytár – a törvények közzétételének formai szempontjából – tehát nem hasonlítható össze azonos ismérrendszer alkalmazásával. Azonban célszerű megvizsgálni az oszlopnak, mint a törvények kodifikációs formájának, és a kőtáblának, mint a szövetség pecsétjének, a funkcióját, szerepét és helyét az adott társadalmi körülmények között.

2.1.1. Az oszlop

Hammurapi törvénykönyve ékírással egy diorit oszlopra volt felírva. Maga az oszlopállítás számos ókori kultúrában a napkultuszhoz, konkrétan a napéjegyenlőséghez kötődött. Ennek egyik legszebb példája az inkák idejéből való. Spanyol leírások szerint az inkák a tavaszi napéjegyenlőségkor ülték főünnepüket és ennek meghatározásához kellett az oszlop, amely egy kör közepén mutatta árnyékával a kelet-nyugat irányt.

„Amikor a felkelő és lenyugvó nap által vetett árnyék pontosan ráesett, akkor volt napéjegylenlőség: akkor „ült” a Napisten az oszlopon”⁴⁸.

Az oszlopot eleve több céllal állíthatták. Kifejezhetett örömet „amikor Xenophón tízezer görögje a sok viszontagság után „Thalatta, thalatta” örömkialtással üdvözölte a tengert, a parton emlékoszlopot, vagy kőhalmot rakott”⁴⁹; kifejezhetett emlékezést, amikor a Jordánon való átkelés után Józsué oszlopokat, köveket állíttat az Úr parancsára: „vegyen föl mindegyikötök egy-egy követ a vállára; Izráel törzseinek a száma szerint. Legyen ez emlékeztető jelül közöttetek”⁵⁰; és kifejezhetett gyászt (az Iliásban Partokosz temetésénél régi kőoszlopok is feltűnnek)⁵¹.

A Hammurapi törvényét hordozó oszlop – ezek közül a lehetőségek közül – az „emlékezés” kategóriájába lenne sorolható. Egyfelől emlékeztetett arra, hogy mit mond a törvény, másfelől pedig mutatta az embernek, hogy honnan való a törvény.

Az oszlop kivitelezőjét nem ismerjük, bizonyára az uralkodó rendelkezése, vagy akár diktálása alapján, írnokok véshették a fekete oszlop felületére a szöveget. A 2,25 m magas kőoszlop két részre osztható. Felső részében, teljesen a tetején Hammurapi és Marduk isten látható. Bal oldalon áll a babiloni uralkodó, jobb felől pedig az ülő Marduk nyújt feléje egy pálcát, amely a törvény és a törvénykezés jelképe.

Ha a Szentírás segítségével közelítünk ehhez a momentumhoz, akkor a pálca-szimbolikához még több értelmezés is járulhat. A pálca bizonyos esetben magát a királyt jelenti: „Csillag jön fel Jákóbból, királyi pálca támad Izráelből”⁵². Kifejezheti a bírói hatalmat: „Trónod Istentől való,

⁴⁸ Várkonyi Nándor: Szirjat oszlopai; Bp. 1972. 54-55.

⁴⁹ Várkonyi Nándor: Szirjat oszlopai; Bp. 1972. 41.

⁵⁰ Józs 4,5-6

⁵¹ Iliász

⁵² 4Móz 24,17

mindörökké megmarad, királyi pálcád igazság pálcája”⁵³. „A te trónusod örökké megáll, ó Isten, és királyi pálcád az igazság pálcája”⁵⁴. Jelenthet legitimitást és isteni megerősítést: „Hatalmad pálcáját kinyújtja az ÚR a Sionról: Uralkodj ellenségeid között”⁵⁵. És szimbolizálhatja a politikai függetlenséget, magát az államiságot: „Ha van is még királyi pálca, megvetett az, nem marad meg! - így szól az én URam, az ÚR”⁵⁶. És van még egy speciális helyzet, ami nem igazán vonatkoztatható a Hammurapi-sztle üzenetére: Eszter könyvében az elfogadást, az életet, a király előtti megállás engedélyezését jelképezi a pálca: „Amint meglátta a király, hogy Eszter királyné ott áll az udvaron, kegyelmes volt hozzá, és kinyújtotta Eszter felé a király a kezében levő aranypalcát. Akkor odament Eszter, és megérintette a pálca végét”⁵⁷. A pálcának még a mennyei trónus előtt is jelentősége van, amint azt a Jelenések könyvében láthatjuk: „Ekkor bírói pálcához hasonló, mérővesszőt adtak a kezembe, és ez a szó hangzott: „Kelj fel, és mérd meg az Isten templomát, az oltárt és az ott imádkozókat”⁵⁸. A pálca tehát a hatalomnak, a királyi tisztnek és a bírói tisztnek az Istentől való eredetét jelképezi.

Az isteni legitimitás jelképével Mózes esetében az elhívása és megbízása pillanatában találkozunk. Az égő csipkebokornál Mózes bizonytalansága, félelme és „hárítása” váltja ki, hogy az ővele beszélő Vagyok isteni bizonyítékát adja hatalmának. Mózes – már meghallva mindazt, ami isteni elvárásként fogalmazódott meg feléje, megszólalt: „Hátha nem hisznek nekem, és nem hallgatnak a szavamra, hanem azt mondják, hogy

⁵³ Zsolt 45,7

⁵⁴ Zsid 1,8

⁵⁵ Zsolt 110,2

⁵⁶ Ez 21,18

⁵⁷ Eszt 5,2

⁵⁸ Jel 11,1

nem jelent meg neked az ÚR?! De az ÚR erre azt mondta neki: Mi van a kezedben? Egy bot – felelte ő. Dobd a földre! – mondta az ÚR”⁵⁹. És innentől kezdve ez a bot – mint a fent említett pálca – azt jelképezi Mózesrel kapcsolatban, hogy vele van az Isten. Az isteni hatalom emberek előtti megnyilvánulásában is többször játszik szerepet a bot. És ennek a használatát Mózes magától az Úrtól kapta: „Vedd a kezébe ezt a botot is, és tégy vele jeleket!”⁶⁰. Az Írás egyenesen Isten botjának nevezi ezt a botot: „Ekkor fogta Mózes a feleségét és fiait, számárra ültette őket, hogy visszatérjen Egyiptom földjére. Isten botját is kezébe vette Mózes”⁶¹. És történnek a megmagyarázhatatlan dolgok: a fáraó előtt kígyóvá lesz Áron botja⁶², a Nílus vizének vérré változásakor⁶³, a tíz csapás sorában a szúnyogok⁶⁴, a jégeső⁶⁵, a sáskák⁶⁶ csapásánál, a tenger kettéválasztásakor⁶⁷, a sziklából való vízfakasztáskor⁶⁸ látványos szerepe van a botnak. Ám nem azt jelenti és üzeni, hogy a bot tulajdonosa isteni „tudással” és hatalommal bír, hanem mindig arra utal, hogy maga az Úr cselekszik, s ennek jele mindaz, ami a botnak, mint eszköznek a felhasználásával történik.

A sztélére vésett ábrázoláson az alakok helyzete az alá- és fölérendeltséget tükrözi. Marduk, az isten ül, Hammurapi, az ember pedig áll előtte. Ráadásul tisztán látható, hogy Marduk lába alatt emelvény van. Nem ugyanoda ér a lába, mint ahol Hammurapi áll. Mindez arra utal, hogy

⁵⁹ 2Móz 4,1-3

⁶⁰ 2Móz 4,17

⁶¹ 2Móz 4,20

⁶² 2Móz 7,9-12

⁶³ 2Móz 7,15-20

⁶⁴ 2Móz 8,12-13

⁶⁵ 2Móz 9,22-23

⁶⁶ 2Móz 10,12-13

⁶⁷ 2Móz 14,16

⁶⁸ 2Móz 17,5-6

Marduk isten a „föld fölött” van. Érthetőbben: ők ketten nem egy szinten vannak, Marduk nem a földből fakad, ezért az emberi közeg, a világ az ő „szintje” alá tartozik. Vannak még egyéb Marduk ábrázolások is. Amit viszonyításképpen szeretnék megemlíteni, az korban jóval későbbi.

A babiloni Marduk-templomból való az a Kr.e. 800-ból származó sztéle, amely Mardukot és fiát ábrázolja. A véset érdekessége, hogy a Hammurapi-sztéle ábrázolásához képest itt mindkét alak kopasz és szakáll nélküli. Bal oldalon Marduk, vele szemben, az alacsonyabb alak Nabu. Kettejük tekintélykülönbségét a magasságuk mutatja. Nabu alakja – a fejméretet kivéve – arányosan kisebb, mint Marduk. Vagyis a térben való elhelyezkedést is figyelembe véve, nem előbbre és hátrább kell őket látnunk, hanem valóban tekintélykülönbségről van szó. Marduk bal oldalán ott a pálca is, ami a hatalom- és tekintélyosztó isteni jogosultságát jelenti. A sztélén, ékírással, egyébként egy átok–áldás formula olvasható⁶⁹. Ami számunkra fontos, hogy a Hammurapi-sztélével ellentétben a két alak ugyanazon a talajon, vagyis ugyanazon a „szinten” áll. Ez pedig bizonyítékként szolgál számunkra, hogy a Hammurapi törvényoszlopának ábrázolása az emberi, illetve uralkodói törvények isteni eredetére, isteni legitimitására utal. Nem kellett Hammurapinak egy „szinten lennie” Mardukkal. Elég, ha Marduk isten látványosan és félre nem érthetően legitimizálja őt. Ezt mutatja, és ezt üzeni a törvényoszlop tetején látható ábrázolás. Az istenség előtt szemtől szemben álló ember, az istenség szintje alatt álló ember, ám az istenség részéről egy pálca kinyújtásával elfogadott és jogosítványokhoz juttatott ember.

⁶⁹ Szabad fordításban: arra az emberre, aki ledönti, vagy bántalmazza ezt a sztélét „Maga Marduk a hatalmas úr tekintsen rá haragjában és törölje el a nevét és magvát; maga Nabu, mindenek írnoka rövidítse le az ő napjai számát; de az az ember, aki oltalmazza ezt, az élet teljességével elégíttessen meg”.

Mózes esetében ez másképp van. A csipkebokornál való találkozásnál az Úr nem alá- és fölérendeltségben, hanem a távolságtartásban mutatja fel a különbözőséget: „Ne jöjj közelebb! Oldd le sarudat a lábadról, mert szent föld az a hely, ahol állasz!”⁷⁰. Vagyis, nem az a lényeg, hogy az Isten magasabban van, hanem az, hogy az embernek kell cselekednie akkor, amikor az Istennel kerül kapcsolatba, és meg kell hajolnia az Úr előtt. De több olyan helyzet is van, amikor az írás tanúsága szerint közvetlen találkozást feltételezhetünk. A sziklából való vízfakasztásnál maga az Úr mondja: „Én majd ott állok előtted a sziklán, a Hóreben”⁷¹. Itt azonban nem kell megmutatkoznia az alá- és fölérendeltségi viszony-
nak. Mózes és az Úr találkozását – egyetlen konkrét leírást kivéve, amikor Mózes egy sziklahasadékban állva láthatta hátulról a hasadék előtt elvonuló Urat⁷² – csak a következményeiből ismerhetjük. Példaként: „Azután lejött Mózes a Sínai-hegyről. A bizonyság két táblája Mózes kezében volt, amikor lejött a hegyről. Azt azonban nem tudta Mózes, hogy arcának a bőre sugárzó lett, amikor Istennel beszélt”⁷³. Ezekből a tényekből az ember kikövetkezteti, hogy az Isten hatalmasabb és „magasabban van”, mint az ember. Ennek látható kiábrázolása indokolatlan, akkor, amikor ezt a választott nép fiai érzik és megtapasztalják. Maga Isten jelenti ki az embernek: „Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim - így szól az ÚR”⁷⁴. Ennek ellenére Izráel Istene közvetlen kapcsolatban van szövetségesével: „Az ÚR pedig előttük ment nappal felhőoszlopban, hogy vezesse őket az úton, éjjel meg tűzoszlopban, hogy világítson nekik, és éjjel-nappal mehesse-

⁷⁰ 2Móz 3,5

⁷¹ 2Móz 17,6

⁷² 2Móz 33,18-23

⁷³ 2Móz 34,29

⁷⁴ Ézs 55,8

nek”⁷⁵. Az Isten nemcsak a közvetítő személyen keresztül mutatja meg magát a népének. Ennek az isteni közvetlen jelenlétnek éppen az újszövetségi, a krisztusi szövetség szempontjából van egyedi jelentősége. Az Isten mai jelenvalósága a népe között: „én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig”⁷⁶.

A sztélén látható ábrázolás kivitelezése tökéletesebb, mint a korábbi vagy korabeli – akár az egyiptomi I. dinasztia idejéből való – hasonló tárgyi emlékek kidolgozása⁷⁷.

Az oszlopra vésett törvényekből 35 törvény nem olvasható, illetve hiányossága miatt nem értelmezhető. Ennek oka, hogy az elámiak, egy győztes hadjáratuk után elvitték magukkal ezt az oszlopot, és ezeket a törvényeket egyszerűen levakarták, olvashatatlanná tették a rávésett 282 cikkely közül.

A fekete bazaltoszlop – mások szerint dioritkő⁷⁸ – a maga idejében a főváros főterén állt, azzal a céllal, hogy senki ne mondhassa: „nem ismertem a törvényt”. Ennyi volt a törvény kihirdetése, ismertetése és oktatása a következő generációk számára. Ezt a szándékot a törvényt adó Hammurapi így fogalmazta meg: „a törvényt és az igazságot az ország szájába helyeztem, és a nép húsát feljavítottam”⁷⁹.

⁷⁵ 2Móz 13,21

⁷⁶ Mt 28,20

⁷⁷ Például: Dzsoszer – Neterikhet fáraó (Kr.e. 2750 körül) szobra a szakkarai piramiskerületből, Naramszín, akkád király (Kr.e. 2260–2223) győzelmi emlékköve Szószából; III. Amenhotep egyiptomi fáraó (Kr.e. 1408–1372) képmása Thébából, IV. Amenhotep – Ekhnaton egyiptomi fáraó (Kr.e. 1367–1350) mészkő domborműve El-Amarnából, IV. Tudhaliyas hettita király (Kr.e. 1250–1220) képmása a Yazilikaya-szentély szikladomborműveiről, vagy Hiram, türoszi király (Kr.e. X. század) szarkofágja Bübloszból. Részletesen lásd: Castiglione László: Az ókor nagyjai c. munkájában (Akadémiai Kiadó; Budapest; 1972)

⁷⁸ Varga Zsigmond: Bibliai vallástörténet, Debrecen, 1938. 225.

⁷⁹ Varga Domokos: Ős napkelet – Az írott történelem kezdetei; Bp. 1976. 40.

2.1.2. A kőtábla

A mózesi törvények táblákra vésettek. A 2Móz 24-ben, a szövetség leírásánál nincs szó a táblákról, azonban bizonyosnak tűnik, hogy azok Istentől valók. A legközelebbi vonatkozó utalás, már a szövetség ládájának elkészítésével kapcsolatos: „A födelet tedd a ládára, a ládába pedig tedd bele a Bizonyiságot, amelyet neked adok”⁸⁰. Ezt, vagyis a „neked adok” állítást támasztja alá, hogy ki is adta Izráel népének a törvényt. „Amikor befejezte Isten Mózzsal való beszédét a Sínai-hegyen, átadta neki a bizonyság két tábláját, az Isten ujjával írt kőtáblákat”⁸¹. Azonban nem hagyható figyelmen kívül egy más jellegű állítás: amikor a nép elfogadta Isten törvényeit, Mózes leírta ezeket az igéket⁸². Az ellentmondás csak látszólagos. Feloldását úgy értelmezem, hogy ami a két táblát, vagyis a Tízparancsolatot illeti, az „Isten ujjával” íródott. Ami pedig a mózesi lejegyzést illeti, az a többi törvényre, a Sínai-hegynél és a pusztai vándorlás idején kijelentett törvényekre vonatkozhatott. Az imént említett részből nem derül ki, hogy a Sínai-hegynél milyen anyagra (kőtábla, vagy agyagtábla) és milyen formában rögzítették a törvények szövegét. Ami viszont érdekes, hogy az oltárépítés után, Mózes „tizenkét szent oszlopot állított fel Izráel tizenkét törzse szerint”⁸³. Nincs közvetlen utalás arra, hogy az oszlopokon a törvény szövege lett volna. Céljuk nem ismeretes, de biztos, hogy régi, korabeli, vagy talán még korábbi szokásról van szó, hiszen „oszlop-ügyben”, az Iliászban Homérosznak is dilemmája van: Nesztor,

⁸⁰ 2Móz 25,21

⁸¹ 2Móz 31,18

⁸² „Akkor elment Mózes, és elmondta a népnek az ÚR minden igéjét és rendelkezését. Az egész nép pedig egyhangúlag így felelt: Megtesszük mindazt, amit elrendelt az ÚR. Akkor leírta Mózes az ÚR összes igéjét, és korán reggel oltárt épített a hegy lábánál, és tizenkét szent oszlopot állított fel Izráel tizenkét törzse szerint.” (2Móz 24,3-4)

⁸³ 2Móz 24,4

amikor megmutatja fiának, Antilokhosznak a kocsiverseny pályáját, nem tudja, hogy a célnál levő oszlopok, miért vannak ott⁸⁴. Személyes véleményként valószínűnek tartom, hogy a 2Móz 24,4-ben, felirat és faragás nélküli „emlékeztető” oszlopkokról lehetett szó, hiszen még az oltárkészítésnél is tiltott volt a faragott kő használata⁸⁵.

A táblák anyagával és formájával kapcsolatban az elsők összetörésének és az új táblák elkészítésének leírásához fordulok. Az anyagával kapcsolatban bizonyos, hogy kőtábláról lehet szó⁸⁶. Ami a formáját illeti: „Azután megfordult Mózes, és lement a hegyről, kezében a bizonyság két táblájával. A táblák mindkét oldalukon tele voltak írva; erről is, arról is tele voltak írva. A táblákat Isten készítette, az írás is Isten írása volt a táblákra vésve”⁸⁷. Ez egyértelmű. Az „isteni szerzőséget” és a táblák formájával, megírásával kapcsolatos eddigi állítást támasztja alá az új kőtáblákra vonatkozó leírás is: „Azután azt mondta az ÚR Mózesnek: Faragj két kőtáblát, az előbbiekhez hasonlókat, és én fölírom a táblákra azokat az igéket, amelyek az előbbi táblákon voltak, amelyeket összetörtél. ... Faragott tehát Mózes két kőtáblát, az előbbiekhez hasonlókat, korán reggel fölment a Sínai-hegyre az ÚR parancsa szerint, és kezében vitte a két kőtáblát.”⁸⁸. A táblák kifaragása minden bizonnyal hasítást jelentett, hogy lapos felületet kapjanak, nem pedig díszítést. A fenti igéből pedig már a méretekre is lehet következtetni: a táblákat Mózes kézben tudta vinni. Mindebből nagyon valószínűnek látszik, hogy a két kőtábla nem

⁸⁴ „Tisztán megmutatom a célt, hogy el ne hibázzad: a földből oszlop emelkedik, mintegy öl magas ... mellette jobb és bal felől két fehér kő áll a keskeny úton, ahol a sima pálya kanyarul, talán valamely rég megholt ember emléke az ott, vagy pedig versenypálya határkövéül emelték a régiek”

⁸⁵ „Ha pedig kőoltárt csinálsz nekem, ne faragott kőből építsd, mert ha vésővel nyúlsz hozzá, megszentelteleníted.” (2Móz 20,25)

⁸⁶ „Amikor befejezte Isten Mózeszel való beszédét a Sínai-hegyen, átadta neki a bizonyság két tábláját, az Isten ujjával írt kőtáblákat.” (2Móz 31,18)

⁸⁷ 2Móz 32,15-16

⁸⁸ 2Móz 34,1.4

közzszemlére készült. Pecsétje volt egy mély, és a felek által jól ismert szövetségnek az Isten és a választott nép között.

A törvények illetve a kőtáblák tárolásával összefüggésben is az Ószövetség igazít el: az igével kapcsolatban emlékeztetésként azt mondja Izráel népének: „Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon”⁸⁹. Ami pedig magukra a kőtáblákra vonatkozik: „Amikor Mózes leírta egy könyvbe ennek a törvénynek az igéit elejétől végig, ezt parancsolta Mózes a lévítáknak, akik az ÚR szövetségládáját hordozták: Fogjátok ezt a törvénykönyvet, és tegyétek Isteneteknek, az ÚRnak a szövetségládája mellé, hogy ott tanúskodjék ellened”⁹⁰. A kőtábla nem az ismeret és a törvény megtanulhatósága célját szolgálta. A szövetség ládája sem csak magára a törvényre emlékeztet, hanem sokkal inkább magára az Úrra és a szövetség valóságára.

Izráel fiaitól sem állt távol azonban az oszlopállítás gyakorlata. „Ha majd átkeltek a Jordánon arra a földre, amelyet Istened, az ÚR ad neked, állíts fel nagy köveket, és meszeld be azokat. Írd fel rájuk ennek a törvénynek minden igéjét, amikor átkelsz, hogy bemenj arra a földre, amelyet Istened, az ÚR ad neked; a tejjel és mézzel folyó földre, ahogyan megígérte neked az ÚR, atyáid Istene”⁹¹. Itt is egyértelmű, hogy az Istennel való szövetségre és az Úr ígéreteinek beteljesülésére emlékeztetnek ezek az oszlopok, amelyeknek nincs semmilyen közvetlen kapcsolatuk a törvénnyel, a törvény hatálybalépésével, vagy a törvény ismeretével és ismerhetőségével.

A törvény ismeretéről és ismerhetőségéről is maga az Úr rendelkezett: „Mert ez a parancsolat, amelyet én ma megparancsolok neked, nem megfoghatatlan számodra, és nincs távol tőled. Nem a mennyben van, hogy

⁸⁹ 5Móz 6,8

⁹⁰ 5Móz 31,24-26

⁹¹ 5Móz 27,2-3

azt kellene mondanod: Ki megy fel a mennybe, hogy lehozza és hirdesse azt nekünk, hogy teljesíthessük? Nem is a tengeren túl van, hogy azt kellene mondanod: Kicsoda kel át a tengeren, hogy elhozza és hirdesse azt nekünk, hogy teljesíthessük? Sőt inkább nagyon közel van hozzád az ige, a szádban és a szívedben van, teljesítsd hát azt!”⁹².

Ez az egyértelmű kijelentés felveti a törvénykönyvek összehasonlításában a kodifikációjuk megvizsgálását is.

3. A Hammurapi kora előtti törvénytárak vizsgálata a kodifikáció és az isteni legitimitás szempontjából

Az ókori törvénytárak többségükben az ósumér jogi alapelveket tartalmazzák. A jogi látás és a jogi rendelkezés fontossága a sumérok bevándorlásával érkezik Mezopotámiába is.

A korabeli törvénytárak rendelkezésében ott van az életvédelem törvénye, helyenként a kultusztörvény, továbbá a gazdasági jog, a büntetőjog, a számon kérhetőségi jog, az alá- és fölérendeltségi jogviszony, valamint a – mai értelemben vett – polgárjog alapja is. Mindez tehát isteni eredetű. A sumér kultúrában azonban a gyakorlati megvalósulás az „isteni jogtisztaságot” számos „emberi jogérdekkel” szennyezte. Például a hatalom megvédése érdekében olyan rendelkezés is megfogalmazódott, hogy, ha egy vendéglőben a férfiak lázító beszédeket tartottak, és a vendéglősné nem jelentette fel őket, akkor halálra ítélték.

Az ókori társadalmak sajátos jellemzőivel összhangban, láthatjuk a mózesi törvényeknél és Hammurapi törvénykönyvének korábban írásba foglalt törvénytárak tartalmát. Vagyis ezek a törvénytárak az aktuális társadalmi helyzetet, és az uralkodói elképzelésnek megfelelő „jövőt” szabá-

⁹² 5Móz 30,11-14

lyozzák. A családjogi, vagy például az örökösödési törvények hasonlóságából arra lehet következtetni, hogy az ókori kelet népeinek évszázadokon keresztül érvényes törvényei egyetlen közös forrásra mutatnak. Erre utal Roman Herzog és Hans Nissen megállapítása is, akik az ókori törvénytárak közös ismérveit abban mutatták ki, hogy a törvénytárakra jellemző az isteni eredetre való hivatkozás: a törvénytárak szándéka – mind a hettiták, mind a zsidók, mind a föníciaiak, mind az asszírok esetében – az egység megteremtése. Ez az egység vagy birodalmi egység, vagy nemzeti egység, vagy kultuszi egység, vagy ezeknek a kombinációja. De a közös ismérv bennük a törzsi rendszeren való továbblépés szándéka. Jellemző rájuk az, hogy a jogrendszerek szentesítik a társadalmi különbségeket⁹³. Az említett jogtudósok megállapítása szerint a zsidó és az egyiptomi rabszolgát védi a jog. A törvénytárakban az is közös, hogy fejlettnak nevezhető a családjogi kérdések szabályozása, mindegyikben található rendelkezés a tulajdonjog területéről, és hasonló filozófiát követnek a törvénytárak kötetmi szabályozásai. A törvénytárakban szabályozott intézmények, vagy a szabályozások alapján kikövetkeztethető intézményrendszer („államapparátus”) is hasonló. Ami a törvénytárak konkrét szabályozásainak összehasonlításán túl, a törvénytárak elveit illeti – ugyancsak Herzog és Nissen szerint –, az alábbi elvek alkalmazásában mutatkozik hasonlóság:

- 1) Folyam mentiség elve. A szabályozásokat alkalmazó közösségek jelentős többsége ún. potamikus társadalom. Ez alól kivételt képez: Fönícia, Perzsia, Assíria és Izráel. Ez az elv azért figyelemre méltó, mert – Max Weber szerint – a társadalmak államiség-fejlődésének időszakában azok a népek jutottak vezető szerephez, amely népek vizek mellett éltek. Az első szakaszban – az álta-

⁹³ Ez alól a mózesi törvények sem jelentenek kivételt, ám a társadalmi különbségek itt a legárnyaltabbak. Lásd pl. a szolgákkal, rabszolgákkal való bánásmód szabályozását.

lam vizsgált kor társadalmainak esetében – nagy folyók mentén helyezkedtek el az ókor meghatározó államhatalmai. A későbbi történelmi korokra való kitekintéssel megállapítható, hogy a weberi második szakaszban már a tengermelléki államok, vagyis a maritim társadalmak élvezhették ezt az előnyt, a harmadik szakaszban pedig az óceánparti államok váltak igazán történelmi jelentőségűvé.

- 2) Térégi elv. A vonatkozó szabályozások egy meghatározott térség lakosságához, népéhez kötődnek. Földrajzilag meghatározható az a térség, ahol érvényesek és hatályosak.
- 3) Etnikai elv. A szabályozások nem etnikai alapúak. Ez alól Izráel kivételt jelent, ahol vérségi rend szerint állt össze a 12 törzs, majd ezek szövetségeként jött létre Izráel államformája, a királyság. Az ókor többi társadalmában vérségi szempontból nem ilyen zárt. A csoportok vérségi szövetsége helyett, inkább a csoportok politikai, ill. hatalmi érdekeinek szövetsége jellemző az ókori kialakuló társadalmakra.
- 4) A törvények tartalmi vizsgálatából kiindulva, és a szabályozásokon keresztül vizsgálva a szabályozás hatálya alatt élő társadalmakat, megállapítható, hogy nincs éles határ húzva a civilizáció és a barbár életmód között.
- 5) Földtulajdon elve. A gazdaság alapját a föld megmunkálása jelenti. A termőföld tulajdonjoga – az ókor kezdetén – közösségi. Ázsiai típusú termelési mód.
- 6) A strukturáltság elve. A társadalmak erősen strukturáltak. Megvannak az egyes társadalmi csoportok, a maguk jogköreivel és kötelezettségeivel. Jellemző, hogy a privilegizált szűk réteg, és a többiek között élesebb a határvonal, mint a rabszolgák és a szabadok között.

- 7) Hegemónia elve. A nagyobb államok, birodalmak túlsúlya jellemző. A kis államok – a jog, ill. a törvénykezés szempontjából – nincsenek akkora helyzetben, mint a birodalmak.
- 8) Az ókori társadalmakban vizsgált kultúra az irracionálistól a racionális felé, a természetfelettől a konkrét felé, az esetszerűségtől a szervezetség felé halad.
- 9) A társadalmak jogrendszerében meghatározó a szokásjog. Ennek alkalmazása mellett azonban jelentős törvénykönyvek, kódexek születnek. Ezek a törvénykönyvek döntően büntetőjogi tárgyúak, és az új állam alakuló társadalmi rendjének megfelelően, a tulajdonviszonyokat alapozzák meg és védik.
- 10) A törvénykönyveknek nincs meg a jogi rendszerezettségük. A szabályozások szintjén nincsenek elkülönítve az egyes jogterületek. A szabályozás esetszerű, kazuisztikus.
- 11) A törvénykönyvek büntetőjogi szabályai egyértelműen megtorló jellegűek.
- 12) A törvénykönyvekben megvan a büntetés lehetőségének három fajtája:
 - a tálió elvének érvényesítése,
 - a büntetés tükröződése a viszonyosság elve alapján,
 - a vagyoni jóvátétel lehetősége.
- 13) Az ítélet meghozatala, vagyis maga a bírászkodás nem különül el a törvényhozói és a végrehajtói hatalomtól. A bírászkodás nem szaktevékenység.⁹⁴

Ezeknek az elveknek az érvényesülése – az 1. és a 3. pontban jelzett kivételen kívül – fennáll az ókori társadalmak mindegyikében, ahol az

⁹⁴ A „<http://jog-alap.extra.hu>” honlapon, 2008. május 2-án elérhető információk felhasználásával.

állammá formálódás időszakában törvénykezés is történik. Az ilyen fokú elvazonosság valóban helytállóvá teszi Hedwig Falk Noéra, és a törvények közös isteni eredetére vonatkozó kérdését.

Általánosságban értve a törvény Istentől való voltát magam is mindenkor igaznak vallom, az én keresztyén hitemmel és meggyőződésemmel. Megállapításomat a Római levél 2. fejezetére támaszkodva merem egyértelműsíteni, amely szentírási rész arról tesz bizonyosságot, hogy az Isten nem személyválogató ezért mind a törvény szerint, mind a törvény nélkül élő ember életének, és cselekedeteinek „törvényessége” az egy élő és igaz Isten előtt mérettetik meg. Vagyis, ha a törvény valóban a közjó javát szolgálja, akkor azzal az isteni igazság érvényesülését is szolgálja.

A legrégebbi – vagyis a Hammurapi törvénykönyve előtti – időkből való törvénykönyvek isteni eredetével, vagy ihletettségével, vagyis a törvénykönyvek kodifikációjával kapcsolatban a következőt állapítja meg az általános jogtörténet:

- Urukagina törvénykönyve (Kr.e. 2400 körül) – a törvényhozás az istenség előjoga, az evilági kihirdető csak közvetíti a törvényt.
- Gudea reformjai (Kr.e. 2070) – a renddel és a törvénnyel kapcsolatos rendelkezéseket még az istenségnek tulajdonítják, de már olyan értelemben, hogy az uralkodó rendelkezései „az ő döntései”.
- Úr-Nammu Kódex (Kr.e. 2050 körül) – a király, az istenség erejével hozott igazságot az országba.
- Lipit-Istár Kódex (Kr.e. 1850 körül) – az uralkodó, az istenség meghagyásából hoz igazságot.

Az ókori törvénytárakban rögzített szabályozások esetleges egyezéseinek indoklásához és a közös jogforrás (szokásjog és ósumér jogi alapelvek) meglétének bizonyíthatóságához nagyban hozzájárultak a XX. századi archeológiai feltárások, amelyek sok esetben magyarázatot adnak az egyes államok vallási, társadalmi, etnikai, gazdasági és politikai

viszonyaira. „A Tigris-folyótól keletre fekvő Nuzi (ma Yorghana Tepe) feltárása során mintegy húszezer teleírt agyagtábla került elő. A szakértők szerint az i. e. XV. században – vagyis hétszáz évvel Ábrahám kora után, de a történeteket lejegyző Mózes korával egy időben – keletkezett dokumentumok több ponton meglepő hasonlóságot mutatnak a Teremtés könyvében leírtakkal. Nézzünk erre két példát. Az úgynevezett adopcións szöveg egyike a Nuziban talált leghíresebb dokumentumoknak. Ez a szerződésszöveg egy olyan záradékot tartalmaz, amelynek értelmében, ha egy örökbefogadó apa az örökbefogadott gyermekének feleséget vesz, és a feleség meddőnek bizonyul, egy rabszolgányt kell melléje vennie: „...Kelim-ninut is hozzáadta feleségül Sennimához. Ha Kelim-ninu gyermeket szül, Sennima nem vesz el mást feleségül; de ha Kelim-ninu meddő marad, Kelim-ninu szerezzen egy (rabszolga) nőt Lullu földjéről Sennimának feleségül, és Kelim-ninu nem küldheti el annak leszármazottait.” A rabszolgánytól született gyermek az első feleséget illetve, s azt nem lehetett elküldeni a háztól, hiszen ha a feleség továbbra is meddő maradt, az lett az örökös. Tudjuk, mekkora bonyodalmat okozott végül is a Bibliában a Sára egyiptomi szolgálójától, Hágártól született Ismaél, akit Ábrahám Isten kifejezett parancsára volt kénytelen elküldeni.

Az Ószövetség részletesen tudósít Ábrahám családi sírboltja, a Makpéla-barlang megvételének körülményeiről (1 Móz 23). Ezt a szöveget gyakran hasonlítják össze a hettita jogi kódex (i. e. 1800–1200 között) földeladással foglalkozó paragrafusaival: „Ha egy faluban bárkinek örökölt jobbágytelke van – ha a területet mindenestől neki adták, szolgálattal [ilku = feudális ingyen szolgáltatások] tartozik; ha a területet csak kis részben adták neki, nem tartozik szolgálattal.” Ennek fényében válik érthetővé, hogy miért nem akarta Ábrahám a Makpéla környékét is megvenni! Ha ugyanis a barlang körüli mezőt is megvette volna, akkor ingyen

feudális szolgáltatásokra kényszeríthették volna az egész terület tulajdonosai, míg a terület kis része után nem kényszeríthették arra”⁹⁵.

3.1. Urukagina törvénykönyve⁹⁶

A Kr.e. 3. évezred közepén, a cserekereskedelemre utaló természetbeni adó helyébe a pénzben fizetendő adó került. A mai értelemben vett pénz helyett az ezüst volt a fizetőeszköz. A fizetőeszköz bevezetése lehetőséget teremtett a vagyonfelhalmozásra és ezzel egyidejűleg az eladósodás, vagyis az adósrabszolgaság intézményének megjelenésére.

A Kr.e. 24. században Lagas városában Urukagina uralkodó, az 1. dinasztia⁹⁷ utolsó előtti tagja, átfogó reformintézkedésekkel próbálta ezt a folyamatot megállítani. Törvényeinek eredeti szövege nem maradt fenn. Reformintézkedéseit csak másolatokból, átírásokból ismerjük. Törvényeiben harcot hirdetett a jogtalanságok és a túlkapások ellen.

Törvénykönyve első részében, bevezetőjében uralkodói erejéről és az isteneket tisztelő magatartásáról olvashatunk.

A második részben a reformok felsorolását ellentétekre építi. Ismerteti a múlt miatt kialakult helyzetet, amelyből kiderül, hogy a korábbi uralkodók minden előállt helyzet anyagi forrását az adók emelésével és birtok-kisajátítással akartak megoldani, s erre egy egész apparátust (adószedőket, biztosokat) tartottak fenn. Urukagina „megszüntette a pénzbeli adót, eltávolította a királyi biztosokat, leszállította az adó- és illetéktételeket, a papságnak fizetett temetési és válási illetéket is, visszaadta a templomgazdaság kisajátított földjeit, megvédte a kistermelők földtulajdon-

⁹⁵ Grüll Tibor: Ábrahám nyomában. Lásd: <http://epa.oszk.hu/00800/00804/00081/5653.html>

⁹⁶ Rövid ismertetés Harmatta János (szerk.): Ókori Keleti Történeti Chrestomathia; Osiris Kiadó; Budapest; 2003. alapján

⁹⁷ Az Ur-Nanse dinasztia (Kr.e.2552 – 2371)

vagy földhasználat jogát. Biztosította a lakosság szabadságát, ezt a szót ő használta először (amargi = „visszatérés az anyához”). Eltörölte a fennálló adósságokat, rendezte a béreket. Megígérte, hogy nem szolgáltatja ki sem az özvegyeket, sem az árvákat a gazdagok kénye-kedvére és nem hagyja, hogy a gyengéket elnyomják az erősek. Először ekkor jutott kifejezésre ez az elv, innentől nem hiányzik egyetlen törvénykönyvből sem. Megszegéséért nem szabtak ki büntetést – az istenek átkánál nincs súlyosabb⁹⁸.

A törvény ez ideig általában szájhagyomány útján terjedt, a kilátásba helyezett büntetéssel együtt. Például lopásért vagy házasságtörésért megkövezés járt. Az uralkodó (lugal) természetesen törvényen felül állt, bár Urukagina volt az első, aki hangsúlyozta isteni származását.

3.2. Gudea reformintézkedései

Gudea (Kr.e. 2100 körül) volt Lagas legjelentősebb fejedelme. A II. lagasi dinasztia uralkodójaként hatalmas építkezéseket foganatosított. Városállam-alakulatához mintegy 25 város és 40 falu tartozott, Girszu központtal⁹⁹. Újjászervezte az állam mezőgazdaságát, a legnagyobb templomgazdaság a girsui főtemplom volt. A valós szikesedés ellenére egyik feliratában ez olvasható: „tágas gabonaföldek dúsan teremnek, bőség kél, magasra emelkedik a csatornák vize.” A templomgazdaság megerősítése volt a célja. A kor tulajdonviszonyait a templomgazdaság szemszögéből ismerhetjük meg: a templom az ensi (főpap) tulajdona, de formálisan önálló, az istenség tulajdona. Gudea rendelkezései okát és a maga szerepvállalását így fogalmazza meg egyik építési feliratában¹⁰⁰: „Azért, hogy a csatornák teljenek meg szüntelenül ömlő vízzel, azért, hogy a halastavak-

⁹⁸ Harmatta János (szerk.): Ókori Keleti Történeti Chrestomathia; Osiris Kiadó; Budapest; 2003. 94.

⁹⁹ Castiglione László. Az ókor nagyjai; Akadémiai Kiadó; Budapest; 1972. 64.

¹⁰⁰ Girszu város főistenének, Ningirsu-nak építtetett templomot.

ban ponty és sügér növekedjék ... azért, hogy a bőséges víz növelje a gabonát ... azért, hogy az istállók, hogy karámok épüljenek ... azért, hogy a malom felmagasodjék ... azért, hogy Eninnu udvara teljen meg örömmel, hogy dobok döngjenek, tökéletes hangú fuvolák szóljanak ... az enszi, aki az Eninnut építette, Gudea, Lagasz enszije, Ningirsu úr elé lépett...”

3.3. Ur-Nammu kódex

Ur Nammu, sumér uralkodó (különböző források szerint: Kr.e 2111 – 2095; 2110 – 2096; 2064 – 2046), a III. uri dinasztia megalapítója. Elődjének, Utu-Chegal uralkodónak hadvezére volt. 18 évig uralkodása után fejlődő, építkező országot hagyott maga után. Uralkodása idején Ur viszszanyeri Lagasztól a térségben betöltött vezető pozícióját. A kereskedelem központja, tengeren érkezik Urba Indiából és Arábiából a gyöngy, a réz, az arany, a fűszer, az elefántcsont. Az uralkodó, katonai sikereit követően felveszi a „Sumer és Akkád királya” címet. Neki sikerült meghódítania egész Mezopotámiát. Hatalmas építkezéseket kezd, az Ur városában építtetett zikkuratja építészettörténeti iránymutatás, egészen az újbabiloni időszakig.

Az államigazgatási reformja is figyelemreméltó. Az országot kerületekre osztotta fel, amelyek közigazgatási, gazdasági és katonai egységek voltak. A templomgazdaságok és a magánbirtokok is – a reform révén – az államigazgatás szervei alá kerültek. Nagy építkezéseit utódja: Dungi (Sulgi) fejezte be. Ő állította össze Úr-Nammu törvénykönyvét is.

Korának Mezopotámiájában már törvények szabályozzák a házasságot, jogba van foglalva a nők védelme és a szökött rabszolgák büntetése.

Törvénykönyve követi a korábbi kódexek hármastagolását. Bevezetése teológiai, történeti jellegű írás. A törvénykönyv így kezdődik: „Akkor Ur-Nammu, a hatalmas harcos, Ur városának királya, Sumer és Akkád

királya... megvalósította az egyenlőséget, száműzte az átkot, az erőszakot és a viszályt”. Majd egy, Urukagina és Gudea törvényeiből már ismert formula következik: „Az árvát nem adták gazdag embernek, az özvegyet nem adták hatalmas embernek; az egy siglumos embert nem adták az egy manás embernek.” Egy mana kb. 500 gramm ezüst illetve 75–100 mázsa gabona, a siglum ennek a hatvanad része.”¹⁰¹

A második rész maga a törvénykezés. Harmincegy törvény maradt fenn. Szerkesztésükből a kutatók arra következtetnek, hogy a korábbi tapasztalatokat használta fel ebben a törvénytárban a törvényadó. Feltételezések szerint, a kódex akár 50 §-t is tartalmazhatott, köztük:

- a) büntetőjogi szabályokat: pl. a testi sértésért vérdíjat kell fizetni. Ez a szabályozás elejét veszi a vérbosszúnak és a ius talionis alkalmazásának, hiszen a társadalom szempontjából jobb egy megfizetett vak ember, mint két vak ember. A talio jogát nem is tartalmazza a törvénykönyv. A kéztörés büntetése pl. 1 mana ezüst volt. Az emberölés elkövetője azonban halálbüntetést érdemelt (1.§).
- b) családjogi szabályokat: pl. ha egy ember felesége, bájait alkalmazva, más férfi után ment és vele hált, a hatóságok az asszonyt megölik, de a férfit szabadon engedik. A fennmaradt törvények alapján Ur-Nammu nem büntette a más feleségén tett erőszakot. Rabszolganő esetében is csak akkor, ha szűz volt. A büntetés sem volt túl szigorú – 5 siglum ezüst –, mert a tettet idegen tulajdon egyszerű megsértésének tekintették. A házasságtöréssel vádolt nőt „vizes” ítéletnek vetette alá, ha ártatlannak bizonyult, rágalmazója 1/3 mana ezüstöt fizetett. Válás esetén az „asszonytartás”

¹⁰¹ Az idézet forrása: http://tttweb.hu/gyujtemenyek/cikkek/regi/Okori_civilizaciok/Sumerek.doc

1 vagy 1/2 mana ezüst volt, az asszony házasságának számától függően. Örökölni csak a fiúgyermeknek lehetett.

- c) szabályozta a hamis tanúzást is: a szankció birtokvesztés volt.
- d) a lopásért az ellopott érték többszörösét kellett megfizetni jóvátétel gyanánt.
- e) a rabszolgaság nem jelentett teljes jogfosztottságot és kiszolgáltatottságot sem a „klasszikus” rabszolga, sem az adórsabszolga esetében. Ez utóbbi szolgálati kötelezettsége időhöz kötött volt. A rabszolga nem rendelkezett családfői jogokkal, nem örökölhette és nem mozoghatott szabadon. Rendelkezhetett viszont vagyonnal és az igazságszolgáltatást igénybe vehette: akár saját gazdáját is beperelhetette. Érdekes rendelkezés, hogy a szökött rabszolga esetében nem azt határozza meg, hogy mivel kell büntetni az elszökött rabszolgát, hanem megszabja, hogy a szökött rabszolgát elfogó személy mekkora jutalmat kap a szökött rabszolga tulajdonosától.
- f) a tulajdonviszonyok kérdésében az ingatlan elidegeníthetővé vált, vagyis erősödött a magántulajdon. Ezzel összefüggésben kialakult az adásvétel jogi formája, a kölcsön és a bérbeadás intézménye és az ezekre vonatkozó szabályok. A patriarchális társadalmi rend ellenére, a nők is rendelkezhetek saját tulajdonuk felett.
- g) itt alapozódik meg a szerződések rendszere.
- h) megerősödik az igazságszolgáltatás intézményessége, a bíróságok nem egyetlen szinten, hanem alsóbb és felsőbb fokon hozzák meg az ítéleteiket¹⁰².

¹⁰² Lagasból előkerült egy kb. 50 éves időszak jogi dokumentációja. Az ún. di-til-la okmányok (a szó jelentése „lezárt per, lezárt ügy”), csak olyan magánkeresetet tartalmaznak, amelyben a felsőbb bíróságok végleges döntést hoztak. Ezek az okmányok a társadalmi szerkezet, szervezet és a gazdasági élet kutatásának legfontosabb forrását jelentik.

A törvénykönyv harmadik része, az epilógus, pedig azokra mond átkot, akik nem tartják be ezen törvénykönyv rendelkezéseit.

3.4. Lipit-Istar kódex

Ur-Nammu, sumér uralkodó után hozzávetőleg másfél-két évszázaddal később, Lipit-Istar, Iszin királya, az amorita dinasztia uralkodója alkotja meg ezeket a törvényeket. A király – fennmaradt himnuszai révén – az irodalomtörténetbe is beírta nevét. A töredékekkel együtt ránk maradt 10 királyhimnusz dicsőíti a király nagy tetteit és vallásosságát. Az énekek utalnak az uralkodónak az iskolák, vagyis a művelődés, tanítás iránti elkötelezettségére. A királyt, mint jó írnokot dicsérik. Elmondják, hogy a király, mint Enlil papja, az istenség utasításai szerint készíti el a szerszámot, amellyel a tavaszi termékenységi ünnepek alatt szántanak. A mi szempontunkból azonban ennél fontosabb és egyértelműbb utalás az, amikor a királyhimnuszokban Lipit-Istar igazságosságáról van szó, mert ez az utalás valójában a törvénygyűjteményére vonatkozik.

A kódexet egyes források szerint Kr.e. 1850-re, mások szerint Kr.e. 1800-ra, de van olyan általános jogtörténeti forrás is, amely Kr.e. 1930-ra teszik. A törvények kőtáblára, sztlére vannak vésve. A kódex három részre osztható fel:

- I. bevezetésre,
- II. törvényi fejezetekre,
- III. befejezésre.

A törvénytár prológusában az uralkodó beszél az „ama-ar-gi”-ről, ami „Sumer és Akkad fiainak és leányainak felszabadítását” jelenti a terhek alól. Ezt a felszabadítást a király teszi meg, ám ami a törvénykönyv kodifikációját illeti, a király, az istenség utasítása alapján és aszerint törvénykezik. A szöveg sumér nyelven íródott.

A törvények között szerepel:

- a) az adósrabszolgaság alóli felszabadítás. A törvénytár kibocsátásának ez volt a fő oka. Megsokasodott ugyanis az adósrabszolgák száma. Ez pedig a számarányokat tekintve befolyással bírt a sumér társadalomban kialakult 3 társadalmi kategória¹⁰³ arányaira. Ezek a társadalmi „osztályok” a törvénykezés idején már léteztek, a Lipit-Istar Kódex – érdekes módon – mégis csak szabadokról és rabszolgákról rendelkezik. A szabadok között nem különbözteti meg a – Hammurapinál már megkülönböztetett – két külön osztályt. A törvénytár bevezetésében említett „felszabadítás” természetesen nem jelentette a rabszolgaság általános és teljes eltörlését. Sőt. A szökött rabszolga szigorú büntetésre számíthatott, és azt is szankcionálta a törvény, aki a rabszolgát segítette a szökésben;
- b) a házasságot szabályozó előírások, sőt a jegyességet is védelmezte a törvény, mert a felbontott jegyességért az eljegyzési ajándék kétszeresét kellett váltságul (fájdalomdíj gyanánt) kifizetni. A sumér társadalomban a Kr.e. 2. évezredben már inkább az egynejlűség volt jellemző. A házassági szabályok azonban rendelkeztek a másodfeleség „intézményéről” is. Elsősorban a feleség betegsége, vagy meddősége esetén vehetett a férj más feleséget magának. Az első azonban nem bocsáthatta el, hanem el kellett tartania. Itt említem meg azt a szabályozást, hogy a szabad apától és rabszolga anyától született rabszolga gyermek szabadságáról az apa határozhatott. Amennyiben felszabadította a fiát, az mégsem örökölhetett együtt az apa törvényes, szabad feleségétől született fiaival.
- c) a tulajdonjoggal kapcsolatban, az ún. korai elbirtoklási szabály. Lipit-Istár rendelkezett arról, hogy az elhagyott földet tulajdonba

¹⁰³ Lásd a földrajzi és történelmi alapvetésben említett babiloni társadalmi rétegeket.

kapja az, aki három évig használja. A törvény a termelékenységet, az aktív termelést segíti. Érdekes szabály az is, hogy – a rendkívüli helyzetektől eltekintve – a haszonbérő köteles volt gondosan megművelni a földet. Ellenkező esetben kártérítést kellett fizetnie.

- d) a büntetőjoggal kapcsolatban szigorú a törvénytár. Halálbüntetést szab ki az erőszakos lopások, rablások esetében, míg a kisebb lopásokat kártérítéssel, pénzbüntetéssel szankcionálja.

3.5. Hettita kódex

Bár Hammurapi koránál fiatalabb törvénytárról van szó, a még jobb összehasonlíthatóság miatt rövid ismertetést adok erről a kódexről is.

A két táblán található 200 fejezet, a Kr.e. 1400 – 1225 közötti időkből való. Ezeket a szabályokat megelőzte a hettita uralkodó Telepinu alkotmánya Kr.e. 1650-ből. A hettita államszervezet feudális jellegű. A kisebb területek vezetőit hűségeskü köti a királyhoz. Az uralkodó hatalmát a hadsereg biztosítja, amelynek főparancsnoka maga a király, pontosabban a nagykirály. Háború esetén az ő seregéhez köteles csatlakozni minden helyi uralkodó serege. A király, hadvezérsége mellett, törvényhozó, legfőbb bíró és az „isten helytartója” is, vagyis vallási vezető egy személyben.

A hettita kódexben nincs semmi utalás az isteni eredetre. A korábbi törvénytárakhoz képest ebben külön rendelkezés van a magánosokról. Büntetőjogi szabályozása személyes jellegű, ritka benne a kegyetlennek ható büntetés. A társadalmi rétegződést már 5 „osztályban” fogalmazza meg: vezetők, katonák, iparosok, parasztok, rabszolgák. A rabszolgák is emberszámba vannak véve a törvénykönyvben, és nem eszköznek számítanak. A kereskedelmi jellegű szabályozás, szerződéses viszonyok szabályozása teljesen hiányzik a hettita kódexből.

3.6. Kodifikáció

Külön meg kell vizsgálnunk a törvény érvényességének és hatályosságának kérdését. A két fogalom közötti különbség abban áll, hogy az érvényesség a követelményeknek való megfelelést jelenti, de nem szavatolja a törvény általános elfogadottságát. Vagyis egy törvény lehet érvényes, de attól még nem hatályos. Az érvényesség ismérve pl. a szerződő felek megnevezése. A törvénykönyv esetében pl. a preambulum megléte. Nagyobb, kiterjedtebb jogrendekben a jogrenden belüli összhang biztosítása. A mi korunkban pedig a kidolgozás és az elfogadás körülményei, alaki követelményei is az érvényességhez tartoznak. Mindezek az ismérvek az érvényesség feltételei. A hatályosság azonban az elfogadást és az alkalmazást jelenti, s azt, hogy a törvény érvényesítésére megvan a törvényt kibocsátónak a kényszerítő eszköze, amit képes alkalmazni is a törvény érvényesülése érdekében.

Babilonban nem volt látványos kihirdetése a törvénynek, a zsidóknál igen: a Sinai-hegynél. Babilonban tehát szükség volt a törvényt ismertető oszlopra, jól látható, mindenki számára hozzáférhető helyen. A sztélé nem a szövetségekötés jelképe volt a babiloni nép számára, hanem maga a látható törvény, az élet rendjének és rendszerének hozzáférhető szabályozója. Nem volt „kultikus” jellege, vagy szerepe magának a törvényoszlopnak. Nem a vallási, hanem a társadalmi rend szempontjából volt fontos a törvényoszlop láthatósága. Babilonban nem tudni, mit válaszol a nép a törvényre – elfogadja-e vagy sem? Ez az utóbbi kérdés azt hiszem a babiloni birodalomban, a törvényadás időszakában fel sem vetődött.

Izrael esetében ez teljesen másképp volt. A nép a Sinai-hegynél, miután megismerte, igent mondott az Úr törvényére¹⁰⁴, tehát a táblák, itt a

¹⁰⁴ Lásd: 2Móz 24,3; 2Móz 24,7

szövetség rögzítésének hitelét jelentik, valamint a törvény szövegét örökítik meg a következő generációk számára. Nem a törvényt szöveg fenn-tartása az elsődleges cél, hanem az Istennel, mint a törvény adójával való szövetségekötés megvalósulásának bizonyítéka. Mivel a szövetségben „Is-ten a másik fél”, eredendően nem társadalmi, hanem vallási jellege van a kőtábláknak. Szent tárgyak, amelyek Isten jelenvalóságát, szövetségét, a nép kiválasztottságát jelképezik, Éppen ezért nem közszemlére való, hanem – mint szent tárgyak – megbecsülésre. Ezért kerülnek a szövetség ládájába, nem pedig közszemlére. A tartásukkal kapcsolatos másik ok, hogy Izrael népe a törvénykezés idejében nem letelepedett nép, hanem inkább nomád életmódot folytató közösség. A pusztai vándorlás idejében elképzelhetetlen egy közszemlére kiállított törvénytár, amely bárki számára bármikor hozzáférhető. A két „kő” között (a sztéle és a táblák) alapvető különbség, hogy Babilonban a törvényt adó uralkodó az em-berek szeme elé helyezte a törvényt. Izrael esetében a törvényt adó Is-ten nem a nép szeme elé helyezteti el a törvényt. A törvény időről időre felolvasztatik. Maga a szövetség jelképének számító két kőtábla is „szent elrejtettségben” van. Ezt az állapotot Izrael népe – az idő múlásával – úgy élte meg, hogy nem a szemük előtti látható, vagy köztük lévő törvényről beszélnek, hanem – Jeremiás könyvében találkozunk ezzel először – a szívbe helyezett, ill. a szívbe írt törvény gondolatával¹⁰⁵. Ez a megfogal-mazás azonban az általam vizsgált időszakról jóval később jelenik meg, sőt az újszövetségi iratokban már kimondottan a szív mellett és az érte-lemhez, az elméhez kötődve jelenik meg.

A törvény nemcsak a fogadalmat tett generációra vonatkozik, hanem a mindenkori népre. „Az ÚR, a mi Istenünk, szövetséget kötött velünk a Hórebben. Nemcsak atyáinkkal kötötte meg az ÚR ezt a szövetséget,

¹⁰⁵ Lásd: Jer 31,33; Róm 2,15; Zsid 8,10; Zsid 10,16

hanem mivelünk is, mindnyájunkkal, akik itt ma életben vagyunk”¹⁰⁶. Pontosabban a nép mindenkori generációira vonatkozik a törvény. És ezt megértette a nép. Ezért hangzik így az utasítás: „Ha majd a jövőben megkérdezi a fiad, hogy miféle intelmek, rendelkezések és döntések ezek, amelyeket megparancsolt nektek Istenetek, az ÚR, akkor így felelj fiadnak: A fáraó szolgái voltunk Egyiptomban, de kihozott bennünket az ÚR Egyiptomból erős kézzel. Az ÚR nagy és veszedelmes jeleket és csodákat vitt véghez Egyiptomban a fáraón és egész háza népén a szemünk láttára. Minket pedig kihozott onnan, hogy bevigyen arra a földre, és nekünk adja azt, amelyet esküvel ígért atyáinknak. Az ÚR megparancsolta nekünk, hogy teljesítsük mindezeket a rendelkezéseket, és féljük az URat, a mi Istenünket, akkor jó dolgunk lesz mindenkor, és éltet bennünket az ÚR, ahogyan van ez ma is. És igazak leszünk Istenünk, az ÚR előtt, ha megtartjuk és teljesítjük mindazokat a parancsolatokat, amelyeket ő parancsolt nekünk”¹⁰⁷.

Hammurapi törvénykönyvével kapcsolatban ez a jelenség teljesen hiányzik. Maga a törvénytár semmit nem mond az önmaga „tökéletességéről”, vagy módosíthatóságáról. Vagyis nyitva hagyja ezt a kérdést. Ez pedig azt jelenti, hogy a törvényadó és a törvényt befogadó közötti viszony, az idő és a körülmények következtében változhat. S ennek a változásnak az eredménye, akár egy teljesen új, filozófiájában és részleteiben is más törvénytár lehet. Nincs ugyanis hatályideje, még az utalás szintjén sem a Hammurapi törvénytár szabályozásainak. A mózesi törvények azonban elég egyértelműen mutatják fel a törvény változtathatatlanságát. A részletekben bekövetkező esetleges változásokat már most önmagában hordozza a törvény. Például a jóvátételi áldozat esetében a bárány

¹⁰⁶ 5Móz 5,2-3, és lásd még: 5Móz 29,13-14

¹⁰⁷ 5Móz 6,20-25

kiválthatósága egy gerlicével¹⁰⁸. Elképzelhetetlen, hogy a mózesi törvény – alapfilozófiájában – megváltozzon. S ha a Szentírásra az Isten és ember közötti szövetségekötés szempontjából nézünk, akkor az alapfilozófiában nem is látunk semmiféle különbséget, vagy változást. Ezt éppen a Római levélnek a hit által való megigazulásról szóló részei támasztják alá. S míg Hammurapinál meg kellett várni, hogy az uralkodónak – hódításai révén – legyen olyan tekintélye és ereje, hogy a törvény elfogadásához és betartatásához rendelkezzen a szükséges kényszerítő erővel, addig a mózesi törvények esetében ez távolról sincs így. Az újszövetségi megfogalmazás ugyanis a választott népre az ószövetségi értelemben is érvényes: „Mert közülünk senki sem él önmagának, és senki sem hal meg önmagának; mert ha élünk, az Úrnak élünk, ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. Tehát akár élünk, akár meghalunk, az Úréi vagyunk”¹⁰⁹.

Ebben az értelemben a mózesi törvények esetében a kodifikáció „aktu-sa” maga a szövetségekötés. A törvény érvényességét maga a szövetséget kötő Isten szavatolja, a hatályát pedig a szövetségre lépő nép részéről az elfogadás és betartás – vagyis a hit – jelenti. A törvény tehát nem számít célnak, csak eszköznek, és a szövetség pecsétjének. A lényeg maga a szövetség, ami hit által (istenfélelemmel) tartható meg az ember részéről¹¹⁰. Erre bizonyíték Nőé esete, aki „igaz ember volt, feddhetetlen a maga nemzedékében. Az Istennel járt Nőé”¹¹¹, és „Isten azt mondta Nőének és fiainak: Íme, szövetségre lépek veletek és utódaitokkal”¹¹². Ennek a szövetségnek a jele a szivárvány¹¹³. Bizonyíték Ábrahám, aki „hitt az ÚR-

¹⁰⁸ Lásd: 3Móz 5-7

¹⁰⁹ Róm 14,7-8

¹¹⁰ A hit és a törvény szerepéről az Isten és ember viszonyában, lásd: Gal 3. tanítását.

¹¹¹ 1Móz 6,9

¹¹² 1Móz 9,8-9

¹¹³ Lásd: 1Móz 9,12-13

nak, aki ezért igaznak fogadta el őt”¹¹⁴, és „Ezen a napon kötött az ÚR szövetséget Abrámmal, és azt mondta: A te utódaidnak adom ezt a földet Egyiptom folyójától a nagy folyamig, az Eufrátesz folyamig”¹¹⁵. Ennek a szövetségnek a jele a körülmetélkedés¹¹⁶. Majd az egyénnel kötött szövetség időszaka után, a néppel kötött szövetség ideje jön el. A Sinai-hegynél megkötött szövetség jele a törvény. És a választott nép után minden néppel megkötetik a szövetség, az Új szövetség az Úr Jézus Krisztusban. Ennek a jele a golgothai kereszt üzenetében van. Mindegyik esetben a hit jelenti a szövetség fenntarthatóságát.

A törvény érvényessége és hatályossága tehát nem időhöz kötött. Nincs helyhez sem kötve, pl. nem országos hatályú a törvény. A törvény tehát jel, jelkép, pecsét. A szövetséghez való hűség számonkérhetőségének az eszköze.

Hammurapinál semmilyen hasonló „előzményt” és semmi hasonló körülményt nem ismerünk. A törvénykönyv érvényességét az uralkodói legitimitás adja, hatályosságát a birodalom kényszerítő ereje és a birodalom határai jelentik. Kihirdetése – feltételezésem szerint – leginkább a törvényoszlop felállításához köthető. Időbeni hatályossága pedig a birodalom fennállásával van szoros összefüggésben.

3.7. Általános belső jegyek

A törvényadó és a törvény címzettjének viszonyát vizsgálva, Hammurapi törvényével sokkal nehezebb a dolgunk, mint a mózesi törvényekkel. Hammurapi törvénytövege nem tartalmaz a törvény címzettjéhez szóló „külön utalásokat” a törvénnyel való élés módjáról. És – összevetve

¹¹⁴ 1Móz 15,6

¹¹⁵ 1Móz 15,18

¹¹⁶ Lásd: 1Móz 17,9-11

a mózesi törvényekkel – egyáltalán nem rendelkezik arról, hogy mi történik a törvényt megtartó, és a törvényt általában és egészében megszegő emberekkel. A törvény belső szankcióján, vagyis magán a jogkövetkezményen túl, nincs hatása az egész törvény elfogadásának sem az egyénre, sem a közösségre nézve. Vagyis Hammurapi törvénye mellőz minden olyan utalást és jegyet, ami a törvénykönyvnek valamilyen szerződés, vagy szövetség jellegére engedne következtetni. Ez a szabálygyűjtemény semmi egyebet nem akar a címzettől, vagyis a néptől, csak azt, hogy a törvényben foglaltakat maradéktalanul betartsa. A törvénykönyv elfogadása nem eredményez számára más életminőséget. Ha a törvényadás egészének a közösségre gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor azt kell észrevennünk, hogy a törvény kizárólag negatív értelemben szankcionál. Mintha a törvényadó azt jelentené ki, hogy „mostantól csak így és nem másképp!”

Ezzel szemben a mózesi törvény ugyanilyen értelmezésénél egy lépéssel távolabbra jutunk: „ha mostantól csak így és nem másképp, akkor...”. És ez a továbblépés egyértelműen arra a többletre mutat, ami a törvényt a szövetség eszközévé teszi. Ezt a többletet a törvénytörvények ún. „belső motiváló szövegein” keresztül is kimutathatjuk. A mózesi törvényekkel összefüggésben ugyanis számos ige utal erre a felvetésre.

Külön sajátossága a mózesi törvényeknek – legiszlatív szövegeknek –, hogy több esetben, önmagában mondja ki a törvény betartásának fontosságát. Ezeket a szövegeket két csoportba csoportosítom:

1. Magyarázatos utasítás. Ez alatt azt értem, hogy a törvény betartásának mondanivalója, valójában egy feltétellel megfogalmazott intés, ami a törvény betartásának kedvező következményeit mutatja fel, vagy indirekt módon megfogalmazott utasítás: kérdésben, utalásban, más mondanivalóhoz kapcsolva, vagy egy szankció magyarázataként. A példát modellnek szánom: „Ha engedelmesen hallgatsz Istenednek, az ÚRnak szavára,

és azt teszed, amit ő helyesnek tart, figyelsz parancsolataira, és megtartod minden rendelkezését, akkor nem bocsátok rád egyet sem azok közül a bajok közül, amelyeket Egyiptomra bocsátottam. Mert én, az ÚR, vagyok a te gyógyítód”¹¹⁷.

3. Egyértelmű utasítás. Ez önmagában a törvény betartását mondja ki, minden magyarázat nélkül, legfeljebb a betartást az Isten szuverenitásának megállapításához köti. A példát itt is modellnek szánom: „Tartsátok meg hűségesen Isteneteknek, az ÚRnak a parancsolatait, intelmeit és rendelkezéseit, amelyeket megparancsolt”¹¹⁸.

Az egyértelmű megfogalmazás mutatja meg legtisztábban azt, amit „belső motiváló szöveg”-nek nevezek. Ezek az igék döntő többségükben – egy kivétellel – Mózes 5. könyvében találhatók.

A könyv görögből latinositott megnevezése: Dueteronomium is azt jelenti, hogy a törvény másolata, megismétlése, vagy második törvény. E három értelemből én a harmadikat tartalmilag kizárnám, mert valójában nem egy második törvényről van itt szó, hanem a már meglévő törvény megismétléséről. Egyébként a könyv törvényismétlő szempontját önmaga is alátámasztja, amikor ezt olvashatjuk benne: „Ezeket a beszédeket mondta el Mózes egész Izráelnek a Jordánon túl a pusztában, a Szúffal szemben levő síkságon, Párán és Tófel, Lábán, Hacérót és Dí-Záháb között”¹¹⁹.

A könyv hangsúlyossá teszi, hogy a törvényt (mint igéket) az Isten adta azért, hogy azokat betartsa a választott nép. Hogy milyen legyen a törvény fogadtatása, arról itt a pontos leírás: „Ezek azok a parancsolatok, rendelkezések és döntések, amelyekről azt parancsolta Istenetek, az

¹¹⁷ 2Móz 15,26. Hasonló magyarázatos „belső motiváló szöveg” még pl.: 2Móz, 15,26; 16,28; 20,6; 23,22; 34,11; 3Móz 26,3; 26,14-16; 4Móz 15,37-41: bojtok elrendelése; 5Móz 4,40b; 7,9; 8,1b; 11,8b; 12,28b; 26,16; 26,17.

¹¹⁸ 5Móz 6,17. Hasonló egyértelmű „belső motiváló szöveg” még pl.: 3Móz 22,31; 5Móz 4,2; 4,40a; 6,1-2; 6,6; 6,25; 7,11; 8,1a; 8,6; 10,13; 11,1; 11,8a; 12,28a; 13,1; 13,5; 26,18; 27,1

¹¹⁹ 5Móz 1,1

ÚR, hogy tanítsam meg nektek; ezeket teljesítsétek azon a földön, ahová átkeltek, hogy birtokba vegyétek. Féld Istenedet, az URat, és tartsd meg minden rendelkezését és parancsolatát, amelyeket én parancsolok neked, te magad, a fiad és unokád, életed minden napján, hogy hosszú ideig élhess. Hallgasd meg, Izráel, tartsd meg és teljesítsd ezeket, hogy jó dolgod legyen, és igen megsokasodj a tejjel és mézzel folyó földön, ahogyan megígérte neked atyáid Istene, az ÚR. Halld meg, Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR! Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az ígék, amelyeket ma parancsolok neked. Ismételd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házában vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz! Kösd azokat jelként a kezedre, és legyenek fejdíszként a homlokodon. Írd azokat házad ajtófélfáira és kapuidra!”¹²⁰. Ebben a leírásban az az érdekes, hogy nem a Hóreb lábánál hangzik, hanem jóval később. Akkor, amikor a törvénnyel való mindennapi élésben ennek a gyakorlatnak – elvileg – már „rutinszerűnek” kellene lennie. Így kellene lenni, ahogy itt le van írva. Tehát, ha fontos ezt így leírni, akkor a mindennapi gyakorlatban nem ilyen a törvény fogadtatása. S hogy miért nem? Minden bizonnyal nemcsak a szubjektív emberi gyarlóság az oka, hanem az is, hogy a nép még nem nevezhető egységes népnek, és távolról sem hordozza az egységes nemzet jegyeit. Ezt az együvé tartozás érzését tehát erősíteni kell. „Még ha a Deuteronomiumban erős is az a tendencia, hogy az egyénre hasson, ebben az esetben Izráel van megszólítva. A Deuteronomium úgy kezeli Izráelt, mint egy egységes és oszthatatlan egészet, ezért is szólítja meg egyes számban. A Deuteronomiumban nagyon gyakran találkozunk a *kol-jisrá ’él* megnevezéssel. Ezekben az ígékben, amelyek a zsidóság mindennapi imájává lettek, felmutatható, hogy a De-

¹²⁰ 5Móz 6,1-9

uteronomium miként mutat a monolatria felől a monoteizmus felé”¹²¹. Ez pedig az Isten egységes népévé való formálódást és ezzel összefüggésben a szövetség megtartását célozza. Filozófiájában és szándékában tehát nem új, nem újszerű és semmiképpen nem értékelhető az eddigiektől eltérő törvénytárnak a Deuteronomium.

Mózes 5. könyve mégsem ugyanolyan része az egész mózesi törvénynek, mint a többi legiszlatív szövegrész. Mivel ez a törvény megismétlése, ezért valójában Mózes 5. könyvét (ill. annak vonatkozó részét) lehetne Hammurapi diorit sztéléjével összehasonlítani. A törvény megismétlése ugyanis a törvény ismeretével, ismertségével van közvetlen összefüggésben. A törvény ismerete, közgondolkodásban betöltendő rendelt helye és főképpen megtartása miatt készül ez a megismételt törvénygyűjtemény és így kerül a legiszlatív szövegek sorába. Ez egy olyan gyűjtemény, amely a már „publikált” törvényt, a megerősítés céljából, megismétli. Bizonyos esetekben magyarázattal, értelmezéssel, hozzáfűzéssel látja el. Más esetekben pedig olyan tartalmi módosításokat is végrehajt, amelyek bár változtatnak a törvényen, de mégsem érintik annak eredeti filozófiáját és nem módosítják a célját. Egyetlen példa: a vér evésének tiltása. A rendelkezés így szól Mózes 1. könyvéből: „De húst az éltető vérrrel együtt ne egyetek!”¹²² Ehhez érdemben csak annyit tesz hozzá a Mózes 3. könyvében található analóg szabályozás, hogy kiszélesíti a vér potenciális „forrásának” körét: „Vért egyáltalában ne egyetek lakóhelyeiteken sehol, se madárét, se állatét”¹²³. Ehhez képest a korban később készült törvényismétlés, „emlékeztetés” semmit sem szigorít és nem is enyhít a szabályozáson, csak a végrehajtásban segít. Mert ha nem ehetem meg a

¹²¹ Bándy György: Deuteronomium 6,1-9. (Textovo-kritické poznatky) Publikáció elérhetősége 2008-ban <http://www.refteologia.sk/bjdeut6.doc>

¹²² 1Móz 9,4

¹²³ 3Móz 7,26

vért, akkor mit csináljak vele? Ez nincs szabályozva a korábban említett helyeken. Itt viszont már van: „Csak a vért nem ehetitek meg. Öntsd azt a földre, mint a vizet!”¹²⁴ És ugyanez az „útmutatással ellátott” szabályozás még egyszer le van írva, csak nem többes szám második személyben fogalmazódik, hanem személyesebb, és egyes szám második személyben az olvasót, a hallgatót szólítja meg: „Csak a vérét nem eheted meg, öntsd azt a földre, mint a vizet!”¹²⁵

Luther Márton olyan értelemben beszélt Mózes 5. könyvéről, hogy abban az egész törvény tömör kivonatát találjuk meg, de csak azokat a törvényeket és magatartásszabályokat, amelyeket a népnek kell tudnia és betartania. Ezért nincsenek a papokra és a lévítákra vonatkozó szabályok megismételve benne. A könyv kimondottan hangsúlyossá teszi Izráel népének kiválasztottságát, s a törvénnyel kapcsolatban éppen ezért szorgalmazza – mintegy visszatérő gondolatként – a betartás fontosságát. Maga a törvénygyűjtemény a könyv 12 – 26. fejezetei közötti szakaszban található. Előtte és utána magyarázatok, intelmek olvashatók. Mintha egy nagy ívű prédikáció állna előttünk, amelynek legfontosabb üzenete a szövetség megtartására való buzdítás, biztatás és egyben gyakorlati útmutatás is. Ennek a gyakorlati útmutatásnak a lényege a törvény maradéktalan betartását célozza! Ezért lehet – arányait tekintve – sokkal nagyobb számban Mózes 5. könyvében a „belső motiváló szöveg” előfordulása.

Ezek közül csak néhány, ami a törvény betartására szólítja fel Izráel népét:

- „Hajtsátok végre rendelkezéseimet, tartsátok meg végzéseimet. Hajtsátok végre azokat, akkor biztonságban lakhattok azon a földön”¹²⁶.

¹²⁴ 5Móz 12,16

¹²⁵ 5Móz 15,23

¹²⁶ 3Móz 25,18

- „Halld meg, Izráel: Az ÚR a mi Istenünk, egyedül az ÚR! Szeresd azért az URat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből! Maradjanak a szívedben azok az igék, amelyeket ma parancsolok neked”¹²⁷.
- „Tartsd meg az ÚR parancsolatait és rendelkezéseit, amelyeket ma parancsolok neked a te javadra!”¹²⁸.
- „Tartsátok meg mindazt a parancsolatot, amelyet én ma parancsolok nektek, hogy erősek legyetek, bemehesetek és birtokba vehessétek azt a földet, ahova most átkeltek, hogy birtokba vegyétek”¹²⁹.
- „Féld Istenedet, az URat, és tartsd meg minden rendelkezését és parancsolatát, amelyeket én parancsolok neked, te magad, a fiad és unokád, életed minden napján, hogy hosszú ideig élhess. Hallgasd meg, Izráel, tartsd meg és teljesítsd ezeket, hogy jó dolgod legyen, és igen megsokasodj a tejjel és mézzel folyó földön, ahogyan megígérte neked atyáid Istene, az ÚR”¹³⁰.
- „Így szólt hozzájuk: Szívleljétek meg mindazokat az igéket, amelyekkel ma intelek benneteket: fiaitoknak pedig parancsoljátok meg, hogy tartsák meg, és teljesítsék ennek a törvénynek minden igéjét! Mert nem üres beszéd az számotokra, hanem életet jelent nektek. Általa éltek hosszú ideig azon a földön, amelyre most átkeltek a Jordánon, hogy birtokba vegyétek”¹³¹.
- „Tartsatok meg és teljesítsetek minden ígét, amelyet én parancsolok nektek! Semmit se tégy hozzá, se el ne végy belőle!”¹³².

¹²⁷ 5Móz 6,4-6

¹²⁸ 5Móz 10,13

¹²⁹ 5Móz 11,8

¹³⁰ 5Móz 6,2-3

¹³¹ 5Móz 32,46-47

¹³² 5Móz 13,1

Hammurapi törvénye önmagában nem szólítja fel a babiloniakat a szöveg megismerésére, betartására és továbbadására. Csupán a konkrét esetekkel foglalkozik. Megállapítja a bűncselekményt, s megadja az azért járó büntetést. Vagy megállapít egy jogviszonyt, s mellé állítja a helyzetre kötelező magatartást, eljárást. A mózesi törvények ennél szélesebb területre fogalmazódtak. Ezek a törvények nemcsak az emberek és a viszonyok vonatkozásában mérvadóak, hanem azt is szabályozzák, hogy az ember hogyan viszonyuljon magához a törvényhez. Ráadásul, ami ugyancsak szembetűnő eltérés a két törvénytár között, hogy Hammurapi törvénye nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy mi történik a törvényt betartókkal, illetve a törvényt megszegőkkel. A mózesi igen! Tudatja az emberrel, hogy a megszegés esetén mi vár rá, de jelzi számára az ígéretet, hogy a törvény betartása valamilyen más állapotba helyezi.

Ha nem tartod be a törvényt:

- „Átkozott leszel a városban, és átkozott leszel a mezőn. Átkozott lesz kosarad és sütőteknőd. Átkozott lesz méhed gyümölcse és termőfölded gyümölcse, teheneid ellése és juhaid szaporulata. Átkozott leszel jártodban-keltesben. Átkot, zűrzavart és fenyegető veszélyt bocsát rád az ÚR minden vállalkozásodban, amelybe belefogsz, úgyhogy hamarosan elpusztulsz, és elveszel gonosz cselekedeteid miatt, mivel elhagytál engem. Dögvészt hoz rád az ÚR, míg ki nem pusztít arról a földről, ahova bemégy, hogy birtokba vedd azt. Megver az ÚR sorvadással, lázzal és gyulladással, forrósággal és szárazsággal, aszályal és gabonarozszával. Üldözni fognak, míg ki nem pusztulsz”¹³³.
- „Meglátogatlak benneteket szörnyűségekkel: szemet elhomályosító és lelket gyötrő sorvadással és lázzal. Hiába vetitek el a ma-

¹³³ 5Móz 28,16,22

got, ellenségeitek eszik meg a termését. Szembefordulok veletek: megvernek ellenségeitek, és uralkodni fognak rajtatok gyűlölőitek; akkor is menekültök, ha senki sem üldöz titeket. Ha pedig ezek után sem hallgattok rám, akkor hétszeresen megfenyítelek benneteket vétkeitekért. Összetöröm gőgös hatalmatokat. Olyan-ná teszem fölöttetek az eget, mint a vas, földeteket pedig olyanná, mint az érc. Hiába dolgoztok teljes erővel, nem ad a földetek termést, és a föld fája nem teremnek gyümölcsöt. Ha mégis szembeszálltok velem, és nem akartok rám hallgatni, akkor hétszeresen verlek meg benneteket vétkeitek miatt. Rátok küldöm a mezei vadakat, és elragadják gyermekeiteket, kiirtják állataitokat, és meg-ritkítanak benneteket, útjaitok kihaltak lesznek. És ha még ezek a fenyítések sem fognak rajtatok, hanem szembeszálltok velem, akkor én is szembeszállok veletek, és hétszeresen megverlek benneteket vétkeitek miatt. Fegyvert hozok rátok, hogy bosszút álljon a szövetségszegésért. Ha városaitokba veszitek be magatokat, akkor dögvészt bocsátok rátok, és az ellenség kezébe adlak benneteket. Amikor eltöröm nálatok a kenyér botját, tíz asszony egy kemencében süti majd a kenyereket, és kimérve adják oda kenyereket, úgyhogy esztek ugyan, de nem laktok jól. És ha még azután sem hallgattok rám, hanem szembeszálltok velem, akkor haragomban én is szembeszállok veletek, és bizony, hétszeresen fenyítelek meg benneteket vétkeitek miatt. Fiaitok húsát fogjátok enni, és leányaitok húsát eszitek majd. Elpusztítom áldozó halma-
itokat, kiirtom tömjénező oltáraitokat, és hulláitokat holt bálványaitok mellé szórom, mert megutállak benneteket. Városaitokat rommá teszem, és szent helyeiteket elpusztítom, mert nem kedvelem illatáldozataitokat. Úgy elpusztítom én az országot, hogy még azok az ellenségeitek is megborzadnak tőle, akik ott fognak lakni.

Titeket pedig szétszórlak a nemzetek közé, és kirántott karddal üldözlek benneteket. Országotok pusztasággá lesz, városaitok pedig romhalmazzá. ... El fogtok veszni a nemzetek között, és megemészt benneteket ellenségeitek földje”¹³⁴.

És ha betartod a törvényt:

- „Áldott leszel a városban, és áldott leszel a mezőn. Áldott lesz méhed gyümölcse, termőfölded gyümölcse és állataid ivadéka, teheneid ellése és juhaid szaporulata. Áldott lesz kosarad és sütőteknőd. Áldott leszel jártodban-keltesben!”¹³⁵.
- „Ha rendelkezéseim szerint éltek, és parancsaimat megtartjátok, és végrehajtatok azokat, akkor esőt adok a szokott időben, a föld megadja termését, és a mező fája is megtermi gyümölcsét. Csépléseitek szüretig tart, és a szüret a vetésig tart. Jóllakásig ehetitek kenyereiteket, és biztonságban lakhattok az országban. Békességet adok az országban; ha lefeküsztek, senki sem riaszt föl benneteket. Kipusztítom a vadállatokat az országból, és fegyverrel sem hatolnak be országotokba. Sőt ti üldözitek majd ellenségeiteket, és elhullanak fegyvereitek által. Közületek öten százat üldöznek, és százan tízezret üldöznek, és elhullanak ellenségeitek fegyvereitek által. Hozzátok fordulok, megszorítalak és megsokasítalak benneteket, és fenntartom szövetségemet veletek. Régit, tavalyi gabonát esztek, és a régit kihordjátok az új elől. Hajlékomat közétek helyezem, és nem utállak meg benneteket. Köztetek járok, és Istenetek leszek, ti pedig az én népem lesztek”¹³⁶.

¹³⁴ 3Móz 26,16b-33,38

¹³⁵ 5Móz 28,3-6

¹³⁶ 3Móz 26,3-12

Tehát míg Hammurapi törvényéből az uralkodói keménység és szigor olvasható ki, valamint érezhető, hogy a földi javak védelmére született, addig a mózesi törvények ugyanilyen (sőt néha erőteljesebb¹³⁷) keménység és szigor mellett egyértelműen az embert, a népet védik! Itt válik igazán fontossá annak a kérdésnek a tisztázása, hogy honnan, kitől való az egyik és a másik törvénytár? Hammurapi nem választotta ki a népét, nincs vele, nem is lehet vele üdvtörténeti célja. Törvénykönyve egészében és összefüggéseiben értelmezve, korhoz kötött társadalmi érdekeket szolgál. Nem önzetlenül védi az embert, hanem mint megkülönböztetett kiváltságost, vagy mint termelőeszközt. Az előbbivel a hatalomnak erkölcsi fundamentumát, a másikkal a hatalmának gazdasági alapját védelmezi. Törvénykönyvének nincs néphez szóló jellege, nem oltalmazza kollektíven a népet más népektől, más kultúráktól, idegen hatásoktól. Teljesen hiányzik belőle a közösségteremtés, a nemzetté formálás és egyáltalán a nemzeti karakter¹³⁸.

A mózesi törvények ezzel szemben arra hangolódnak, hogy van egy kiválasztott nép, amelyik az Isten általi kiválasztást elfogadta. Ennek nyomatéka a törvény, amely nem kötött időhöz és helyzethez, politikai vagy társadalmi állapothoz. Egyszerűen: örök! Konkrét üdvtörténeti célt szolgál: olyan korlátot helyez a kiválasztott nép haladási, fejlődési útvonala mellé, amely az isteni ígélet megvalósulása felé segíti a népet. Nemcsak megtorol, hanem tanácsol is. Minden esetben a kiválasztott népet, mint kollektívát, közösséget tartja szem előtt, még akkor is, amikor az egyén fölött mond ítéletet¹³⁹. Ebből kifolyólag nem is lehet személyválogató. Szerintem pontosan ezért hiányzik teljes mértékben a mózesi törvényekből – és egyáltalán a Szentírásból – az ókori társadalmakra jellemző

¹³⁷ Vesd össze pl. HT 195.§ és 2Móz 21,15

¹³⁸ Kivéve a 280.§-t, melyben a honbeli rabszolga felszabadíthatóságáról rendelkezik

¹³⁹ Lásd pl. 5Móz 22,20-21; 5Móz 22,22; 5Móz 24,7; stb.

társadalmon belüli megosztottság, rétegeződés. Ezért nincsen Izráel népe – mint a babiloniak, az egyiptomiak, vagy az indiaiak – társadalmi osztályokra osztva magában a törvénykönyvben sem. A törvény szabályozásán keresztül vizsgálva Izráel társadalmát, egy egységes közösség képét kapjuk. Egy nemzetnek semmiképpen sem nevezhető közösség képét, amely immár a népre jellemző jegyekkel rendelkezik. Az egységes öntudatot, a nép identitását azonban Istennel fennálló szövetségből lehet levezetni. Ezért nevezem inkább népnek és nem nemzetnek Izráelt. Nép, választott nép. Önálló nép, ám – a szó társadalompolitikai értelmében – nem önrendelkező nép. Identitását, nép-jellegét is önmaga a törvény, s ezen keresztül az Isten oltalmazza¹⁴⁰.

További kérdés a törvény oktatása és megismertetése. Hammurapi erről ugyancsak nem rendelkezik. Mint már említettem, a közzététel kimerült a törvényoszlop elhelyezésében. A mózesi törvény azonban pontosan előírja a megismertetést és a tanítást. Ismét csak néhány ezekből az ígéből:

- „De nemcsak veletek kötöm ezt az átokkal is fenyegető szövetséget, azokkal, akik ma itt vannak velünk, és itt állnak Istenünknek, az ÚRnak a színe előtt, hanem azokkal is, akik ma nincsenek itt velünk”¹⁴¹.
- „Ismételgesd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házadban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelsz!”¹⁴².
- „Fiaik is, akik még nem ismerik, hallgassák meg, és tanulják meg, hogy féljék Istenüket, az URat mindenkor, amíg csak éltek azon a földön, ahová most átkeltek a Jordánon, hogy azt birtokba vegyétek”¹⁴³.

¹⁴⁰ Lásd pl. 5Móz 7,3-4

¹⁴¹ 5Móz 29,13-14

¹⁴² 5Móz 6,7

¹⁴³ 5Móz 31,13

A törvény önmagában vett tanításának nincsen sok értelme. Hiszen elég azokat a magatartásszabályokat ismerni, amelyek az adott egyén megszokott élethelyzetéhez köthetők. Így van ez ma is. Egy átlagembernek szinte semmilyen ismerete sincs a büntetőtörvénykönyv, vagy a polgári perrendtartás egyes részleteiről és ez az ismerethiány nem is hiányzik számára. A mózesi szabályozásban a törvény tanításának előírása nem magára a törvényre, hanem az Istennel fennálló szövetségnek a tanítására, és az abból fakadó, törvényekben megfogalmazott magatartásformák tanítására vonatkozik.

3.7.1. Hammurapi személye

Hammurapi, Szín-uballit fia, Babilon uralkodója, Sumer és Akkád királya.

Kr.e. 1950 körül az elámiak bevették és elpusztították Babilon központját: Úr városát. Az akkori királyt fogolyként magukkal hurcolták, s ezzel megdőlt az egy évszázaddal korábban alapított Urnammu dinasztia. A főleg pásztorkodással foglalkozó nomád sémita törzsek – akik már korábban Babilon területére telepedtek, kihasználva a sémita törzsek közti zavart és villongást, saját dinasztiát alapítottak. Ennek első öt királya jelentéktelennek nevezhető, a hatodik azonban beírta nevét a történelembe: ő volt Hammurapi (neve jelentése: „a nép áldása”). Uralkodásának időpontjáról megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint Kr.e. 1792 – 1750 között¹⁴⁴, mások szerint Kr.e. 1728 – 1686 között¹⁴⁵ uralkodott.

Eleinte csupán a városállamra, és a város körül, hozzávetőleg egy 80 kilométeres sugarú körre terjedt ki a hatalma. „De ravaszsággal, bátor-

¹⁴⁴ Lásd. Varga Domonkos: *Ős napkelet – Az írott történelem kezdetei*, Budapest, 1976. 39.

¹⁴⁵ Lásd: Polányi Imre: *az ókori világ története*, Budapest, 1978. 34.

sággal és kifogyhatatlan energiával Hammurapi óriási változásokat idézett elő negyvenkét éves uralma során”¹⁴⁶. Figyelemreméltó diplomata és jó hadvezér volt. Amorita harcosaiból ütőképes hadsereget formált. „Nemcsak fegyver és ruha által megkülönböztetett gyalog csapatokkal, hanem lovassággal, s különféle hadiszekerekkel is bírtak. Ostromoknál faltörő kosokat, s más hadigépeket használtak”¹⁴⁷. Nagy hadvezér és jó stratégia volt. Diplomáciai érzékét jól mutatja a Mári és Larsza városával szemben tanúsított magatartása. Márinak erős királya volt I. Samsi-Adad. Maga Hammurapi is vazallusa volt még uralkodása kezdetén. Az erős király halála után, utódjával, Zimri Limmel már szövetségre lépett Hammurapi, méghozzá az elámiak fenyegetése miatt. Ez a szövetség már nem vazallusi, hanem partneri szövetség volt. Elám egyszerre támadta Mári szövetségeseit és közvetlenül Babilont. Hammurapi azonban visszaszorította Elámot és erején felbuzdulva, nem állt meg, hanem Rím-Szín, Larsza királya ellen fordult, aki Mezopotámia első számú hatalmasságát jelentette abban az időben. Sikerült is megrendíteni Larsza szövetségeseinek bizalmát és elpártoltak Rím-Színtől. Az uralkodó halála után másfél évig tartó ostrommal elfoglalta Larszát. A város lakóit megkímélte, sőt, a tisztségében hagyta a korábbi vezető réteget. A megerősödő Hammurapi gyarapodó hatalmát, korábbi szövetségese, Zimri-Lim sem nézte jó szemmel, és Babilonra támadt. Hammurapi ezt a háborút is megnyerte, és mivel nem sikerült megállapodnia és vazallusává tennie Mári városát, ezért Kr.e. 1757-ben lerombolta.

Bölcsen használta ki a városállamok egymás közötti marakodását. A babiloniak sorban foglalták el a többi városállamot is, egyiket a másik után. Ezzel a módszerrel rövid időn belül – a kor gyakorlatához képest – egy-

¹⁴⁶ Boubin Caroline A.: *Az istenkirályok kora*, Budapest, 1993. 36.

¹⁴⁷ Batizfalvi István: *Az egyetemes történelem kézikönyve*, Budapest, 1879. 48.

séges államot kovácsolt. „Ez a birodalom valóban erős és kiterjedt volt, a mai Perzsa-öböltől a Földközi-tengerig húzódott, s számos nagyváros tartozott a fennhatósága alá”¹⁴⁸. Ellenőrzése alá kerültek a térség legfontosabb kereskedelmi útvonalai. A Babiloni Birodalom megalakulása Sumer végét jelentette, de csak politikai értelemben. Kulturálisan nem, hiszen a Babiloni Birodalom átvette a sumér civilizáció vívmányait. Reformok következtek az állami élet szerkezetében. Legszembevetőbb a gazdasági rendszer megváltoztatása volt, hiszen ennek középpontjába a királyi, pontosabban a palota- és a templomgazdaság került (oikoszgazdaság). „A királyi és főpapi hatalom kettévált. A királyi hatalom már isteni eredetű, minden templom patrónusa a király és hatásköre a templomgazdaságok irányítására is kiterjedt”¹⁴⁹. A tulajdonjog a király javára korlátozódott és a legfelsőbb réteg – bár jelentős birtokkal rendelkezett és önállóan gazdálkodhatott – tulajdona nem volt kizárólagos magántulajdon.

Hammurapi állama kényúri egyeduralom volt. Megkövetelt címe „a királyok királya”. Mindebből kikövetkeztethető, hogy szinte istennek kijáró tisztelet övezte. Birodalmát helytartóságokra (satrapa) osztotta fel, mindegyik élén kényúri hatalommal felruházott helytartó állt.

A Marduk templomot, a hagyomány szerint ő építtette Kr.e. 1730 körül, pontosan annak kifejezésére, hogy a főisten és saját uralma alatt sikerült egyesítenie az országot.

Uralkodói célja minden bizonnyal önös: hatalmát és dinasztiaját megerősíteni, tulajdonát védelmezni, népét alattvalóként megtartani, hódítások révén nevet szerezni. Ezzel értelmezhető mindaz a megnevezés és jelző, amellyel az akkori kor, valamint az utókor ellátta a „királyok királyát”. És persze erre utal az is, ahogy ő önmagát nevezte.

¹⁴⁸ Román József – Marót Miklós: Bábeltől Babelig, Budapest, 1965. 155.

¹⁴⁹ Polányi Imre: Az ókori világ története, Budapest, 1978. 34.

Hammurapi a felséges fejedelem, örökös királyi magzat, üdvöt adó királyi magzat, üdvöt adó pásztor, megtámadója négy világtájnak, öregbítője Bábili hírnevének, felhalmozója bőségnek és gazdagságnak, erős bölény felöklelője ellenségének, férfi a királyok közt, harcos akinek nem lehet ellenállni. Ő magát még szebb és magasztosabb jelzőkkel látta el: „Bölcs és igazságos király, jogoknak ragyogtatója”¹⁵⁰. „Szavaim választékosak, bölcsességemnek párja nincs, tetteim versenytárs nélküliek. Hammurapi, a tökéletes király vagyok én”¹⁵¹. Törvénykönyve bevezetőjében található, hogy „Amikor (az istenek) Babilon fenséges nevét kiejtették, s a világtájak fölött elterebélyesítették, benne örökös királyságot ... állítottak fel számára, ugyanakkor Hammurapit, a felséges fejedelmet, az istenfélőt, engemet is abból a célból, hogy az igazság az országban felragyogtassék, a gonosz s elvetemült kiirtassék, és hogy a hatalmas a gyöngét meg ne károsíthassa, ... Anum és Enlil a nép „húsának feljavítása” érdekében nevemen neveztek ... Megragadója az ellenségnek, ...a tiszta fejedelem, ... férfi a királyok közt, harcos, akinek nem lehet ellenállni; ... gondviselője népének a szükség idején, s békességben megvetője alapfalaiknak Babilon közepette; a népek pásztora, ... létesítője a törvényeknek, s helyes úton vezetője a népnek, ... alázatos és magába szálló a nagy istenekkel szemben, leszármazottja Sumulailumnak, hatalmas fiúörököse Szinmuballitnak, örökös királyi magzat, hatalmas király Samasa (napistene) Babilonnak, s a világosság felkeltője Sumer és Akkad országára, a király, aki engedelmességre kényszerítette a négy világtáját, Istar kegyeltje vagyok én.”¹⁵²

Ez az „öndefiniálás” is felmutatja a despotizmus első jeleit, amelyek éppen Hammurapi korában, I. Samsi-Adad (Kr.e. 1814 – 1782), Asszí-

¹⁵⁰ Weiss Jakob: Kodex Hammurabi és bibliai törvényhozás, Budapest, 1915. 5.

¹⁵¹ Lásd Varga Domonkos: Ős napkelet – Az írott történelem kezdetei, Budapest, 1976. 40-41.

¹⁵² Idézet átvéve: Castiglione László: Az ókor nagyjai; 2. kiadás; Akadémia; Bp. 1972. 68.

ria uralkodójára jellemzők igazán, elsőként ebből a korból. Az amorita származású uralkodó, trónra lépésekor megörökölte elődeitől az „issiak Assur” nevet, ami annyit jelent, hogy „Assúr isten megbízottja”, ám hozzátette a „sakin Enlil” megnevezést is: „Enlil megbízásából”. E két rangban megmutatkozik a hatalmi kitűnés a többi vezető ember közül. Ennek célja, hogy egyfelől uralkodói legitimitását biztosítsa, másfelől, hogy nagyobb befolyással bírjon a politikai és a gazdasági életre. A despotizmusát azonban az bizonyítja, hogy I. Samsi-Adad még egy harmadik méltóságnevet is megkövetelt magának, ez a „sar kissati” volt: „a mindenség királya”. Elődei korábban „úrnak”, „uralkodónak”, „nagynak” szólították magukat, ám ő ezzel nem elégedett meg. Ő már a „király” megszólítást igényelte¹⁵³. S amennyiben az „isteni megbízás” és a „királyok fölötti királyi méltóság” kimondásának megkövetelése I. Samsi-Adad esetében a despotizmus bizonyítéka, úgy ugyanezek az ismérvek Hammurapit is despota uralkodónak mutatják.

3.7.2. Mózes személye

Lévi törzséből származott ez a nagyszerű férfi¹⁵⁴, akinek történetiségéhez nem férhet kétség. Nemzetségtáblázata az 1Móz 11 alapján azt mutatja, hogy az ember teremtése óta a 17. generációhoz tartozott, az alábbiak szerint: Ádám → Sém → Arpaksád → Selah → Héber → Peleg → Reút → Szerúg → Náhór → Táré → Abrám (Ábrahám) → Izsák → Jákób → Lévi → Kehát → Amrák → Mózes.

A világi történetírás szerint a „kialakuló héberség” vezetője, akinek életrajza több részletében hiányos a világi történetírás szempontjai alap-

¹⁵³ Részletesen ír erről: Klíma Josef: Zákony Asýrie a Chaldeje; Academia, Praha; 1985.220.

¹⁵⁴ 2Móz 2,1 – bár köztudomású, hogy a 2Móz későbbi eredetű és célzatos tudósítás, a Papi író munkája.

ján. Még az is megkérdőjeleződik, hogy egy személyről lehet-e szó ez alatt a név alatt, vagy esetleg több héber vezetőről...¹⁵⁵

Mózes, Amráam és Jókebed fia volt. Egyiptomban született és a Jordán bal partján halt meg, amikor felment Jerikóval szemben a Nebó hegyére, a Pizsgá csúcsára, hogy megnézzze az ígért földjét. Móáb földjén, Bét-Pe-árral szemben. Sírja a völgyben van és „senki sem tudja még ma sem, hogy hol van a sírja”¹⁵⁶. Születésének pontos idejét nem tudjuk, de a korai datálás szerint Kr. e. 1525-re, a késői datálás szerint Kr. e. 1350-re tehető. További adat, hogy Kr.e. 1280 körül születhetett 1160 körül halhatott meg¹⁵⁷. Az ószövetségi írások, és a történelmi események összevetéséből arra lehet következtetni, hogy Mózes a Kr.e. 13. évszázadban, minden bizonnyal II. Ramszesz, vagy fia Merneptah fáraó idejében élhetett. Más források azonban még nagyobb, ill. tágabb időszakot jelölnek meg: „A fáraót, akinek idejében a zsidók kivonulása történt, egyesek Amozisszal, a hykszosz hódítók kiűzőjével (Kr.e. 16. század), mások Mineftával vagy Ameneftésszel, a lybiaiak legyőzőjével (Kr.e. 1200 körül), a legtöbben azonban II. Ramszesszel, e nagy építkezővel és szerencsés hadviselővel, az egyiptomi „új-birodalom” hatalmának reprezentánsával (Kr.e. 1303 – 1237) azonosítják”¹⁵⁸.

Mózes neve valószínűleg a héber „msh” igéből származik, ami azt jelenti: húzni, kihúzni. Azonban az egyiptomi nyelvben is van egy hasonló szó, a „mesu” ami fiút jelent. Így a név eredete nem tisztázott egyértelműen. A héber eredeztetésnek azonban kettős üzenete van: egyfelől a kis Mózes a Nílusból „lett kihúzva”, másfelől pedig Isten rajta keresztül „húzta ki” népét az egyiptomi fogságból.

¹⁵⁵ Lásd: <http://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%B3zes> (2008. április 11.)

¹⁵⁶ 5Móz 34,6

¹⁵⁷ <http://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%B3zes> (2008. április 11.)

¹⁵⁸ Simon Dubnov: A zsidóság története az ókortól napjainkig, A „Tabor” kiadása, Budapest, é.n. 16.

Mózes életét a Keresztyén Bibliai Lexikon¹⁵⁹ 3 x 40 éves időszakra osztja fel.

Az első időszak a neveltetése. A bibliai életrajz szerint ebbe az időszakba tartozik, amikor édesanyja dajkaként nevelte. Ez 4-5 éves koráig tartott, majd a fáraó leányához került, ahol előkelő neveltetésben és az egyiptomi ismeretek elsajátításában részesülhetett, és a tudományokban jártas ifjúvá nevelték. Életének erről a szakaszáról nincsenek pontos részletek.

Életének második szakasza Midján földjéhez kötődik, ahová menekülteként érkezik. Itt ismeri meg Midján papjának, Jetrónak lányát, Cippórát, akit feleségül vesz. Pásztorkodással foglalkozik. Így kerül el nyájával az Isten hegyéhez a Hórebhez, ahol elhívást kap az Úrtól, aki kijelenti magát Mózesnek: „vagyok, aki vagyok”¹⁶⁰, azaz „leszek, aki leszek”.

Életének harmadik szakasza az elhívását követő időszak. „Mózeset Isten felruházta csodatevő hatalommal, s megígérte, hogy mellé adja Áront szószólónak. Mózes elindult, hogy most már nem a saját fellángolása, hanem Isten elhívása alapján teljesítse küldetését”¹⁶¹. A továbbiakban Mózes élettörténete Izrael népének történetével fonódik össze. A kivonulás, a pusztai vándorlás és az ígért földjéhez való megérkezés időszakában történik meg a szövetségekötés és a törvényadás is. A világi történetírás is ezt az időszakot tartja Mózes életében a legjelentősebbnek, amikor így fogalmaz: „Mózes a Sinai-hegyen magához vette a tízparancsolatot (dekalógus) tartalmazó kőtáblákat, valóságos politikai és vallási főnökké vált, így ő döntött a különböző zsidó ünnepek időpontjáról (pl. a sabbatról) és az igazságszolgáltatás alapjait is ő határozta meg. A hagyomány szerint ő a Tóra szerzője, melyet 40 éven át írt az Egyiptomból való kivándorlás

¹⁵⁹ Dr. Bartha Tibor: Keresztyén bibliai Lexikon, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.

¹⁶⁰ 2Móz 3,14b

¹⁶¹ Dr. Bartha Tibor: Keresztyén bibliai Lexikon, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 231.

után. Egyébként már a Biblia is úgy írja le, mint alázatos, ugyanakkor dühkitörésekre hajlamos férfit. Úgy halt meg (a Biblia szerint 120 éves korában), hogy népét a Kánaán kapujában hagyta”¹⁶².

Én azonban az Ószövetséget veszem alapul Mózes személyének és jelentőségének történeti felvázolásában is. A Szentírás akkor a legkifejezőbb, amikor így nevezi őt: „Mózes, az Isten embere”¹⁶³. „Mózes arca homályba takart orca. Mesék, mítoszok, legendák szivárványszínű ködéből ragyognak elő vonásai, s ha ezeket a vonásokat pontos elemzés alá vetjük, nem tudjuk mindig megállapítani, hogy mennyi belőlük a történeti tény és mennyi az utókor eszményítő hódolata és messzenövő fantáziája”¹⁶⁴. Mindenek ellenére meg kell állapítani, hogy „Izrael történetében Mózes az első személyiség, aki a homályból kilép a történeti megismerés mezejére”¹⁶⁵. A törzsi szétszórtság ideje zárul le Mózes megjelenésével. Szerepvállalása tehát fordulópont Izrael történetében. Vele kezdődik Izrael igazi vallási élete.

Ha nem lett volna isteni elhívása¹⁶⁶, önjelölt vezetőnek kellene tekintenünk, hiszen a fogságban élő nép nem mutatta jelét különösebb szervezkedésnek. Nem volt jogkörökkel bíró autonóm vezetése, végrehajtó hatalma, ereje, hadserege. Mózes azonban „jó alapkiképzést kapott” a fáraó udvarában. Tökéletesen ismerte mind az elnyomókat, mind az elnyomottakat. Ez a kettősség azonban rövid időn belül megszűnt lelkében, s egyértelműen népe mellé állt. „Állandó harcokban élt. Harcolnia kellett ellenséges hatalommal, tunyasággal, gyávasággal, lázadókkal, riválisokkal, a természet ellenséges elemeivel, démonhittel: egy egész világgal.

¹⁶² <http://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%B3zes> (2008. április 11.)

¹⁶³ 5Móz 33,1

¹⁶⁴ Domján János: Mózes, Pápa, 1934. 110.

¹⁶⁵ Ötvös János: Egyiptomi és arab hatások Mózes alkotásaiban, Debrecen, 1936. 22.

¹⁶⁶ 2Móz 3,10

Ezek a harcok nem törték meg, hanem még keményebbé tették és az iskolás latin példaszó szerint növekedett a terhek alatt¹⁶⁷.

Nem társadalomreformátor volt. Fellépése nem politikai indíttatású, hanem vallási gyökerű volt. Mégis egyértelműen vezető személyiség, vezér. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nép előtt Mózes lett volna a legfőbb autoritás, holott az Úrtól kapott megbízását akár így is lehetne értelmezni. „Az ÚR azt mondta Mózesnek: Lásd, olyanná teszek a fáraó előtt, mintha isten volnál. Testvéred, Áron pedig a prófétád lesz”¹⁶⁸. Azonban „csakhamar kiderült, hogy a nehéz ajkú Mózesnek nem volt szüksége szószólóra, mert maga is elég jól tudott beszélni”¹⁶⁹.

Személyében egyesült a nép politikai és vallási vezetője, hiszen ez a két terület az ókori Izráel esetében nem volt elválasztható.

Vezetői szándéka az Isten utasításának végrehajtása és végrehajtatása volt. A nép megőrzése az Úrral kötött szövetségben, a kiválasztottságban és a kultusz tisztaságában. Nem önös érdekek vezették, hanem Isten akaratának tolmácsolója és kivitelezője lett.

Érdekes megállapítás, hogy: „A puszta istene nem lett volna Jahvehvé Mózes nélkül, s Mózes nem lett volna Izrael és a világtörténelem egyik legnagyobb hőségé a magát kijelentő rettentő úr, király: Jahveh nélkül. Mózes és Jahveh a történelemben mindig egybetartoznak”¹⁷⁰.

Mózes jelentőségét több tény is bizonyítja. Én csak kettőt említek meg ezen a helyen. Az egyik az, hogy még az iszlám vallás tanítása szerint is Mózes az öt legnagyobb próféta¹⁷¹ egyike, és ő az, akinek a neve az emberek közül a legtöbbször fordul elő az iszlám szent könyvében, a Koránban.

¹⁶⁷ Domján János: Mózes, Pápa, 1934. 117.

¹⁶⁸ 2Móz 7,1

¹⁶⁹ Schacke Martin: Mózes az Isten jelenlétében, Budapest, 1969. 33.

¹⁷⁰ Domján János: Mózes, Pápa, 1934. 117.

¹⁷¹ Az öt legnagyobb próféta az iszlám vallás szerint: Noé, Ábrahám, Mózes, Jézus, Mohamed.

A másik sokkal jelentősebb argumentum, hiszen Mózes jelentőségéről maga a Szentírás beszél: „Nem is támadt többé Izráelben Mózeshez hasonló próféta, akivel szemtől szemben érintkezett volna az ÚR”¹⁷².

Mózes nem lett „több” azáltal, hogy az Úr őt állította a nép élére. A „közvetítői” szerep nem jelentett számára sem immunitást, sem – jogi értelemben vehető – tekintélytöbbletet. Ez hangsúlyozottan jogi értelemben van így, és nem társadalmi értelemben. Mózes törvényadói legitimitása nem önmagától, nem egyiptomi múltja, rangja, származása, vagy műveltsége miatt van, de még azért sem, mert Isten utasításait hajtja végre, vagy az Úr csodákat tesz általa, esetleg azért, hogy Mózes beszélhetett a hegyen az Istennel.

Mózesnek nincs törvényadói legitimitása! A törvényeknek egyedül az Úr adja meg a tekintélyt. Mózesnek – hangsúlyozom: jogalkotói értelemben – csupán annyi legitimitása van, hogy kijelentette magát neki az Isten, feladattal látta el és alkalmassá tette ennek a feladatnak az elvégzésére. Mózesnek „csupán” közvetítői szerepe van. Az viszont határozottan! A jog és a jogérvényesítés szempontból pedig a kodifikáció stádiumában és a jogérvényesítés stádiumában van tevőleges szerepe. De sem az előkészítésben, sem a megalkotásban nincs ott ténylegesen. Ez még akkor is igaz, ha Izráel népe a törvényeket – több esetben¹⁷³ – Mózesnek tulajdonítja a közbeszédben.

Mózesnek nem a törvény ad társadalmi tekintélyt, hanem az, hogy ő az „Isten embere”. Mózesnek – általánosságban véve – már a Sinai-hegynél történeteket megelőzően is elegendő társadalmi tekintélye volt Izráel népe előtt. Logikus következtetésnek tűnik, de nem igazán bizonyítható az az állítás, hogy a szövetségkötés ténye politikailag és hatalmilag meg-

¹⁷² 5Móz 34,10

¹⁷³ Pl. 5Móz 4,44, vagy az a jézusi utalás, ami a Jn 7,19-ben van. Mindkettő azonban csak az emberi látszat szokássá és hagyománnyá válásának verbalizációja.

erősítette volna Mózes vezető pozícióját. Hiszen az egyiptomi kivonulás kezdetétől a Sinai–hegyig, és a Sinai–hegytől haláláig, nincs semmivel sem nagyobb társadalmi rangja Mózesnek. Az a szolgálat, amit „Isten embereként” lát el, bár vezetői szolgálat, mégsem irányul a kor többi népéinél már meglévő politikai hatalmi tisztség elérésére. Mózes nem nevezi magát vezetőnek, fejedelemnek, vagy éppenséggel királynak. S ami az „öndefinálásánál” sokkal fontosabb, nem tekinti őt Hammurapihoz hasonló tisztségű személynek sem a nép, sem maga az Úr. Hammurapi esetében a törvényadás éppen azt a célt szolgálta, hogy a törvényadói jogosítványok a hatalmi és társadalmi tekintélyét erősítsék meg a vezető embernek, az uralkodónak. Ezért nevezheti magát Hammurapi a királyok királyának. Mózes esetében egyetlen hasonló jelenséggel sem találkozunk. Mózes egy tisztelt tagja a közösségnek, akivel lehet vitatkozni, akinek ellen lehet szegülni, akit még majdnem megkövezni is lehet. Mózes nem uralkodó, nem király és végső soron nem törvényadó!

3.8. Hammurapi törvénytárának felosztása¹⁷⁴

1. Boszorkányság és kultusz
 - 1 – 2. §: boszorkányságok
2. „Ne tégy hamis tanúbizonyságot!”
 - 3 – 5. §: tanúk és bírák
3. „Ne lopj!”
 - 6 – 8. §: tolvajlás
 - 9 – 13. §: idegen kezekbe került javak
 - 14 §: emberrablás
 - 21 – 25. §: csempészet, útonállás

¹⁷⁴ Stanley A.Cook: The laws of Moses and the Code of Hammurabi, London; 1903.; 8-10.

4. „Ne ölj!”

194 – 214 §: halálesetekkel és bántalmazásokkal kapcsolatos törvények

215 – 225 §: fentiekért kiszabható büntetések, az orvosok és gyógyszerészek honoráriumai

5. „Ne kívánd a másét!”

15 – 20 §: szökött rabszolgák

6. Munkavégzők kötelezettségei

26 – 41 §: munkavezetők és felügyelők jogai és kötelességei

42 – 56 §: földtörvények és földművelés tudnivalói

57 §: a pásztorok felelőssége

59 – 65 §: a kertészek különböző kötelezettségei

100 – 107 §: a kereskedők és ügynökök jogai

108 – 111 §: a borkereskedők és a bor árának szadályozása

228 – 233 §: az építők jogai és kötelességei

234 – 240 §: csónakosok jogai és kötelességei

226 §: a rabszolgák megbélyegezhetősége (billog)

7. Pénzügyi és kereskedelmi

112 – 126 §: adósság és bankbetét

241 – 274 §: a mezőgazdaság törvényei: eszközök bérlése és megóvása, munkások fizetése, károkozás szabályozásai

275 – 277 §: csónakkölcsönzés és –bérlet szabályai

278 – 282 §: rabszolgák vásárlása és a gazdával szemben engedetlenséget tanúsítók büntetése

8. Családtörvények

127 – 193 §: a családfő kötelezettségei

ezen belül:

127 §: rágalmazás

128 §: házasságkötés

- 129 – 132 §: házasságtörés, erőszak és hűtlenség gyanúja
- 133 – 143 §: a válás és a különélés különböző formái
- 144 – 149 §: a második feleség vagy a vadházastárs jogai és kötelességei
- 150 – 152 §: a nő által birtokolható javak
- 153 – 158 §: a hűtlenség különböző formái
- 159 – 164 §: a menyasszonyért fizetett pénz és a házasság „porciója”
- 165 – 184 §: örökléssel kapcsolatos törvények
- 185 – 193 §: a feleség, a gyerekek, a szolgák és a rabszolgák, azok gyermekeinek illetve az özvegyeknek és az örökbefogadott gyermekeknek jogai és kötelességei
- 9. Más: 66 – 100 §: hiányzik

3.9. A mózesi törvények

A mózesi törvények valójában Mózes öt könyvének legiszlatív szövegei. Ha az egész Szentírást vizsgáljuk, akkor is helytálló a megállapítás, hogy számos bibliai szöveg értelmezhető törvényszöveggént. „vannak törvénykönyvek is a Bibliában – csak mi nem szoktunk ahhoz, hogy ezeket úgy olvassuk, mint akár a Polgári Törvénykönyvet, akár a Büntető Törvénykönyvet. Jól is tesszük, hogy nem így olvassuk, hiszen a kettő megkülönböztetése teljesen idegen az ókori Izrael jogérzékétől: a kettő együtt szerepel, sőt, a kultikus törvények is több helyütt elegyítve vannak a többi rendelkezésekkel”¹⁷⁵. Ez a „törvénytár” három fontos pontjában hasonlít a mai jogrendekre:

- 1) önmagában véve jogrend

¹⁷⁵ Karasszon István: Joggyakorlat az ókori Izraelben, In: Teológiai Fórum, VII/1.; 1/2013. 66.

- 2) jogrendi felépítésben értelmezhető
- 3) elfogadásának nincsenek személyi vonzatai, sem motivációi, sem következményei a törvényadóra való kitekintéssel.

1. A mózesi törvények jogrendi jellegét a szabályozásokon túl éppen az egyedi döntések rögzítése és az azokra való későbbi hivatkozás mutatja fel. Az általánosságban rögzített szabályozás mellett, konkrét „esettanulmány”: rágalmazás, per, ítélet és ítélet-végrehajtás is benne foglaltatik¹⁷⁶. Vagyis az elmélet és a gyakorlat összefonódása a törvény „életképességét”, „működőképességét” mutatja. Ezért válik elsődleges jogforrássá Izráel népe számára Mózes öt könyve.

2. A jogrendi felépítés olyan, mint az alkotmányra épülő törvények alkotta jogrend. A Tízparancsolat, s az arra nemcsak köthető, hanem a csak arra kötődő törvények kimutathatók. De lássunk néhány példát az egyes „alkotmányi szabályozásokhoz” kapcsolódó „törvényi szabályozásokból”:

I. parancsolat:

2Móz 20, 1-3: Én, az ÚR, vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül!

5Móz 5,6-7: Én, az ÚR, vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:
2Móz 23,13: Más istenek nevét ne is említsétek, hallani se lehessen a szátokból!

¹⁷⁶ Például Kórah lázadását vizsgálva: a IX. parancsolatban rögzített hamis tanúbizonyság, mint másról való alaptalan és hazug állítás tiltása, konkretizálódik, a 4Móz 13,6-ban, s a hamis állítás terjedése is megragadható a 4Móz 13,14-ben Dátán és Abirám válaszában. A folytatásban a pernek, egy tárgyalásnak a konkrét elemeit látjuk, megfogalmazódik az ítélet a 4Móz 16,29-30-ban és az ítélet-végrehajtás végbemenetele is megragadható a 4Móz 16,32-ben.

5Móz 28,13-14: Elsővé tesz téged az ÚR, nem utolsónak, mindig fölül leszel, és nem alul, ha hallgatsz az ÚRnak, Istenednek a parancsolataira, amelyeket ma megparancsolok neked, hogy megtartsd és teljesítsd azokat, és ha nem térsz el se jobbra, se balra azoktól az igéktől, amelyeket ma megparancsolok neked, nem jársz más istenek után és nem szolgálsz azoknak.

2Móz 34,14: Nem szabad leborulnod más isten előtt, mert az ÚR, akinek Féltőn-szerető a neve, féltőn szerető Isten.

5Móz 6,14: Ne kövessetek más isteneket a körülöttetek levő népek istenei közül!

5Móz 8,19: De ha mégis elfeledkezel Istenedről, az ÚRról, és más isteneket követsz, azokat tiszteled, és azok előtt borulsz le, kijelentem ma nektek, hogy akkor menthetetlenül elvesztek!

II. parancsolat:

2Móz 20,4-6: Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot azoknak a képmására, amik fenn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd és ne tiszteld azokat, mert én, az ÚR, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiakat is harmad- és negyedízig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezerízig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.

5Móz 5,8-10: Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot azoknak a képmására, amik fenn az égben, lenn a földön vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd, és ne tiszteld azokat, mert én, az ÚR, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok! Megbüntetem az atyák bűnéért a fiakat is harmad- és negyedízig, ha gyűlölnék engem. De irgalmasan bánok ezerízig azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsolataimat.

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

5Móz 4,16-17: azért ne fajuljatok el, ne készítsetek magatoknak istenszobrot, és semmiféle bálványszobrot férfi vagy nő formájára, sem a földi állatok formájára, sem az égen repkedő madarak formájára,

5Móz 4, 26-27, mint az 5Móz 4,16-17 szankciója: az ég és a föld most a tanúm, hogy nagyon hamar kivesztek arról a földről, ahova átkeltek a Jordánon, hogy birtokba vegyétetek. Nem éltek rajta sokáig, hanem menthetetlenül kipusztultok. Szétszór benneteket az ÚR a népek közé, és csak kevesen maradtok meg azok közt a nemzetek közt, ahova elhajt benneteket az ÚR.

5Móz 13,7-11: Ha testvéred, anyádnak a fia, vagy a saját fiad, leányod, kedvelt feleséged vagy testi-lelki jó barátod titokban így csábítgat: Menjünk és tiszteljünk más isteneket, akiket nem ismertél te sem, atyáid sem, azoknak a népeknek az istenei közül, akik körülötted vannak, akár közel, akár távol, a föld egyik végétől a föld másik végéig, ne engedj neki, és ne hallgass rá, ne szánd meg, ne kíméld és ne mentesd azt, hanem öld meg irgalom nélkül! Te emelj rá először kezet, amikor kivégzik, és csak azután az egész nép! Kövezd halálra, mert arra törekedett, hogy eltántorítson Istenedtől, az ÚRtól, aki kihozott téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából.

5Móz 13,13-17: Ha valamelyik városodról, amelyet Istened, az ÚR ad neked, hogy ott lakj, azt hallod, hogy elvetemült emberek támadtak köztetek, akik eltántorítják városuk lakóit, ezt mondván: menjünk, tiszteljünk más isteneket, akiket nem ismertetek, akkor keress, kutass és

kérdezz utána alaposan, és ha valóban igaz a dolog, és megtörtént ez az utálatosság közöttetek, irgalom nélkül hányd kardélre annak a városnak a lakóit, és irtsd ki minden benne levővel együtt, még az állatokat is hányd kardélre! Összes zsákmányát pedig gyűjtsd a város terének a közepére, azután égesd fel a várost összes zsákmányával együtt, Istenednek, az ÚRnak szóló teljes áldozatul. Maradjon örökre romhalmaz, ne építsétek fel többé!

5Móz 17,2-5: Ha valamelyik lakóhelyeden azok közül, amelyeket Istened, az ÚR ad neked, akad köztetek egy férfi vagy nő, aki olyan dolgot követ el, amelyet rossznak lát Istened, az ÚR, s így áthágja szövetségét, ha elmegy, és más isteneket szolgál, leborul a nap, a hold vagy az ég minden serege előtt, amit én nem parancsoltam, és ezt jelentik neked, és meghallod, akkor jól vizsgáld meg az ügyet! És ha valóban igaz, hogy ilyen utálatos dolog történt Izráelben, akkor vezesd ki a kapuba azt a férfit vagy nőt, aki ezt a gonoszságot elkövette, és kövezd halálra azt a férfit vagy nőt!

5Móz 16, 21-22: Ne ültess semmiféle szent fát Istenednek, az ÚRnak az oltára mellé, amelyet építesz! Ne állíts szent oszlopot se, mert azt gyűlöli Istened, az ÚR!

5Móz 7,25-26: Isteneik szobrait égessétek el! Ne kívánd meg a rajtuk levő ezüstöt vagy aranyat sem, ne vedd el magadnak, mert törbe esel általuk. Utálatos ez Istened, az ÚR előtt. Ne vigyél be ilyen utálatos dolgot a házádba se, mert téged is kiirtanak, mint azt. Tartsd azért undorítósnak, tartsd utálatosnak, mert ki kell azt irtani!

5Móz 6,14-15: Ne kövessetek más isteneket a körülöttek levő népek istenei közül! Mert az ÚR, a te Istened, aki közötted van, féltőn szerető Isten. Fölgerjed ellened az ÚRnak, Istenednek haragja, és kipusztít a föld színéről.

5Móz 8,19-20: De ha mégis elfeledkezel Istenedről, az ÚRról, és más isteneket követsz, azokat tiszteled, és azok előtt borulsz le, kijelentem ma nektek, hogy akkor menthetetlenül elvesztek! Elvesztek ugyanúgy, mint azok a népek, amelyeket az ÚR kiveszít előletek, ha nem hallgattok az ÚRnak, Isteneteknek a szavára.

5Móz 11,16-17: Vigyázzatok, hogy szívetek el ne csábítson benneteket, el ne hajoljatok, ne szolgáljatok más isteneket, és ne boruljatok le azok előtt, mert akkor fellángol az ÚR haragja ellenetek, bezárja az eget, nem lesz eső, és a föld nem hozza meg termését, ti pedig hamar kivesztek arról a jó földről, amelyet az ÚR ad nektek.

2Móz 22,19: Aki isteneknek áldozik, és nem egyedül az ÚRnak, azt ki kell irtani.

5Móz 27,15: Átkozott az, aki mesterember keze munkájával faragott, vagy öntött bálványt készített, amit utál az ÚR, és azt titokban felállítja! Az egész nép pedig mondja rá: Ámen!

2Móz 23,13: Tartsátok meg mindazt, amit mondtam nektek! Más istenek nevét ne is említsétek, hallani se lehessen a szátokból!

3Móz 26,1: Ne csináljatok magatoknak bálványisteneket. Se faragott képet, se szent oszlopot ne állítsatok magatoknak, kőszobrokat se helyeztetek el országotokban, hogy

leboruljatok azok előtt. Mert én, az ÚR, vagyok a ti Isteneitek.

2Móz 34, 12-17: Vigyázz, ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, ahová bemész, mert csapdává válnak köztetek! Sőt rontsátok le oltáraikat, törjétek össze szent oszlopaikat, és vágjátok ki szent fáikat. Nem szabad leborulnod más isten előtt, mert az ÚR, akinek Féltn-szerető a neve, féltn szerető Isten. Ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, mert amikor paráználkodnak isteneikkel, és áldoznak isteneiknek, téged is meghívnak, és enni fogsz áldozataikból. Ne végy feleséget leányaik közül fiaidnak, mert amikor leányaik paráználkodnak isteneikkel, fiadat is paráználkodásra csábítják az ő isteneikkel. Ne csinálj magadnak öntött istenszobrot!

III. parancsolat:

2Móz 20,7: Ne mondd ki hiába Istenednek, az ÚRnak a nevét, mert nem hagyja az ÚR büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét!

5Móz 5,11: Ne mondd ki hiába Istenednek, az ÚRnak a nevét, mert nem hagyja az ÚR büntetés nélkül, ha valaki hiába mondja ki a nevét!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

3Móz 18,21: Magzatodat ne add oda, hogy elégessék a Moloknak. Meg ne gyalázd Istened nevét. Én vagyok az ÚR!

3Móz 19,12: Ne esküdjete hamisan nevemre, mert meggyalázzátok Isteneitek nevét. Én vagyok az ÚR!

3Móz 24,11-14: Az izráeli asszonynak a fia káromolta az ÚR nevét, és átkozódott. Ezért odavitték Mózeshez. Anyjának a neve Selómit volt, Dibri leánya, a Dán törzséből. És őrizetbe vették azt, amíg útmutatást nem kapnak az ÚRtól. Az ÚR

pedig így beszélt Mózeshez: Vidd ki az átkozódót a táboron kívülre, és tegyék fejére a kezüket mindazok, akik hallották, azután kövesse meg az egész közösség.

3Móz 24,16: Aki az ÚR nevét káromolja, az halállal lakoljon, irgalom nélkül kövesse meg az egész közösség. Akár jövevény, akár bennszülött, meg kell halnia, ha káromolja az ÚR nevét.

5Móz 28,58-59: Ha nem tartod meg és nem teljesíted ennek a törvénynek minden igéjét, amelyek meg vannak írva ebben a könyvben, és ha nem féled Istenednek, az ÚRnak dicsőséges és félelmes nevét, akkor az ÚR csodálatos csapásokat küld rád és utódaidra; nagy és tartós csapásokat, rosszindulatú és tartós betegségeket.

IV. parancsolat:

2Móz 20, 8-11: Emlékezzél meg a nyugalom napjáról, és szenteld meg azt! Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az ÚRnak nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se leányod, se szolgád, se szolgálód, se állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Mert hat nap alatt alkotta meg az ÚR az eget, a földet, a tengert és mindent, ami azokban van, a hetedik napon pedig megpihent. Azért megáldotta és megszentelte az ÚR a nyugalom napját.

5Móz 5,12-15: Tartsd meg a nyugalom napját, és szenteld meg azt, ahogyan megparancsolta neked Istened, az ÚR. Hat napon át dolgozz, és végezd mindenféle munkádat! De a hetedik nap a te Istenednek, az ÚRnak a nyugalomnapja. Semmiféle munkát ne végezz azon, se te, se fiad, se lányod, se szolgád, se szolgálód, se ökröd, se szamarad és semmiféle állatod, se a kapuidon belül tartózkodó jövevény. Hadd pihenjen szolgád és szolgálód hozzád hasonlóan! Emlékezzél arra, hogy szolgál

voltál Egyiptomban, de kihozott onnan Istened, az ÚR, erős kézzel és kinyújtott karral. Ezért parancsolta neked Istened, az ÚR, hogy tartsd meg a nyugalom napját.

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

3Móz 19,30: Tartsátok meg szombatjaimat, tiszteljétek szent helyemet! Én vagyok az ÚR!

3Móz 23,3: Hat napon át végezhetitek munkátokat, de a hetedik napon teljes nyugalom legyen szent összegyülekezéssel. Semmi munkát ne végezzetek; az ÚRtól rendelt pihenőnap legyen az mindenütt, ahol laktok.

3Móz 26,2: Nyugalomnapjaimat tartsátok meg, és szentélyemet tiszteljétek! Én vagyok az ÚR!

2Móz 31: törvénynek tekinthetjük a mesterek kijelölésének és a nyugalom napjának itt található elrendelését.

2Móz 34,21: Hat napon át dolgozz, de a hetedik napon pihenj, még szántáskor és aratáskor is pihenj!

2Móz 35,2: Hat napon át végezzétek munkátokat, de a hetedik napot tartsátok szentnek, az ÚRnak szentelt nyugalom nagy napja legyen az. Meg kell ölni mindenkit, aki munkát végez ezen a napon!

2Móz 23,12: Hat napon át végezd munkádat, de a hetedik napon nyugodjál, hogy pihenjen az ökröd és szamarad, és lélegzethez jusson szolgálód fia és a jövevény.

1Móz 2,2-3: A hetedik napra elkészült Isten a maga munkájával, amelyet alkotott, és megpihent a hetedik napon egész alkotó munkája után. Azután megáldotta és megszentelte Isten a hetedik napot, mivel azon pihent meg Isten egész teremő és alkotó munkája után.

V. parancsolat:

2Móz 20,12: Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!

5Móz 5,16: Tiszteld apádat és anyádat, ahogyan megparancsolta neked Istened, az ÚR, hogy hosszú ideig élhess, és jó dolgod lehessen azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked!

Ide kapcsolódó további szabályozások, mint a „ne ölj” ellenpó-lusaként az élet védelme és a szeretet dominanciája – például:

3Móz 19,18: Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tar-tozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az ÚR!

5Móz 27,16: Átkozott, aki gyalázza apját és anyját! Az egész nép mondja rá: Ámen!

2Móz 21,15: Ha valaki megveri apját vagy anyját, halállal bűn-hődjék.

2Móz 21,17: Ha valaki apját vagy anyját gyalázza, az halállal bűnhődjék.

3Móz 20,9: Ha valaki ócsárolja apját vagy anyját, halállal lakol-jon! Apját és anyját ócsárolta: vére rajta.

VI. parancsolat:

2Móz 20,13: Ne ölj!

5Móz 5,17: Ne ölj!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

2Móz 21,12: Ha valaki úgy megüt valakit, hogy az belehal, akkor halállal kell bűnhődnie.

3Móz 24,17: Ha valaki agyonüt egy embert, bárkit is, halállal la-koljon.

3Móz 24,21-22: Aki állatot üt agyon, fizesse meg azt, de aki embert üt agyon, annak meg kell halnia. Ugyanaz a törvény legyen nálatok érvényes mind a jövevényre, mind a bennszülöttre, mert én, az ÚR, vagyok a ti Istenetek!

VII. parancsolat:

2Móz 20,14: Ne paráználkodj!

5Móz 5,18: Ne paráználkodj!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

3Móz 20,10: Ha valaki férjes asszonnyal paráználkodik, a felesébarátja feleségével paráználkodik, halállal lakoljon a parázna férfi és a parázna nő.

3Móz 18,20: Honfitársad feleségével ne közösülj, mert tisztátalanná teszed magad vele.

3Móz 20,11-16: Ha valaki apjának a feleségével hál, apjának a szemérmét fedte föl, halállal lakoljanak mindketten, vérük rajtuk. Ha valaki a menyével hál, halállal lakoljanak mindketten. Förtelmeséget követtek el, vérük rajtuk. Ha valaki férfival hál úgy, ahogyan asszonnyal szoktak hálni, mivel utálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak, vérük rajtuk. Ha valaki feleségül vesz egy nőt az anyjával együtt, fajtalanság az. Égessék meg a férfit az asszonyokkal együtt. Ne legyen ilyen fajtalanság köztetek! Ha valaki állattal közösül, halállal lakoljon, és az állatot is öljétek meg! Ha egy asszony bármiféle állathoz megy, hogy párosodjék vele, öld meg az asszonyt is meg az állatot is! Halállal lakoljanak, vérük rajtuk.

VIII. parancsolat:

2Móz 20,15: Ne lopj!

5Móz 5,19: Ne lopj!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

3Móz 19,11: Ne lopjatok, ne hazudjatok, és senki se csalja meg honfitársát!

2Móz 23,1: Hazug hírt ne terjessz! Ne fogj össze a bűnössel, nehogy az erőszak mellett tanúskodj.

2Móz 21,37: Ha valaki ökröt vagy bárányt lop, és levágja vagy eladja, akkor öt marhát adjon kártérítésül az ökörért, és négy juhot egy bárányért.

2Móz 22,1-3: Ha a tolvajt betörésen érik, és úgy megverik, hogy meghal, nem számít vérontásnak. De ha ez napvilágnál történik, akkor vérontásnak számít. A tolvajnak kártérítést kell fizetnie, s ha nincs neki miből, akkor el kell adni őt a lopott jószág miatt. Ha élve találják meg nála a lopott jószágot, akár ökör, akár szamár, akár juh az, kétszeresen kell megtérítenie.

5Móz 25,13-15: Ne legyen tarsolyodban kétféle súlymérték, nagyobb és kisebb. Ne legyen házádban kétféle véka, nagyobb és kisebb. Pontos és hiteles súlymértéked, pontos és hiteles vékad legyen, hogy hosszú ideig élhess azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked.

3Móz 19,13: Felebarátodat ne zsákmányold ki, és ne rabold ki. A napszámos bére ne maradjon nálad másnap reggelig!

5Móz 19,14: Ne mozdítsd el felebarátod határát, amelyet az elődök határoztak meg örökségedben, amikor örökölsz azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad birtokul.

IX. parancsolat:

2Móz 20,16: Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!

5Móz 5,20: Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

2Móz 23,1: Hazug hírt ne terjessz! Ne fogj össze a bűnössel, nehogy az erőszak mellett tanúskodj.

3Móz 19,11-12: Ne lopjatok, ne hazudjatok, és senki se csalja meg honfitársát! Ne esküdjetez hamisan nevemre, mert meggyalázzátok Istenetek nevét. Én vagyok az ÚR!

3Móz 19,16: Ne terjessz rágalmakat néped között! Ne törj felebarátod életére. Én vagyok az ÚR!

2Móz 22,9-10: Ha valaki szamarat, ökröt, bárányt vagy bármilyen állatot ad át megőrzésre embertársának, és az megdöglök vagy megsérül, vagy elhajtják úgy, hogy senki sem látta, akkor az ÚRra tett eskü döntsön kettőjük között, hogy nem nyújtotta-e ki kezét embertársának a tulajdonáért. Ezt fogadja el az állat gazdája, és nem kell kártérítést fizetni.

3Móz 5,4: Vagy ha valaki meggondolatlanul vesz esküt az ajkára, akár jóra, akár rosszra, bármire, amire csak meggondolatlanul esküdhetik az ember, ha nem is vette észre, de aztán megtudta, vétkessé vált az ilyen miatt.

X. parancsolat:

2Móz 20, 17: Ne kívánd felebarátod házát! Ne kívánd felebarátod feleségét, se szolgáját, se szolgálóját, se ökrét, se szamarát, és semmit, ami a felebarátodé!

5Móz5,21: Ne kívánd felebarátod feleségét, ne kívánd felebarátod házát, se mezejét, se szolgáját, se szolgálóját, se ökrét, se szamarát, és semmit, ami a felebarátodé!

Ide kapcsolódó további szabályozások – például:

2Móz 22,21-23: Ne nyomorgassátok az özvegyeket és árvákat! Ha mégis nyomorgatjátok őket, és hozzám kiáltanak segítségért, bizony meghallgatom kiáltásukat. Fölgerjed haragom, és

fegyverrel öllek meg benneteket, és majd a ti feleségeitek lesznek özvegyekké, és gyermekeitek árvákká.

2Móz 22,24-25. Ha pénzt adsz kölcsön a népemből való szegény embernek, ne légy neki uzsorása, ne vessetek ki rá uzsorát! Ha zálogba vetted embertársad felsőruháját, naplementéig add vissza neki!

3Móz 25,35: Ha atyádfia elszegényedik, és tönkremegy melletted, segítsd őt, hogy mint jövevény vagy zsellér élhessen melletted.

5Móz 23,20: Ne végy kamatot atyádfiától se pénz, se élelem, se más egyéb után, amit kamatra szokás adni!

3. Ha Mózeset tekintjük törvényadónak, az ő társadalmi helyzetén – jogi szempontból – nem változtat a törvényadás ténye. Ha Istent tartjuk a törvény adójának, az ő társadalmi megítélésén sem változtat a törvényadás ténye. A törvényadással összefüggésben egyetlen dolognak van átütő hatása és következménye: a szövetségnek. A mózesi törvények elfogadásának következményei inkább hasonlítanak a mai gyakorlatra, mint a Hammurapi törvényei, hiszen „a jogalkotó hatáskör gyakorlására való felhatalmazás nem teremt szervezeti értelemben hierarchikus viszonyt a jogalkotó és az általa kibocsátott jogszabály címzettjei között”¹⁷⁷.

A mózesi törvények – Hammurapi törvényeivel való összehasonlítása utáni – eredeti, originális volta három szembetűnő területen is megmutatkozik:

Az egyik, hogy a mózesi törvények nemcsak az adott magatartásformákat szabályozzák, hanem erkölcsi tartalmuk okán tanítói, nevelői hatással vannak a törvényt befogadó közegre. Minden egyes szabályozás

¹⁷⁷ Drinóczi T.-Petrétei J.: Jogalkotástan; Bp-Pécs; 2004. 117.

elemzésénél fel lehet tenni a kérdést: miért született így a szabályozás? A válasz keresésében pedig eljutunk az Istenig, vagyis a szövetség létezéséig. Isten ugyanis többet akar a kiválasztott népétől, mint amennyit a törvény betűi megértetnek a befogadóval. Az Úr egy olyan „életminőségi” helyzetbe, állapotba kívánja helyezni a szövetségben lévő nép fiait, amely állapotban való élés, nem kerül kapcsolatba az olyan élethelyzetekkel, amelyeket éppen ezek a törvények szankcionálnak.

A másik, hogy a mózesi törvények tartalmi szabályozásából egyértelműen egy erkölcsi követelményrendszerre lehet következtetni. Vagyis a törvények egy olyan élethelyzetet teremtenek amelyben – szinte részletes szabályozás nélkül is, sok magatartásformáról – lehet tudni, hogy jó, vagy nem jó, Istennek tetsző vagy nem tetsző.

A harmadik, hogy körvonalazódnak azok az élethelyzetek, amelyek csak a mózesi törvényekben vannak szabályozva. Vagyis itt mutatkozik meg az a többlet, ami az Istennel fennálló szövetség miatt más helyzetbe hozza az embert és a közösséget is, mint a szövetségen kívüli embereket és közösségeket.

Ha Hammurapi törvényeit szeretnénk erkölcsi útmutatónak tekinteni, akkor ezt nem tudjuk minden esetben megtenni, mert a törvényi szabályozáson kívül, nincs mire tekintettel lennünk. Vagyis: bizonyos magatartásszabályt nem azért nem sértek meg, mert olyan helyzetben vagyok, hogy én azt nem sérthetem meg, hanem azért nem sértem meg, mert szankció jár érte. A mózesi törvényeknek megvan az a többletük, hogy a szabályozott magatartásformák megsértése a szövetség megsértésével ér föl, vagyis önmagában Isten elleni lázadás, vagyis bűn. S ez már több, mint pusztán jogi értelemben kimondható törvényszegés, vagy bűncselekmény. Azért több, mert egy magasabb erkölcsi normarendszer tekintélyét hordozza magában. Ez a mózesi törvények elméletben megfogalmazható „isten többlete”.

4. A Hammurapi törvénytár és a mózesi törvények összehasonlítható rendelkezései

Ezek a szabályozások tartalmilag és logikailag összefüggésbe hozhatók. A törvénykezés szándéka és célja bír eltérő jelleggel. Sok esetben a jogi megoldás azonban hasonló, vagy azonos. Ha az egyes jogszabályokat jogi normának tekintjük, akkor azoknak vagy hipotézise, vagy diszpozíciója, vagy szankciója összeesik a másik törvénygyűjtemény párhuzamba állított jogi normájának hipotézisével, vagy diszpozíciójával, vagy szankciójával.

4.1. Tartalmukat tekintve közvetlenül összehasonlítható szabályozások

Hammurapi törvénykönyve ¹⁷⁸	Mózesi törvények
Babonáság, rontás, varázsló	
1.§: Ha valaki megbabonáz egy embert, és így kiközösíti, a vád alól pedig nem tisztázza magát, halállal bünhődjék. 2.§: Ha valaki megbabonáz egy embert, és nem tisztázza magát, akit megbabonázott, a szent folyóba kell mártania, önmagát is megmeríteni benne, és ha a szent folyóban megfullad, a babonát elszenvedettnek kell házába vinnie őt. Ha a szent folyó nem nyeli el, és így ártatlannak tanúsítja, megmenekülven, a megbabonázót halálra kell ítélni. Annak kell házába vinnie őt, aki a megbabonázást elszenvedte és megmártózott a folyóban.¹⁷⁹	2Móz 22,17 3Móz 20,22

¹⁷⁸ A Hammurapi törvényeinek magyar változatát több, már publikált forrás és egy angol nyelvű kiadvány saját fordítása és fordíttatása alapján közlöm. Ebből kifolyólag az általam használt magyar változatban a törvények összességét nézve nem következtetek a használt kifejezésekre. A szerkesztői egységesítést nem akartam elvégezni a Hammurapi törvényeinek magyar szövegében, mert ez ellentétben áll a felhasznált irodalom tisztességes felhasználásával. Az általam fontosnak tartott egységesítést, magyarázatképpen, lábjegyzetekben adom meg azokon a helyeken, ahol szükségesnek tartom, illetve a következtetes javítások helyett az első előforduló alkalommal adom meg az általam helyesnek vélt pontosítást.

¹⁷⁹ A 2.§ szabályozása az ún. vízpróba leírását tartalmazhatja.

Köztörvényes	
59.§: Más fájának levágásáért 1/2 MINA ¹⁸⁰ ezüst fizetendő.	5Móz 23,25 5Móz 23,26
14.§: Kiskorú gyermek lopása halállal büntetendő. 24.§: Ellopott személyekért a község ilyenkor 1–1 MINA ezüstöt fizet. 194.§: A dajkának, ki a rábízott gyermeket kicseréli, mellét vágják le.	2Móz 21,16 5Móz 24,7
21.§: A betörő a tett színhelyén ölessék meg és „kapartassék el”. 22.§: A rajtakapott rabló büntetése halál.	2Móz 22,1-3
8.§: A lopott ökörért, juhért, szamarért, disznóért, vagy hajóért a szentélynek vagy palotának annak 30-szorosa, a felszabadított-nak ¹⁸¹ 10-szerese térítendő meg, de ha nincs mit adnia, ölessék meg.	2Móz 21,37
225.§: Ha a tehén vagy a bárány halálát okozza, az állat vételárának 1/4-ét meg kell fizetni a tulajdonosnak.	3Móz 24,18
Testi sértés	
206.§: Aki verekedés közben a másikon véletlenül, azaz szándék nélkül sebet ejt, az orvost megfizeti.	2Móz 21,18-19
207.§: Ha pedig a megütött meghal, ha szabad ember fia – 1/2, ha felszabadulté – 1/3 MINA ezüstöt fizet a sértő ¹⁸² . 208.§: Ha az illető szegény ember fia, 1/3 rész ezüstöt kell fizetnie.	2Móz 21,12-14
196.§: Szemet szemért. 197.§: Csonttörést csonttörésért. 198.§: Felszabadult ember ilyen (196.§, 197.§) megsértéséért 1 MINA ezüst fizetendő. 199.§: Rabszolga ilyen (196.§, 197.§) megsértéséért vételárának fele fizetendő. 200.§: Fog fogért, ha a sértett egyenrangú. 201.§: Felszabadult fogaiért 1/3 MINA ezüst fizetendő.	2Móz 21,24-25 5Móz 19,21b 3Móz 24,19-20
195.§: Az apját megütő gyermeknek kezét vágják le.	2Móz 21,15

¹⁸⁰ Fél MINA, bő negyed kilónak felel meg. Lásd: Varga Domonkos: Ős napkelet – Az írott történelem kezdetei; Budapest; 1976. 40.

¹⁸¹ A „felszabadított” minden bizonnyal a muskenu társadalmi osztályba tartozókat jelenti.

¹⁸² A „sértő” és „sértés, megsértés” kifejezés helyes értelmezése több esetben, így itt is: „elkövető” és „bűncselekmény”

209.§: A terhes asszony megsértéséért, ha gyermekét elvetéli, 10 sékel ezüst fizetendő. 213.§: A saját rabnőnek¹⁸³ is, ha megütése folytán elvetél, 2 sékel ezüst fizetendő. 210.§: A terhes nő megsértéséért, ha az belehal, a sértő leánya öleltik meg. 214.§: Ha a rabnő meghal, 1/3 MINA ezüst fizetendő.	2Móz 21,22-23
Állat embert, gondatlanság	
57.§: Az engedelem nélkül legeltető pásztor 1 GAN föld után 20 GUR gabonát fizet.	2Móz 22,4
250.§: Ha egy vad bika¹⁸⁴ rakományával felöklel egy embert, és az meghal, az eset nem orvosolható. 251.§: Ha valaki tudva, hogy ökre öklelős, de azért szarvait be nem köti, ökrét meg nem kötözi, és az ökör szabad ember¹⁸⁵ fiát felökleli és halálát okozza, 1/2 MINA ezüstöt ad, rabszolga esetén pedig 1/3 MINA ezüstöt.	2Móz 21,28-32
Erőszak	
157.§: Ha valaki atyja után anyját illetné, mindkettejüket együtt égessék el.	3Móz 20,11 5Móz 23,1 5Móz 27,20
158.§: Ha valaki atyja után felnevelőjét illetné, és az gyermeket szül neki, száműzessék atyja házából.	3Móz 19,20-21 3Móz 20,17 3Móz 20,19 3Móz 20,20 3Móz 20,21 5Móz 27,22 5Móz 27,23
154.§: Ha valaki saját lányát illetné, száműzessék a városból.	3Móz 19,29

¹⁸³ „rabszolga” értsd: rabszolganő

¹⁸⁴ „vad bika” = öklelős ökör

¹⁸⁵ „szabad ember”: legalább a muskenu osztályhoz tartozó személyt jelölheti

155.§: Ha valaki fia menyasszonyát illetné, kit fia már illetett, fogassék el, kötöztessék meg és vettessék a folyóba. 156.§: Ha valaki fia menyasszonyát illetné, s a fiú azt még nem illette, 1/2 MINA ezüstöt fizessen és a lány, bármit hoz atyja házából, saját választása szerint házasodhassék.	3Móz 20,12
130.§: Másnak még érintetlen neje elleni erőszak büntetése halál.	5Móz 22,23-24 5Móz 22,25-27
Házasság	
144.§: Ha a nő férjének rabnót ad, és ennek gyermekei vannak, másodfeleséget nem vehet. 145.§: Gyermeektelen ¹⁸⁶ feleség mellé másodfeleség vehető, de ez a feleséggel nem egyenrangú. 146.§: Ha valaki eljegyez egy szerzetesnőt ¹⁸⁷ és az szolgálólányt ad a férjének, az pedig gyermeket szül, ezzel egyenlővé tette magát úrnőjével, így az nem adhatja már el őt pénzért, hanem jegyet kell rá tennie és szolgálói között így számon tartania. 147.§: Amennyiben nem szül gyermeket, úrnője pénzért eladhatja.	3Móz 18,18 3Móz 20,14
129.§: A házasságtörők megöletnek, de a nőnek férje, a férfinak a király megkegyelmezhet.	3Móz 20,10 5Móz 22,22 3Móz 18,20
143.§: A férjét kijárogatással ¹⁸⁸ és hanyagsággal ¹⁸⁹ , ám igazságtalanul vádoló nő megöletik.	5Móz 22,13-19 5Móz 22,20-21
131.§ és 132.§: A férj gyanúsítására a nő esküjével, másokéra és a férj kívánságára vízpróbával szabadul.	4Móz 5,12b-28
136.§: Ha valaki elhagyta a várost és így elmenekült onnan, felesége pedig más házába költözött, ha az ember visszatér, és felelősségre vonná az asszonyt, mivel gyűlölte és elhagyta a városát, az asszony annál marad, akihez ment.	5Móz 24,2-4

¹⁸⁶ „gyermektelen” = meddő

¹⁸⁷ „szerzetesnő” = az awilum osztályba tartozó, vagyis legrangosabb családhoz tartozó nő.

¹⁸⁸ „kijárogatás” = kicsapongás és házasságtörés

¹⁸⁹ „hanyagság” = nem viseli gondját feleségének, családjának

Válás	
137.§: Ha valaki másodfeleségének (Sugi-tám), ki neki gyerekeket szült, avagy hitvesének, ki gyerekekkel ajándékozta meg, elbocsátására határozta el magát, az illető nőszemélynek hozományát (siriktu) adja vissza, és 1 vagyonrészt adjon neki, hogy gyermekeit felnevelhesse. Ha gyermekeit felnevel te, 1 gyermekrészt kap, és újból férjhez mehet. 138.§: Ha valaki gyermektelen nejétől válik, a teljes vételárat és hozományt kell visszaadnia. 139.§: A vételárat 1 MINA ezüst pótolhatja. 140.§: Ha az illető szegény ember¹⁹⁰, a válásért 1 MINA ezüstöt kell kifizetnie. 141.§: A pazarló, hanyag nőt a férj minden ellenszolgáltatás nélkül elbocsáthatja, vagy másodfeleséget elvévén, mint rabnőt megtarthatja. 142.§: Kijárogató, hanyag férjét a nő elhagyhatja, és ez hozományát visszaadni köteles. 148.§: A „lahbu”¹⁹¹ betegségben sýnylódó nő, el nem bocsátható, de másodfeleség vehető melléje. 149.§: Amennyiben az asszony férjénél nem marad¹⁹², hozományát visszakapja.	5Móz 24,1; 5Móz 21,14
Kitagadás	
168.§: Ha valaki ki akarja tagadni a fiát és azt mondja a bírónak: „kitagadom a fiamat”, a bíró megvizsgálja az esetet és úgy tartja, hogy a fiú nem követett el súlyos hibát, amely alapján ki lehetne tagadni, az apa nem tagadhatja ki a fiát. 169.§: Ha a fiú súlyos bűnt követett el, amely alapján apja ki akarja tagadni, a bíró először ezt nem fogadja el. Amennyiben másodszor is megtörténik¹⁹³, a fiút apja kitagadhatja.	5Móz 21,18-21

¹⁹⁰ „szegény ember” = meggyőződésem szerint a szabad emberből lett adósrabszolgát jelenti. A szabályozás a rabszolga, vagyis a wardu osztály tagjaira vonatkozhatott.

¹⁹¹ „Lahbu” betegség = Schwindsucht, Siechtum, vagyis magyarul: 1. szárazbetegség, ami a tüdőbajt, a TBC-t (phtisis) jelentette, de jelenti 2. a sorvadást is, ami a gümőkór, a tuberkulózis, a gerincvelő-sorvadás megnevezése és jelenti 3. az aszkórt, ami minden olyan pontosabban meg nem határozott, vagy meg nem határozható betegség gyűjtőneve, amely nagyfogú legyengüléssel, lesóványodással, elsorvadással jár. A Magyar értelmező kéziszótár (szerk.: Juhász József – Szőke István - O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós; Akadémiai Kiadó, 5. kiadás; Budapest 1982) szócikkeiből következtetve leginkább a tüdőbajt, a tuberkulózist jelentheti.

¹⁹² Ez a szabályozás nem általános érvényű, hanem kimondottan a 148. §-ban jelzett betegségben szenvedő asszonyra érvényes.

¹⁹³ „megtörténik” = nem az apa részéről a kitagadási szándék, hanem a fiú részéről a komoly bűn elkövetése.

Örökség, leányörökség	
180.§: A leánygyermek egyenlő részt kap fivéreivel, ugyancsak haszonélvezetre. 182.§: Ha olyan apa, aki a babiloni Marduk szerzetese ¹⁹⁴ , nem ad lányának házassági „porciót”, nem végrendelkezik számára, halála után a lány fiútestvéreivel osztozik apja javain. 1/3 rész illeti a fiúkat, de ők nem fizetnek adót. Marduk szerzetese azt hagyja lányára, amit jónak lát.	4Móz 27,8-11
Tulajdon és ingatlan-visszaválthatóság	
36.§: Munkavezető, vagy felügyelő ¹⁹⁵ földje, kertje, háza ¹⁹⁶ , pénzért el nem adható. 37.§: Ha valaki ezeket megvásárolja, írotábláját ¹⁹⁷ szét kell törni, őt pedig a pénztől megfosztani. A föld, a kert, a ház visszaszáll eredeti tulajdonosára. 41.§: Ha valaki munkafelügyelő, vagy munkavezető földjét, kertjét, házát cserével szerezte meg, a munkavezető, vagy felügyelő köteles visszaadni a csere tárgyát és tovább birtokolni vagy használni a földet, kertet, házat.	3Móz 25,32-34
Rabszolga	
280.§: Külföldön vásárolt honbeli rabszolga tulajdonosa, az igazolt tulajdonos keresetére, pénz nélkül köteles a rabszolgák felszabadításáról gondoskodni.	5Móz 15,12-14 5Móz 15,16-17 2Móz 21,2-6 3Móz 25, 39-41 3Móz 25, 47-48.54
15.§: Palota- vagy felszabadított rabszolga segítése a szökésben halállal büntetetik. 16.§: A rabszolga elrejtése halállal büntetetik. 17.§: A szökött rabszolga elfogásáért, illetve visszahozásáért 2 sékel jutalom jár. 18.§: Ha ismeretlen a tulajdonos, (a megkerült rabszolga) a palotában őrizendő, annak jelentkezéséig. 19.§: A szökött rabszolga megtartásáért halál jár. 20.§: Ha a szökött rabszolga elfogójától elmenekül, ez esküjére felmentendő.	5Móz 23,16-17;

¹⁹⁴ „szerzetese” = nem a mai egyházi értelemben szerzetes, hanem inkább ókori értelemben a templom papja, vagy a templomban papi szolgálatot betöltő személy.

¹⁹⁵ „munkavezető vagy felügyelő” = olyan személy, aki a szabad emberek fölött is rendelkezik. Vagyis az awilum osztályhoz tartozó személyről lehet szó.

¹⁹⁶ „földje, kertje, háza” = olyan ingatlana, amelyet királyi adományként kapott, vagy amely számára a társadalmi osztályhoz való tartozását szavatolja.

¹⁹⁷ Minden bizonnyal a szó szerinti fordítás miatt szerepel itt az „írotábla” kifejezés. Én inkább szerződést, mint „megírt táblát”, értek alatta. Vagyis a vonatkozó rendelkezés az írásba foglalt szerződést nemcsak tartalmában, hanem fizikai valóságában is semmissé teszi, és visszaállítja az eredeti állapotot.

Állat bérlése, állat kölcsönzése, másra bízott érték, „mentesség a kamattól”	
48.§: Az adós, ha árvíznél, vagy más szerencsétlenségnél fogva termése nem sikerül, ez évben nem tartozik kamatot fizetni.	2Móz 22,24 5Móz 23,20-21
102.§: Ha egy kereskedő ajándékként ¹⁹⁸ ad pénzt és az elvesz, a teljes összeg a kereskedőt illeti meg.	2Móz 22,6-7
244.§: Ha a bérelt jószág casus¹⁹⁹ folytán (oroszlántámadás) elpusztul, a bérlő mentes minden kártérítés alól. 245.§: Ha a bérelt ökör a bérlő hanyagsága folytán pusztul el, a kárt a bérlő téríti meg. 246.§: Ha a bérlő a bérelt ökörnek lábát eltöri, vagy nyakizmát elvágja, „megfelelő” ökröt térít meg. 247.§: Ha a bérlő a bérelt ökör szemét kiüti, vételárának 1/2 összegét fogja megadni. 248.§: Ha a bérlő a bérelt ökör szarvát eltöri, farkát elvágja, avagy pofáját megsérti, vételára 1/5 részét köteles megadni. 249.§: Ha valaki bérbe vesz egy ökröt, és az állat elpusztul, a bérbevevőnek az isten²⁰⁰ előtt esküt kell tennie, és utána szabadjára kell őt engedni. 263.§: Ha valaki elveszíti a rábízott ökröt vagy birkát, ökörért ökörrel, birkáért birkával kell fizetnie.	2Móz 22,8-9 2Móz 22,13-14 2Móz 22,10-12
Ítélet megváltoztatása, rágalmazás, vesztegetés	
5.§: Ha egy bíró ítéletet, határozatot hozott és biztosította az ítélet végrehajtását ²⁰¹ , majd megváltoztatta ítéletét, és így annak kimenetele megváltozik, az illetőt el kell számoltatni: az ügyben kiszabott büntetés 1/12 részét neki kell megfizetnie, el kell mozdítani a bírói testületből, oda vissza nem térhet, és máskor, máshol sem ítélkezhet.	2Móz 23,6 2Móz 23,7 5Móz 1,17 3Móz 19,35-36 3Móz 19,15

¹⁹⁸ „ajándékként” = inkább letétként, vagy olyan értelemben, hogy megőrzésre átadva. A szó szerint érthető ajándék fogalmának figyelembevétele ugyanis értelmetlenné teszi magát a szabályozást.

¹⁹⁹ casus = eset, értelmezésem szerint véletlen, kivédhetetlen eset: vis maior.

²⁰⁰ „isten” = így kis betűvel. A szabályozás az igazmondást, a becsületbeli nyilatkozat jelenségét tárja elénk, és így nincs összefüggésben a Szentháromság Istennel, akinek neve nagy kezdőbetűvel írandó.

²⁰¹ „biztosította az ítélet végrehajtását” = a lezárt ügyet jelenti.

3.§: Ha valaki elintézetlen ügyben fenyegető szitkokat szór a tanúkra, vagy megmásítja adott szavát, ha ügyét peres úton elintézték, halállal lakoljon.	
11.§: Az igazolás nélkül vindicáló ²⁰² tulajdonos rágalmazásért, mint gazember, megöletik.	3Móz 19,16a
13.§: Az igazolási határidő maximuma hat hónap, amelynek elteltével a rágalom tényállása beáll.	3Móz 24,14-16
127.§: Ha valaki egy szerzetesre, vagy egy férfi feleségére ujjal mutat ²⁰³ és nem tisztázza magát, bíróság elé kell állítani és bélyeget kell ütni a homlokára.	
4.§: Ha gabonát, vagy pénzt ajánlott a tanúknak, ugyanezen büntetéssel bűnhődjék. ²⁰⁴	2Móz 23,8 5Móz 16,19-20

4.2. Tartalmukat tekintve közvetlenül nem összehasonlítható szabályozások

Hammurapi törvénykönyve	Mózesi törvények
Mezőgazdaság	
26.§: Ha akár egy munkavezető, akár egy felügyelő nem hajtja végre a király megbízását, és más valakit bérel fel ennek végrehajtására önmaga helyett: ítéltessek halálra, s a felbérelt egyén szállítsa őt ezután haza.	
27.§: Ha egy munkavezető, vagy felügyelő elhagyja a király bármelyik erődítményét, majd földjét és kertjét más valakinek adja és így üzletel: visszatérte után legyen háza azé, akinek átadta, és az vigye tovább az ő üzletét is.	3Móz 23,22 3Móz 19,9-10 5Móz 22,9
28.§: Ha egy munkavezető, vagy felügyelő, elhagyván a király erődjét, fiára bízva az üzletet, a fiúnak kell azt tovább folytatni.	5Móz 22,10
29.§: Ha a fiú túl fiatal és nem képes erre, a háza, vagy a föld 1/3 része adassék anyjának és vigye ő az ügyeket.	
29.§: Ha a fiú túl fiatal és nem képes erre, a háza, vagy a föld 1/3 része adassék anyjának és vigye ő az ügyeket.	

²⁰² vindicál = követel, jogot formál valamire.

²⁰³ „újjal mutat” = megvádol, gyanúsít

²⁰⁴ Lásd a 3.§-t, ahol a büntetés: halállal lakoljon.

30.§: Ha egy munkavezető vagy felügyelő magára hagyta üzlete miatt házát, földjét, vagy kertjét, és az ennek következtében elpusztul, az őt követő és a javakat átvevő²⁰⁵, 3 évig használhat mindent, ha pedig az illető visszatér, ne adassék neki vissza semmi, az addigi kezelő folytasson tovább mindent. 30.§: Ha egy munkavezető vagy felügyelő magára hagyta üzlete miatt házát, földjét, vagy kertjét, és az ennek következtében elpusztul, az őt követő és a javakat átvevő²⁰⁵, 3 évig használhat mindent, ha pedig az illető visszatér, ne adassék neki vissza semmi, az addigi kezelő folytasson tovább mindent. 31.§: Ha csak 1 év telt el, és ennyi idő alatt pusztul el minden: ha az illető visszatér, folytathatja tevékenységét. 42.§: Ha valaki művelésre vett bérbe földet, és nem tette azt termékeny-nyé, és nem végezte el ott a szükséges munkákat, el kell számoltatni és szomszédja termésével azonos elbírálásban²⁰⁶ kell részesíteni. 43.§: Ha valaki nem művelte meg a földet és magára hagyta, szomszédjával azonos mértékben kell beszolgáltatnia a terményt a földtulajdonosnak, az általa elhagyott, meg nem művelt földet gyomtalanítani és boronálni²⁰⁷ kell, majd így visszaszolgáltatni a tulajdonosának. 255.§: Ha valakinek az ökrét bérbe vették, az²⁰⁸ ellopta a gabonát és nem gondoskodott arról, hogy legyen ismét termés, az embert el kell számoltatni: 60 GUR gabonát kell adjon GAN földenként. 256.§: Ha nem tudja fizetni ezt a kárpótlást, az ökröt el kell vinni a földekről. 44.§: Ha valaki általa nem ismert²⁰⁹ földet 3 évre művelésbe vesz, és ennyi idő alatt nem műveli meg, a 4. évben gyomtalanítania, szántania és boronálnia kell, majd visszajuttatni tulajdonosának, továbbá kártérítést fizetni: 10 GUR terményt GAN-onként.	3Móz 23,22 3Móz 19,9-10 5Móz 22,9 5Móz 22,10
45.§: Ha valaki megművelésre bérbe adja földjét, megkapja a terményt és azután azt az időjárás tönkreteszi: a megművelőnek kell megtéríteni a veszteséget.	

²⁰⁵ az őt követő és a javakat átvevő személy

²⁰⁶ „elbírálásban” = adó-, illetékbeizetési, valamint termény-beszolgáltatási kötelezettségben,

²⁰⁷ „boronálni” = úgy előkészíteni, hogy megmunkálható legyen

²⁰⁸ „az” = az ökröt bérbevevő személy. Vagyis a bérleti díjról való gondoskodásról szól a szabályozás, nem a bérbeadó személyéről.

²⁰⁹ „általán nem ismert földet” = minden bizonnyal a bérlő lakóhelyétől távol eső vidék földterületére vonatkozik.

46.§: Ha az illető nem kapta meg a terményt, vagy annak 1/2 részét, vagy annak 1/3 részét a megművelőnek adta, a káron a meg- egyezés arányában kell osztozniuk. 47.§: Ha a megművelő amiatt, mert az előző évben nem tartózkodott lakóhelyén, átengedi másnak a megművelendő földet, a föld- tulajdonos által el nem ítéltethet. Földje megműveltetett és aratás- kor a kötelezettségeknek megfelelő termény jutott. 53.§: Aki gátját hanyagul²¹⁰ meg nem erősíti, az okozott kárért felel. 54.§: Ha nincs pénze, szolgaságba adatik²¹¹ és a kárvallottak (a pénzen amit érte kapnak) osztozzanak meg. 55.§: Aki hanyagul, mások kárát okozva nyitja meg öntöző árkát, a kárért felelős. 56.§: Ha valaki vízzel árasztja el szomszédja földjét és elpusztul a termés, 10 GUR búzát kell fizetnie GAN-onként. 60.§: Ha valaki kiadja kertjét²¹² egy kertésznek²¹³, hogy gondoz-za, az pedig 4 évig gondozza, az 5. évben egyenlő arányban osz-toz- nak a kerten, a tulajdonos azonban a maga részét értékesítheti. 61.§: Ha a kertész nem az egész kertet gondozta, vagy bizonyos területen kárt okozott, ennek arányában csökken részesedése. 62.§: Ha a kertet egyáltalán nem gondozták, vagy ha az termőföld, a kertésznek a termény arányában kell fizetnie a tulajdonosnak, ugyanúgy, mint szomszédjának, ha az évekig elhanyagolta a föl- det, nem végezte el a rábízott munkát és így juttatta vissza a tulaj- donosnak. 63.§: Ha a föld parlagon hagyott, el kell végeznie a rábízott mun-kát és évi 10 GUR búzát²¹⁴ kell kimérnie a tulajdonosnak GAN-on- ként. 64.§: Ha valaki kertésznek adja ki gondozásra földjét, amíg ez tart, a kertész köteles a kert terményeinek 2/3 részét a tulajdonos-nak adni, 1/3 rész pedig öt illeti.	3Móz 23,22 3Móz 19,9-10 5Móz 22,9 5Móz 22,10
---	--

²¹⁰ „hanyagul” = hanyag hozzáállása miatt, vagyis nemtörődömségből.

²¹¹ „szolgaságba adatik” = eladják adósrabszolgának.

²¹² „kertjét” = megművelhető földjét

²¹³ „kertésznek” = földművesnek

²¹⁴ A búza konkrét megnevezése nem jellemző a törvénykönyvre. Lehetséges, hogy fordítási betol-
dás ez a konkretizálás. A hasonló szankciókból kiindulva, helytállóbbnak és pontosabbnak mutat-
kozik, ha inkább általános értelemben „termény”-nek értjük a beszolgáltatandó kárpótlás tárgyát.

65.§: Ha a kertész nem műveli a kertet, így annak hozama csökken, a szomszédot érintő kötelezettségek arányában ²¹⁵ kell a kárt megtérítenie.	
Orvos, orvoslás, egészségügy	
215.§: Ha egy orvos bronz tüvel komoly sebet ejt valakin, vagy megsérti azzal a szemét, 10 ezüst sékelt kell fizetnie.	
216.§: Ha a páciens szegény ember fia, öt ezüst sékelt kell fizetnie.	
217.§: Ha az illető úri ember szolgája ²¹⁶ , az orvos 2 ezüst sékelt fizet gazdájának.	
218.§: Az orvosnak, aki más halálát okozza, illetve másnak szemét tönkreteszi, kezét vágják le.	3Móz 12
219.§: Ha egy orvos egy szegény ember rabszolgájának sebet roszszul kezeli, és az meghal, rabszolgáért rabszolgával kell fizetnie.	3Móz 15
220.§: Ha az illető (értsd: orvos) ugyanígy a rabszolga szeme világának elvesztését okozza, vételárának 1/2 részét kell megfizetnie.	4Móz 5,2-3
221.§: Ha egy orvos végtagot, vagy beteg belet kezel, a páciensnek 5 ezüst sékelt kell fizetnie.	5Móz 24,8
222.§: Ha az illető szegény ember fia: 3 ezüst sékelt kell fizetnie	3Móz 13,1-46
223.§: Ha az illető szolga, gazdájának 2 ezüst sékelt kell fizetnie az orvosnak.	3Móz 14,33-57
224.§: Ha egy állatorvos ²¹⁷ marhát, vagy bárányt kezel és meggyógyítja, a tulajdonosnak 1/6 ezüst sékelt kell fizetségként az orvosnak fizetnie.	3Móz 13,47-59
	3Móz 14,1-32
	3Móz 18,19

²¹⁴ A búza konkrét megnevezése nem jellemző a törvénykönyvre. Lehetséges, hogy fordítási betoldás ez a konkretizálás. A hasonló szankciókból kiindulva, helytállóbbnak és pontosabbnak mutatkozik, ha inkább általános értelemben „termény”-nek értjük a beszolgáltatandó kárpótlás tárgyát.

²¹⁵ „kötelezettségek arányában” = kötelezettségekkel összhangban, annak megfelelően, vagyis ugyanúgy, mint a szomszéd, csak a földterület méretéhez igazított beszolgáltatási arányban.

²¹⁶ „úri ember szolgája” = szolga, vagyis nem szabad ember, akkor a wardu osztályba tartozó rabszolga.

²¹⁷ „állatorvos” = mai értelemben nincs elkülönítve foglalkozásként az orvos és az állatorvos. Inkább olyan értelemben értendő ez a megnevezés, hogy az állat betegségét kezelő ember.

Kiváltság(os)ok	
32.§: Ha egy felügyelő, vagy munkavezető nem teljesítette a király utasítását, száműzetéséből ²¹⁸ pedig egy kereskedő ²¹⁹ kiváltja és így visszatér: amennyiben házában erre vannak alkalmas eszközök, azokkal váltassék ki, mármint saját maga. (Azokkal térítse meg a váltságdíjat). Ha nincsenek, városa temploma gondoskodjék a váltságdíjról, ha erre nem képes, a palota. Az illető földje, kertje és háza nem adható váltságdíjként.	4Móz 1 4Móz 1,51 4Móz 3,5-13 4Móz 4,4-16 4Móz 8,24-26 4Móz 5,9
187.§: Senkinek sem lehet követelése egy NER-SE-GA fiával, palotaőrrel, vagy egy fogadalmat tett nő fiával szemben.	4Móz 18,8-9 5Móz 18,3-4 4Móz 35,2-4 5Móz 12,19 5Móz 18,6-7 4Móz 8,5-19 2Móz 18,21-22 5Móz 1,16 5Móz 16,18 5Móz 1,13 5Móz 17,17-19 5Móz 17,14-15 2Móz 22,27

4.3. A Hammurapi törvénytárából hiányzó, ám a mózesi törvényekben megtalálható rendelkezések csoportosítása

Az alábbiakban vizsgált magatartásszabályok nem olyan értelemben hiányoznak Hammurapi törvénytárából, hogy azoknak ott kellene lenniük. Úgy hiányoznak, hogy a babiloni birodalom uralkodója nem is foglal-

²¹⁸ „száműzetéséből” = a királyi szankció az lehetett, hogy idegenben eladták rabszolgának, s onnan vásárolták vissza.

²¹⁹ „kereskedő” = rabszolga-kereskedő

kozott ezen életterületek törvényi leszabályozásának kérdésével. Vagyis ezek azok a magatartásszabályok és jogi normák, amelyek csak a mózesi törvények között vannak meg.

Tartalmi csoportosítás szerint ilyenek:

- az idegenekkel és a jövevényekkel foglalkozó;
- a nehéz szociális helyzetben levőkkel és a felebaráti magatartással, szolidaritással foglalkozó;
- a fajtalansággal, paráznasággal, a nemiségből fakadó tiszta- ill. tisztátalansággal kapcsolatos;
- az ingatlantulajdonnal kapcsolatos, de nem tulajdonjogot érintő;
- a fizetést, bért, adót, illetéket szabályozó;
- a szabadulás évéről rendelkező;
- a menedékvárosok jogállását és értelmét tartalmazó;
- a harcászattal, hadrenddel, hadviseléssel kapcsolatos;
- az áldozattal, annak bemutatásával és a szent fogadalommal kapcsolatos;
- az ünnepeket elrendelő és értelmüket tartalmazó;
- a helyhez, időhöz és eseményhez kötődő;
- és kimondottan a kultuszhoz, az Isten tiszteletéhez kapcsolódó törvények.

Ezek a szabályozások nem hozhatók tartalmi összefüggésbe, de céljuk tekintetében mégis párhuzamba állíthatóak. Az alábbi törvények ugyanis ugyanazt a területet, vagy élethelyzetet szabályozzák, csak tartalmilag nem összehasonlítható módon. Amennyiben jogi normának tekintjük ezeket, akkor kizárólag a hipotézisükben vagy a szankciójukban lehet valamiféle hasonlóságot felfedezni. A diszpozíciójukban fennálló különbség eredményezi azt, hogy tartalmilag nem lehet ténylegesen összehasonlítani ezeket a jogszabályokat.

4.3.1. Jövevény és idegen

2Móz 22,20

A jövevényhez ne légy kegyetlen, és ne sanyargasd őt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban.

2Móz 23,9

Ne sanyargasd a jövevényt, hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban.

3Móz 19,33-34

Ha jövevény tartózkodik nálatok az országban, ne legyetek hozzá kegyetlenek! Olyan legyen a köztetek tartózkodó jövevény, mint a közületek való bennszülött! Szeressétek, mint magatokat, mert jövevények voltatok Egyiptomban. Én, az ÚR, vagyok a ti Istenetek!

4Móz 15,14-16

Ha pedig jövevény valaki nálatok, vagy több nemzedéken át van köztetek, és kedves illatú tűzáldozatot készít az ÚRnak, úgy készítse ő is, ahogyan ti készítek. A gyülekezetben ugyanaz a rendelkezés vonatkozik rátok és az ott tartózkodó jövevényre. Örök rendelkezés ez nálatok nemzedékről nemzedékre: olyan legyen a jövevény az ÚR előtt, mint ti! Ugyanaz a törvény és rendszabály vonatkozzék rátok és a köztetek tartózkodó jövevényre is.

5Móz 10,19

Szeressétek a jövevényt, mert ti is jövevények voltatok Egyiptom földjén!

2Móz 12,48-49

Ha jövevény tartózkodik nálad, és el akarja készíteni az ÚR páskáját, metéltesse körül magát minden férfi, és csak akkor foghat hozzá annak elkészítéséhez. Így olyan lesz, mint az ország szülöttje. A körülmetéletlenek közül azonban senki sem ehet belőle. Ez a törvény egyformán vonatkozik bennszülöttre és jövevényre, aki közöttetek tartózkodik.

2Móz 23,12

Hat napon át végezd munkádat, de a hetedik napon nyugodjál, hogy pihenjen az ökröd és szamarad, és lélegzethez jusson szolgálad fia és a jövevény.

3Móz 17,8-10

Ha Izráel házából, vagy a köztük tartózkodó jövevények közül valaki égőáldozatot, vagy véresáldozatot akar áldozni, és nem viszi oda a kijelentés sátrának a bejáratához, hogy az ÚRnak készítsék el, az ilyen embert ki kell irtani népe közül. Ha Izráel házából vagy a köztük tartózkodó jövevények közül valaki bármilyen vért eszik, ellene fordulok annak az embernek, aki vért evett, és kiirtom népe közül.

3Móz 20,2

Mondd meg Izráel fiainak: Ha Izráel fiai közül vagy az Izráelben tartózkodó jövevények közül valaki odaadja gyermekét a Moloknak, halállal lakoljon: kövezzék meg az ország népe.

4Móz 15,14

Ha pedig jövevény valaki nálatok, vagy több nemzedéken át van közöttetek, és kedves illatú tűzáldozatot készít az ÚRnak, úgy készítse ő is, ahogyan ti készítitek.

5Móz 27,19

Átkozott, aki kiforgatja jogaiból a jövevényt, az árvát és az özvegyet!
Az egész nép mondja rá: Ámen!

Ezek a törvények – elsődleges mondanivalójukon túl, további – három dologra utalnak:

1. az emlékezésre,
2. a befogadásra és
3. az identitásra.

Ennek kifejtése előtt azonban fontosnak tartom tisztázni, hogy ki számít jövevénynek a mózesi törvények szerint. A jövevény nem csupán a más népek fiát, vagyis az idegen embert jelenti, hanem konkrétan azt az idegent, aki Izráel fiai között van, aki közöttük él, közöttük lakik. Mai értelemben, leginkább a „bevándorló” és a „menekült” fogalomkörébe tartozna. Fontos tudni azt is, hogy a jövevényre használt héber kifejezés, a „גֵר” olyan idegent jelent, aki nem véglegesen tartózkodik a választott nép soraiban, hanem csak átmenetileg. Vagyis nem „letelepedő”. Ezért is áll sokszor összefüggésben a „jövevény” fogalma és az egyiptomi fogságra való utalás. Hiszen ez utóbbi sem volt „letelepedés”, vagyis végérvényes, hanem csak átmeneti. Még akkor is, ha ez az átmeneti jelleg több generáción át eltartott.

A „גֵר” kifejezést használja következetesen az egész Tóra. Összesen legalább 72 helyen²²⁰ fordul elő a „jövevény” kifejezés, ebből többször olyan értelemben, hogy az Izráel fiainál tartózkodó idegent ért alatta a szöveg. Vagyis nemcsak az önszántából és átmenetileg érkező idegenről, hanem a felszabadulás reális esélyével élő rabszolgáról, ill. szolgáról is rendelkezik.

²²⁰ Az új fordítású Biblia alapján: 1Móz 15,13; 17,8; 19,9; 20,1; 21,23; 21,34; 23,4; 26,3; 28,4; 32,5; 35,27; 36,7; 37,1; 47,4; 2Móz 2,22; 6,4; 12,19; 12,48-49; 18,3; 20,10; 22,20; 23,9; 23,12; 3Móz 16,29; 17,8; 17,10; 17,13; 17,15; 18,26; 19,10; 19,33-34; 20,2; 22,18; 23,22; 24,22; 25,23; 25,35; 25,47; 4Móz 9,14; 15,14-16; 15,26; 15,29-30; 19,10; 35,15; 5Móz 5,14; 10,18-19; 14,21; 14,29; 18,6; 23,8; 24,14; 24,17; 24,19-21; 26,5; 26,12-13; 27,19; 28,43; 29,10; 31,12.

A jövevény-szabályok pontosan azt mutatják, hogy az ideiglenesen Izráel kötelékéhez tartozó személy is az isteni kiválasztottság kedvezményezettje. Nem élhet másképp, nincs kétféle mérce. Az ember és ember közötti kapcsolatban Izráel Istenének kiválasztott szövetségesei között nem lehet személyválogatás! Nem az egyes személyek tartoznak Istenhez, hanem az egész nép. A kiválasztottság tehát nem a „sivté jisráél”²²¹-re, még nem is a „böné jisráél”²²²-re, hanem az „ám jisráél”²²³-re. Ez pedig a zsidó jogforrásokat figyelembe véve így definiálható²²⁴: elsősorban a zsidó nép fia az, akinek népe a zsidó, nyelve a héber, vallása a judaizmus, országa pedig Izráel. Ábrahám fiú unokáinak leszármazottja kell, hogy legyen és zsidó anyától kell születnie. Másodsorban, aki „betér” a zsidóságba. Ez utóbbi esetben több hiányosság is van, hiszen a betért személy, „csak” vallásilag, esetleg nemzeti hovatartozását illetően nevezheti magát zsidónak. Az igazi zsidóság ugyanis – elsősorban – anyai ágon öröklődő faj, vallás és nemzet egyben. Aki nem teljesíti maradéktalanul ezen kritériumokat, az tekinthető jövevénynek. Függetlenül attól, hogy mióta, vagy mennyi ideig él a választott nép közösségében.

A szabályozások fent említett utalásai kapcsán, ami az emlékezést illeti, a jövevény-szabályok csak közvetve emlékeztetnek az Istennel való szövetségre. Közvetlenül az egyiptomi fogságból való szabadításra utalnak. Vagyis a szolidaritás érzését erősítik a népben. Arra az isteni kegyelemre kell emlékezniük, amelyben ők maguk is részesültek, és azt kell gyakorolniuk a jövevény felé. Ha Izráel fiai bármikor és bármilyen összefüggésben kapcsolatba kerülnek egy jövevénnel, tudatosítsák, hogy

²²¹ Jákób fiai tizenketten.

²²² Jákób fiai, a 12 törzs értelmében.

²²³ Az egész zsidó nép

²²⁴ Ez a definíció még nincs joggyakorlati alkalmazásban a mózesi törvények írásba foglalása idején.

Isten volt az ő szabadítójuk. És ugyanilyen kegyelemmel kell lenniük a jövevény felé. Hogy miért? Arra a szabályozás befogadást elősegítő jogkövetkezménye ad válasz.

A jövevény-szabályok biztosítják a személyválogatás elkerülését. Ezek a rendelkezések nem az általánosságban megfogalmazható idegen nép fiára vonatkoztak, hanem a fent említett jövevényre. Ez pedig azt feltételezi, hogy a származását tekintve idegen ember, az ő élethelyzetével az Isten választott népéhez tartozik. Isten kiválasztotta a népet, de ez a kiválasztottság nem lezárt és nem definitív. Emberi oldalról nézve, mások számára is választható a kiválasztottság. És erre az emberi választásra felel Isten a befogadást szabályozó rendelkezésekkel. Indirekt védelem és indirekt oltalom ez a jövevény számára. Hiszen a törvény nem a jövevénynek ad jogosítványt, hanem a választott nép fiait korlátozza a jövevénnel szembeni magatartásában. A jövevénnel szembeni magatartásszabály elsődleges kedvezményezettje ugyanakkor minden esetben maga a jövevény. A kultusszal és az áldozatok bemutatásával kapcsolatos rendelkezések – Isten szempontjából – nem tesznek különbséget a választott nép fia és a jövevény között. Ez alól egyetlen kivétel szembetűnő, a döglött állat elfogyasztásának tilalma. Ez alól a jövevény mentességet élvez. „Nem szabad megennetek semmiféle döglött állatot. A lakóhelyeden levő jövevénynek odaadhatod, ő megeheti, vagy add el idegennek, mert te az ÚRnak, a te Istenednek szent népe vagy!” (5Móz 14,21). Egyébként a kultuszban tevőlegesen résztvevő jövevényre minden rendelkezés ugyanúgy vonatkozik, mint a választott nép fiára. Még a körülmetélkedés követelménye is, amennyiben a jövevény páskát akar készíteni²²⁵. A befogadásra való utalás az Újszövetségben teljesebb ki igazán, és ott nyeri el teljes értelmezhetőségét. Az ószövetség idejében ennek a szabályozásnak

²²⁵ 2Móz 12,48-49

kézzelfogható következménye az ókori rabszolgatartó társadalmak Izráeltől való teljes különbözőségében mutatkozik meg.

A jövevény-szabály harmadik következményét, vagyis ami az identitásra gyakorolt hatását illeti, látnunk kell, hogy Izráel népe zárkózott nép. Későbbi történelmében sincs rá példa, hogy jelentősen igazodott volna más nép kultúrájához, vagy adta volna át saját kultúráját más népnek, mint ahogy az ókor más népeinek és más kultúráinak esetében ez előfordult. Zárkózottságát éppen az isteni kiválasztottság okozza, amely állapotnak az érzése és tudatosítása okot adhatna a büszkeségre. Isten azonban irgalmasságot, könyörületet és felebaráti szeretetet vár el az övéitől, ami nemcsak egymás iránt, hanem a más népekből közöttük élő jövevények felé is meg kell, hogy nyilvánuljon. A jövevény-szabályok gyakorlati megvalósítása kizárja mind a személyválogatást, mind pedig az egyén és a nép öntelt büszkeségének kialakulását, megélését. Meggyőződésem, hogy a jövevény-szabályoknak az is célja, hogy Izráel népe önmaga miatt, saját életvitele, saját cselekedetei és saját magatartása révén élhesse meg kiválasztottságát, ne pedig az által, hogy más népek fiaihoz viszonyítja önmagát. Leegyszerűsített megfogalmazásban: az Isten általi kiválasztottsága teszi mássá a zsidó népet, és nem az, hogy a többi nép lenézhető, vagy alacsonyabb rendű volna. Hiszen valóban mindaz, ami ezt a népet a kiválasztottsága okán mássá teszi, s ami másság a nép életvitelében, cselekedeteiben és magatartásában megmutatkozik, az valóban egyedül az Istentől eredeztethető. A történeti könyvek arról tanúskodnak, hogy ez a nép nem azért olyan, amilyen, mert a többi nép nálánál gyengébb, rosszabb, elmaradottabb volna, hanem azért olyan, amilyen, mert Isten választottjaként, ilyennek kell lennie. Identitásának alapját tehát nem a nemzeti különbözősége (originalitása) adja meg, hanem az Istennel való szövetség megélése. Az Újszövetség felől nézve már itt látható, hogy az Istennel való szövetség mindazokra a jövevényekre is vonatkozik, akik keresik és megtalálják ezt a szövetséget. Ezt bizonyítják azok

a legiszlátív szövegek, amelyek a jövevények kultuszban való részvételét szabályozzák és az Istennel való szövetség megélésének szabályait érintik.

A jövevény és az idegen közötti különbségtételt a más népekkel való viszonyt szabályozó rendelkezések pontosan tükrözik. Ezeket a legiszlátív szövegeket itt tárgyalom érintőlegesen, mert a jövevény és az idegen közötti különbségtétel így lehet a legszembevetőbb.

2Móz 34,12-16

Vigyázz, ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, ahová bemész, mert csapdává válnak köztetek! Sőt rontsátok le oltáraikat, törjétek össze szent oszlopaikat, és vágjátok ki szent fáikat. Nem szabad leborulnod más isten előtt, mert az ÚR, akinek Féltőn-szerető a neve, féltőn szerető Isten. Ne köss szövetséget annak az országnak a lakosaival, mert amikor paráználkodnak isteneikkel, és áldoznak isteneiknek, téged is meghívnak, és enni fogsz áldozataikból. Ne végy feleséget leányaik közül fiaidnak, mert amikor leányaik paráználkodnak isteneikkel, fiaidat is paráználkodásra csábítják az ő isteneikkel.

5Móz 7,1-2

Amikor bevisz téged az ÚR, a te Istened arra a földre, amelyre már készülsz bemenni, hogy birtokba vedd, és elűz előled sok népet, a hettitákat, girgásiakat, emóriakat, kánaániakat, perizzieket, hivvieket és jebúsziaikat: hét népet, amelyek nagyobbak és erősebbek nálad, és hatalmadba adja őket Istened, az ÚR, és te megvered őket, akkor mindenestül irtsd ki azokat, ne köss velük szövetséget, és ne kegyelmezz nekik!

5Móz 7,3-4

Ne házasodj össze velük, ne add lányaidat az ő fiaikhoz, és ne végy fiaidnak feleséget az ő leányaik közül. Mert eltérítik fiaidat tőlem, és más is-

teneknek fognak szolgálni. Akkor pedig haragra gerjed ellenetek az ÚR, és hamar kipusztít benneteket.

5Móz 7,5

Ezt tegyétek velük: oltáraikat rontsátok le, szent oszlopaikat törjétek össze, szent fáikat vágjátok ki, istenszobraikat pedig égessétek el!

5Móz 7,16

Megsemmisítéd mindazokat a népeket, amelyeket hatalmadba ad Istened, az ÚR. Ne szánd őket, és ne tiszteld isteneiket, mert törbe ejtenek!

5Móz 7,25-26

Isteneik szobrait égessétek el! Ne kívánd meg a rajtuk levő ezüstöt vagy aranyat sem, ne vedd el magadnak, mert törbe esel általuk. Utálatos ez Istened, az ÚR előtt. Ne vigyél be ilyen utálatos dolgot a házádba se, mert téged is kiirtanak, mint azt. Tartsd azért undorítónak, tartsd utálatosnak, mert ki kell azt irtani!

5Móz 12,2

El kell pusztítanotok mindazokat a helyeket, ahol az általatok meghódítandó népek szolgálják isteneiket, a magas hegyeken és halmokon, és minden zöldellő fa alatt. Romboljátok le oltáraikat, törjétek össze szent oszlopaikat, égessétek el szent fáikat, isteneik szobrait pedig vágjátok darabokra! Még a nevüket is irsátok ki arról a helyről!

5Móz 23,3-4

Nem tartozhat az ÚR gyülekezetéhez a kevert vérű, még a tizedik nemzedéke sem tartozhat az ÚR gyülekezetéhez. Nem tartozhat az ÚR

gyülekezetéhez ammóni vagy móábi ember, még a tizedik nemzedékük sem tartozhat az ÚR gyülekezetéhez, sohasem.

5Móz 23,8-9

Ne utáld az edómiakat, mert testvéreid ők! Ne utáld az egyiptomiakat, mert jövevény voltál országukban! Ezeknek a harmadik nemzedékben született fiai az ÚR gyülekezetéhez tartozhatnak.

A szövetségbe integrálódó idegen egyenlő elbírálásban részesül a választott nép fiaival. És ez érvényes fordítva is, vagyis a választott nép fia, aki „kitérve” a szövetségből idegen isteneket kezd tisztelni, az elveszíti a szövetség lényegéből fakadó előnyöket és nem a jövevény-szabályok, hanem az idegenekkel kapcsolatos rendelkezések hatálya alá kerül Isten népe előtt. Ezeknek a rendelkezéseknek a választott nép védelme a célja. A törvények nem tekinthetők „diplomáciai kézikönyvnek”, vagy „külpolitikai doktrínának”. Valójában ezek a törvények nem a más népektől védik Izráel fiait, hanem a más népek kultuszától. És ha így vizsgáljuk a rendelkezéseket, akkor meg kell állapítanunk, hogy nem Izráel népét védelmezik, hanem az Istennel megkötött szövetség tisztaságát és a Tízparancsolatban az Istenhez való viszonyulást rögzítő rendelkezések betartását segítik elő. Vagyis az Isten nemcsak a törvényt adta az ő népének, hanem a törvény betartásához gyakorlati segítséget, támpontokat, „végrehajtó rendelkezéseket” adott, amelyek ugyancsak a jogrend részét képezik, sőt önmaguk is jogforrássá váltak.

Az idegen népet a kultuszában rejlő csábító veszély miatt nem kell sem szánni, sem tisztelni. Isten azért adja az (konkrétan felsorolt) idegen népeket választottjai kezébe, hogy a választottak tiszták és hűek tudjanak maradni Istenükhöz. Egyértelművé teszi az idegenekkel való házasság tiltását, de ha mégis sor kerülne a házasságra, és abból utódok születnek, azok nem

tartozhatnak a közösséghez. Még tíz generáción át sem lehetnek részesei a szövetségnek. Van azonban kivétel, az a két ismerős nép, amellyel Izráelnek már volt tapasztalata, ezeknek harmadik nemzedéke már a közösséghez tartozhat. Minden bizonnyal a vegyes házasságból származó gyermekek gyermekeiről van szó, akiknél könnyű kiszámolni, hogy a nagyszülők 1/2 az 1/2-hez „vérségi aránya” már csak 1/8 a 7/8-hoz arány. A három generáció ezek szerint elégséges a kultusz, a hagyomány, a szokások és persze a törvények teljes megismeréséhez, átvételéhez, elfogadásához.

A jövevény-szabályozás és az idegen-törvény egyértelműen jelzi, hogy az Isten szövetsége nyitott. Az Úr maga oltalmazza a szövetség tisztaságát, és segíti megtartását. A szövetség kedvezményezettjévé pedig nemcsak a vér jogán lehet válni, hanem a szövetség elfogadása révén is.

4.3.2. Szociális rendelkezések és felebarátság

5Móz 24,17

Ne forgasd ki jogaiból a jövevényt és az árvát, és ne vedd zálogba az özvegy ruháját!

2Móz 22,21-23

Ne nyomorgassátok az özvegyeket és árvákat! Ha mégis nyomorgatjátok őket, és hozzám kiáltanak segítségért, bizony meghallgatom kiáltásukat. Fölgerjed haragom, és fegyverrel öllek meg benneteket, és majd a ti feleségeitek lesznek özvegyekké, és gyermekeitek árvákká.

5Móz 15,7-8

Ha valaki elszegényedik testvéreid közül valamelyik lakóhelyeden, abban az országban, amelyet Istened, az ÚR ad neked, ne légy kemény szívu és szűkmarkú szegény testvéreddel szemben, hanem légy hozzá

bőkezű, és adj neki szívesen kölcsönt, amennyire szüksége van, amiben segítséget szenved.

5Móz 22,1-2

Ne nézd el, ha embertársadnak a marhája vagy juha elcsatangol, ne menj el mellettük közömbösen, hanem tereld vissza embertársadhoz! Ha pedig nem lakik hozzád közel az embertársad, vagy nem ismered őt, akkor helyezd el a jószágot a magad házában, és legyen nálad, amíg embertársad nem keresi; akkor add vissza neki!

5Móz 27,19

Átkozott, aki kiforgatja jogaiból a jövedényt, az árvát és az özvegyet! Az egész nép mondja rá: Ámen!

5Móz 24,19

Ha learatod aratni valódat a mezőn, és ott felejtessz egy kévét a mezőn, ne menj vissza fölvenni. Legyen az a jövedényé, árváé és özvegyé. Így megáldja Istened, az ÚR, kezéd minden munkáját.

5Móz 24,20

Ha levered olajfád termését, utána már ne szedegess, maradjon az a jövedénynek, árvának és özvegynek.

5Móz 24,21

Ha leszüreteled szőlődet, utána már ne böngésszél, maradjon az a jövedénynek, árvának és özvegynek.

3Móz 19,14

A süketet ne ócsárolj, a vak elé gáncsot ne vess! Félj Istenedtől! Én vagyok az ÚR!

3Móz. 19,32

Az ősz ember előtt kelj fel, és becsüld meg az öreg embert. És félj a te Istenedtől! Én vagyok az ÚR!

3Móz 19,18

Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az ÚR!

Ismeretlen szellemiségű és lelkeségű rendelkezések ezek Hammurapi törvénykönyve számára. Távol áll ez az értékrend a tulajdonközpontú és mindennek az értékét, s mértékét megszabó szemlélettől. Hammurapi törvénye csak az adót, illetéket és járulékot ismeri el olyan vagyonsz résznek, amit másnak kell adni. Jótékonyaságról nem rendelkezik.

A mózesi törvény ugyanakkor a közösség összetartása, az egymás iránti felelősség síkján mozog ezekben a rendelkezésekben. Nem több, és nem kevesebb ez a törvénycsomag, mint az Újszövetségben is nyomatékosított „Új parancsolat”: „Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást: ahogyan én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást!”²²⁶ Ennek a törvénynek a „végrehajtó rendelkezései” azok, amelyek az özvegyek, az árvák és a jövevények iránti elnézést, jószándékot, segítséget, felebaráti szeretet megnyilvánulását írja elő.

A szabályozások kiváltó okát vizsgálva egyedüli magyarázatként az Istennel való szövetség megléte szolgál. Ennek nyomatékosítása az egyes rendelkezésekben megtalálható: „Én vagyok az ÚR!” formula. Vagyis: miért kell az özvegygel az árvával, a jövevénnel, és minden elesett és rászoruló emberrel kegyelmesnek és felebarátinak lenni? Mert az Isten az Úr, aki veled is kegyelmes és felebaráti volt akkor, amikor elesettségedben kiszabadított, szövetségre lépett és szövetségben tart!

226 Jn 13,34

Ezek a rendelkezések mind-mind közösségformáló rendelkezések. A kölcsönös és egymás iránti felelősségvállalás és cselekvés útmutatói. Egy olyan irányt és szemléletet képviselnek, amely nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagycsaládok és törzsek szétदारaboltságából, megmagyarázhatatlanul rövid idő alatt honfoglaló egységesülő népcsoport, és országot építő nép váljék. Ennek két magyarázatát látom. Az egyik, hogy a választott nép tagjai másképp tekintenek egymásra, mint a többi nép fiai. Más az egymáshoz való viszonyuk. Sokkal erősebb az összetartás, és több az egymásért vállalható cselekedet, mint más népeknél. Ennek magyarázatát a kiválasztottságban és az Istennel való szövetség fennállásában látom. Óriási összetartó erőt, az együvé tartozás érzését erősíti Izrael fiaiban. A másik magyarázat az, hogy a néphez tartozók – elfogadva azt, hogy ők Isten népe – nemcsak tudatosítják, hanem meg is élik azt, hogy velük szemben nem emberi elvárások, szokások, vagy hagyományok fogalmazódnak meg, hanem nekik egymás iránt is úgy kell viselkedniük, mint ahogyan velük viselkedik az őket kiválasztó és szövetségre hívó Isten! Nekik így kell viselkedniük és nem lehet másképp!

4.3.3. Fajtalanság, paráznság

2Móz 22,18

Mindenkit meg kell ölni, aki állattal közösül.

3Móz 18,22

Férfival ne hálj úgy, ahogyan asszonnyal hálnak. Utálatosság az.

3Móz 18,23

Semmiféle állattal ne közösülj, mert tisztátalanná teszed magad vele. És asszony se álljon meg állat előtt, hogy párosodjék vele. Förtelem az.

3Móz 20,13

Ha valaki férfival hál úgy, ahogyan asszonnyal szoktak hálni, mivel utálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak, vérük rajtuk.

3Móz 20,15

Ha valaki állattal közösül, halállal lakoljon, és az állatot is öljétek meg!

3Móz 20,16

Ha egy asszony bármiféle állathoz megy, hogy párosodjék vele, öld meg az asszonyt is meg az állatot is! Halállal lakoljanak, vérük rajtuk.

5Móz 27,21

Átkozott, aki bármiféle állattal közösül! Az egész nép mondja rá: Ámen!

3Móz 20,18

Ha valaki havibajos asszonnyal hál és fölfedi annak a szemérmét, föltakarja a forrását, és az asszony is fölfedi vérének forrását, mindkettőjüket ki kell irtani népük közül.

5Móz 25,11-12

Ha férfiak verekednek egymással, és egyiknek a felesége odamegy, hogy a férjét kiszabadítsa annak a kezéből, aki veri, és odanyúl a kezével, hogy megragadja annak a szeméremtestét, le kell vágni az asszony kezét irgalom nélkül.

A teremtés rendje ellen való dolgokat tiltják és szankcionálják ezek a rendelkezések. Az állatokkal való közösülést, és az azonos neműekkel való testi kapcsolatot. Ebben a tiltásban, ill. a tiltás motivációjában

lehet pontosan megragadni azt, hogy a szabályozás mögött nem emberi akarat és érdek áll, hanem valami magasabb hatalom. S ez a magasabb hatalom nemcsak a kézzelfogható dolgokat, nemcsak a bizonyítható bűncselekményeket, és nemcsak azokat a magatartásformákat akarja számon kérni, amelyek az emberek közötti kapcsolatokat, valamint az egyén és a társadalom viszonyát határozzák meg. Ez a törvényi rendelkezés a lét eredetével és az élet értelmével is összefüggésben van. Vagyis azzal, akitől az élet fakad: az élet birtokosával és urával. Ez a személy pedig az Isten.

Isten az embert férfivé és nővé teremtette, és így adta, így rendelte el a két nem közötti kapcsolatot. Ezt a rendelkezést, vagyis a teremtésben foglalt isteni bölcsességet, rendet és irányt sérti mind a homoszexualitás, mind a szodómia. Az élet adója, az élet birtokosa jogosult megtiltani azt, aminek nincs köze magához az általa szabályozott élethez.

A tárgyalt jogi normák mindegyike összefüggésbe hozható az étellel, az életminőséggel. Ezek a szabályozások nemcsak az egyén életére, hanem a közösség életére is hatással vannak. A lopás, a hamis tanúbizonyítás, a gyilkosság, a szerződés, az öröklés, a testi sértés, a kölcsönzés, a házasság és a válás és minden egyes törvénykezési élethelyzet, önmagában, vagy következményeiben legalább két, vagy több ember életére lehet hatással. A jelen törvényekben tiltott magatartás azonban kizárólag az elkövető személyre, érzékeire van közvetlen ráhatással. A tiltás közvetlen összefüggésben van az isteni rendeléssel, áldással: „Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet”²²⁷.

A törvénykezés idejében számos nép kultusza az érzékiségre épül, a termékenység tiszteletét állítva középpontba. A határt azonban nehéz megszabni, főleg, ha a kultusznak extatikus részei is vannak. Ismét azt állapíthatjuk meg, hogy a fenti törvények a közösség tisztaságát, a szövet-

²²⁷ 1Móz 1,28. De ugyanez érvényes a teremtett világ élőlényeire, lásd 1Móz 1,22. Az emberrel kapcsolatban megerősítést kap ez az isteni rendelés: 1Móz 9,1; 1Móz 9,7; Jer 29,6

séghez való hűségét védik. Oltalmazzák az Istentől való rendelkezések betartását és kizárják az azoktól való, következmények nélküli elhajlást. Hogyan lehetne hű a szövetséghez egy olyan ember, aki a szövetségeseinek tetteit meggyalázza, szándékait megkérdőjelezi, utasításait nem teljesíti?

Az élet Ura adja a szabályt annak a közösségnek, amely az övé. A szankció szempontjából nézve a törvényeket, a minden esetben előírt halálbüntetés arra utal, hogy a szabályt tudatosan elutasító, vagyis a szövetség tisztasága ellen akarattal vétkező embernek nincs keresnivalója ebben a kegyelmi szövetségben! Tudhatja, hogy mit szabad, és mit nem. S ha ebben az ismeretben – a szövetségben rögzített életszabályok megfogadásával – mégis szembe helyezkedne, akkor annak rá nézve súlyos következményei vannak. A homoszexualitás és a szodómia bűnét csakis tudatosan lehet elkövetni. Itt nincs véletlen, nincs kényszer, nincs vis maior. Itt tudatos törvénysértés van, az Isten kijelentett akaratával való tudatos szembehelyezkedés. A törvénysértő emberi magatartás tehát azt sugallja, hogy nem az Isten szövetségese, és nem az Isten által rendelt élethelyzetek alávetettjeként él a törvénysértő ember, hanem a maga akarata szerint, aki önmaga fölött rendelkezik. Valójában kivonta magát az isteni fennhatóság alól, tudatosan megtagadta a szövetséget és öntörvényű értékrend szerint él. Így azonban nem tartozhat a szövetség kötelékébe.

A havibajos asszonnyal való közösülés tiltása is a tisztátalanság előli védelem. Hiszen az ilyen asszony tisztátalannak számít. Tisztulásának napjait is törvény szabályozza. Az egészségügyi okok érthetőek: „A tisztuló asszony nemcsak a havi tisztulásideje alatt, de annak megszűnte után is hét napig férjétől elválasztva maradt. Mi a meleg éghajlatban önkényes férfiak között semmi esetre sem volt fölösleges”.²²⁸ A ma már racionálisnak elfogadott és ismerhető egészségügyi indokokon túl, a vérnek a

²²⁸ Detsinyi Lipót: Mózes törvényhozási éptana, Buda, 1847. 16.

szövetségen belüli kultikus megítélését is figyelembe kell vennünk e szabályozásnál. Az Újszövetség felől nézve a vér tisztít. Az Ószövetségben is a megtisztulás lehetőségének üzenetét hordozza magában a vér. Pontosabban az áldozati vér. A tisztátalan vér azonban nem tisztíthat. Olyan egyszerű és világos logikai ok-okozati összefüggést látok ebben a szabályozásban, mint a teremtetéstörténet azon részében, amikor az Édenben „Sarjasztott az ÚRisten a termőföldből mindenféle fát, szemre kíváncsúsít és eledelre jót; az élet fáját is a kert közepén, meg a jó és a rossz tudásának fáját”²²⁹. E két fát konkrétan megnevezi az Írás. Az isteni tiltás és a kilátásba helyezett szankció azonban csak az utóbbihoz kötődik: „Ezt parancsolta az ÚRisten az embernek: A kert minden fájáról szabadon ehetsz, de a jó és a rossz tudásának fájáról nem ehetsz, mert ha eszel róla, meg kell halnod.”²³⁰ Logikai ellentmondás volna, ha az élet fájáról való evés halált eredményezne. A tisztátalan vér, amire nincs szüksége az emberi szervezetnek, ami nélkül van élet, vagyis ami nem az élet közvetlen feltétele, az nem lehet ugyanolyan vér, mint a tisztító vér, az áldozat vér, az életet jelentő vér, a megtisztulást adó vér! S még egy szempont: a vér forrása. Az áldozati vér „ára” maga a földi élet, vagyis a létezés. Az olyan vér, ami nem ilyen „áron” nyerhető meg, nem lehet megtisztító. S ha nem az, akkor csak tisztátalan lehet az Isten előtt. Ebben a szabályozásban is egyértelműen láthatjuk az isteni kiválasztottság és a szövetség okozta közösségi másság gyökereit.

Az utolsó rendelkezést nehéz értelmezni. Felfogható úgy, hogy a férfiak közötti nézetkülönbséget egy asszony ne úgy oldja meg, hogy kiszolgálattá, és egy közösség előtt megalázzottá teszi a férfit. Értelmezhető úgy is, hogy az asszonynak a férje iránti hűsége kérdőjelezhető meg azzal, hogy

²²⁹ 1Móz 2,9

²³⁰ 1Móz 2,16-17

más férfit illet, akár még ilyen szituációban is. Magyarázható a férfi és nő közötti különbség elvének bevonásával, hiszen a nőnek nem tiltja, hogy a verekedésbe bekapcsolódjon, csupán a férfi szeméremtestének megragadását szankcionálja a törvény. Arról azonban nem rendelkezik, hogy a verekedés folyamán a másik férfi nem alkalmazhatja ugyanezt az „övön aluli ütést”. Van, amit szabad, és van, amit nem szabad egy asszonynak. A miért kérdésre nehéz a válasz. Személy szerint a férj iránti hűség és a kultuszi tisztaság kérdésköréhez kapcsolom a rendelkezés értelmezését.

4.3.4. Ingatlan, de kicsit másképp

3Móz 25,31

A kőfallal körül nem vett falvak házait a mezei földekhez kell számítani, legyenek visszaválthatók, és váljanak szabaddá az örömnünnepen.

5Móz 22,8

Ha új házat építész, készíts korlátot a háztetőre, hogy vérontással ne szennyezd be házadat, ha valaki leesnék róla.

Hammurapi törvénye nem foglalkozik hasonló ügyekkel, élethelyzetekkel.

Az első szabályozásban felvetett lehetőséget, ma telekkönyvi kérdésnek neveznénk. A mózesi törvény mértéke keresve a választ, kimondhatjuk, hogy a szabályozásra a tulajdonviszony eltérő megítélése miatt van szükség. A nem városi házak földterülethez sorolása pontosan az örömnünnepe miatt fontos, hiszen a ház és a föld általában ugyanazé a tulajdonosé. A kőfallal nem körülvett településeken a házhoz megművelhető föld is tartozik. Míg a kőfallal körülvett településen, éppen a kőfal miatti korlátok miatt, ez nem így van. A kőfal megléte a városiasodás egyik

gyakorlati feltétele. A városok területileg elenyésző hányadát adják egy ország területének. A mai tapasztalatainkat, ismereteinket is felhasználva, és a civilizáció fejlődését látva azt állítom, hogy a város és a vidék közti szakadék kialakulását, ill. elmélyülését előzi meg ez a szabályozás. A városi létforma nem földtulajdon és a termelés függvénye, hanem a – gazdasági értelemben mondott – szolgáltatásé. Ezzel szemben a vidéki létforma a földtulajdonnal és a gazdálkodással – gazdasági értelemben mondva – a termeléssel elválaszthatatlan kapcsolatban van. Az isteni rendelésben és a „hely– és feladat kiosztásban” nem a városi létforma pecsétlődött meg, hanem a vidéki. A városi tulajdon lehet szerzett tulajdon, a vidéki tulajdon azonban Istentől kapott tulajdon. A szabályozás tehát ismét az isteni rendelés megtartását célozza azzal, hogy a törzsek, nemzetségek és a családok között igazságosan felosztott terület arányos megmaradását garantálja.

További gyakorlati értelmezése a szabályozásnak az, hogy aki dolgozik a földön, megműveli azt, annak lakni is kell valahol. Furcsának hathat a megfogalmazás, de – ismét csak a mai tapasztalatokból kiindulva – a telekspekuláció lehetőségét előzi meg ez a szabályozás. Hiszen a törvényt betartva, a falvak házai, amelyekben a földet megművelők laknak, mindig visszakerülnek azok tulajdonába, akik a területet Isten rendelése szerint eredetileg megkapták. És nem fordulhat elő az, hogy egy ember – felvásárolva egész településeket – rendelkezzen a földről, annak megműveléséről és despotává legyen egy-egy falu fölött. Ezért nincs Izráel történetében gyakorlata a kegyúri birtokadománynak, ezért nem alakulnak ki törzsenként olyan független városállamok, mint az ókor számos népénél. A megosztottság, a „kiskirályoskodás” ugyanis nincs összhangban az Isten szövetségével. Az Úr ugyanis egy teljes népet választott ki, és ez a kiválasztottság a nép törzsiségében már nem differenciálódik. Nincs „jobban kiválasztott” és „kevésbé kiválasztott”. Ez a törvény is mutatja,

hogy a kiválasztott nép társadalmi felépítése teljesen eltér az ókori társadalmak gyakorlatától. Ez pedig egyedül az isteni kiválasztottság valóságával magyarázható.

A másik rendelkezés a véletlen vérontás megelőzését célozza. Jó szándékú atyai figyelmeztetésként értelmezhető. Az ókori házak lapos teteje ugyanis alkalmas volt arra, hogy ott is tartózkodjanak²³¹ emberek, és éltek ezzel a lehetőséggel. De miért kell szabályt alkotni arra, ami az ember személyes felelőssége volna? Miért a ház építője vigyázzon, amikor annak kellene vigyázni, aki a háztetőn van? Két síkon is a felelősség kérdését hozza elénk ez a szabályozás. Az egyik a felebaráti felelősségre, a másik az Isten szövetsége iránti emberi felelősségre mutat.

Lássuk az elsőt. A szabályozás közvetetten választ ad a káini – és ugyanakkor máig nagyon emberi – kérdésre: „talán őrizője vagyok én a testvéremnek?”²³² Igen, őrizője vagyok! Egy bizonyos pontig felelősséggel tartozom érte: az életéért. Védnem és oltalmaznom kell, tudván, hogy a közösségem engem is védelmez és oltalmaz. Miért? Mert Isten elhívott és kiválasztott népének vagyok én is tagja, meg az a másik ember is, akit oltalmaznom kell. Amikor engem védelmez a közösség, akkor az engem védelmezők eszközökké lesznek Isten kezében, miattam. Amikor én védem azt a másikat, akkor én vagyok eszköz az Úr kezében, őmiatta. Vagyis az egymásért vállalt felelősséget nem emberi érdekek, hanem az Istennel való szövetség motiválja.

A másik értelmezés a közösségi élet, és a magánélet különbözőségéből indul ki. Az Isten szövetsége a néppel kötöttetett. A népet azonban egyének alkotják. A szövetség tehát a közösségre ugyanúgy érvényes, mint a közösséget alkotó egyénekre. Ez a szabályozás pontosan

²³¹ ApCsel 10,9

²³² 1Móz 4,9

felmutatja, hogy Isten elutasítja a kettős életet. Nem lehet különbség a közösségi élet és a magánélet között. A kiválasztott közösséghez tartozónak nincs olyan privát szférája, amely bármely parányi részletében is különbözhetne a közösségi létformától. Tehát az Istennel kötött szövetséget nemcsak a többiek előtt látható közösségi élethelyzetekben, hanem a privát szférában is ugyanúgy meg kell tartani! A véletlen vérontás is vérontás, és tisztátalanná teszi a házat, még akkor is, ha a ház tulajdonosának semmi köze nem volt hozzá. Az isteni törvény a privát szférában is érvényes! Ennek a szabályozásnak az értelme és az értelmezhetősége az újszövetségi, pontosabban a keresztyéni életkörülményekben nyeri el kiteljesedését. Az én házam nemcsak az enyém, és ott nem tehetem azt, amit csak akarok. A privát szférám nem mentesít a felelősség alól. Hiszen az Isten az embert közösségi lényre teremtette. Ezért tanítja Jézus azt, hogy „amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük”²³³. Ami pedig a privát szféra (saját ház) oltalmát, vagy diszkrécióját illeti, a szabályozás tudatosítja az egyénnel, hogy még a saját házában is Isten előtt él. Az emberek szeme elől el lehet bújni, de az Isten elől nem. Az Úr Jézus által említett „belső szoba”²³⁴ pontosan erre utal. Mind az imádság kapcsán, mind a szótogatás kapcsán. A törvény tehát azt üzeni, hogy nincs közösségi élet, és nincs magánélet, hanem csak egyetlen van: az Isten szövetségében való élet. Ez pedig azt jelenti, hogy a kiválasztottságot nem az emberi szemek előtt kell felmutatni csupán, hanem minden esetben az Isten előtt. Így lehet csak megállni a szövetség tisztaságában, ha az ember ezt bent, saját magában is így cselekszi meg a maga egyéni szintjén, nemcsak a közösség tagjaként, a kollektívában. A keresztyéni

²³³ Mt 7,12

²³⁴ Mt 6,6; Lk 12,3

értelmezésben itt láthatjuk meg a víz keresztségének (egyházhoz való tartozás) és a Lélek keresztségének (személyes megváltottság révén a Krisztushoz való tartozás) különbözőségét.

4.3.5. Fizetés, bér

5Móz 24,14-15

Ne zsákmányold ki a nyomorult és szegény napszámost, akár atyádfia, akár jövevény, aki országodban, városaidban lakik. Még aznap add meg a bérét, mielőtt lemegy a nap, mert nyomorult ő, és sóvárog utána, és az ÚRhoz kiált miattad; téged pedig vétek fog terhelni.

3Móz 19,13

Felebarátodat ne zsákmányold ki, és ne rabold ki. A napszámos bére ne maradjon nálad másnap reggelig!

Ez a két rendelkezés egyértelműen a felebaráti viszony szabályaihoz kapcsolódik. Megfogalmazása, lelkülete sokkal inkább a felebarátsághoz és a könyörülethez köthető, mintsem a gazdasághoz és a bérezés rendjéhez. Mert valójában nem is az elvégzett munka értékéről, és annak jogos kifizetéséről rendelkezik, hanem becsületről és tisztességről.

A nyolcadik parancsolat egyik konkretizált, végrehajtó rendelkezésének nevezném ezt a szabályozást, hiszen a jogos járandóság kiadását írja elő. Az a rendelkezés, hogy a fizetés ne csússzon át a következő napra, egy nagyon jellemző emberi gyarlóság igazságtalan következményeinek a kiszűréséről rendelkezik. Minél később kerül sor az elvégzett munka kifizetésére, annál több ideje marad a megrendelőnek „kifogásokat” találni arra, hogy lenyomhassa az árat. Ez pedig tisztességtelen, és végső soron lopás. A törvények mondanivalója ugyanakkor párhuzamba állítható

a kamat-, uzsora- és zálogszedés tiltását kimondó rendelkezésekkel²³⁵. A visszatartott napi bér ugyanis felfogható a másnapi munka elvégzésének zálogaként is. Ez pedig ugyancsak tisztességtelen magatartás.

A törvények a megállapodások betartását is védik. Vagyis azt a „szerződést”, ami – mai szóhasználatnál élve – a megbízó és a munkavállaló között kötött meg. Az emberi szerződésnek, megállapodásnak a tiszteletben tartása összhangban kell, hogy legyen az ember és Isten közötti szövetség tiszteletben tartásával. A megrendelő nézzen úgy a munkavállalóra, mint Isten kiválasztottjára, mint önmagával egyenrangú emberre. Az újszövetségi „felebarátodat, mint magadat” krisztusi tanítás ószövetségi gyakorlati szabályozását látom ebben a törvényben. Bár a „mint magadat” elv, a 3Móz 19,18²³⁶-ban egyértelműen megjelenik. A tárgyalt szabályozások ehhez az elvhez kapcsolódnak, mint konkrét élethelyzetben foganatosítható magatartásszabályok. S ha a 3Móz 19,18-ból indulunk ki, akkor a „népedhez tartozókkal szemben” megfogalmazás az Istennel fennálló szövetség népére vonatkozik. Az Isten népe pedig elkötelezte magát az isteni értékrend és a szövetség lelkülete mellett, amikor „az egész nép pedig egyhangúlag így felelt: Megtesszük mindazt, amit elrendelt az ÚR”²³⁷.

A fenti két igevers mondanivalója egy logikailag egymásra épülő rendet alkot. Az 5Móz 24,14-ben található rendelkezés a gyöngébb oltalmazását mondja ki, a címzett együttérzésére apellálva. Az 5Móz 24,15 a szolidaritás érzésén túl cselekvésre ösztönöz: meg kell adnod! A 3Móz 19,13 pedig indokolja a szolidaritásból fakadó cselekedet helyességét, mintegy rögzítve azt, hogy aki e szerint a rendelkezés szerint jár el, az jól jár el!

²³⁵ Lásd pl. 2Móz 22,25-26; 5Móz 24,6; 5Móz 24,10-13

²³⁶ „Ne légy bosszúálló, se haragtartó a népedhez tartozókkal szemben. Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az ÚR!”

²³⁷ 2Móz 24,3b

Az együttérzésből fakadó cselekedet az elesettel, kiszolgáltatottal szemben: felebaráti tett. Ebben a logikai összefüggésben vizsgálva a szabályozást, az Újszövetség oldaláról nézve a szövetség lényege tárul ki előttünk. Hiszen Jézus a Hegyi beszédben azt mondja: „úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket, és dicsőítsék a ti mennyei Atyákat”²³⁸. Vagyis a könyörületesség megnyilvánulása – mint jó cselekedet – a szövetség Istenéről is tanúskodik. A szövetséghez tartozó ember tehát képviseli az egész szövetséget, annak mindkét oldalát: az emberért cselekvő Istent és az Isten iránti hűség mértékét felmutató embert. Az Úr a szövetségen belüli emberi magatartást – így az irgalmasságot, a felkarolást és a korrekt felebaráti viszonyt is – meg fogja ítélni. „Mert mindenkinek cselekedetei szerint fog megfizetni”²³⁹. Ő azonban nem azért választotta ki a népet, hogy folyamatosan legyen kit büntetnie, hiszen a nép az övé. A szövetségben Istennek nem a lesújtó szankcionálás a célja. Ezért ad konkrét szabályt a vizsgált ószövetségi igeversekben, és ezért ismétli meg majdnem ugyanolyan tartalommal az újszövetségben is: „A gazdagok tegyenek jót, legyenek gazdagok a jó cselekedetekben, adakozzanak szívesen, javaikat osszák meg másokkal”²⁴⁰. Ezek a szabályok, előírások, rendelkezések a szövetség minőségét hivatottak szavatolni. S ezt éppen az Újszövetség oldaláról nézve láthatjuk meg egyértelműen. Hiszen a Krisztusban kapott új szövetség megragadhatósága hit által történik. A szövetségbe való tényleges beletartozás mássá teszi az Istennel való szövetség emberét és az Istennel való szövetségen kívül élő embert. Erre figyelmeztet az ige: „a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában”²⁴¹. Ha a szövetséghez tartozók

²³⁸ Mt 5,16

²³⁹ Róm 2,6

²⁴⁰ 1Tim 6,18

²⁴¹ Jak 2,17

ugyanúgy viselkednek, mint a szövetségen kívül élők, akkor semmit sem jelent a szövetség. Márpedig az Istennel megkötött, és fennálló szövetségnek van értelme is, és következménye is. Az értelme a szövetségben élő ember formálódása, a következménye pedig a szövetséghez tartozás védettsége, s végső soron az isteni teremtés rendjének helyreállítása. Miben való formálódás, és mitől való védettség? A világ életkörülményeiben való formálódás, vagyis az, hogy egyénként is nemet mondok a bűnre! A védettség pedig a bűn következményeitől való védettséget jelenti. Az ószövetségi vonatkozó szabályozásnak a szövetséghez köthető értelmezését, indirekt módon az újszövetségi igével bizonyítom: „Aki tehát tudna jót tenni, de nem teszi: bűne az annak”²⁴².

4.3.6. Adók, illetékek

5Móz 14,22

Add meg a tizedet vetésed minden terméséből, ami a mezőn évről évre terem!

5Móz 14,23

Az ÚRnak, Istenednek a színe előtt edd meg, azon a helyen, amelyet kiválaszt, hogy ott lakjék az ő neve. Ezt tedd gabonádnak, mustodnak és olajodnak a tizedével, marhádnak és juhodnak az elsőszülöttjével. Így tanuld meg félni Istenedet, az URat mindenkor!

5Móz 14,28-29

Minden harmadik esztendő végén vedd ki annak az évnek a terméséből az egész tizedet, és raktározd el lakóhelyeden, hogy ha majd eljön a

²⁴² Jak 4,17

lévita, akinek nincs birtoka úgy, mint neked, meg a jövevény, az árva és az özvegy, akik lakóhelyeden élnek, ők is ehessenek, és jóllakhassanak. Így megáldja Istened, az ÚR, kezed minden munkáját, amit csak végzel.

4Móz 18,26

Beszélj a lévítákkal, és mondd meg nekik: Amikor megkapjátok Izráel fiaitól a tizedet, amelyet örökségül adtam nektek, ajánljátok föl a tizednek a tizedét ajándékkul az ÚRnak.

5Móz 26,12-15

Amikor a harmadik esztendőben, a tizedadás évében hiánytalanul megadod egész termésednek a tizedét, és odaadod a lévítának, a jövevénynek, az árvának és özvegynek, hogy egyenek és lakjanak jól lakóhelyeiden, akkor ezt mondd Istenednek, az ÚRnak színe előtt: kivitem házamból a szent tizedet, oda is adtam a lévítának, a jövevénynek, az árvának és özvegynek, egészen a tőled kapott parancs szerint. Nem szegtem meg, és nem felejtettem el egyetlen parancsodat sem. Nem ettem belőle gyászomban, nem voltam tisztátalan, amikor kivitem, és nem adtam belőle halottnak. Hallgattam Istenemnek, az ÚRnak szavára, és mindent úgy tettem, ahogyan megparancsoltad. Tekints le szent lakóhelyedről, a mennyből, és áldd meg népedet, Izráelt és azt a földet, amelyet nekünk adtál, ahogyan esküvel ígérted meg atyáinknak; ezt a tejjel és mézzel folyó földet.

3Móz 27,30-31

A föld minden tizede az ÚRÉ, a földnek a szemes terméséből és a fa gyümölcséből; az ÚR szent tulajdona az. De ha valaki mindenképpen meg akar valamit váltani a tizedéből, tegye még hozzá egyötödét.

3Móz 27,32-33

A marháknak és juhoknak a tizede is, minden tizedik, amely átmegy a pásztorbot alatt, az ÚR szent tulajdona legyen. Nem szabad válogatni a jó és a rossz között, sem kicserélni azt. Ha valaki mégis kicseréli, akkor az is, meg a csereállat is szent lesz, nem váltható meg.

2Móz 30,12-16

Amikor névjegyzékbe veszed Izráel fiai közül a számba veendőket, adjon mindenki váltságdíjat magáért az ÚRnak, amikor számba veszik, hogy ne érje őket csapás a számba vétel miatt. Mindazok, akik átesnek a számba vételen, adjanak egy fél sekelt a szent sekel szerint, amelyben hús géra egy sekel. Fél sekel legyen az ÚRnak szóló felajánlás. Mindenki adja meg az ÚRnak szóló felajánlást, aki átesett a számba vételen húszévestől fölfelé. A gazdag ne adjon többet, és a nincstelen se adjon kevesebbet fél sekelnél, amikor megadjátok az ÚRnak szóló felajánlást váltságdíjul magatokért. Amikor átveszed a váltságdíjat Izráel fiaitól, add oda azt a kijelentés sátrának a szolgálatára, hogy mint értetek adott váltságdíj emlékeztesse az URat Izráel fiaira.

5Móz 23,19

Ne vidd a parázna nő bérét, se a parázna férfi keresményét Istenednek, az ÚRnak a házába, semmiféle fogadalom címén, mert mindkettő utálatos Istened, az ÚR előtt.

Háromévente szab meg a törvény tizedfizetést. Ez az a rendelkezés, amely a lévíták eltartására vonatkozik, nem más, mint a nekik tett ígéret beváltása. A tizedet beszolgáltató azonban nem azt látja, hogy az ő általa megtermelt javak Istenhez jutnak, ő nem „megfizeti” Istent, vagy eltartja a lévítát, hanem tanul. A tizedadás törvényi indoklása: „Így tanuld meg

félni Istenedet, az URat mindenkor!” A becsületes tizedfizetést óvják a szankciók, mint például a tizedbe tartozó kiváltása mellé még 1/5-öd rész fizetendő, vagy az, hogy nem lehet kicserélni a tizedbe került javakat: legyen az akár termés, akár állat! Ismét egy nagyon fontos szemléletbeli egyediséget látunk ebben a szabályozásban. A tizedfizetőnek adnia kell. Első látásra úgy tűnik, hogy a szabályozásnak az a kedvezményezettje, aki ezt az adományt – a tizedet – megkapja. Azonban a törvény szövege – amennyiben jogi normának tekintjük ezt a szabályozást, akkor a diszpozíció részében – a tizedadót teszi kedvezményezetté. Ugyanis nem a szabályozott kérdés – a tized – a lényeg, hanem annak a megtanulása, hogy hogyan félje az ember mindenkor az Istenét. Ebben a vonatkozásban, magának a tizedfizetésnek a szabályozása, csak egy eszköz. Katalizátor, ami ott lép be, ahol az istenfélelem tanulásának, és a társadalmi kötelezettségek teljesítése összeér. És ott lép ki, amikor e két térfél összeérésében az istenfélelem kerekedik felül: megszentelődik az adófizetés. És innentől kezdve a tized kérdésében már nincs társadalmi kötelezettség, hanem az istenfélelem megélésének részévé válik ez a kötelezettség is. És ez a szövetség lényege. Az ember belső, lelki megfelelése az Istennel való szövetség lényegének. Az adófizetés kapcsán ezt az Újszövetség felel ezzel a magatartásszabállyal láttatja az ige: „Vigyázzatok: a kegyességeket ne az emberek előtt gyakoroljátok, hogy lássanak titeket, mert így nem kaptok jutalmat mennyei Atyátoktól. Amikor tehát adományt adsz, ne kürtöltess magad előtt, ahogyan a képmutatók teszik a zsinagógákban és az utcákon, hogy dicsérjék őket az emberek. Bizony, mondom néktek: megkapták jutalmukat. Te pedig amikor adományt adsz, ne tudja a bal kezed, mit tesz a jobb, hogy adakozásod titokban történjék; a te Atyád pedig, aki látja, ami titokban történik, megfizet neked”²⁴³. Vagyis: még az

²⁴³ Mt 6,1-4

emberekre tartozó, őket érintő magatartásformák esetében sem az embereknek kell megfelelni, hanem akkor is az Istennek!

A névjegyzékbevétele után nem azért kell váltságot adni, mert az valamiféle „hivatalos illeték” volna. A törvényadó ezt a „váltságdíjat” engesztelő áldozatnak tekinti. A fél sékel fizetnivaló nem az illeték, vagy a váltság, vagy az áldozat lényege, hanem ismét az a Úrhoz való kötődés fokmérője. Az „adjon mindenki váltságdíjat magáért az Úrnak”²⁴⁴ rendelkezés lényege nem az „adjon”, hanem az „Úrnak”. S ezt éppen a váltság mértékének pontos megszabása mutatja. A gazdagtól nem kell több, a szegénytől nem elég a kevesebb. Mert az Úr sem a gazdagság és szegénység ismérveit vette figyelembe, amikor kihozta népét a fogságból, és szövetséget kötött velük. Ebben a szabályozásban egy „kettős csavar” van. Egyfelől az idáig taglalt motiváció, másfelől pedig az, hogy a népet nem is lenne szabad megszámlálni, de mégis meg kell számlálni. Ez egy olyan helyzetet teremt, ami súlyos félreértésekre, és messze ható következményeket eredményező tévtanításokra adhat okot. Ha ugyanis van olyan bűn (törvénysértő népszámlálás), amit mégis csak el lehet követni, mert emberi, vagy társadalmi indokok fölülírják az isteni tiltást, akkor előbb utóbb minden isteni törvényt felül lehet írni emberi és társadalmi okokra, követelményekre, körülményekre, vagy kényszerekre hivatkozva. A szabályozás azt sugallja a „második csavarjában”, hogy vannak kivételek, de azok is Isten igazsága szerint kell, hogy bekövetkezzenek. Ezért kell a váltságdíj, és ez a váltságdíj ezért az Úré. A megszabott összeg azt támasztja alá, hogy nem a léviták számára kitalált „nyerészkedésről”, hanem a törvények következetességének biztosításáról van szó! Lássunk két értelmezési példát. Elméletileg egy népszámlálás lehetett háborús helyzet miatt, és jól is jöhetett volna egy kis fegyverkezési többletbevétele a kato-

²⁴⁴ 2Móz 30,12

nák számbavétele mellett, ha emelhető a váltságdíj. A népszámlálás egy éhínséges időben hasznos lehetett, hogy felmérjék a szükségleteket és milyen emberi lett volna ilyenkor elengedni a váltságdíjat. De nem lehet, mert nem ez a törvény célja. Sőt. A megszabott összeg nem részarányt mutat, vagyis nem értékkövető illeték. A fél sékel minden bizonnyal nem ugyanolyan értéket képviselt Józsué, Gedeon, Dávid és Salamon idejében. Ez pedig arra mutat, hogy újra győzedelmeskedik az Isten szövetségének magasabb elve, az emberileg elfogadható és magyarázható érdek fölött.

Ha lennének is hasonló rendelkezések Hammurapi törvénykönyvében, szinte bizonyos, hogy az utolsó szabályozásnak akkor sem találnánk párját Babilon jogrendjében. A hideg, kereskedelmi szempontokat és hatalmi érdekeket szem előtt tartó, érdek diktálta törvények, ugyanis nem különböztetnének meg jó és rossz, tiszta és sáros, szeretett és utálatos pénzt. Az Isten előtt való megállás nem jelent automatikus megtisztulást és megtisztítást. Ott a szándék – jelen esetben a szerzés módja – is megítéltetik. A pénzzel nincs semmi baj, küllemét tekintve nem hordoz tisztátalanságot. Maga a pénzérem nem ítéltetik meg! A megszerzésének módja azonban igen! Ebben a rendelkezésben is ott van a nép és a kultusz erkölcsi tisztaságának védelme. Sokkal magasabb érvényű a szövetségben való lelki megmaradás és az Isten előtti hűség kérdése, mint magának a törvénynek a tartalmi üzenete.

Isten előtt létezik „piszkos pénz”, de az a pénzt megszerző ember miatt számít tisztátalannak. Két fontos magatartásformát tilt ez a törvény: az egyik az a kétfelé sántikáló magatartás, hogy a törvénytisztító és istentelen módon szerzett javak majdcsak szalonképesek lesznek, ha adunk belőle az Istennek, az egyháznak, a papnak. Erre az emberi feltételezésre egyértelműen válaszol a törvény újszövetségi értelmezése: „Ha tehát áldozati ajándékodat az oltárhoz viszed, és ott jut eszedbe, hogy atyádfiának valami panasza van ellened, hagyd ott ajándékodat az oltár előtt, menj el,

békülj ki előbb atyádfiával, és csak azután térj vissza, s vidd fel ajándé-
kodat. Békülj meg ellenfeleddel hamar, amíg az úton együtt van veled,
hogy át ne adjon ellenfeled a bírónak, a bíró pedig a szolgának, és így
börtönbe kerülj”²⁴⁵. Pontosan ismerhető az embernek az, amit az Úr a
lelkiség szintjén elvár az ő „szövetségeseitől”. A másik magatartásforma
sem mindennapos lehetőség, de erre is érvényes a szabály. A kiszolgálta-
tott helyzetbe került ember könnyen nyúl szélsőséges pénzszerzési eszkö-
zökhöz. Isten előtt nem igaz az, hogy a muszáj nagy úr. Még akkor sem
lehet a szövetséget sértő, és az Istennel való lelki közösség tisztaságát ne-
gátívan érintő eszközhöz nyúlni, ha végszükséggel volna indokolható. A
szövetség tisztaságának megtartása fontosabb, mint az emberi értékelés
szerinti kényszerhelyzet emberi megoldhatósága.²⁴⁶

4.3.7. A szabadulás éve

2Móz 21,2-6

Ha héber rabszolgát vásárolsz, hat évig szolgáljon, de a hetedikben men-
jen el szabadon váltságdíj nélkül. Ha egyedül jött, egyedül is menjen el. Ha
felesége van, menjen vele a felesége is. Ha az ura adott neki feleséget, és az
fiúkat vagy leányokat szült neki, az asszony legyen az uráé gyermekeivel
együtt, a férfi pedig menjen el egyedül. De ha a rabszolga határozottan azt
mondja, hogy szereti az urát, feleségét és gyermekeit, és nem akar felszaba-
dulni, akkor vigye őt ura az Isten elé, állítsa az ajtóhoz vagy az ajtófélfához,
és fúrja át az úr a fülét egy árral, és legyen örökös rabszolgája.

²⁴⁵ Mt 5,23-25

²⁴⁶ Lásd: Mal 1,5-6 : „A fiú tiszteli atyját, a szolga az urát. Ha én atya vagyok, miért nem tisz-
telnek? Ha én ÚR vagyok, miért nem félnek engem? - mondja a Seregek URa nektek, ti papok,
akik megvetitek nevemet. Ti ezt kérdezitek: Mivel vetettük meg nevedet? - Azzal, hogy oltáromra
tisztátalan kenyeret hoztok. - Mivel tettük tisztátalanná? - kérdezitek. - Azzal, hogy az ÚR asztalát
lebecsülitek.”

2Móz 23,10-11

Hat éven át vesd be a földedet, és takarítsd be termését! A hetedikben azonban hagyd parlagon, hagyd magára, hadd egyenek róla néped szegényei! Ami pedig még rajta marad, egye meg a mezei vad. Így cselekedj szőlőddel és olajfáiddal is!

3Móz 25,3-4

Hat éven át vesd be meződet, és hat éven át mesd meg szőlődet, és takarítsd be termését. De a hetedik esztendőben legyen teljes nyugalma a földnek, az ÚR nyugalomnapjához hasonlóan. Meződet ne vesd be, és szőlődet ne mesd meg.

5Móz 15,1-3

Minden hetedik esztendő végén el kell engedni az adósságot. Az adósság-elengedés módja pedig ez: egy hitelező se követelje felebarátjától, testvérétől azt a kölcsönt, amit embertársának kölcsönadott, mert adósság-elengedést hirdettek az ÚRért. Az idegentől követelheted, de amivel testvéred tartozik neked, azt engedd el!

5Móz 15,12-14

Ha eladja magát neked valamelyik atyádfia, egy héber férfi vagy nő, hat évig szolgáljon téged, de a hetedik évben bocsásd szabadon! Amikor szabadon bocsátod, ne üres kézzel küldd el, hanem lásd el bőven a nyájadból, a szérúdról és borsajtódból; adj neki abból, amivel megáldott téged Istened, az ÚR!

3Móz 25,8-11

Számolj azután hét nyugalomévet, azaz hétszer hét esztendőt, úgyhogy a hét nyugalomév ideje negyvenkilenc esztendő legyen. Akkor fúvasd

meg a harsogó kürtöt a hetedik hónap tizedikén, az engesztelés napján fúvasd meg a kürtöt országszerte. Szenteljétek meg az ötvenedik esztendő, és hirdessetek fölszabadulást az ország minden lakosának. Legyen az nektek örömnép: hadd jusson hozzá újra mindenki a birtokához, és hadd térjen vissza mindenki a nemzetségéhez. Örömnép legyen az ötvenedik esztendő. Ne vessetek és ne arassátok le, ami az aratás után kihajtott; a meg nem metszett szőlőt ne szüreteljétek le.

A szabadulás éve a megújulás és az újrakezdés lehetőségét tárja az ember elé. Mondhatnánk: a bocsánat és az elengedés lehetőségét. Ez pedig reményt visz az életbe, hogy változhat és változik is a helyzet! Nem teszi kilátástalanul állandóvá és változtathatatlaná a mindennapokat. Folyamatos mozgást, dinamikus hullámozást ad a közösségnek. Miként a pihenés célja az újult erővel való kezdés, vagy folytatás, úgy következik a szabadulás éve után az új lehetőség időszaka. Mindez azt tükrözi, hogy Isten nem hagyja magára az övéit: van kiút a megpróbáltatások közül is! Az isteni kijelentések helyhez kötöttségét figyelve, feltűnik, hogy zömében a sátorhoz kötve hangzanak el. Itt azonban más a helyzet. A sátorhoz kapcsolódó közlések „főleg a papok szolgálatára, közösségére és hódolatára, vagy a nép erkölcsi állapotára vonatkoznak. Ezért indulnak ki a gyülekezet sátorából, a papi szolgálat központjából. Most azonban egészen más szempontú közlések következnek”²⁴⁷. „Hol hallottunk még a földön olyan országról, amely egy egész éven át szakadatlan nyugalomnak, a leggazdagabb felesleg esztendejének örvend? Az észember megkérdezi: hogyan lehetséges ez? A kételkedő a fejét rázhatja, de a hit örömmel hallja a választ az Úr ajkáról: Ha pedig azt mondjátok: Mit eszünk a hetedik esztendőben, ha nem vetünk és termésünket be nem takarítjuk? – Én rá-

²⁴⁷ Mackintosh Charles: Elmélkedések Mózes III. könyve felett; Budapest, é.n. 151.

tok bocsátom majd az én áldásomat a hatodik esztendőben, hogy három esztendőre való termés teremjen. És mikor a nyolcadik esztendőre vettek, akkor is az ótermésből esztek, egészen a kilencedik esztendeig, mindaddig ógabonát esztek, míg ennek termése be nem jön”²⁴⁸. Ez pedig egy olyan ígéret, ami hitet feltételez: a reménylett dolgoknak valóságára és a nem látható dolgok felőli meggyőződésre épít. Jelképesek az ünnepek és jövőképet tárnak Izráel fiai elé. „feltárják annak a kornak áldott látványát, amikor nem lesz többé bánat és nyomorúság, az éhség csillapítására nem lesz többé szükség arcuk veritékére, mert a kegyelem esőjével megitatott és a jogosság napsugaraival megtermékenyített föld túlárado bőséggel tölti meg Isten népének csúreit és pincéit”²⁴⁹.

Az egyértelmű, hogy a hetes szám a nyugalom napjához köthető: hat nap után a hetedik – hat év után a hetedik. S mivel az isteni törvény nemcsak az emberre, hanem az egész teremtettségre érvényes, a rendelkezés alapelve nemcsak a „gazdálkodóra” hanem a gazdálkodásra is vonatkozik. Hammurapinál elképzelhetetlen egy ilyen törvény, hiszen a tulajdonviszonyok abban a felfogásban örökösek és örökölhettek. Lehetetlenség, hogy 7 esztendőnként változzanak, visszarendeződjenek, és újra történjen az elosztásuk. Hiszen egy ilyen esetben az uralkodói kegy-gyakorlás is csak időhöz kötött volna. Ez pedig az uralkodói támogatottságra, a tekintélyre, végső soron pedig az uralkodói hatalom biztonságára volna közvetlen hatással. A korabeli jogtárok a tulajdonjogot emberi tulajdonjogként látják és kezelik. Vagyis a tulajdonnal csakis az ember, a tulajdonos rendelkezhet. Hammurapi törvénye nem tartja szem előtt az atyai juss sérthetetlenségét, hiszen „kereskedelmi szemléletében” minden nevesíthető, kifejezhető értékben: végső soron még az emberélet is! Állandónak tekinti a földi vi-

²⁴⁸ Mackintosh Charles: Elmékedések Mózes III. könyve felett; Budapest, é.n. 152.

²⁴⁹ Mackintosh Charles: Elmékedések Mózes III. könyve felett; Budapest, é.n. 153.

szonyokat és érvényesnek az emberi akaratok, érdekek érvényesülését. Az adásvétel, a megszerzés és a megtartás joga az erősebbet oltalmazza. A kiszolgáltatottságban, vagy kényszerhelyzetben lévő nem oltalmazza a törvény. Az államhatalomnak – az uralkodónak – ugyanis erős támaszokra van szüksége. A kiszolgáltatott és nincstelen alattvaló csak egyetlen embert (egyetlen harcost) jelent a hatalom oltalmában, míg a tulajdonviszonyból fakadó tekintély több embert (több harcost) tud a király tekintélyének védelmére kiállítani. Nincs sem hatalmi, sem politikai motivációja annak, hogy időről időre minden visszarendeződjék egy korábbi állapotba, mert az Hammurapi társadalmában az uralkodói szándékkal csak ellentétes, az ország érdekérvényesítését gyengítő következményeket szülne. A változások eredménye, a törvények szerint definitív. Ezért nincs is szabályozás arról, hogy az állandónak és biztosnak szavatolt tulajdonszerzés egy jogi kiskapun keresztül visszarendezhető volna.

Ehhez képest a mózesi törvény semmiféle állandót nem ismer el: egy kivétellel, ez pedig maga az Isten. Minden más átmeneti, mindennek az ideje, érvénye, hatása, előnye, vagy hátránya az Istenhez és az embertársához (Izráel népén belül) való viszonytól, vagyis a szövetség betartásától függ! Ez tehát nem állandó, hanem változó. Ez a lehetőség pedig a hűséghez van kötve. Az első „osztás” volt a szövetségnek igazán megfelelő. Ha az ember, a választott nép képes lenne magát tartani ehhez, akkor nem lenne szükség a 7 ill. 50 esztendő utáni visszatérésre az alapokhoz. A szabadulás éve és az örömnép tehát az isteni kegyelem egyfajta megnyilvánulása, visszahelyezés abba az állapotba, ami, ha az emberi gyarlóság kivédésével megtartható lenne, akkor állandósulhatna. Csakhogy a Teremtő ismeri a teremtményét és kegyelmes is hozzá. Ez fogalmazódik meg ezekben a rendelkezésekben.

A szabályozásnak újszövetségi „áthallása” a bűnbocsánat valósága. Lehetséges a visszatérés az Isten által elrendelt állapothoz. Az, ami

van, az nem végleges, nem definitív, mert van szabadulás, amikor az isteni rend újra megvalósul és győzedelmeskedik. Merész hasonlattal az úrvacsorában a krisztusi érdemben való részeltetés a szabadulás évének „helyrerakását” mutatja fel. Az Úr cselekszik, azért, hogy az általa jól elkészített érvényesüljön és a bűntől eltorzult dolgok helyreállhassanak.

4.3.8. Menedékváros

2Móz 21,12-13

Ha valaki úgy megüt valakit, hogy az belehal, akkor halállal kell bünhődnie. De ha nem szándékosan ölt, hanem Isten akaratából esett a kezébe, akkor kijelölök olyan helyet, ahová elmenekülhet.

4Móz 35,14

Három várost jelöljete ki a Jordánon innen, és három várost jelöljete ki Kánaán földjén, és ezek menedékvárosok legyenek.

4Móz 35,6

Azok közül a városok közül, amelyeket a lévítáknak adtok, legyen hat menedékváros. Ezeket arra a célra jelöljete ki, hogy oda menekülhessen a gyilkos.

4Móz 35,10-12

Szólj Izráel fiaihoz, és mondd meg nekik: Amikor átkeltek a Jordánon Kánaán földjére, válasszatok ki olyan városokat, amelyek menedékvárosok legyenek. Oda meneküljön a gyilkos, ha nem szándékosan öl meg valakit. Legyenek ezek a városok menedékül a vérbosszuló elől, hogy ne haljon meg a gyilkos, amíg oda nem áll a közösség elé ítéletre.

4Móz 35,22-28

De ha csak hirtelen, ellenséges indulat nélkül taszította el, vagy nem szándékosan dobta meg valamivel a másikat, akár kővel, amely halált okozhat, de úgy ejtette rá a másikra, hogy nem látta, és az belehalt, pedig nem is volt ellensége, és nem kereste a vesztét, akkor a közösség ítéljen a tettes és a vérbosszuló ügyében, ezek szerint a rendelkezések szerint. Mentse meg a közösség a gyilkost a vérbosszulótól, és küldje vissza a közösség abba a menedékvárosba, ahova került. Lakjék ott, amíg meg nem hal a szent olajjal fölkent főpap. De ha ki mer menni a gyilkos annak a menedékvárosnak a határából, amelybe menekült, és rátalál a vérbosszuló annak a menedékvárosnak a határán kívül, akkor megölheti a vérbosszuló a gyilkost. Nem terheli vér, mert annak a menedékvárosban kell laknia a főpap haláláig. Csak a főpap halála után térhet vissza a gyilkos a saját földjére.

4Móz 35,32

Ha valaki menedékvárosba futott, attól nem szabad váltságdíjat elfogadni azért, hogy még a főpap halála előtt visszatérhessen, és a saját földjén lakhasson.

5Móz 19,1-4

Amikor Istened, az ÚR kiirtja azokat a népeket, amelyeknek a földjét neked adja Istened, az ÚR, és te birtokba veszed, és letelepszel városaikban és házaikban, jelölj ki három várost országodban, amelyet Istened, az ÚR ad neked birtokul. Készíts hozzájuk utat, és oszd három részre országod határát, amelyet örökségül ad neked Istened, az ÚR. Hadd meneküljön oda minden gyilkos. Életben maradhat az oda menekülő gyilkos abban az esetben, ha nem szándékosan ölte meg embertársát, és nem gyűlölte azelőtt.

5Móz 19,8-12

Ha majd kiszélesíti határodat Istened, az ÚR, ahogyan megesküdött atyáidnak, és neked adja az egész országot, amelyről megígérte atyáidnak, hogy odaadja, ha megtartod mindazokat a parancsolatokat, és megcselekszed, amit én ma parancsolok neked; ha szereted Istenedet, az URat, és az ő útjain jársz minden időben, akkor jelölj ki még három várost a mellé a három mellé, hogy ne ontsanak ártatlan vért országodban, amelyet Istened, az ÚR ad neked örökségül, és ne terheljen vérontás. De ha valaki gyűlöli embertársát, lesbe áll, és rátámad, és úgy megüti, hogy belehal, azután e városok egyikébe menekül, akkor küldjenek érte városának a vénei, hozzák el onnan, és adják a vérbosszuló rokon kezébe, hogy meghaljon.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért is született meg a menedékvárosok egyedi intézménye, akkor a mózesi törvények isteni többletéből, az „enyém”- motivációból tudunk csak kiindulni. Mai minősítéssel itt nem gyilkosságról, hanem emberölésről van szó. Sőt, a pontosabb minősítés: gondatlanságból elkövetett emberölés. A világi jog – az élet védelme okán – ebben az esetben is szankcionál. Hammurapinál a „véletlen”, vagyis a gondatlanságból elkövetett emberölés szankcionálása az elhunyt ember megállapítható értékéből indul ki. Mintha tárgy lenne, vagy valakinek a tulajdona, akinek az elhunyt halálából megtérítendő kára származik. A vonatkozó szabályok Hammurapi törvénykönyvéből:

206.§: Aki verekedés közben a másikon véletlenül, azaz szándék nélkül sebet ejt, az orvost megfizeti.

207.§: ha pedig a megütött meghal, ha szabad ember fia – fél, ha felszabadulté – egyharmad mina ezüstöt fizet a sértő.

208.§: ha az illető szegény ember fia, egyharmad rész ezüstöt kell fizetnie.

Hammurapi törvényei közül a gondatlanságból bekövetkezett halálosek bizonyos eseteiben, életbe lép a viszonzóság elvén alapuló ius talionis. „A tálió-formula célja azonban itt nem önmagára a károkozásra irányul, hanem éppen az okozott kár mértékének meghatározását célozza meg. Arról van szó, hogy a károkozás által kiváltott vérbosszú-mechanizmus mértékét korlátozza, amely valójában az érintett csoportok túlélését tette lehetővé”²⁵⁰. Erre a legszembetűnőbb, és – a mózesi törvényekkel összevetve – példa nélküli rendelkezés:

a 210.§: A terhes nő megsértéséért, ha az belehal, a sértő leánya öletik meg.

a 229.§: Az építőmester, aki bűnös építkezésével a ház bedöltét és így a háziúr halálát okozza, megöletik.

és főleg a 230.§: Az építőmesternek, aki bűnös építkezésével a ház bedöltét és így a háziúr fiának halálát okozza, megöletik a fia. Köteles továbbá a házat újból felépíteni.

E két utóbbi esetben nincsen szabályozva a „bűnös építkezés” mibenléte. Vagyis a szabályozás alkalmazható volt a vis major esetekre is.

De visszatérve az emberi gondatlanságból bekövetkezett emberölés szankcionálására, mindkét törvénytárban egyértelmű rendelkezéseket találunk. A véletlenül elkövetett emberölés megítélése és a jogkövetkezmény, mégis más az egyik, és a másik törvénytárban. A mózesi törvényekben erkölcsi következménye van az emberölésnek, míg Hammurapinál anyagi következményei vannak. Ez utóbbinál tehát pénzben kifejezhető értéke van az életnek. És nem egyforma értékű a született szabad ember élete, és a felszabadult szabad ember élete. Ez pedig logikusan arra mutat, hogy a babiloni felfogásban az emberéletért nem tartozik Isten előtti

250 Kiss Jolán: Az ószövetségi tálió-formula. In: Teológiai Fórum I/1.; 1/2007; 9.

felelősséggel a másik ember. Pontosabban: nem az Isten előtt tarozik felelősséggel, hanem az állam ill. az uralkodó rend előtt kell felelnie, és a jóvátételt is feléje kell megadnia: kifizetni a büntetést.

Ezzel szemben a mózesi törvény egyértelművé teszi, hogy az ember életét véletlenül kioltó vétkes, nem az embereknek, vagyis a hozzátartozóknak tarozik felelősséggel, hanem elsősorban az Isten előtt felelős! Ezért védi őt a *ius talionis* foganatosításától a törvény, és ezért van menedékváros. Ráadásul fontos részlete a mózesi rendelkezésnek az, hogy még a gondatlanságot sem tekinti teljes mértékben emberi gondatlanságnak, vagy véletlennek. Megtartja azt a lehetőséget, hogy a gondatlanságból bekövetkezett haláleset, valójában Isten akarata volt, vagy lehetett. Vagyis az elkövető, Isten kezében eszköz volt, vagy lehetett. S így, mivel eszköz az Isten kezében, ezért ő maga is az Istené. Emberi eszközökkel, igazságszolgáltatási módszerekkel nehezen bizonyítható az, hogy „ha nem szándékosan ölt, hanem Isten akaratából esett a kezébe”. Az Úr akaratának végrehajtását nem lehet emberileg szankcionálni.

Az Isten előtti felelősség abban is megmutatkozik, hogy az elkövető „száműzetésének” ideje nem az emberi igazságszolgáltatásra van bízva, hanem Isten kezében van. A főpap halála jelenti a szabadulást. Vagyis az elkövetők büntetése sem azonos, hanem Isten által megszabott idejű. A jézusi példázat elevenedik meg előttem a szőlőművesekről²⁵¹. A korábban érkező és a később érkező ugyanazt kapja. Az időben hosszabb száműzetés és a rövidebb száműzetés vége ugyanaz a szabadulás, és ugyanaz a mentesség. Ezt az emberi törvénykezés nem így oldotta volna meg. Ezt csak az az isteni szabályozás képes megvalósítani, amely nem emberi érdekekből, hanem az Isten „tulajdonosi szuverenitásból” fakad!

251 Mt 20,1-16

4.3.9. Harcászat

5Móz 20,2-4

Amikor készültök az ütközetre, lépjen elő a pap, és beszéljen a néphez. Ezt mondja nekik: Halld meg, Izráel! Ti most készültök megütközni ellenségeitekkel. Ne lágyuljon meg a szívetek, ne féljete, ne rettegjete, és ne rémüljete meg tőlük! Mert Istenetek az ÚR veletek megy, harcol értetek ellenségeitek ellen, és megsegít benneteket.

5Móz 20,5-8

A felügyelők pedig így beszéljenek a néphez: Van-e itt olyan ember, aki új házat épített, és még nem avatta fel? Az menjen vissza a házához, nehogy másvalaki avassa fel azt, ha ő meghal a harcban. Van-e olyan ember, aki szőlőt ültetett, de még nem vette hasznát? Az menjen vissza a házához, nehogy másvalaki vegye hasznát, ha ő meghal a harcban. Vagy van-e olyan ember, aki eljegyzett egy leányt, de még nem vette el? Az menjen vissza a házához, nehogy másvalaki vegye azt el, ha ő meghal a harcban. Azután még ezt is mondják meg az előljárók a népnek: Van-e itt olyan ember, aki fél, és lágy szívű? Az menjen vissza a házához, ne csüggesse el társainak a szívét a magáéhoz hasonlóan!

5Móz 20,9

Amikor a felügyelők befejezik a néphez intézett beszédüket, rendeljenek csapatparancsnokokat a nép élére.

5Móz 20,10-14

Ha egy város ostromára készülsz, szólítsd fel azt békés megadásra. Ha békés megadással válaszol, és megnyitja előtted kapuit, akkor legyen az egész benne lakó nép adófizető szolgálóddá. De ha nem fogadja el a békét,

hanem harcra kel veled, akkor zárd körül! És ha kezedbe adja Istened, az ÚR, akkor hányd kardélre a benne levő férfiakat mind. De a nőket, a gyermekeket, az állatokat és mindazt a zsákmányt, ami a városban van, vedd birtokodba, és élvezd az ellenségtől elvett zsákmányt, amit neked adott Istened, az ÚR.

5Móz 20,19

Ha egy várost hosszabb időn át tartasz körülzárva, és harcolsz ellene, hogy bevedd, ne pusztítsd ki a fákat, fejszét emelve rájuk! Egyél róluk, de ne vágd ki azokat, mert nem ember a mezőn levő fa, hogy az is ostrom alá kerüljön miattad.

5Móz 24,5

Ha valaki új házas, ne vonuljon hadba, és ne vessenek rá semmiféle terhet. Maradjon otthon kötelezettség nélkül egy évig, és örüljön feleségével, akit elvett.

„A hadügy berendezése igen egyszerű volt. A hadsereg nemzetségek szerint felosztva, törzs- és családfők vezetése alatt állott. A sereg magvát a gyalogok képezték”²⁵², csak később, Salamon idejében fejlődött ki a lovasság.

Egy hadászati forгатókönyv áll előttünk. Pontos leírása annak, hogy mit kell tenni a harc előtt, alatt és után. A törvények vázolják a pontos teendőket. Mindez arra utal, hogy Isten betartja a megkötött szövetségben foglaltakat, vagyis gondját viseli népének, megmenti az ellenségtől, győztessé teszi. Ám ez nem mindig és minden körülmények között van így. A szövetségben való hűség alapfeltétele annak, hogy „Istenetek az

252 Batizfalvi András: Az egyetemes történelem kézikönyve, Budapest, 1879. 37.

ÚR veletek megy, harcol értetek ellenségeitek ellen, és megsegít benneteket”. Ez a „veletek – értetek – benneteket”elkötelezettség nemcsak magára a harcra vonatkozik. A háborúban ugyanis nemcsak a végkimenetel a lényeg. Ott fegyelemnek, parancsnak és végrehajtásnak kell lennie ahhoz, hogy a rend katonás rend legyen. Nemcsak a hadsereg létszáma a fontos, hanem inkább az ereje, elszántsága és elkötelezettsége. Az Istennel való szövetség még ezt az „élethelyzetet” is teljességgel átjárja. Izráel seregének ereje nem a harcosok karjaiban van, hanem az Istennel való szövetségből fakadóan, magában az Istenben. Az elszántsághoz is az a tudat adhat erőt, hogy az Úr harcol az ő népével együtt, az ő népe érdekében. Erre a valóságos helyzetre felel az ember a maga elszántságával. Az elkötelezettség pedig az Isten népe irányában mutatkozik meg, vagyis a szövetségért, az Istennel való közösségért, a kiválasztottságért folyhat a harc. Ezek a valós szempontok minden racionális okot és érdeket relativizálnak a harccal és a háborúskodással összefüggésben.

A harcászattal kapcsolatos rendelkezéseket, kölcsönös összefüggésükben vizsgálva egy olyan magatartásszabály rajzolódik ki előttünk, amelynek első eleme az emlékezés. Emlékezni Isten gondviselésére, községére, szabadítására, s arra, hogy ő maga Izráel szövetségese. Az Isten egyedüliségéből kiindulva, ez azt is jelenti, hogy az ellenfélnek nincs ilyen szövetségese. Ezért nem a katonai vezetőnek van elsődlegesen szerepe a harcra készülés előtt, hanem a papnak, aki emlékezteti a népet arra, hogy az Úr az övével van.

A második elem a „felmentésekről” szól. Ez a rendelkezés valójában gyöngíti a sereget, hiszen szinte a frontvonalból küld el harcosokat. Miért? Hogy nyilvánvalóvá legyen: az Úr valóban az övével van / volt. Isten gondviselő ereje, ami a nép harca során nyilvánul meg, nem az emberi létszám függvénye. Isten szövetsége elsősorban nem halált és lemondást vár el a szövetséghez tartozótól! Nem „Istenért és hazáért”,

nem „életünket és vérünket”, nem „a szabadságért”. Az Úr nem követel emberi hősiességet, önfeláldozást, vér- és emberáldozatot az általa kiválasztott és elhívott nép szabadságáért, országa függetlenségéért. Mindezeket ugyanis ő maga adja meg a vele szövetségben élő népnek. Ezt bizonyítja, hogy még a veszélyes helyzetben is „nagyvonalú” és kegyelmes tud lenni az Isten. Ajándékként adja a lehetőséget az „új házat építőnek”, az „új szőlőt ültetőnek” és a „jegyben járónak”, hogy meg tapasztalhassa azt, amiből esetleg kimaradna. Isten ugyanis nem kötelezte a jóról való lemondásra a népét. Nem kíván folyamatos vezeklést és önfeláldozást! Hiszen nemcsak a teremtéstörténetben olvashatjuk az embernek adott ajándékok felsorolását, hanem a szövetségkötés özönvíz utáni megerősítésekor is: „Szaporodjatok, sokasodjatok, és töltsétek be a földet! Féljen és rettegjen tőletek minden földi állat és minden égi madár, kezetekbe adom őket minden földi csúszómászóval és a tenger minden halával együtt”²⁵³. Ezt a kegyelmet ismétli meg azon az emberen, aki még „nem vette hasznát új házának”, „nem ízlelte meg új szőlőjét” és „nem vette még el menyasszonyát”. Nem az ő jelenlétükön múlik a csata kimenetele!

Külön csoportot alkot a „felmentettek” között az, „aki fél és lágy szívű”. Isten még ezt az emberi tulajdonságot is megengedi. Sőt, nem veti el! Vagyis az ő szövetségében elfogadja azokat, akik az emberek szemében kevesebbek, lenézettebbek lehetnek. A pap nem ítéli el, nem gúnyolja ki az ilyen embert, hanem inkább a többiek hite érdekében hazaküldi őt! Jelképes rendelkezés ez, hiszen ezekkel az elküldöttekkel, valóban nem gyengül a hadsereg, hanem inkább erősödik. A jelkép-jellege ott látszik meg, hogy a „belső romboló tényezőt” nem az emberi adottságokban, vagy az egyének erőnlétében kell keresni, hanem a

²⁵³ 1Móz 9,1-2, Nőé megáldását vesd össze: 1Móz 1,28-29, az első emberpár megáldásával.

magatartásuk ismeretében. A belső rombolás és bomlasztás mindig az ember bensőjéből fakad. Onnan, ahol a félelem, a gyávaság és – végső soron – a hitetlenség lakik. Mert az fél, aki nem hiszi el, hogy az Úr harcol az övéiért! Azonban érdekes látást és hadsereg-szervezési szempontot mutat ez a rendelkezés. Izráel népe nem katonákat és harcosokat képez és állít csatasorba, akik gondolkodás és kérdés nélkül hajtják végre a parancsot, hanem érző embereket: apákat, testvéreket, fiakat. Ez a szempont – az újkori hadászatban – jellemzően nem a „frontvonal” szempontja, hanem a „háterszág” szempontja szokott lenni, és ott is általában propaganda célokkal. A rendelkezés azt is üzeni, hogy a hazaküldött, félős ember, nem másodrangú. Az ő hiányzó erejét maga Isten fogja „pótolni”. És így válik az emberi gyengeség és félelem – Isten valósága révén – erővé és biztatássá! Isten „erőt ad a megfáradtnak, és az erőtlent nagyon erőssé teszi”²⁵⁴. Ebből az értelmezésből kiindulva kezd jobban érthetővé válni az újszövetségi ige: „Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz”²⁵⁵.

Harmadik elemként következik a csapatvezetők kinevezése, melynek nincs részletes leírása, de minden bizonnyal a hit, a hűség és a rátermettség kritériumai szerint történt a választás, hasonló módon, mint a bírák esetében²⁵⁶. Ismét egy eltérést látunk a kor többi népének gyakorlatához képest. A választott nép soraiban nincs hadkötelezettség és kötelező katonai kiképzés. Legalábbis az általunk vizsgált legiszlatív szövegekben ennek nincs nyoma. Tehát nincs olyan folyamat, vagy kiképzés, amely során – emberi ismérvek szerint – körvonalazódna, hogy kiből lesz jó katonai vezető. Újfent az emberi kiválasztás helyett az isteni kiválasztottság mutatkozik meg.

²⁵⁴ Ézs 40,29

²⁵⁵ 2Kor 12,11

²⁵⁶ 2Móz 18,21-22

Fontos eleme a harcászati szabályozásoknak, hogy a harc nem törvényszerűen vérengzést jelent. A harcnak nem a parttalan pusztítás a célja. Ezt tükrözi annak a gesztusnak a leírása, hogy megadásra is fel lehet szólítani az ellenséget. (Ez azonban az ígéret földjén lakó népekre – kultuszuk miatt – nem vonatkozik. A lehetséges okokat a jövevényekről és az idegenekről szóló rendelkezésnél már érintettem). Megadás esetén életüket megnyerik és Izráel „adófizető szolgái” lehetnek, a harc azonban minden elvesztését jelentheti számukra. Izráel számára pedig győzelmet, amelyet az Úr garantál.

A harcászati szabályok önmagukban nem értelmezhetőek. Csak a szövetség tartalmi és lelki lényegét figyelembe véve érthetjük meg ezeket a rendelkezéseket. Ellenkező esetben értelmetlen, logikátlan, és a sereg gyöngítését eredményező, betarthatatlan rendelkezéseként állnak előttünk ezek a szabályozások. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy nincs a Bibliában említés arról, hogy bármely hadi helyzetben alkalmazta volna a nép a harcászattal kapcsolatos szabályok mindegyikét. A rendelkezés azonban attól még rendelkezés és úgy foghatjuk fel, mint a harcászattal kapcsolatban tanúsítható egyéni és kollektív viselkedés ajánlott mértékét, ideálját. Attól, mert nincs példa a gyakorlati alkalmazására, még lehet cél az ilyen magatartás-szabály.

Hammurapi törvénytárában nincsenek ilyen törvények. Elképzelhetetlennek tartom, hogy a „nagy hódító” ne foglalkozott volna a harcászat és a haditudományok kérdéskörével a törvényei sorában. Valamilyen formában biztosítani kellett a hadsereg működtetését: utánpótlás, hadi adó, fegyverzet biztosítása. Mindez nem történhetett esetlegesen, az éppen aktuális ellenfél hadi erejének figyelembevételével. Hajlok arra a feltételezésre, hogy a szteléről hiányzó – levéselt – törvények vagy teljes egészében, vagy részben a harcászat szabályozásáról szóltak.

Ennek a feltételezésemnek nincs bizonyítható alapja, ám logikusnak tűnik azt feltételezni, hogy amikor az elámiak elrabolták a sztélét és fővárosukba Szúzába hurcolták, mint leigázók, levésték a harcászati rendszabályokat róla, hogy elejét vegyék a leigázottak katonai szervezkedésének, esetleges fegyveres fellázadásának.

4.3.10. Áldozat, szent fogadalom

3Móz 27,2-8

Szólj Izráel fiaihoz, és mondd meg nekik: Ha valaki különleges fogadalmat tesz, föl kell becsülni az Úrnak szánt személyeket. Ha férfit kell fölbecsülni, húszévestől hatvanévesig ötven ezüstsekelre becsüld, a szent sekel szerint. Ha pedig asszony az, akkor harminc sekelre becsüld. Ha ötévestől húszévesig való, a fiút húsz sekelre becsüld, a leányt tíz sekelre. Ha egyhónapostól ötévesig való, akkor a fiút öt ezüstsekelre becsüld, a leányt pedig három ezüstsekelre becsüld. Ha hatvanéves, vagy annál idősebb, akkor a férfit tizenöt sekelre becsüld, az asszonyt pedig tíz sekelre. Ha azonban szegényebb, mint amennyire becsülted, akkor állítsák a pap elé, és a pap becsülje meg őt. Aszerint becsülje meg a pap, amilyen módja van a fogadalmat tevőnek.

3Móz 27,9-13

Ha olyan állatról van szó, amelyet áldozatul szoktak bemutatni az Úrnak, minden olyan, amelyet az Úrnak szoktak adni, szent. Ne adjanak helyette mást, ne cseréljék ki, se a jót rosszabbra, se a rosszat jobbra, mert ha mégis kicserélnék az állatot egy másik állatra, akkor az is, meg a csereállat is szent lesz. Ha pedig valamilyen tisztátalan állatról van szó, amelyet nem szoktak áldozatul bemutatni az Úrnak, akkor állítsák oda az állatot a pap elé. Becsülje meg azt a pap, hogy jó-e vagy rossz-e, és

ahogyan a pap megbecsülte, úgy legyen. De ha mindenképpen meg akarja azt váltani, akkor tegye hozzá a becsértékének még egy ötödét.

3Móz 27,14-15

Ha valaki a házát szenteli oda szent ajándéknak az ÚRnak, akkor a pap becsülje meg, hogy jó-e vagy rossz-e, és a pap által megállapított becsértéket kell számítani. Ha pedig az, aki odaszentelte, meg akarja váltani a házát, akkor tegye hozzá a becsértékének még egy ötödét, és úgy maradjon az övé.

3Móz 27,16-21

Ha valaki ősi birtokából szentel oda valamit az ÚRnak, akkor a vetőmagja szerint kell megbecsülni; egy hómer árpa vetőmag ötven ezüstsekelt ér. Ha az örömnép évétől fogva szenteli oda valaki a mezejét, akkor a teljes becsértéket kell számítani. De ha az örömnép után szenteli oda valaki a mezejét, akkor számítsa ki a pap a következő örömnépig még hátra levő évek számának megfelelő pénzt, és azt vonják le a becsértékből. De ha mindenképpen meg akarja váltani a mezejét az, aki odaszentelte, akkor tegye hozzá becsárának még egy ötödét, és úgy maradjon az övé. Ha pedig nem váltja meg a mezőt, hanem eladja azt a mezőt más valakinek, akkor nem váltható meg többé. Ha az örömnépen felszabadul a mező, legyen az ÚR szent tulajdona, mint esküvel odaszentelt mező: a pap birtoka legyen.

3Móz 27,22-24

Ha pedig valaki vásárolt mezőt szentel oda az ÚRnak, amely nem ősi birtoka, akkor számítsa ki a pap a becsérték összegét az örömnép évéig, és a becsértéket még azon a napon oda kell adni az ÚRnak szent ajándéknak. Az örömnép évében visszaszáll a mező arra, akitől vették, akinek ősi birtoka volt az a föld.

3Móz 27,25

Mindent a szent sekel szerint becsüljete fel! Húsz géra ez a pénzezség.

3Móz 27,28

De amit esküvel szentelt valaki tulajdonából az ÚRnak, akár ember, akár állat, akár ősi birtok az, azt nem adhatja el, és nem válthatja meg. Minden esküvel odaszentelt dolog igen szent tulajdona az ÚRnak.

3Móz 27,29

Nem lehet megváltani az olyan embert, aki átok miatt került az esküvel odaszenteltek közé, annak meg kell halnia.

4Móz 5,10

Aki szent adományt visz, az övé legyen. Amit a papnak ad, az a papé legyen.

4Móz 6,2-12

Szólj Izráel fiaikhoz, és mondd meg nekik: Ha egy férfi vagy nő külön fogadalmat tesz, názírfogadalmat, vagyis az ÚRnak szenteli magát, tartózkodjék bortól és részegítő italtól, ne igyék borecetet és részegítő italból való ecetet, ne igyék szőlőből készült italt, ne egyék se friss, se szárított szőlőt. Názírsága egész ideje alatt semmi olyat se egyék, ami szőlőtőről való, még a magját, vagy a héját se. Názírfogadalmának egész ideje alatt ne érje borotva a fejét, míg le nem telnek azok a napok, amelyekre az ÚRnak szentelte magát. Szent legyen, növessze meg fejének hajfürtjeit. Ne menjen be halotthoz az egész idő alatt, amelyben az ÚRnak szentelte magát. Ne tegye magát tisztátalanná se apjával, se anyjával, se fiútestvérével, se nőtestvérével, amikor meghalnak, mert Istennek szentelt haj

van a fején. Názírsága egész idején az ÚRnak legyen szentelve. Ha pedig valaki hirtelen, váratlanul meghal nála, és tisztátalanná teszi a názír fejét, akkor nyírja meg a fejét tisztulása napján, a hetedik napon nyírja meg azt. A nyolcadik napon pedig vigyen el két gerlicét vagy két galambfiókát a paphoz, a kijelentés sátrának bejáratához. Készítse el a pap az egyiket vétekáldozatul, a másikat pedig égőáldozatul, és végezzen érte engesztelést, mert vétekbe esett a holttest miatt. Így szentelje oda újból a fejét azon a napon. Szentelje magát újból az ÚRnak názírsága idejére, és vigyen egy esztendőös bárányt jóvátételi áldozatul. Az előző napok pedig nem számítanak, mert tisztátalanná lett a názír.

4Móz 30,3

Ha férfi tesz fogadalmat az ÚRnak, vagy esküt tesz arra, hogy megtartóztatja magát, ne szegje meg a szavát, hanem tegyen meg mindent úgy, ahogyan kimondta.

4Móz 30,4-6

De ha nő tesz fogadalmat az ÚRnak, és önmegtartóztatásra kötelezi magát még leánykorában, apja házában, ha apja hallotta fogadalmát és azt, hogy önmegtartóztatásra kötelezte magát, és nem ellenezte az apja, akkor érvényes minden fogadalma, és érvényes minden elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott. Ha azonban ellene mond neki az apja, amikor hallja őt, akkor nem érvényes semmiféle fogadalma vagy elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott. És az ÚR megbocsát neki, mert az apja mondott neki ellene.

4Móz 30,7-9

Ha pedig úgy megy férjhez, hogy fogadalom terheli, vagy meg gondolatlan beszéddel kötelezte el magát, és a férje hallott róla, de amikor hallott róla, nem mondott ellene, akkor érvényesek a fogadalmai, és az

az elkötelezés is érvényes, amellyel önmegtartóztatást fogadott. De ha a férje ellentmond neki, amikor hall róla, akkor érvénytelenné teszi az asszony fogadalmát, amely őt terheli, és a meggondolatlan beszédet, amellyel önmegtartóztatásra kötelezte magát. Az ÚR is megbocsát neki.

4Móz 30,10

Az özvegynek vagy férjétől elbocsátottnak minden fogadalma érvényes, amellyel önmegtartóztatásra kötelezte magát.

4Móz 30,11-17

Ha már a férje házában tesz fogadalmat egy asszony, vagy esküvel kötelezi magát önmegtartóztatásra, és meghallja a férje, de nem ellenzi, és nem mond neki ellent, akkor érvényes az asszony minden fogadalma, és érvényes minden elkötelezése, amellyel önmegtartóztatást fogadott. De ha a férje határozottan érvénytelenné teszi a fogadalmakat, amikor meghallja azokat, akkor nem érvényes semmi abból, amit kimondott fogadalomként vagy elkötelezésként. A férje érvénytelenné tette azokat, és az ÚR is megbocsát neki. Minden fogadalmat és minden esküt, amellyel önmegtartóztatásra kötelezi magát, a férje tesz érvényessé, és a férje tesz érvénytelenné. De ha a férje egy teljes napig nem ellenzi, akkor érvényessé teszi minden fogadalmát vagy minden elkötelezését, amely terheli. Érvényessé tette azokat, mert nem ellenzte, amikor meghallotta. De ha később akarja érvénytelenné tenni azokat, mint amikor hallott róluk, akkor őt terheli az asszony bűne. Ezeket a rendelkezéseket parancsolta az ÚR Mózesnek a férjre és a feleségre, az apára és a leányra vonatkozólag, amikor az leánykorában apja házában van.

5Móz 12,27

Égőáldozataidat húzával-vérével együtt tedd Istenednek, az ÚRnak az oltárára. Véresáldozataidnak a vérét pedig öntsd Istenednek, az ÚRnak az oltárára, a húsát megeheted.

5Móz 17,1

Ne áldozz Istenednek, az ÚRnak olyan bikát vagy juhot, amelyben fogyatkozás vagy bármilyen hiba van, mert utálatos az Istened, az ÚR előtt.

5Móz 23,22

Ha fogadalmat teszel Istenednek, az ÚRnak, ne halogasd annak a teljesítését, mert úgyis számon kéri tőled Istened, az ÚR, és vétek fog terhelni.

Még az utalás szintjén sincs párjuk Hammurapi törvényei között ezeknek a szabályozásoknak. Babilonban elvárások és kötelezettségek fogalmazódnak meg, amelyeknek eleget kell tenni. Végre kell hajtani a törvényt. A törvényadó nem rendelkezik az iránta való hűség megnyilvánulásának formáiról. Minden bizonnyal azért nem, mert maga a jelenség nem ismert, vagy nem olyan formában él, mint ahogyan a mózesi törvényekből következtethető. Továbbá azért nem, mert a törvényadó uralkodónak nem hódolatra, vagy áldozat-bemutatásra van szüksége, hanem behódolt alattvalókra, akik nem az uralkodó megnyerő dicsősége miatt, vagy hálából hallgatnak szavára, hanem azért, mert az állam (és az uralkodó) hatalmi érdeke ezt kívánja meg tőlük. Amennyiben a „bemutatható áldozat” nem a hatalmi pozíciót és a királyi hatalmat erősíti, úgy a babiloni társadalmi rend szempontjából nincs értelme. Hiszen az alattvaló nem benső lelki indíttatásból kötődik az uralkodóhoz, hanem élethelyzete, egzisztenciája, sorsa folytán.

Ezek a törvények kimondottan arról rendelkeznek, hogy az emberek felajánlása és áldozata hogyan nézzen ki, mi az elfogadható. Nem „adó”, hanem „adomány”. Nem „előírt”, hanem „spontán”. Nem „kötelezően bemutatandó”, hanem „előírás szerint bemutatható”. Mindamellet a rendelkezések a kapzsiságot, mint alapvető emberi tulajdonságot és a „szent”-ség fogalmával és erejével való visszaélést hivatottak megelőzni.

A hit, a bizalom, az adott szó, a tartás tisztaságát és hitelét is felügyelik. Garantálják továbbá, hogy az elhatározás, és az emberi felajánlás ne merüljön ki csupán a formalitások szintjén, hanem az azzal járó nehézségeket, következményeket is vállalja az ember. Így lehet csak őszinte a felajánlás, elfogadható az áldozat! Konkrétan: a felajánlás visszaváltható, de következményei vannak, 1/5-öd résszel több a visszaváltás. Megerősítik az eskü hitelét, hiszen az esküvel tett felajánlás tárgya nem visszaváltható. Ezen kívül még egy dolog tükröződik ezekből a rendelkezésekből: a társadalmi rend! A patriarchális berendezkedés erősítése, a férfi és a nő viszonya. Legyen az akár lány és apa, akár feleség és férj viszonyában. A férfi felelősségét, döntésének súlyát sugallják a rendelkezések. Szembetűnő eltérés magának az önmegtartóztatásnak a szabályozása. Ez is az Istenhez fűződő őszinte viszony ismérve, hiszen abba a gondolatmenetbe tartozik, hogy a szövetségre lépő felek valamit beleadnak a szövetségbe. Ez a valami pedig nem materiális, hanem kimondottan lelki. Az áldozat bemutatására nem az Istennek van szüksége²⁵⁷! Nem azért követeli meg, mert abból neki haszna, hatalmának megerősödése, vagyonának gyarapodása fakadna. Az áldozat bemutatására az Istennel szövetségben lévő embernek van szüksége, hogy folyamatosan érezze és tudatosítsa azt a helyet, amelyet a Teremtő és teremtettség viszonyt követően az Isten szövetsége jelent számára.

Az áldozatbemutatás jelensége kimondottan a kiválasztottságból és az Istennel való szövetség viszonyából fakad. A konkrét előírások az áldozatbemutatás körülményeit, mértékét, méltóságát és okait tartalmazza. Ezek a szabályok a jó törvény legegyszerűbb ismervét hordozzák magukon: olyan korlátot jelentenek, amely korlát visszatart a túlzásoktól és kapaszkodót jelent az elmaradó, megcsüggedt ember számára. Vagyis a szabályozások azt

²⁵⁷ „A bikák, bárányok és bakok vérében nem telik kedvem” (Ézs 1,11)

jelentik, hogy az áldozatbemutatás reményt adhat a bemutatónak arra, hogy Isten elfogadja az ő áldozatát és ennek egzisztenciális következményei lesznek. Másfelől pedig határozott féket jelentenek arra az emberi túlkapásra nézve, hogy Istentől – az áldozatok révén – valamit ki lehetne csikarni, az emberi akaratoknak, érdekeknek megfelelően.

A szabályok pontosan tartalmazzák a „mit” és a „hogyan”. Vagyis az isteni állandóságot és változhatatlanságot vetítik ki a szövetséges népre. Az olyan általános szabályozás, hogy „mutassatok be áldozatot”, rövid időn belül letudható formalitássá degradálta volna a szövetség embereinek kötelezettségét. A szabályozások felmutatják azt is, hogy mi az, ami méltó az Istenhez? Az áldozati állatok „minőségének” szabályozása és az azokkal kapcsolatos emberi teendők, mind az Istennel való viszony életképességének permanens fenntartását segítik elő. Az elsőszülött állatra figyelni kell. Minden gondoskodás, minden vele kapcsolatos cselekmény, azt juttatja az ember eszébe, hogy „ez Istené”. S ami az Úré, azt őrizni, védeni kell. Azzal törődni kell. Ha ez rögzül a szövetség emberében, akkor ennek visszaható következménye van, mert önvizsgálatra készítet: én, az Istennel való szövetségben élő emberként, én is Istené vagyok. Az én népem is az Istené, mert kiválasztott, megszabadított. Vagyis magammal is törődnöm kell, magamat is oltalmaznom és védelmeznem kell. Ez pedig lelki értelemben, a szövetségben való megállást segíti elő. Önvizsgálatra és önmegtartóztatásra készítet: méltó vagyok-e az Isten szövetségéhez? Megtehetem-e én Isten szövetségének tagjaként, azt hogy...? Ha a szövetség miatt feláldozásra szánt állatra figyelni kell, akkor a szövetségben élő ember életére, magatartására, magaviseletére ugyancsak figyelni kell.

Az áldozat bemutatása nem jelenti önmagában azt, hogy az Isten el is fogadta az áldozatot. A kiválasztás nem azt jelenti, hogy élek ahogy akarok, és majd az áldozat révén mindig mindent jóvá tudok tenni az Isten előtt. Istent nem lehet az áldozatokkal „letudni”. Az áldozat bemu-

tatása – bár fizikai cselekménynek számít – mégis egy lelki alaphelyzetet feltételez, amely döntően befolyásolja az áldozatbemutatás isteni elfogadhatóságát. Ez tesz igazán különbséget az áldozat, és az adó között. Míg az utóbbi – kénytelen kellelten – letudható és nincsenek a teljesítéséhez kötve lelki értelemben megfogalmazható feltételek, addig az áldozat esetében ez nem így van. Az áldozattal az Úr éppen a választott nép lelkiségét, istenfélő voltát, a szövetségben való méltó életét kívánta elősegíteni. Az áldozatbemutatás megkövetelésével nemcsak az tudatosul az emberben, hogy ezt – a minősített élethelyzetekben – meg kell tennie, hanem tudatosul, tisztul a függőségi viszony is az Isten és ember között. Az áldozat ugyanis a szívből való tiszta felajánlást, a ragaszkodás és a hála érzetét is magában hordozza. Ebben az értelemben pedig a kultusz, vagyis az istenfélelem és a hit gyakorlati megnyilvánulását is jelenti. Ez pedig nem képzelhető el csak a külsőséges cselekmények elvégzésében, mindenféle lelki töltet nélkül.

Az áldozatbemutatás szabályozásában határozottan benne van az, hogy „az Istenre kell figyelni”. Amikor ez a lelki töltet – maga a lényeg – elsilányult az áldozatbemutatásban és megmaradt a lényeg nélküli külsőség, akkor elveszítette isteni funkcióját az áldozatbemutatás. Jézus ezért (is) tisztítja meg a jeruzsálemi templomot a pénzváltóktól és az árusoktól. Az újszövetségi értelmezés – magának az áldozatbemutatásnak a cselekményét – okafigyottnak tartja, hiszen a krisztusi tökéletes áldozat, semmilyen más áldozattal nem pótolható, nem egészíthető ki, nem tökéletesíthető. Amit az Isten elvégzett, azon ember nem tud pontosítani. Ezért tanít Jézus így: „Irgalmasságot akarok, és nem áldozatot”²⁵⁸. Vagyis lelki változást és nem cselekedetekben kimerülő külsőséget. A lelki változás generálója és célja pedig minden esetben maga az Isten. Az isteni szán-

258 Mt 9,13

dék így fogalmazódik meg: „Életemre mondom - így szól az én Uram, az ÚR -, hogy nem kívánom a bűnös ember halálát, hanem azt, hogy a bűnös megtérjen útjáról, és éljen. Térjete meg, térjete meg gonosz utaitokról!”²⁵⁹ Ezt munkálja az áldozatbemutatás, pontosabban az arra való készülés időszaka.

A krisztusi „áldozatbemutató szabályozás” teszi igazán érthetővé a mózesi áldozati törvények isteni többletét: „Térjete meg, mert elközelített a mennyek országa!”²⁶⁰ „eljön az óra, és az most van, amikor az igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát, mert az Atya is ilyen imádókat keres magának. Az Isten Lélek, és akik imádják őt, azoknak lélekben és igazságban kell imádniuk.”²⁶¹ „Virrasszatok és imádkozzatok, hogy kísértésbe ne essetek: a lélek ugyan kész, de a test erőtlenségre”²⁶² „Tiszta és szeplőtlen kegyesség az Isten és Atya előtt ez: meglátogatni az árvákat és az özvegyeket nyomorúságukban, és tisztán megőrizni az embernek önmagát a világtól.”²⁶³ „Bizony, bizony, mondom néktek: aki hallja az én igémet, és hisz abban, aki elküldött engem, annak örök élete van; sőt ítéletre sem megy, hanem átment a halálból az életbe”²⁶⁴. „Mert ki ismerheti meg az emberek közül azt, ami az emberben van? Egyedül az emberi lélek, amely benne lakik. Ugyanígy azt sem ismerheti senki, ami Istenben van, csak Isten Lelke. Mi pedig nem a világ lelkét kaptuk, hanem az Istenből való Lelket, hogy megismerjük mindazt, amit Isten ajándékozott nekünk. Ezeket hirdetjük is, de nem emberi bölcsességből tanult szavakkal, hanem a Lélektől jött tanítással, a lelki dolgokat a lelki

²⁵⁹ Ez 33,11

²⁶⁰ Mt 3,2

²⁶¹ Jn 4,23-24

²⁶² Mk 14,38

²⁶³ Jak 1,27

²⁶⁴ Jn 5,24

embereknek magyarázva. A nem lelki ember pedig nem fogadja el az Isten Lelkének dolgait, mert ezeket bolondságnak tekinti, sőt megismerni sem képes: mert csak lelki módon lehet azokat megítélni. A lelki ember azonban mindent megítél, de őt senki sem ítéli meg.”²⁶⁵ Vagyis az „új-szövetségi áldozatbemutatás” a lelki embert állítja elének. Ez volt a célja a mózesi áldozati törvényeknek is: lelki változás, lelki tartás, az emberrel szövetségre lépő Isten lelkiekben való elfogadása. És a lelkiből kellett volna fakadnia mindannak, ami az áldozatbemutatással kapcsolatban látható és kézzelfogható.

A szabályozás tehát – Az isteni akarat szerint – a szövetség lelkiekben való méltó megtartását segítette elő. Az Istennek tett ígéret, fogadalom és szövetség – isteni rendelés szerinti – megtartása maga az igaz hitélet. Erre mutat a törvényi szabályozás. És ebben eredeti és összehasonlíthatatlan minden más korabeli szabályozással! Az élet valóságos és tényleges részévé teszi az Istennel való közösséget, szövetséget. Az Úr nem az áldozati hely és idő Istene akar lenni, hanem a mindennapok Istene, a választott nép fiainak lelkében élő „mindennapi” Isten. Az, Aki így szól: „íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”²⁶⁶

4.3.11. Ünnepek

2Móz 12,1-11 *A pászkabarány elrendelése*

Azután ezt mondta az ÚR Mózesnek és Áronnak Egyiptom földjén: Ez a hónap lesz az első hónapotok. Ez lesz az első az év hónapjai között. Mondjátok meg Izráel egész közösségének: Ennek a hónapnak a tizedikén vegyen magának mindenki egy bárányt, családonként és házanként

²⁶⁵ 1Kor 2,11-15

²⁶⁶ Mt 28,20

egy bárányt. Ha kevés a ház népe az egy bárányhoz, akkor a legközelebbi szomszédjával együtt vegyen a lélekszámnak megfelelően. Vegyéték számításba, hogy ki mennyit tud megenni a bárányból. Legyen a bárány hibátlan, hím és egyéves. Juhot vegyetek, de vehettek kecskét is. Ennek a hónapnak a tizennegyedik napjáig tartsátok magatoknál, azután estefelé vágja le Izráel egész gyülekezeti közössége. Vegyenek a vérből, és kenjék a két ajtófélfára és a szemöldökfára azokban a házakban, ahol megesszik. Ugyanazon az éjszakán egyék meg a tűzön sült húst, és egyenek hozzá kovásztalan kenyeret keserű füvekkel. Ne egyétek nyersen, se vízben főzve, csak tűzön megsütve, és a feje, a lábszárai és a belső részei együtt legyenek. Ne hagyjatok belőle reggelre. Ha mégis marad belőle reggelre, azt égessétek el. Így egyétek meg: legyen a derekatok felővezve, sarutok a lábatokon, bototok a kezetekben, és sietve egyétek: az ÚR páskája ez.

2Móz 12,15-20 *A kovásztalan kenyerek elrendelése*

Hét napig kovásztalan kenyeret egyetek. Még az első napon távolítsátok el a kovászt a házatokból! Ki kell irtani Izráelből mindenkit, aki kovászosat eszik az első naptól a hetedik napig. Az első napon tartsátok szent gyülekezést, és a hetedik napon is tartsátok szent gyülekezést. Semmiféle munkát ne végezzetek azokon; mindenkinek csak annyi munkát szabad végeznie, amennyi az étkezéshez szükséges. Tartsátok meg a kovásztalan kenyér ünnepét, mert éppen ezen a napon hoztam ki seregeiteket Egyiptomból. Tartsátok meg tehát ezt a napot nemzedékről nemzedékre örök rendelkezés szerint. Az első hónap tizennegyedik napjának estéjétől kezdve egyetek kovásztalan kenyeret a hónap huszonegyedik napjának estéjéig. Hét napon át ne lehessen kovászt találni a házatokban; ki kell irtani Izráel közösségéből mindenkit, akár jövevény, akár az ország szülötte, aki kovászosat eszik. Semmiféle kovászosat ne egyetek. Kovásztalan kenyeret egyetek bárhol laktok!

3Móz 16 *Az engesztelési ünnep törvénye*

2Móz 23,14-16

Háromszor szentelj nekem ünnepet évenként! Tartsd meg a kovásztalan kenyerek ünnepét! Hét napig egyél kovásztalan kenyeret, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap megszabott idején, mert akkor jöttél ki Egyiptomból. Üres kézzel senki se jelenjék meg előttem! Azután az aratás ünnepét, amikor meződ vetésének első termését takarítod be. És a betakarítás ünnepét az esztendő végén, amikor a termést betakarítod a mezőről.

2Móz 34,18

Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! Hét napon át egyél kovásztalan kenyeret, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap meghatározott idején, mert az Ábíb hónapban jöttél ki Egyiptomból.

3Móz 23 *Az ünnepek elrendelése*

5Móz 16,1-3

Ügyelj az Ábíb hónapra, és tarts páskát Istenednek, az ÚRnak, mert az Ábíb hónapban hozott ki téged Egyiptomból Istened, az ÚR, éjjel. Páskaáldozatul vágj le Istenednek, az ÚRnak juhot vagy marhát azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve. Ne egyél mellé kovászos ételt. Hét napon át nyomorúságos kovásztalan kenyeret egyél mellé, mert sebtében jöttél ki Egyiptomból. Így emlékezz életed minden napján arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!

5Móz 16,9-10

Számolj azután hét hetet. Attól fogva kezd számolni a hét hetet, hogy sarlóval kezdenek aratni. Akkor tartsd meg a hetek ünnepét Istenednek,

az ÚRnak, és adj önkéntes áldozatot aszerint, ahogyan megáld Istened, az ÚR.

5Móz 16,13

Tarts sátoros ünnepet hét napig, amikor megtörténik a betakarítás szé-rűdről és borsajtódból.

Az ünnepek elrendelése is a mózesi törvény sajátossága. Az emlékezés fontosságát, az Istennel való közösség „el nem feledhetőségét” hordozza. Olyan töltettel, hogy ne rettegve, hanem őszinte örömmel tudjon emlékezni a választott nép arra, amikor az Úr „nagyot cselekedett” vele! Kettős következménye van az ilyen emlékezésnek. Egyfelől megerősödik az Isten kegyelméért és gondviseléséért érzett hála, másfelől erőteljesen tudatosodik, hogy a választott nép, és az Istennel szövetségben élő nép tartozik valakihez, s ez a valaki a teremtettség legnagyobb hatalmassága és legfőbb szuverenitása. E két következmény pedig Isten előtti tiszteletre készítet, és erőteljes emberi tartást: identitást ad. A szövetséghez hű ember nemcsak azt tudja, hogy ő kinek a tulajdona, hanem azzal is tisztában van, hogy ő maga kicsoda. S erre a két kérdésre ugyanaz a válasz adható: Isten tulajdona vagyok!

A törvény a páska ünnep ceremóniáját, „az ünnepet nem instituálja, hanem már ismertnek tételezi fel, amelyet tudnak és gyakorolnak”²⁶⁷. Ennek kötött helye van, az aratási ünnepnek azonban nincs megszabott helye és ideje. „A síksági gazda gabonája bizonyára előbb érik és előbb jut az érett gabona learatásához, mint az északi hegyvidéki, zordabb időjárásban gazdálkodó lakos, s hamarabb ülhet hálaadó aratási ünnepet. Ami itt fontos, hogy az ünnepet megtartsa, szabad adományából örvendezzen

²⁶⁷ Domján János: A Deuteronomium kultuszi törvényei, Budapest, 1932. 12.

az Úr színe előtt, mind a háza népével és a lévítával egyben, aki a kapu-
in belül van”²⁶⁸. Az ünnepet nem önmagáért rendelte el Isten, hanem az
emberek miatt.

Hammurapi törvénye a mában élő, és a holnapnak élő emberhez szól.
A mózesi törvények a múltból táplálkozó ember jövőjét szabályozzák, s a
múltba való visszatekintés is az Istenre való tekintés! Mindamellet van
az ünnep elrendelésének két további jellegzetessége is. Ellentmondásnak
tűnik, de – elvonatkoztatva az elrendelés miértjétől – van benne egyfaj-
ta kényszer és egyfajta felszabadulás. A kényszer, a kötelezőség, hogy
meg kell tartani az ünnepet, hogy emlékezni kell. A felszabadulás pedig
magából az emlékezésből fakad. Úgy érzem, hogy az ünnepi emlékezés
tárgya (pl. az egyiptomi fogságból való szabadulás), a szabadulás érzését
adja a népnek. Mivel Isten örök, semmi sem akadályozza meg abban,
hogy az akkori szabadítást egy mostani szabadítás kövesse. Ha akkor
megcselekedte, most is megcselekedheti. Ez a gondolatosság a meghatá-
rozója a zsidó gondolkodásnak és hagyománynak. Nem kisebb jelenség
gyökerezik ebben, mint például a Messiás-váradalom. Az a biztos tudat,
hogy Isten velünk van és megszabadít, meg kell, hogy szabadítson! Ez a
meggyőződés örömet gerjeszt, biztonságérzetet eredményez és tartást ad.
Az ünnepek elrendelése tehát a „lelket neveli”. Ez a jelleg még a szándék
szintjén sem jelentkezik Hammurapi törvényében.

4.3.12. Helyhez, időhöz, személyhez vagy eseményhez kötődő rendel-
kezések

Hasonló jellegű törvények nincsenek Hammurapi törvénytárában. Itt
látni legjobban a mózesi törvények sajátosságát, hogy azok nem is – szó

²⁶⁸ Domján János: A Deuteronomium kultuszi törvényei, Budapest, 1932. 12.

szerint értendő – törvények, hanem az atyai vezetés, nevelés „kijelentései”. A megfogalmazásból egyértelműen kitűnik, hogy nem egy autoritativ törvénykezéssel állunk szemben, hanem a szövetség betartása és betarthatósága mikéntjének pontos leírásával. Pontosan tükröződik a szövetség szerződés-jellege, hiszen a törvények úgy értelmezhetők, hogy „én ezt adom és te ezt adod”. Ez a közös nevező a szövetség alapja. Ha az egyik rész elmarad, sérül a szövetség!

Ezek a rendelkezések nem általános érvényűek. A válogatás nem teljes, hiszen számos további – ugyaneke sorolható – hasonló jellegű és mondanivalójú törvény is kiválasztható a Tórából. Az alábbiakat modellként választottam.

2Móz 19,10-15

Akkor így szólt az ÚR Mózeshez: Menj a néphez, és rendeld el, hogy ma és holnap szenteljék meg magukat, és mossák ki a felsőruhájukat. Legyenek készen harmadnapra, mert a harmadik napon leszáll az ÚR az egész nép szeme láttára a Sínai-hegyre. És vonj határt a nép körül, és mondd: Őrizkedjete fölmenni a hegyre, még a szélét se érintsetek! Meg kell halnia mindenkinek, aki érinti azt. Nem szabad kézzel hozzányúlai az ilyenhez, hanem meg kell kövezni, vagy nyíllal lelőni; akár állat, akár ember az, nem maradhat életben. Majd csak ha a kürt hosszan zeng, akkor szabad fölmenni a hegyre. Akkor lejött Mózes a hegyről a néphez, elrendelte, hogy a nép szentelje meg magát, és mossák ki felsőruhájukat. Majd ezt mondta a népnek: Legyetek készen harmadnapra! Asszonyhoz ne közeledjete!

4Móz 2 A törzsek táborozásának és menetelésének rendje

Azután így beszélt az ÚR Mózeshez és Áronhoz: Izráel fiai mindnyáján a maguk hadijelvénye körül táborozzanak, nagycsaládjaik jelvényeivel ellátva, a kijelentés sátrától távolabbra, körös-körül táborozzanak.

Keletre, napkelet felől legyen Júda táborának a hadijelvénye a csapatok között. Júda fiainak a fejedelme Nahsón, Amminádáb fia. Serege hetvennégyezer-hatszáz számba vett emberből áll. Mellette táborozzék Issakár törzse. Issakár fiainak a fejedelme Netanél, Cúár fia. Serege ötvennégyezer-négyszáz számba vett emberből áll. Azután következik Zebulon törzse. Zebulon fiainak a fejedelme Eliáb, Hélón fia. Serege ötvenhétezer-négyszáz számba vett emberből áll. Júda táborának a seregei összesen száznyolcvanhatezer-négyszáz számba vett emberből állnak. Nekik kell elsőnek elindulniuk. Dél felől legyen Rúben táborának a hadijelvénye a csapatok között. Rúben fiainak a fejedelme Elicúr, Sedéur fia. Serege negyvenhatezer-ötszáz számba vett emberből áll. Mellette táborozzék Simeon törzse. Simeon fiainak a fejedelme Selumiél, Cúrisaddaj fia. Serege ötvenkilencezer-háromszáz számba vett emberből áll. Azután Gád törzse. Gád fiainak a fejedelme Eljászáf, Deúél fia. Serege negyvenötezer-hatszázötven számba vett emberből áll. Rúben táborának a seregei összesen százötvenegyezer-négyszázötven számba vett emberből állnak. Nekik kell másodiknak elindulniuk. Utánuk induljon a kijelentés sátra, a léviták tábora a táborok között. Ahogyan táboroznak, úgy induljanak meg, mindegyik a maga helyén, hadijelvényeikkel. Nyugat felől legyen Efraim táborának a hadijelvénye a csapatok között. Efraim fiainak a fejedelme Elisáma, Ammihúd fia. Serege negyvenezer-ötszáz számba vett emberből áll. Mellette legyen Manassé törzse. Manassé fiainak a fejedelme Gamliél, Pedácúr fia. Serege harminckétezer-kétszáz számba vett emberből áll. Azután következik Benjámin törzse. Benjámin fiainak a fejedelme Abidán, Gideóni fia. Serege harmincötezer-négyszáz számba vett emberből áll. Efraim táborának a seregei összesen száznyolcezer-száz számba vett emberből állnak. Nekik kell harmadiknak elindulniuk. Észak felől legyen Dán táborának a hadijelvénye a csapatok között. Dán fiainak a fejedelme Ahiezer, Ammisaddaj fia. Serege hatvankétezer-hétszáz számba vett

emberből áll. Mellette táborozzék Ásér törzse. Ásér fiainak a fejedelme Pagiél, Okrán fia. Serege negyvenegyezer-ötszáz számba vett emberből áll. Azután következik Naftáli törzse. Naftáli fiainak a fejedelme Ahí-ra, Énán fia. Serege ötvenháromezer-négyszáz számba vett emberből áll. Dán tábora összesen százötvenhétezer-hatszáz számba vett emberből áll. Nekik kell utoljára elindulniuk hadijelvényeikkel. Ennyien voltak, akiket számba vettek Izráel fiainak a nagycsaládjaiból. Összesen hatszázháromezer-ötszázötvenen voltak a táborban számbavettek seregenként. De a lévítákat nem vették számba Izráel fiai között, ahogyan megparancsolta az ÚR Mózesnek. Így cselekedtek tehát Izráel fiai. Pontosan úgy táboroztak hadijelvényeik mellett, és úgy indultak el mindnyájan nemzetségenként és nagycsaládonként, ahogyan megparancsolta az ÚR Mózesnek.

5Móz 2,4-6

Parancsold meg azért a népnek: Ti most elmentek testvéreiteknek, Ézsau fiainak a határa mellett, akik Széírben laknak. Ők félnek ugyan tőletek, de azért nagyon vigyázzatok! Ne harcoljatok ellenük, mert egy talpalatnyi földet sem adok nektek az övékből, mert Ézsau birtokába adtam a Széír hegységet. Ha enni akartok, pénzen vásároljatok tőlük ennivalót, és ha inni akartok, vizet is pénzen vásároljatok tőlük.

5Móz 2,24

Induljatok hát útnak, és keljetek át az Arnón patakon, mert kezdedbe adom az emóri Szíhónt, Hesbón királyát országával együtt. Ott kezd el a honfoglalást, indíts háborút ellene!

5Móz 3,18-20

Abban az időben ezt parancsoltam nektek: Istenetek, az ÚR ezt a földet már nektek adta birtokul. De összes harcosotok keljen át fegyverestül

testvéreiteknek, Izráel fiainak az élén. Csak az asszonyok és gyermekek maradjanak városaitokban, amelyeket nektek adtam, meg a jószág, mert tudom, hogy sok jószágotok van. Addig legyen így, amíg az ÚR nyugalmat nem ad testvéreiteknek, ugyanúgy mint tinektek, és birtokba nem veszik ők is azt a földet, amelyet Istenetek, az ÚR ad nekik a Jordánon túl. Akkor térjen vissza mindenki a maga birtokára, amelyet nektek adtam.

5Móz 3,27-28

Menj föl a Pizsgá csúcsára, tekints szét nyugatra és északra, délre és keletre, nézz körül saját szemeddel, mert te nem kelhetsz át a Jordánon. Józsuének azonban adj parancsot, erősítsd és bátorítsd őt, mert ő fog átkelni e nép élén, és ő osztja majd fel az országot, amelyet látsz.

5Móz 26,1-10

Amikor bemégy arra a földre, amelyet Istened, az ÚR ad neked örökségül, birtokba veszed azt, és letelepszel rajta, akkor vedd a föld termésének a legjavát, amelyet behordasz földedről, melyet Istened, az ÚR ad neked; tedd egy kosárba, és menj el arra a helyre, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve. Menj el a paphoz, aki abban az időben szolgálatban lesz, és ezt mondd neki: Vallást teszek ma az ÚR Isten előtt, hogy bejöttem arra a földre, amelyet esküvel ígért az ÚR atyáinknak, hogy nekünk adja. A pap vegye el kezedből a kosarat, és tegye le Istenednek, az ÚRnak oltára elé. Te pedig ezt mondd Istenednek, az ÚRnak a színe előtt: Bolyongó arámi volt az ősöm, aki lement Egyiptomba, és jövevény volt ott kevesedmagával, de nagy, erős és hatalmas néppé lett ott. Az egyiptomiak azonban rosszul bántak velünk, nyomorgattak, és kemény rabszolgamunkát végeztek velünk. Akkor az ÚRhoz, atyáink Istenéhez kiáltottunk segítségért, az ÚR pedig meghallotta szavunkat, és meglátta nyomorúságunkat, gyötrelmünket és sanyarú sorsunkat. És ki-

hozott bennünket az ÚR Egyiptomból erős kézzel és kinyújtott karral, nagy félelmet keltő jelek és csodák között. Azután behozott bennünket erre a helyre, és nekünk adta ezt a földet, a tejjel és mézzel folyó földet. Azért hoztam most ide a föld termésének a legjavát, amelyet te adtál nekem, URam! Így tedd azt oda Istenednek, az ÚRnak színe elé, és borulj le Istenednek, az ÚRnak színe előtt.

A Sinai-hegynél, a találkozás előtti „kultuszi tisztaság” elrendelése az Istennel való kollektív közvetett találkozást és közvetlen szövetségkötést előzi meg. Az egész népre vonatkozik. Ennek a rendelkezésnek nincs semmilyen társadalompolitikai, vagy állampolitikai következménye és nincs gazdasági következménye. Leginkább a kultuszi törvényekhez közelít. Azonban a rendelkezés motivációja mégis különbséget mutat. Ez a rendelkezés kimondottan a szövetségkötésre utal: arra készíti fel a népet. A szabályozás pontosan jelzi azt a viszonyt, ami a szövetség lényegét jelenti: a „felek” egymás felé való közeledését. A nép alkalmassá kell, hogy tegye magát az Istennel való szövetség megkötésére. Az Úr már cselekedett, a nép kiválasztása, elhívása már jóval korábban megtörtént. Sőt a nép kiszabadítása valóságos és élő emlék a szövetségre lépők között. A rendelkezés valami olyat akar „elvenni”, vagy inkább „kivenni” az ember(ek) kezéből, ami a magabiztosságukat és önrendelkezésüket erősíti, ám ugyanakkor a „szövetségre lépő partner”, vagyis az Isten félelmét és a benne való bizalmat generálja.

A menetelés sorrendje az isteni gondviselés és a mindennapokban is tapasztalható vezetés jegye. Szintén az emberi akarat(osság) letörésének eszközeként értékelem ezt a szabályozást. Mert a „miért megyünk ebben a rendben?” kérdésre csak az az egyetlen értelmes válasz adható, hogy „azért, mert az Úr rendelte így!”. A törzsek táborokba való csoportosítá-

sa illetve a nép nemzetségek és nagycsaládok szerinti bontása akár egy katonai rendszerre is emlékeztethet. De jobban hasonlít egy közigazgatási rendszerhez. Már csak azért is, mert a törzsek vezetőit fejedelemnek („fiainak fejedelme” = וְנָשִׂיא לְבָנָי) nevezi az írás. Ez teljesen más kifejezés, mint a harcászati rendelkezésekben említett „elöljárók” (שָׂרִים). Ebben az esetben inkább a fiaik fölé való emeltetés nyer kifejezést, aminek nincs különösebben intézményes jellege. Inkább a felemeltetés, megbízás fogalomkörébe tartozik. Vagyis ezek a nagycsaládi, törzsi vezetők Istentől kapják vezetői „főnöki”, „fejedelmi” megbízásukat. De semmiképpen sem értelmezhető egy létező és működő társadalmi struktúra tisztségének a „fejedelem” megnevezés. Ez pedig azt jelenti, hogy már a vándorlás idején a szövetsége további következménye, hogy a társadalmi szervezettség is isteni indíttatású. A szövetség tehát a népnek, mint közösségnek a társadalmi fejlődésére is hatással van. Ebben az összefüggésben az már csak másodlagos, hogy a két-két tábor – Júda és Rúben, valamint Efraim és Dán – között van rendelt helye a kijelentés sátrának és a lévítáknak. A hely meghatározása azonban fontos. Szinte a menet mértani közepén halad a kijelentés sátra. Előtte két tábor, Júda és Rúben, összesen 337.850 számba vehető emberrel, ami az összes számba vehető ember 56 %-a. Mögötte Efraim és Dán tábor, összesen 265.700 számba vehető emberrel, ami az összes számba vehető ember 44 %-a. Ez pedig azt „üzeni”, hogy az Úr köztünk van! Isten nem hagyja magára népét. Az ígéret, amely így hangzott: „Izráel fiai között fogok lakni, és Istenük lesznek”²⁶⁹, immár valóság, amelynek következménye is van: „Ne tegyétek tisztátalanná azt a földet, ahol laktok, és ahol én is lakozom, mert én, az ÚR, Izráel fiai között lakozom”²⁷⁰.

²⁶⁹ 2Móz 29,45

²⁷⁰ 4Móz 35,34

Az Ézsau földje mellett elhaladásnál egy magatartásformát ír elő a törvény. Azt mutatja fel, hogy egy adott helyzetben hogyan viszonyuljon a választott nép egy másik, kisebb és számára veszélytelennek látszó néphez, amelyik még fél is tőle. Az erősebb lehet nagyvonalú és kegyelmes. Kérhet, vásárolhat, nem kell kegyetlenül elvennie azt, amire szüksége van. Hiszen a szövetségben Isten, mint erősebb fél sem vesz el kegyetlenül semmit, hanem kegyelmesen kér és inkább elvár. A szabályozás másik üzenete, hogy Isten nem sajátítható ki. Azzal, hogy népe között van, nem azt jelenti, hogy más népekkel kapcsolatban nem lehetnek végzése. Izráelt Isten szövetsége önmagában semmilyen hatalmi lépésre sem jogosítja fel más népekkel szemben. Még akkor is az Úrra kell hallgatni, amikor minden racionális érv azt sugallja, hogy van elég erő, felkészültség és hatalom arra, hogy a nép a saját akaratát érvényesítse. Ez a szabályozás példa nélküli az emberiség történetében. És példa nélküli magatartást ír elő a vándorlásban lévő nép fiainak. Nem elvenni, hanem venni. Mert fontosabb az isteni rendelkezés tiszteletben tartása, mint az emberi szükségletek kielégítése. A nép ne a maga igényeit elégítse ki kénye kedve szerint, hanem minden körülmények között tartsa tiszteletben a szövetséget és a „szövetséges partner” rendelkezéseit.

Hesbón királyának eleste a honfoglalás idejének egy olyan modelljét állítja elénk, amelyben Isten beváltja ígéretét: népe kezébe adja az ellenséget. Törvényt ad arra, hogy azt hogyan valósítsa meg Izráel a gyakorlatban. Az előző rendelkezés ellentételezése. Az Istennel való szövetség nem teszi a népet „fogatlan oroszlánná”. Nem lesz mindenhol úgy, hogy vásárolni kell az ennivalót és a vizet. Ráadásul ez már jogos tulajdon, amit éppen a szövetség pecsétel meg. További szempont, hogy nem a nép fogja eldönteni, hogy a többi nép közül melyek neki a kedvesek és az ellenszenvesek, hanem ezt is az Isten határozza meg. A későbbi időkre tekintve láthatjuk, hogy Izráel diplomáciája, külpolitikája, több esetben is Isten

büntetését váltotta ki. A szövetségesek emberi, vagy hatalmi szempontok szerinti kiválasztását az Úr paráznaságnak, hűtlenségnek nevezi²⁷¹.

A Jordánon túli terület elfoglalásának idejére vonatkozó rendelkezés azt mutatja, hogy milyen összetartást vár el az Úr az övéitől. Nem elég a saját területet elfoglalni és megtartani, hanem gondot kell viselni a többi törzs örökségére is. A vonatkozó részben a 60 kőfallal körülvett város elfoglalása, vagyis Básán területének jelentős része Rúben, Gád és Manassé java lett. A szabályozás azt szeretné kiváltani, hogy a javakban immár részesült személy, vagy törzs, ne elégedjen meg azzal, ami neki jutott, hanem legyen tekintettel arra is, akinek még nincs biztos java, pedig ugyanúgy teljesíti a javakhoz való hozzájutás feltételeit. A törzsek néppé formálódásának eszközeként is értelmezhető ez a szabályozás. Tekintettel lenni a másakra, sőt tenni is a másikért, hogy ugyanolyan körülményei, és helyzete legyen, mint annak, akinek már megvannak a javai. A szabályozásban ezért hangsúlyos helyzetbe kerül a szolidaritás. Nem a szerzés, hanem az egymásra való odafigyelés fontossága nyer benne kifejezést. És ez sokkal hangsúlyosabb üzenet, mint a leírtak megvalósulásának történeti hitelessége. A rendelkezés leírásának magyar fordításában használt befejezett múlt idő ugyanis messze nem felel meg a történeti valóságnak. A rendelkezés azonban nem a honfoglalás időtényezőjének jegyzőkönyve, hanem sokkal inkább az egymásra való odafigyelés fontosságának felmutatása.

Van egyénhez címzett szabályozás: az ígélet földjének megmutatása Mózesnek. Két fontos üzenet fogalmazódik meg ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban. Az egyik, hogy Mózesnek, mint vezető embernek, és mint Isten emberének, ugyanolyan számonkérhetősége van a szövetség Istene előtt, mint a nép bármely más tagjának. Az Istennel való szövetségben minden ember azonos elbírálás és számonkérés alá esik. Itt ragadható meg –

²⁷¹ Lásd pl. Ezékiel vagy Hóseás próféciáinak megfogalmazását.

jogi értelemben is – az a fontos tétel, hogy „Istenetek, az ÚR, istenek Istene és uraknak Ura. Ő a nagy, erős és félelmes Isten, aki nem személyválogató, és akit nem lehet megvesztegetni”²⁷². Nincs privilegizált ember, nincs privilegizált közösség, vagy csoport. Innen érthető meg az is, hogy miért nincsenek az ókori társadalmakra oly jellemző társadalmi csoportok, vagy osztályok Izráel népe soraiban. A másik fontos láttatás, hogy az Istennel való személyes és közeli kapcsolat nem ad lehetőséget a saját érdekek érvényesítésére. Mózes számos alkalommal kért valamit úgy az Istentől, hogy annak nem volt előzetes isteni ígéret-alapja. Ezek a kérések azonban nem személyes, hanem mindig a nép sorsához kapcsolódó kérések voltak²⁷³. A mai értékrendünkől kiindulva, úgy gondolhatjuk, hogy Mózes – a szolgálataiért cserébe – talán megérdemelt volna egy kissé enyhébb „egyedi elbírálást”. De ez nem így van! Mózes tudja, hogy nem kérhet kivételt. Az isteni kijelentés önmagával kerülne ellentétbe: „Akkor ezt mondta az ÚR Mózesnek és Áronnak: Mivel nem hittetek bennem, és nem tartottatok szentnek Izráel fiai előtt, nem vezethetitek be ezt a gyülekezetet arra a földre, amelyet nekik adok”²⁷⁴. A szabályozás az Isten fenségét és hatalmát is mutatja, amikor konkrét tennivalót ír elő: „Menj föl a Piszgá csúcsára”. A mai értékrend ezt képes akár Mózes megalázásának is tekinteni: nem elég, hogy nem mehet be, de még mutogatják is neki a földet... . Mózes magatartása fontos üzenet: az Úr rendelkezik vele és a felszólítás nem megalázásból, hanem éppen kegyelemből történik. Nem mehet be, de legalább megnézheti. És erre az isteni felszólításra Mózes nem mondhat nemet. Az Isten kegyelmi ajándékát, amelyet nem érdemel meg a szövetséghez tarto-

²⁷² 5Móz 10,17

²⁷³ Például a sziklából való vízfakasztás 2Móz 17, vagy a gyógyulás kérése: a rézkígyó 4Móz 21. Ezeket a nép indíttatására Mózes kéri az Úrtól, szemben pl. a fürjek és a manna adásának csodájával, a 2Móz 16 alapján, amit maga az Úr tesz meg.

²⁷⁴ 4Móz 20,12

zó ember, csak elfogadni lehet, kiérdemelni, vagy visszautasítani nem! A kiérdemlés emlegetése, vagy a visszautasítás ténye azt mutatja fel, hogy a követelőző, vagy visszautasító embernek nincs köze az Isten szövetségéhez. Ez az üzenet határozottan benne van a szabályozásban.

Az utolsó példaként hozott modell a honfoglalás utáni, immár nem „világi jellegű” rendelkezés, hanem a „mivel tartozom Uramnak?” kérdés megválaszolása. Mindebből pontosan kitűnik a mózesi törvények azon sajátossága, hogy a rendelkezések – általában nem csak arról szólnak, hogy mit kell tenni, hanem – partnernek tekintve a címzettet – indokot is ad: miért kell azt cselekedni, amit éppen elrendelt az Úr! A szövetségben élő nép minden egyes tagja annak tudatában és arra emlékezve éli életét, hogy ő Isten szövetségese, és neki meg kell felelnie a szövetségben támasztott és vállalt követelményeknek.

4.3.13. Kultusz

3Móz 17,1-9

Azután így beszélt Mózeshez az ÚR: Szólj Áronnak és fiainak meg Izráel összes fiainak, és mondd meg nekik, hogy ezt a dolgot parancsolta az ÚR: Ha Izráel házából valaki marhát, bányát vagy kecskét vág le a táborban, vagy ha valaki a táboron kívül vágja le, és nem viszi oda a kijelentés sátrának a bejáratához, hogy áldozatként bemutassa az ÚRnak az ÚR hajléka előtt, akkor úgy tekintsék azt az embert, mint vérengzőt: vért ontott, tehát ki kell irtani azt az embert népe közül. Vigyék el azért Izráel fiai véres áldozataikat, amelyeket eddig a mezőn áldoztak, vigyék el az ÚRnak a kijelentés sátrának a bejáratához, a paphoz, és ott vágják le azokat békeáldozatokként az ÚRnak. A vért hintse a pap az ÚR oltárára a kijelentés sátrának a bejáratánál, a kövérjét pedig füstölögtesse el kedves illatul az ÚRnak. Ne áldozzák ezután véres áldozataikat a gonosz szel-

lemeknek, akikkel paráználkodnak. Örök rendelkezés legyen ez náluk nemzedékről nemzedékre. Mondd meg nekik: Ha Izráel házából, vagy a köztük tartózkodó jövevények közül valaki égőáldozatot, vagy véresáldozatot akar áldozni, és nem viszi oda a kijelentés sátrának a bejáratához, hogy az ÚRnak készítsék el, az ilyen embert ki kell irtani népe közül.

3Móz 22,3

Mondd nekik: ha bárki a ti utódaitok közül, bármely nemzedékeetekből akkor közelít a szent dolgokhoz, amelyeket Izráel fiai az ÚRnak szentelnek, amikor éppen tisztátalan, azt az embert ki kell irtani előlem. Én vagyok az ÚR.

3Móz 21 *A papi és főpapi tisztséggel járó követelmények: tisztátalanságról, haj és szakáll nyírásának tiltása (5), feleségválasztásról (7), leánya magatartásáról (9), fogyatékos nem mutathat be áldozatot (17-19)*

Ezt mondta az ÚR Mózesnek: Mondd meg Áron fiainak, a papoknak, mondd meg nekik, hogy ne tegyék magukat tisztátalanná népük közül való halottal. De ha a legközelebbi rokona halt meg valamelyiknek: anyja, apja, fia, leánya, testvére vagy a legközelebbi hajadon nővére, aki nem ment férjhez, ezekkel tisztátalanná teheti magát. Mint férj se tegye tisztátalanná magát népe között, ne veszítse el szent voltát. Ne nyírják kopaszra a fejüket, szakálluk szélét ne borotválják le, és a testüket ne vagdossák be. Szentek legyenek Istenük előtt, és ne hozzanak gyalázatot Istenük nevére. Mert ők mutatják be az ÚR tűzáldozatait, Istenük kenyerét, azért szentek legyenek. Parázna és meggyalázott nőt ne vegyenek el. Olyan nőt se vegyenek el, akit a férje elbocsátott, mert Istenüknek vannak odaszentelve. Szentnek tekintsd a papot, mert Istened kenyerét ő mutatja be. Szent legyen előtted, mert én, az ÚR, aki szent vagyok, szenteltem meg őket. Ha valamelyik pap leánya gyalázatos lesz, és paráználkodik, meg kell égetni, mert az apját gyalázta meg. Aki főpap

lett testvérei között azzal, hogy fejére öntötték a fölkenő olajat és felavatták, amikor a szent ruhákba öltöztették, ne hagyja gondozatlanul a haját, ne tépje meg a ruháját, és ne menjen be semmiféle holttesthez. Még az apjával, vagy az anyjával se tegye tisztátalanná magát. Ne menjen ki a szent helyről, és ne hozzon így gyalázatot Istenének a szent helyére, mert fejdísz, Istenének a fölkenő olaja van rajta. Én vagyok az ÚR. Hajadont vegyen feleségül. Özvegyet, elbocsátottat, meggyalázottat, paráznát, ilyeneket nem vehet el. Csak a maga népéből való hajadont vehet feleségül, hogy gyalázatot ne hozzon utódaira népe között. Én, az ÚR, szenteltem fel őt. Azután így beszélt Mózeshez az ÚR: Így szólj Áronhoz: Ha lesz valaki utódaid közül a későbbi nemzedékekben, akinek testi fogyatkozása lesz, az ne mutassa be áldozatul Istenének a kenyerét. Nem mutathatja be az, akinek testi fogyatkozása van, tehát aki vak, sánta, nyúlszájú, vagy törött végtagú; se törött lábú, se törött kezű ember; vagy aki púpos vagy vézna, vagy hályogos szemű, viszketeges vagy sömörös vagy sérves. Áron pap utódai közül az, akinek testi fogyatkozása van, nem mehet oda tűzáldozatot bemutatni az ÚRnak. Mivel testi fogyatkozása van, nem mehet oda, hogy bemutassa Istenének a kenyerét. Istenének a kenyeréből, az igen szentből és a szentből egyaránt ehet. De a kárpithoz nem mehet be, és az oltárhoz nem közeledhet, mert testi fogyatkozása van. Ne gyalázza meg szent helyemet. Én, az ÚR, vagyok a megszentelőjük. Így beszélt Mózes Áronhoz és fiaihoz, meg Izráel fiaihoz.

3Móz 19,27

Ne nyírjátok le halántékokotokról a haját! Szakállad végét ne csúfítsd el!

2Móz 20,24

Földből csinálj nekem oltárt, és azon áldozd égőáldozatodat és békeáldozatodat, juhodat és marhádát. Elmegyek hozzád, és megáldalak minden szent helyen, ahol emlékezetessé teszem a nevemet.

2Móz 34,23

Évente háromszor jelenjék meg minden férfi az Úrnak, Izráel URának, Istenének színe előtt!

2Móz 23,17

Évenként háromszor jelenjék meg minden férfi az ÚRisten színe előtt!

2Móz 34,25

A nekem szánt áldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett, és ne maradjon meg másnap reggelre a páskaünnep áldozata!

2Móz 23,18

Ne áldozd az áldozati vért kovászos étellel együtt, és ne maradjon meg az ünnepi áldozat kövérje másnap reggelre!

2Móz 25: törvénynek tekinthető a szent sátor, a szövetség ládája, a szent kenyerek asztala és a lámpatartó elkészítésére vonatkozó utasítás.

2Móz 26: törvénynek tekinthető a szent hajlék sátorlapjai, a szent hajlék oldalai és a kárpit elkészítésére vonatkozó utasítás.

2Móz 27: törvénynek tekinthető az égőáldozati oltár, a szent hajlék udvara és a mécses elkészítésére vonatkozó utasítás

2Móz 28: törvénynek tekinthető apapi ruhák, az efőd, a hosen, a palást és homlokdísz, valamint az egyéb papi ruhák elkészítésére vonatkozó utasítás

2Móz 29: törvénynek tekinthető a papok fölszentelésére és az egyéb papi szertartásokra vonatkozó utasítás

2Móz 30: Törvénynek tekinthető az illatáldozati oltár, a réz medence, a szent olaj és a füstölőszer elkészítésére vonatkozó utasítás

3Móz 4,13-21

Ha Izráel egész közössége megtéved, és áthágnak csak egyet is az ÚR tilalmai közül és vétkeessé válnak miatta, de úgy, hogy a gyülekezet előtt rejtve volt a dolog, később azonban kitudódik a vétek, amely miatt vétkeessé váltak, akkor mutasson be a gyülekezet egy bikaborjút vétekáldozatul. Vezessék azt a kijelentés sátra elé. A közösség vénei tegyék kezüket a bika fejére az ÚR színe előtt, azután vágják le a bikát az ÚR színe előtt. A főlkent pap vigyen be a bika véréből a kijelentés sátrába. Mártsa a pap az ujját a vérbe, és hintsen abból hétszer a kárpitra, az ÚR színe előtt. Kenjen vért annak az oltárnak a szarvaira is, amely a kijelentés sátrában van, az ÚR színe előtt, a vért pedig mind öntse az égőáldozati oltár aljára, a kijelentés sátrának a bejárata előtt. Vegye ki belőle az összes kövérjét, és füstölögtesse el az oltáron. Ugyanazt tegye ezzel a bikával, amit a vétekáldozati bikával szokott tenni, úgy cselekedjék vele. Ha a pap elvégezte értük az engesztelést, akkor bocsánatot nyernek. Azután vigye ki a bikát a táboron kívülre, és ugyanúgy égesse el, ahogyan az előző bikát elégette. A gyülekezet vétekáldozata ez.

3Móz 1: törvény az égőáldozat fajtáiról

3Móz 2: törvény az ételáldozat fajtáiról

3Móz 3: törvény a békeáldozat fajtáiról

3Móz 4,3-12: törvény a főpap vétekáldozatáról

3Móz 4, 22-26: törvény a vezető ember vétekáldozatáról

3Móz 4,27-35: törvény a közember vétékáldozatáról

3Móz 5,14-19: törvény az Úr elleni hűtlenség miatti jóvátételi áldozatról; hűtlenség az Úr szent dolgaival; az Úr tilalmának áthágása

3Móz 6: törvény az égőáldozat bemutatásáról, az ételáldozat bemutatásáról, Áronnak és fiainak felavatási áldozatáról és a vétékáldozat bemutatásáról

3Móz 7: törvény a jóvátételi áldozat bemutatásáról, a papok részéről az áldozatból, a békeáldozat bemutatásáról és az étkezési tilalmakról (kövérjét ne egyék, széttépett állatot ne egyék, tűzáldozati állat kövérjét ne egyék, vért ne egyenek)

5Móz 12,4-7

De ne így tegyetek Istenetekkel, az ÚRral. Hanem azt a helyet keressétek fel, és oda menjeteK, amelyet kiválaszt Istenetek az ÚR valamennyi törzsetek közül, hogy oda helyezze nevét, és ott lakjék. Oda vigyétéK égőáldozataitokat és véresáldozataitokat, tizedeiteket és felajánlásaitokat, fogadalmi és önkéntes áldozataitokat, marháitok és juhaitok elsőszülöttjét. Ott egyeteket Isteneteknek, az ÚRnak a színe előtt, és örüljeteK házatok népével együtt minden szerzeményeteknek, amellyel megáld Istenetek, az ÚR.

5Móz 12,13-14

Vigyázz, ne áldozd fel égőáldozataidat bármelyik helyen, amelyet látsz, hanem csak azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR egyik törzsedben. Ott áldozd fel égőáldozataidat, és ott teljesítsd mindazt, amit én parancsolok neked!

4Móz 10,1-10

Azután így beszélt az ÚR Mózeshez: Készíts két harsonát, ötvözt ezüstből készítsd azokat. A közösség összehívására és a táborok elindítására valók lesznek azok. Amikor megfújják azokat, gyűljön hozzád az egész közösség a kijelentés sátrának a bejáratához. Ha az egyiket fújják meg, gyűljenek hozzád a fejedelmek, Izráel nemzetségfői. Ha pedig riadót fújtok, induljanak el azok a táborok, amelyek keletre táboroznak. Ha másodszor fújtok riadót, induljanak el azok a táborok, amelyek délre táboroznak. Riadót kell fújniuk induláskor. De ha a gyülekezetet gyűjtitek össze, ne riadót fújjatok. A harsonákat Áron fiai, a papok fújják. Örök rendelkezés legyen ez nálatok nemzedékről nemzedékre. Ha hadba indultok országotokban a benneteket szorongató ellenség ellen, akkor is ezekkel a harsonákkal fújjatok riadót. Akkor majd megemlékezik rólatok Istenetek, az ÚR, és megszabadultok ellenségeitektől. Fújjátok meg ezeket a harsonákat az öröm napjain, az ünnepeken és a hónapok kezdetén, amikor égőáldozatokat és békeáldozatokat mutattok be, és emlékeztetni fogják Istent rátok. Én vagyok az ÚR, a ti Istenetek.

4Móz 9,10

Mondd meg Izráel fiainak, hogy ha valaki holttest miatt tisztátalanná válik, vagy messze úton van közületek, vagy utódaitok közül, az is készítsen páskát az ÚRnak.

4Móz 9,13-14

De ha valaki tiszta, és úton sincs, mégis elmulasztja a páska elkészítését, azt az embert ki kell irtani népe közül, mert nem mutatott be áldozatot az ÚRnak a megszabott időben. Az ilyen embernek bűnhődni kell. Ha jövevény tartózkodik köztetek, és elkészíti az ÚR páskáját, ő is a páskára vonatkozó rendelkezés és végzés szerint járjon el. Ugyanaz

a rendelkezés vonatkozzék országokban a jövevényre is, meg a bennszülöttre is.

4Móz 19,11

Ha valaki megérint bármely emberi holttestet, tisztátalan lesz hét napig.

4Móz 19,13

Mindaz, aki halottat, emberi holttestet érint, és nem tisztítja meg magát, az tisztátalanná teszi az ÚR hajlékát. Ki kell irtani az ilyen embert Izráelből. Amíg nem hintették meg tisztító vízzel, addig tisztátalan lesz, rajta van a tisztátalanság.

4Móz 19,16

Mindaz, aki a mezőn fegyverrel megölt embert vagy halottat, emberi csontot vagy sírt érint, tisztátalan lesz hét napig.

4Móz 28: áldozat bemutatásának törvényei: mindennapi égőáldozat (2x); páskaáldozat; áldozat a hetek ünnepén

4Móz 29: áldozat bemutatásának törvényei: áldozat körtzengés ünnepén; engesztelés napján; sátoros ünnepen

5Móz 21,1-8

Ha egy meggyilkolt embert találnak azon a földön, amelyet Istened, az ÚR ad neked birtokul, aki ott fekszik a mezőn, és nem lehet tudni, hogy ki ölte meg, akkor menjenek ki véneid és bíráid, és mérjék meg, milyen messze van a meggyilkolt a környező városoktól. Amelyik város legközelebb van a meggyilkolthoz, annak a városnak a vénei fogjanak egy üszőt, amellyel még nem dolgoztattak, amely még nem húzott ígát. Vigyék az

üszőt a város vénei egy állandó vizű patakhoz, ahol nem művelik és nem vetik be a földet, és szegjék nyakát az üszőnek ott a pataknál. Azután lépjenek elő a papok, Lévi fiai, mert őket választotta ki Istened, az ÚR, hogy szolgáljanak neki, és áldást mondjanak az ÚR nevével, és hogy az ő utasításuk szerint intézzenek el minden pert és minden testi sértést. A meggyilkolthoz legközelebb eső város vénei mossák meg kezüket az üsző fölött, amelynek a nyakát szegték a pataknál. Azután szólaljanak meg, és mondják: Nem a mi kezünk ontotta ki ezt a vért, és a szemünkkel sem láttuk. Bocsáss meg, URam, népednek, Izráelnek, amelyet megváltottál, és ne tulajdonítsd az ártatlan vért népednek, Izráelnek! Így bocsánatot nyernek a vérért.

5Móz 23,2

Nem tartozhat az ÚR gyülekezetéhez a zúzott heréjű, vagy kimetszett.

5Móz 14,3-8

Ne egyetek meg semmiféle utálatosat! Ezeket az állatokat megehetitek: a marhát, a juhót és a kecskét, a szarvast, a gazellát és az őzet, a zergét, az antilopot, a bölényt és a vadkecskét, és minden olyan hasított körmű állatot, amelynek egészen kettéhasadt a két körme és kérődző állat, azt megehetitek. De nem ehetitek meg a kérődzők közül, illetve a hasított körműek közül a tevét, a nyulat és a hörcsögöt, mert kérődzők ugyan, de nem hasított körműek; tartsátok ezeket tisztátalanoknak. A disznót is tartsátok tisztátalannak, mert hasított körmű ugyan, de nem kérődző. Ezeknek a húsból ne egyetek, még a tetemüket se érintsék!

5Móz 14,11-19

Minden tiszta madarat megehettek. De nem ehetitek meg ezeket: a sast, a keselyűt és a halászsast, a sólymot, a héját és a kányaféléket, az

összes hollóféléket; a struccot, a baglyot, a sirályt és a karvalyféléket; a kuvikot, a fülesbaglyot és a bölömbikát; a pelikánt, a dögkeselyűt és a vöcsköt; a gólya- és szarkaféléket, a búbos bankát és a denevért. A szárnyas rovarokat is tartsátok mind tisztátalanoknak, ne egyétek meg!

5Móz 12,23-25

De abban légy állhatatos, hogy vért ne egyél, mert a vér lélek. Ne egyél lelket a hússal együtt! Ne edd meg azt, hanem öntsd a földre, mint a vizet. Ne edd meg azt, hogy jó dolgod legyen neked és utódaidnak. Ha így cselekszel, azt helyesnek látja az ÚR.

5Móz 14,21

Nem szabad megennetek semmiféle döglött állatot. A lakóhelyeden levő jövevénynek odaadhatod, ő megeheti, vagy add el idegennek, mert te az ÚRnak, a te Istenednek szent népe vagy! Ne főzz gödölyét anyja tejében!

5Móz 12,17-18

Nem szabad megenned lakóhelyeden sem gabonádnak, sem mustodnak, sem olajodnak a tizedét, sem marhádnak és juhodnak az elsőszülöttjét, sem fogadalmi ajándékaidat, amelyeket fogadsz, sem önkéntes áldozataidat, sem felajánlásaidat. Csak Istenednek, az ÚRnak a színe előtt, azon a helyen, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR, ott eheted meg azokat fiaddal és leányoddal, szolgálóddal és szolgálóddal együtt, meg a lévitával együtt, aki lakóhelyeden van, és örvendezzél Istenednek, az ÚRnak színe előtt minden szerzeményednek.

5Móz 12,16

Csak a vért nem ehettek meg. Öntsd azt a földre, mint a vizet!

5Móz 14,9-10

Mindabból, ami a vízben él, ezeket ehetitek meg: megehetitek mind-
azt, aminek uszonya és pikkelye van. De nem ehettek meg semmi olyat,
amelynek nincs uszonya és pikkelye; tartsátok azt tisztátalannak!

3Móz 19,26a

Ne egyetek semmit a vérével!

3Móz 17,10-16

Ha Izráel házából vagy a köztük tartózkodó jövevények közül valaki
bármilyen vért eszik, ellene fordulok annak az embernek, aki vért evett,
és kiirtom népe közül. Mert a test lelke a vérben van, és én az oltárra ad-
tam azt nektek, hogy engesztelést szerezzen értetek. Mert a vér a benne
levő lélek által szerez engesztelést. Ezért mondtam Izráel fiainak: Senki
se egyék vért közületek; a köztetek lakó idegen se egyék vért. Ha vala-
ki Izráel fiai közül vagy a köztük tartózkodó jövevények közül vadászat
közben vadat vagy madarat fog, amelyet meg szabad enni, folyassa ki a
vérét, és takarja be azt porral. Mert minden test lelke a vére a lélekkel
együtt. Ezért mondtam Izráel fiainak: Semmiféle testnek a vérét ne egyé-
tek meg, mert minden testnek a lelke a vére. Ki kell irtani mindenkit,
aki megeszi. Ha pedig valaki elhullott vagy széttépett állatot eszik, akár
bennszülött, akár jövevény, mossza ki ruháját, mosakodjék meg vízben, és
legyen tisztátalan estig; azután tiszta lesz. De ha nem mossza ki, és nem
mosakszik meg, akkor bűnhődnie kell.

3Móz 19,1-8

Azután így beszélt Mózeshez az ÚR: Szólj Izráel fiainak egész kö-
zösségéhez, és ezt mondd nekik: Szentek legyetek, mert én, az ÚR, a
ti Istenetek, szent vagyok. Anyját és apját mindenki tisztelje. Tartsátok

meg nyugalomnapjaimat. Én, az ÚR, vagyok a ti Istenetek. Ne forduljatok a bálványokhoz, és ne készítsetek magatoknak öntött istenszobrokat. Én, az ÚR, vagyok a ti Istenetek! Ha békeáldozatot áldoztok az ÚRnak, úgy áldozzatok, hogy ő kedvesen fogadja tőletek. Az áldozás napján és másnap egyétek meg, ha pedig harmadnapra marad, azt égessétek el! Ha mégis eszik belőle valaki a harmadik napon, az romlott húst eszik, nem kaphat kegyelmet. Megbűnhődik, aki abból eszik, mert meggyalázta az ÚR szentségét. Ki kell irtani az ilyen embert népe közül.

3Móz 22,14

Ha valaki nem szándékosan eszik szent ételt, az adja meg a papnak a szent ételt, de ötödrészával többet. Ne gyalázzák meg Izráel fiainak a szent dolgait, amelyeket szent ajándéknak adnak az Úrnak.

2Móz 34,26b

Ne főzz gödölyét az anyjának tejében!

2Móz 23,19b

Ne főzz gödölyét anyjának tejében!

2Móz 22,30

Legyetek szentek előttem! A mezőn széttépett állat húsát ne egyétek meg, hanem dobjátok oda a kutyáknak!

Ez a mózesi törvények egyik leggazdagabb tétele. Különböző szempontok szerint lehetne még külön csoportokra, fejezetekre, témakörökre bontani az itt csoportosított rendelkezéseket, ám mindegyikből az Isten és ember közötti viszony rendszabályozása tükröződik. Erről rendelkezik a léviták kinevezésével, felszentelésével, ruházatával, szolgálatával, tiszta

és tisztátalanságával kapcsolatos törvénycsomag. Erre utal a szent helyek kiválasztásának előírása és a szent sátor elkészítését, hordozását, összerakását és gondozását kimondó összes rendszabály. Erről rendelkezik az egészségügyi jellegű szabályozások csomagja is. Ezt tükrözi a különféle alkalmakhoz kötött áldozatok és azok bemutatási módjának elrendelése, és ami még kimaradt magának az istentiszteletnek: az Isten és ember közvetlen kapcsolatának a szabályozása.

Hammurapi nem foglalkozik a törvényt adó személy és a törvény által megcélzott, érintett közeg közvetlen viszonyával. A babiloni uralkodó elrendel valamit, és azt be kell tartani. A mózesi törvények azonban a partnerséget: a szövetségi viszonyt hordozzák magukban. Rendezik továbbá a közösség jellegét. Szabályozzák, hogy ki tartozhat a gyülekezethez és ki nem.

Külön szeretnék szólni az étkezési szabályokról. Ezek zömében az áldozat bemutatásához kötődnek. Ezekben a rendelkezésekben is csakúgy, mint a ruházkodással kapcsolatos szabályokban, a kiválasztottságból, és az Istennel fennálló szövetségi viszonyból fakadó másság ismérveinek leírását látjuk. Az étkezés a legmindennapibb lehetőség arra, hogy olyanná váljon a választott nép, mint bármelyik más náció. A napi létfenntartás szabályozása, az étkezési rendelkezések a legelemibb élethelyzetben kötik a népet az Istenhez. A húség próbakövei, a szövetség tisztasága megtartásának sajátos módozatai. Mint minden törvény ezek is mély mondanivalót hordoznak. Legjellemzőbb a vér evésének tiltása, ami az életre, az élet fontosságára, és az Istentől való voltára utal. A teremtéstörténetben nincs konkrétan arról szó, hogy Isten a vér által tette volna élővé az embert. Azonban egyértelmű, hogy a vér az élet jelképe is. Az élet fölött pedig nem az ember, csakis az Isten rendelkezik. „A vér élet. Jól ismerte ugyanis a legbölcsebb törvényhozó, mily nagy szerepet játszik az állatleti gazdászatban, és hogy a forró égöv alatt, igen könnyen változtatja a

gyullasztó állatéleti minőséget rohasztóvá”²⁷⁵. . Isten igéje a vért az engesztelés eszközeként is felmutatja: „Mert a test lelke a vérben van, és én az oltárra adtam azt nektek, hogy engesztelést szerezzen értetek. Mert a vér a benne levő lélek által szerez engesztelést”²⁷⁶. Az engesztelés pedig az Isten szövetségébe való visszatérésnek, illetve a szövetségszegés jóvátételének az egyik alapfeltétele, a bűnbánatot követően. Ez a kegyelmi lehetőség pedig nem kerülhetett az ember hatáskörébe, mert azzal előbb utóbb – és Istent megkerülve – visszaélt volna az ember. Az áldozatbemutatás formalitássá válását éppen Jézusnak a jeruzsálemi templom megtisztításánál hangzó szavaiban és a történet szinoptikus evangéliumokban való leírásában láthatjuk bizonyítottnak²⁷⁷.

Az állatok, madarak és halak osztályozásának is hasonló indokai vannak. A XIX. század orvostörténeti értékelése képes volt racionálisnak tűnő magyarázatot adni minden egyes szabályozásra. Csak, mint kultúrtörténeti érdekességet idézem az akkori felfogás két vonatkozó passzusát: „Élettani oka ezen osztályozásnak minden orvos előtt ismerve van, mert ki fogja tagadni, hogy a kérődzők húsa mind könnyű emésztésű, mind jól tápláló. Ismerjük azon madarak jeleit, amelyeket megenni szabad volt. Mind olyan jelek, melyek egyedül a magevő madarakban találtnak, hogy pedig ezek legegészségesebbek, tudva van. Kétség kívül ez okból tilalmazott a zsidóknak a szálkátlan halakkal élés, mivel azok álló, mocsaras vizekben élnek, melyekről oly jó és rendszeres osztályozást csinált Mózes”²⁷⁸.

Érdekes indoklást találunk az alábbi szabályozásra is: „Nem szabad megennetek semmiféle döglött állatot. A lakóhelyeden levő jövevénynek

²⁷⁵ Detsinyi Lipót: Mózes törvényhozási éptana, Buda 1847. 10.

²⁷⁶ 3Móz 17,11

²⁷⁷ Mt 21,12-13; Mk 11,15-17; Lk 19,45-46

²⁷⁸ Detsinyi Lipót: Mózes törvényhozási éptana, Buda 1847. 11.

odaadhatod, ő megeheti, vagy add el idegennek, mert te az ÚRnak, a te Istenednek szent népe vagy! Ne főzz gödölyét anyja tejében!”²⁷⁹ ; „tejben vagy vajban főtt húst enni tiltva volt az Israelitáknál. Meg akarta mutatni, mi szép irgalmasnak lenni, még az oktalan állatok iránt is, de ezen törvénynek más életgazdászati oka is lehet: mert tudva van, hogy az Israeliták Aegiptusban, az avassága miatt ártalmas vajnak használatára adták magokat, ezért Mózes őket a gazdasági tekintetben sokkal hasznosabb, de az egészségre kivált üdvösb hatású olaj használatára akarta szoktatni”²⁸⁰.

A kultuszi törvények nemcsak tényszerű mondanivalójukban, hanem hordozott üzenetük tekintetében sem találunk párra, vagy hasonló indítatásra Hammurapi törvénytárában.

²⁷⁹ 5Móz 14,21

²⁸⁰ Detsinyi Lipót: Mózes törvényhozási éptana, Buda 1847. 13.

II. ELMÉLETI RÉSZ

A mózesi törvény „isteni többlete”

1. A „nekem-motiváció” és az „enyém-motiváció” elméletének kifejtése

Isten ígéje maga is törvény: magatartásszabály. Az ószövetségi rendelkezések egyértelműen viselik a törvény jogi ismérveit. Egy-egy rendelkezés jogi normaként is értelmezhető és elemezhető. Az Újszövetségben ugyanakkor az áll előttünk, amit Jézus mondott az Ószövetséggel és konkrétan a törvénnyel kapcsolatban, hogy „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltssem azokat. Mert bizony mondom néktek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg minden be nem teljesedik” (Mt 5,16-17). Ezt erősítik meg Pál apostol szavai: „Érvénytelenné tesszük tehát a törvényt a hit által? Szó sincs róla! Sőt inkább érvényt szerzünk a törvénynek” (Róm 3,31). „Mert a törvény végcélja Krisztus, minden hívő megigazulására” (Rom 10,4).

A törvényadás motivációját vizsgálva, kézenfekvő, hogy a Szentírás törvényi részét egy hozzá mindenben hasonlítható, de mégsem szentírási törvénytárral hasonlítsuk össze. Ezt a komparatív vizsgálatot elvégeztem egy korábbi munkámban²⁸¹. Így itt most csak a mózesi törvények és Hammurapi törvénykönyve összehasonlításának eredményét foglalom össze.

²⁸¹ Somogyi Alfréd: A törvényadó helyzete, szerepe és hatása az ókori Izrael és Babilon jogrendszerére. A mózesi ötkönyv legiszlatív szövegeinek isteni többlete. Doktori értekezés – Selye János Egyetem Református Teológiai Kara, 2008.

Két törvénykönyv áll előttünk. Ez a két anyag bátran összevethető a számosan meghatározható formai kritériumok, és az ugyancsak gazdagon megállapítható tartalmi ismérvsrendszer alapján. Az egyes formai és tartalmi szempontokat már érintettem munkám eddigi részében. Ám még egy fontos szempont van előttünk, aminek a megvizsgálása lényegi eltérést mutat a két törvénytár között. Ez pedig a törvényadás motivációja.

Hogyan is lehet összehasonlítani azt a szándékot, amely egyértelműen sehol sincs leírva a törvénytárakban? Közvetett módon persze megragadható a törvényadás szándéka, mert a Hammurapi törvénytár esetében érthető és elfogadható indoknak számít a költői megfogalmazás: „a nép „húsának feljavítása” érdekében”. Érthetjük ezt akár a társadalmi fejlődés és gyarapodás megfelelőjének is. Hammurapi azt is kimondja, hogy ő maga „létesítője a törvényeknek, s helyes úton vezetője a népnek”. E két ismerv ilyen módon történő összekapcsolása arra enged következtetni, hogy a törvénykönyv a társadalmi rendet és a közjót volt hivatott szolgálni. Vagyis itt hordozza önmagában a jog egyik alapismervét, a közjó fenntartását és előmozdítását. Ez pedig uralkodói feladat volt, gondoljunk csak a „kittu(m)”-val kapcsolatos uralkodói követelményekre. Ugyanígy a mózesi törvények sorában is megtalálható a közvetett motiváció, ami – a már oly sokszor említett – szövetséggel van szoros összefüggésben. Ám a motiváció mögött ott áll mindkét esetben a törvény adója, a maga törvényadói szándékával. És ebben a szándékban benne van a törvényadással megcélzott befogadó, vagyis maga a nép, akire vonatkozik a törvény.

Külön figyelmet érdemel hát e három elemnek az egymáshoz való viszonya. A törvényadó, a törvény befogadója és a törvényadási szándék összefüggései, véleményem szerint, ugyanis eltérő eredményt mutatnak a két törvénytár esetben. És ez az eltérés teljesen más fényben tünte-

ti fel az egyik és a másik törvénytárat. Ez a motivációbeli különbség választ gerjeszt azokra az állításokra, és megfelel azokra a feltevésekre, amelyek a két törvénytár eddigi vizsgálatainak eredményeképpen egybeesésről, vagy egymástól való függetlenségről szóltak. A törvényadás motivációja szempontjából nem elsődleges dolog az, hogy Mózes merített-e Hammurapitól, vagy volt-e a két törvénytárnak egy közös forrása? Hiszen a konkrét megfogalmazások (jogi normák), mint „jogi modulok” önmagukban is léteznek és kombinálhatóak. De az már nem lehet indifferens számunkra, hogy miért éppen ezt, vagy azt a jogi megoldást választotta a törvényadó egy megfogalmazható magatartásforma jogi szabályozásakor? Egy példán illusztrálva a különbséget: számomra nem az az érdekes, hogy Hammurapinál az elkapott tolvajt meg kell ölni²⁸², Mózesnél pedig nem prioritás a halállal való szankcionálás²⁸³, hanem az sokkal jobban foglalkoztat, hogy ha Hammurapi halálbüntetéssel szankcionálja a tolvajlást, akkor a mózesi törvény miért nem? Vagyis létező „jogi modulokat”, megoldásokat másképp alkalmaz a két törvényadó. Miért? Erre a kérdésre a választ csak a törvényadói szándék megvizsgálásával lehet megkeresni.

Lássuk hát az összefüggésbe állítandó három tényezőt:

1. a törvényadó személye
2. a törvény befogadója
3. a törvényadó szándéka.

Először önmagukban kell megvizsgálni ezt a három tényezőt, a két törvénytár sajátos jegyeinek párhuzamba állításával. Majd pedig a meg-

²⁸² Lásd 21.§: „A betörő a tett színhelyén ölessék meg és kapartassék el!” és 22.§: „A rajtakapott rabló büntetése halál!”

²⁸³ Lásd 2Móz 22,1-3: „Ha a tolvajt betörésen érik, és úgy megverik, hogy meghal, nem számít vérontásnak. De ha ez napvilágnál történik, akkor vérontásnak számít. A tolvajnak kártérítést kell fizetnie, s ha nincs neki miből, akkor el kell adni őt a lopott jószág miatt. Ha élve találják meg nála a lopott jószágot, akár ökör, akár szamár, akár juh az, kétszeresen kell megtérítenie”.

nevezett tényezők egymáshoz való viszonyát és egymásra gyakorolt kölcsönhatását kell megvizsgálni az adott törvénytáron belül.

A törvényadó személye:

A törvényadó személye Hammurapi törvénykönyve esetében világos: magáról Hammurapiról, Babilon uralkodójáról van szó. Bár a törvényt az ókori népek kultúrájában mindig az istenség adja, három közvetlen bizonyíték is van arra nézve, hogy ez az állítás (vagy inkább ókori közfelfogás) nem fedi a valóságot:

a) A törvényekhez kapcsolódó magyarázatban sehol nincs ilyen értelmű közvetlen utalás Marduk törvényadói voltára és arra, hogy Hammurapi „csak” közvetítő lenne a törvényadásban, vagy a törvénynek írásba foglalásában. A törvényekhez kapcsolódó szövegben egyértelmű, hogy Hammurapi, mint valós személy, mint hús-vér halandó ember, adja a törvényt. A sztéle ábrázolásából az is egyértelmű, hogy Marduk nem a törvény miatt, hanem Hammurapi miatt van ott. Marduk nem a törvényt legitimizálja, hanem Hammurapit, azt az uralkodót, akinek a konkrét törvénykönyv kidolgozása csak egy tette a sok-sok dicső uralkodói cselekedete sorában.

b) Marduk istenség nem szólal meg a törvényben. A szövegben nincs sem közvetlen, sem közvetett írás, szöveg(rész), vagy csak utalás arra nézve, hogy az istenség valamit is akarna a néptől.

c) Ha valóban Marduk istenség adná a törvényt, akkor Marduk istent valós és tényleges istennek kellene tartani és elfogadni. Minden egyéb ilyen jellegű feltételezésre, vagy állításra egyértelmű választ ad a szentírás. „Tudd meg azért ma, és szívleld meg: az ÚR az Isten fenn a mennyben és lenn a földön, nincs más!”²⁸⁴

²⁸⁴ 5Móz 4,39

A törvényadó személye a mózesi törvények esetében is világos: az egyedüli igaz és valóságos, élő Istenről, az Úrról, van szó. Mózes szerepe semmiképpen sem azonosítható Hammurapival, mert:

1. Mózes nem uralkodó;
2. Mózes nem birodalmat akar építeni és fenntartani;
3. Mózes, mint „Isten embere”²⁸⁵ közvetítője a törvénynek, a Pál apostoli megfogalmazásnak megfelelően: „Mi tehát a törvény? A bűnök miatt adatott, amíg eljön az utód, akinek az ígélet szól. A törvényt angyalok közölték közbenjáró által”²⁸⁶.
4. Mózes – a fenti igei értelemben és nem messiási vonatkozásban – közbenjáró.

Ha a fent alkalmazott kritériumokat akarjuk itt is alkalmazni, akkor:

a) Számos helyen²⁸⁷ találunk közvetlen szöveget a törvény Istentől való voltára és ez nemcsak a mózesi öt könyvben van így, hanem az egész szentírásban. A törvény Istentől való, a konkrét parancsolatok is tőle vannak, amelyeket Mózes leírt. Nemcsak az alkotmánynak tekinthető Tízparancsolat, hanem maguk a törvények, rendelkezések, intelmek és szabályozások – a szöveg szerint – közvetlenül kötődnek az Istenhez.

b) A szövegben maga Isten is megszólal a törvényekkel és a törvények hatálya alá vont néppel kapcsolatban. Csak egyetlen példa: „Tartsátok meg rendelkezéseimet, és teljesítsétek azokat! Én, az ÚR, szentellek meg titeket”²⁸⁸.

c) Isten valóságos Istennek jelenti ki magát, aki szuverén elhatározásból viszonyt alakít ki az általa kiválasztott néppel és ennek a viszonynak egzisztenciális következményei vannak a nép sorsára nézve: „Népemmé

²⁸⁵ 5Móz 33,1

²⁸⁶ Gal 3,19

²⁸⁷ Pl.: 2Móz 24,12; 2Móz 31,18; 2Móz 34,1; 5Móz 4,13; 5Móz 5,22; 5Móz 9,9-11; 5Móz 10,1-5 ...

²⁸⁸ 3Móz 20,8

fogadlak titeket, és a ti Istenetek leszek, és megtudjátok, hogy én, az ÚR vagyok a ti Istenetek, aki megszabadítalak benneteket az egyiptomi kényszermunkától”²⁸⁹.

A törvényadó személye tehát már más az egyik és a másik törvénytár esetében. Nemcsak személyében, hanem személye lényegében más! Egy uralkodói törvény és egy isteni rendelésű törvény még akkor is másként értékelhető, ha egyébként betűre ugyanolyan és megegyező volna.

A törvény befogadója:

A törvény befogadója Hammurapi törvénykönyvének esetében Babilon népe. Egy nemre, fajra, származásra, vallásra, és egyéb „különbségekre” való tekintet nélkül, egy olyan közösség, amelynek a törvény szempontjából való összetartozását az uralkodói hatalom adja meg. Ez a törvénykönyv egy földrajzilag behatárolható területen élő embercsoportra, közösségre vonatkozik. Ezt az embercsoportot nevezem Babilon népének. Mai értelemben azt mondanánk: Hammurapi babiloni birodalmában volt érvényes a törvény, tehát vonatkozott mindazokra, akik ennek a birodalomnak állampolgárai, vagy az országban polgárjogot nyert személyei voltak. A birodalom határainak, valamint a törvény hatályosságának és érvényességének az összefüggését éppen a külföldön megvásárolt babiloni rabszolga országon kívüli és országon belüli jogállása bizonyítja²⁹⁰. Annak a babiloni embernek, aki nem ez alatt a politikai fennhatóság alatt élt, annak nem kellett e törvények szerint élnie, sőt arra egyáltalán nem vonatkoztak Hammurapi törvényei. Babilon népe tehát egy politikai és társadalmi rend által meghatározható, földrajzi értelemben helyhez kötött emberi közösség. És ennek ez emberi közösségnek minden egyes tagja –

²⁸⁹ 2Móz 6,7

²⁹⁰ Lásd 280.§: „A külföldön vásárolt honbeli rabszolga tulajdonosa, az igazolt tulajdonos keresetére pénz nélkül köteles a rabszolgák felszabadításáról gondoskodni”.

tekintet nélkül a törvényben is megjelenő társadalmi osztálykülönbségre – alattvaló.

A törvény befogadója a mózesi törvények esetében a választott nép. Ebben az esetben a választott nép nem egy homogén nemzetet, vagy nyelvileg, kulturálisan egységes népet (nációt) jelent. Hogy ez mennyire más, mint a társadalmi, vagy politikai értelemben vett „nép”, azt egyetlen példán szemléltetem. A babiloni birodalomban a törvény azokra vonatkozik, akik élnek és a törvény hatálya és érvénye alatt élik életüket. A választott nép között már most ott vannak az eljövendő időkben megszületendő korosztályok is. A szövetség nem az „éppen aktuális generációval” köttetik meg! A választottság – ellentétben Babilon népével – ezért nem kötődik földrajzilag behatárolható területhez. Leegyszerűsítve: a zsidó ember bárhol is él a földön, ő mindig Isten szövetségének tagja és a választott nép fia, őszövetségi értelemben. A választott néphez tartozás ebből a szempontból olyan, mint az újszövetségi értelemben mondható „választott nép”, ami a keresztyénséget jelenti. Izráel népe tehát nem egy politikai hatalom alatt lévő, országhoz, földhöz, területhez, letelepedettséghez, határokhoz, és egyéb tekintetekhez köthető közösség. Értelmezésem szerint mindez azért van így, mert annak helyhez, időhöz, állapothoz kötődő részletes meghatározása, hogy kire is vonatkozik a választott néphez való tartozás, önmagában hordozná a változtathatóság lehetőségét. Például, ha helyhez kötődne, akkor az onnan elköltözőre már nem vonatkozna. A törvény befogadója tehát ez a közösség: a választott nép. A választottságnak egyetlen ismérve van: az Isten volt a kiválasztó. A választottság tehát egy generált állapot. Nem civilizációs fejlettségi fok, nem történelmi fejlődés, vagy kulturális fejlődés következménye, nem törvényszerű, hanem egy olyan állapot, amely egyedül az Istenhez köthető. Vagyis a választott nép Isten népe. A törvény befogadója tehát az ilyen értelemben választott nép: Izráel népe, végső soron: Isten népe.

A törvényadó szándéka:

A törvényadó szándéka Hammurapinál az, hogy a törvényben egy olyan eszköz legyen az uralkodó kezében, amely eszközzel elérhet valamit. Valami olyan társadalmi állapotot, aminek nem volt előzménye. A törvény alkalmazásának célja tehát egyfajta társadalmi rend kialakítása és a kialakított társadalmi rend fenntartása. A törvényadó ezek szerint a törvénytől, mint eszköztől azt várja el, hogy közösséget formáljon. Törvényadói szándék, hogy a birodalom népe(i) – uralkodói szempontból – homogén közösséggé formálódjanak. Kollektív magatartásformák kialakítását célozza meg, amelyek létrejötte esetén az uralkodó szempontjából könnyebb a hatalom gyakorlása. A könnyebbséget az adja meg, hogy a kollektív magatartásformák miatt sokkal áttekinthetőbb a társadalom rendszere. Sokkal ellenőrizhetőbb, s ezáltal irányíthatóbb maga a társadalom. Ez pedig a könnyebb hatalomgyakorlást eredményezi. A törvényadói szándékban érezhető a „megmondtam – így legyen” uralkodói érdekérvényesítő szándék. Ez pedig nem szövetség-jelleggel bír, hanem inkább szerződés-, pontosabban diktátum-jelleggel.

Lelki értelemben vizsgálva a törvényadói szándékot, a törvény üres formalitás, amit így, vagy úgy, de be kell tartani. A betartásának, vagy a megszegésének nincs közvetlen hatása és következménye az ember lelki életére nézve.

Fontos meglátni, hogy a törvény megszegéséért járó szankció általában egyéni jelleggel bír Hammurapi törvényében, egyes esetekben a vér szerinti hozzátartozók felelősségéről szól. Ám az egyén bűnének nincsenek olyan jogkövetkezményei, amelyek kollektívan érintenék az egész választott népet. Amennyiben megtörtént a törvénysértés, azt meg is állapították, meghatározták a jogkövetkezményt és a szankció beteljesedett, ezzel az ügy rendeződött.

A törvénynek az egyedüli megragadható célja a társadalmi rend fenntartásának szavatolása. Ha nagyon szeretnénk egy „lelki” vonzatot talál-

ni, akkor maximum az jelenthető ki, hogy a „kittu(m)” fenntartásában játszik szerepet a törvény Hammurapi birodalmában.

A törvényadó szándéka a mózesi törvényekben teljesen más. Itt a törvény nem eszköz. A szövetség az eszköz. Isten a szövetségen keresztül akar „valamit” a népétől. A törvény „csak” megpecsételése ennek a szövetségnek. Pontosabban megfogalmazva, a szövetségben rejlő isteni szándék és elvárás kereteit adja meg a törvény. Mintha a szövetségnek megfelelő élet „módszere” lenne. A törvény itt nem előzmények nélküli. Nem társadalmi folyamatokat akar generálni, nem a társadalmi rend kialakítása és fenntartása a célja, hanem a szövetség megtartásának szavatolása és megtarthatóságának elősegítése. A mózesi törvény nem helyzetet teremt, amelyhez igazodni kell, hanem állapotba hoz, amelybe be lehet lépni. Ez az állapot a szövetséget megtartó élet állapota, ami valójában az Isten által elvárt és feléje mutató kollektív változás módszerét és kereteit adja meg.

A törvényadó szándéka szerint a törvény megélésének lelki következményei vannak. Mind a megszegésnek, mind a betartásnak egzisztenciálisan jelentkező és érezhető következményei vannak a szövetség népének tagjaira nézve.

Fontos meglátni, hogy az egyén bűnének olyan jogkövetkezményei is lehetnek a törvény szabályozása szerint, amely az egész népre hatással van, tehát az egyéni törvénytértésnek kollektív szankció lehet a következménye. A közösség felelőssége is a szövetség tisztaságára mutat, amely nem egyénnel, hanem az egyénekből álló közösséggel köttetett. A törvénytértésért meghatározott szankció kiszabásával nincs minden esetben elrendezve az ügy, mert a mózesi törvényeknek lelki vonzatuk van. Ezért ad szinte etikai tanítást, „prédikációs útmutatást” a törvény megismétlése: „Így takarítsd ki a gonoszt a magad köréből!”²⁹¹.

²⁹¹ 5Móz 24,7

A három tényező önmagában vett megvizsgálása után vegyük vizsgálat alá a tényezők között fennálló reális viszonyokat. A szándék nem kölcsönös, az mindkét törvénytár esetében egyoldalú, sőt egy irányú is. Azért van ez így, mert a szándék a törvényadótól indul ki. A törvény befogadójának nincs sem törvényadói, sem törvényhozói, sem törvényt módosítói, sőt még „törvény-befolyásolói” kompetenciája. Ábrázolva így néz ki a szándék iránya: törvényadó (TA); törvény befogadója (TB), szándék (SZ):

1.: $TA + SZ \rightarrow$

2.: $\rightarrow SZ + TB$

A törvényadónak megfogalmazott szándéka van a törvény befogadója felé. Hammurapinál a szándék a társadalmat célozza, azon keresztül pedig közvetve az uralkodói érdeket. Vagyis a törvényt azért adja a törvényadó, mert azzal neki személyes uralkodói céljai vannak, a társadalmi rend biztosíthatósága és fenntarthatósága érdekében. Hogy ez a szándék miként veszi célba a törvény befogadóját? Egyszerűen megfogalmazva: mit kínál neki? A törvény befogadójának előnyt jelenthet az uralkodói szándék akkor, amikor igazságszolgáltatásra van szüksége és előnyt jelent számára akkor, amikor a tulajdonviszonyait érintő élethelyzetek állnak elő. Mindkét eset jogbiztonságot jelent, ami a társadalmi rend megszilárdítására mutat. Vagyis a két viszonyból a társadalmi rend fenntartására utaló szándék látszik meg.

A törvény befogadójának arra az elméleti kérdésére, hogy „mit akar tőlem a törvénnyel a törvényadó?” a következő válasz adható: „változást!” Ha változol és elkezded követni a törvényben megszabott magatartásformákat, akkor nyugalmad lesz. Ha nem változol, akkor előbb-utóbb beleütközöl a törvénybe és annak közvetlen hatása lesz a

nyugalmadra. Vagyis ahhoz, hogy a törvény előtti állapot egyéni nyugalma megmaradjon, ahhoz az egyénnek a törvény hatályától és érvényétől kezdve változnia kell. Cserébe a korábbi nyugalmit kapja, vagyis nincs semmilyen többlet! A törvényadó szándéka tehát a társadalmi rend fenntartása. A törvénnyel a „status quo” fenntartását szavatolja, és nem kínál semmilyen többletet a törvény befogadójának. Fenntartás és nincs többlet!

A mózesi törvényekben a szándék a szövetség népre irányul, a szövetség betartásának céljával. Amennyiben a szövetség – annak rendeltetése szerint – betartatik, annak mindkét szövetséges félre nézve előnyös következményei vannak. A szándék tehát a választott népnek az olymódú formálása, hogy képes legyen betartani a szövetséget. Leegyszerűsített megfogalmazásban: a szándék a szövetség megtartásának szavatolása, vagyis az istenfélelem, tehát az istenfélő életre való nevelés. A törvényadónak a törvény befogadója felé adott „kínálata” – a Hammurapi törvénykönyve kapcsán említett igazságszolgáltatáson és tulajdon szavatolásán túl – az Istenhez való kötődés lehetősége, az Istenhez való viszony valósága. Mindez összességében nemcsak jogbiztonságot jelent a választott népnek, hanem azt is, hogy szövetségben rejlő pozitívumoknak tényleges kedvezményezettjei lesznek. Persze csak akkor, ha hagyják magukat nevelni a törvényadói szándék szerint.

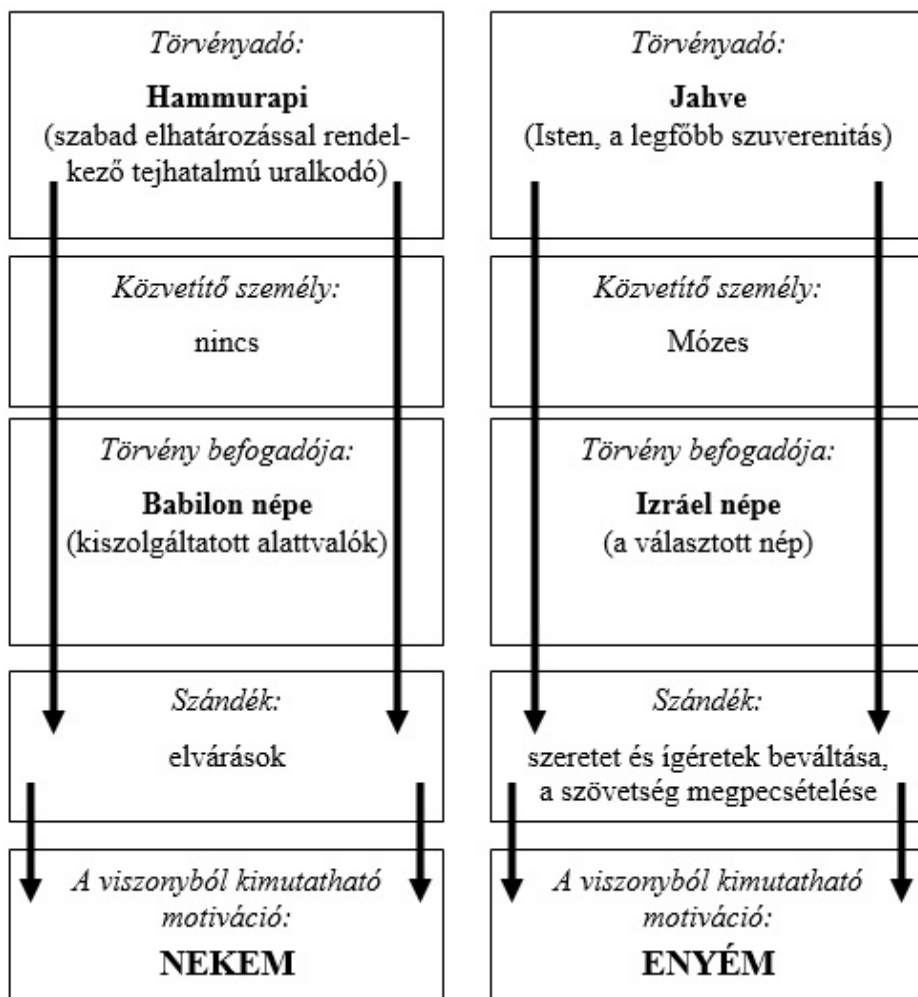
A Hammurapi törvénye kapcsán feltett elméleti kérdésre, itt is ugyanaz a válasz adható: „Mit akar tőlem a törvénnyel a törvényadó? Változást!” Itt azonban többletkövetkezménye lesz a változásnak. Ugyanis a törvény megtartása nemcsak a „status quo” szavatolását jelenti, hanem mást is. A törvény megtartása nyugalmat és az életminőségi többletet biztosít a törvény előtti időszak viszonyaihoz képest. Ennek már „átvett előlege” pl. az egyiptomi szabadulás és a pusztai vándorlás csodái. A többlet az isteni oltalmat és gondviselést jelenti. A törvényadói szándék

a szövetség betartása és a betarthatóság elősegítése. A törvény megtartása a „status quo”-n túl többletelőnyöket is eredményez. Nevelés és van többlet!

Hammurapi törvényében a szándékok vizsgálata a „fenntartás és nincs többlet” kulcsszavakat mutatja fel. Ez azt jelenti, hogy a törvény által meghatározott állapot fenntartása a cél. Miért jó így? Miért nem kell több? Mert elégséges a „kittu(m)” fenntartása, elégséges a birodalom társadalmi rendjének szavatolása. Mert ezt kívánja meg az uralkodói érdek, amivel teljes összhangban áll a törvényadás szándéka: „nekem ez a helyzet megfelelő, nekem erre az állapotra van szükségem, nekem ilyen nép és ilyen társadalmi rend kell, nekem ezek a társadalmi viszonyok a megfelelőek!” – mondhatná a törvényadó.

A mózesi törvényekben a szándékok vizsgálata a „nevelés és van többlet” kulcsszavakat eredményezte. Ez pedig azt jelenti, hogy itt a törvény által teremtetett állapot nem végleges, hanem inkább csak iránymutató. „Ha megtartod, akkor ilyen helyzetbe kerülsz”. Miért nem elég így? Miért kell több? A törvény megtartása önmagában nem célja a törvényadónak, sőt még a szövetség megtartása sem jelenti a valódi célt, hanem ez is eszköz lesz a cél érdekében. A cél az, hogy visszaálljon a teremtettség állapota. A szövetség is ezt munkálja mind az Ószövetség, mind az Újszövetség idejében és értelmében. A teremtettség eredeti állapota pedig azt jelenti, hogy az ember az Istené. A teremtettség „status quo”-jának visszaállítása nem a törvények betartásának a közvetlen következménye. A törvényadói érdek a szövetség révén helyreállítani az eredeti rendet a teremtettségben. „Enyém az ember; enyém a nép; enyém, de nemcsak javai és hasznossága, vagy hasznosíthatósága miatt, hanem azért, mert én teremtettem. Olyan állapotot kell kialakítani, amelyben erre rádöbben, elfogadja és visszatér, mert azt akarom, hogy neki jó legyen!” – mondhatná a törvényadó.

Nyilvánvalóvá tehát, hogy teljesen eltér a törvényadás motivációja a két törvénytár esetében. A fenti levezetést az alábbiak szerint lehet folyamatában szemléltetni:

A fent levezetett motivációs különbség mózesi törvényekre vonatkozó alapozását az alábbi ígékben látom:

2Móz 33,11-16

Az ÚR pedig színről színre beszélt Mózesrel, ahogyan egyik ember beszél a másikkal. Amikor visszatért a táborba, a szolgálatára rendelt ifjú, Józsué, a Nún fia nem távozott el a sátorból. Majd ezt mondta Mózes az ÚRnak: Lásd, te azt mondod nekem, hogy vezessem ezt a népet. De nem adtad tudtomra, kit küldesz velem. Pedig azt mondtad: Név szerint ismerlek téged, és megnyerted jóindulatomat. Ha valóban megnyertem jóindulatodat, ismertesd meg velem a te utadat, hadd tudjam meg tőled, hogy megnyertem jóindulatodat. Nézd, ez a nép mégiscsak a te néped! Az ÚR így felelt: Megnyugtat téged, ha az orcám megy veletek? Mózes azt mondta: Ha nem jön velünk a te orcád, akkor ne is vigyél tovább bennünket! Mi másból tudnánk meg, hogy én és a te néped megnyertük jóindulatodat, ha nem abból, hogy velünk jössz? Ez különböztet meg engem és a te népedet minden más néptől a föld színén.

2Móz. 34,5-10

Ekkor leszállt felhőben az ÚR, odaállt mellé, és kimondta az ÚR nevet. Elvonult előtte az ÚR, és így mondta azt ki: Az ÚR, az ÚR irgalmas és kegyelmes Isten! Türelme hosszú, szeretete és hűsége nagy! Megtartja szeretetét ezerízíg, megbocsátja a bűnt, hitszegést és vétket. Bár nem hagyja egészen büntetés nélkül, hanem megbünteti az atyák bűnéért a fiakat és a fiak fiait harmad- és negyedízig. Mózes sietve letérdelt a földre, leborult, és ezt mondta: Ó, Uram, ha megnyertem jóindulatodat, járj közöttünk Uram! Mert bár kemény nyakú nép ez, bocsásd meg mégis bűnünket és vétkeinket, és tégy tulajdonoddá bennünket! Az ÚR pedig azt mondta: Én most szövetséget kötök. Olyan csodákat teszek egész néped előtt, amilyenek nem történtek sehol a földön és egy nép között sem. Meglátja majd az ÚR cselekedeteit az egész nép, amely között vagy, mert félelmetes dolgokat fogok cselekedni veled.

Valójában tehát a törvényadói szándék, vagyis a motiváció teszi „egyházivá” a törvényt. S ez nemcsak a Szentírás legiszlatív szövegeiben van így, hanem így kell lennie a keresztyén egyház törvénykezésében is. Mert az egyház nem önmagáért, intézményes volta fenntartásáért törvénykezik, hanem az elhívottakért és választottakért. „Viseljetek gondot tehát magatokra és az egész nyájra, amelynek őrizőivé tett titeket a Szentlélek, hogy legeltessétek az Isten egyházát, amelyet tulajdon vérével szerzett” (ApCsel 20,28). Vagyis az egyházjog isteni többlete a jogalkotási folyamatnak a törvényadási szándék és törvényadói motiváció fokozatában adatik meg. Ettől lesz az egyházjog valóban egyházi jog, isteni többlettel.

„Az egyházi jogot csakis az egyház élete titkának összefüggésében lehet megérteni. Ez az élet pedig a hit, a remény és a szeretet közösségében való élet. Ezért az egyház joga egészen sajátos jog, a vele foglalkozó tudományt pedig méltán tekintik szent tudománynak. Mindez szoros kapcsolatot és együttműködést tételez fel a teológia és az egyházjog között. Ha az egyházat csupán látható társaságként szemlélnénk, s eltekinténénk hittani alapjaitól, lélek nélküli szervezetnek tűnne”²⁹². Az egyház azonban nem lélek nélküli szervezet. Azt a többletet, amit a „lélek” szóval fejezünk ki, a teológia térfelének bekapcsolása hozza be az egyházi jog területére. Ebben az értelemben nemcsak a teológiának van hatása az egyházi jogra, hanem –főleg a tanszisztasággal összefüggésben – az egyházi jognak is közvetlen hatással kell lennie a teológiára. Konkrét szituációtól függ az, hogy mikor melyik „kerekedik a másik fölé”. Mindenesetre az egyházi jog önmagában feltételezi az egyház létét és életét. Az egyházi jog azonban nincs és nem is lehet közvetlen hatással a teológia tartalmára, sőt a jog még missziói jegyekkel sem bírhat és nem lehet esz-

²⁹² Erdő Péter: Egyházjog, Budapest, 1996. 5.

köze sem a missziói parancs emberi végrehajtásának. Az egyházi jognak azon a területen kell maradnia, ami az egyház létéből fakadó élethelyzetek teológiai, erkölcsi és jogi szabályozásának területe. Az egyház létéből fakadóan, az időtényező (korok) függvényében születnek újabb és újabb követelmények, amelyeket a jognak konkretizálnia kell. Ez az egyházi jog mozgásterülete. Vagyis a központi lényeg mindig megújuló kereteinek biztosítása.

A jog és az egyházi jog is egy összefüggő rendszerben tud érvényesülni. Az ilyen rendszerben létező jognak a követése meghatározó mértékben függ a jogot gyakorló és érvényesítő ember tudatától. Az egyházi jog követése pedig az egyházzal kapcsolatba kerülő, egyházhoz kötődő, ill. az egyházban élő ember tudatától és hitétől, pontosabban hitének megélésétől is függ. Az egyházi jognak ezen a ponton van egy sajátos többlet-funkciója: az identitás kialakításában, megőrzésében és erősítésében. Ezért az egyházi jog általában nem szubjektív jog, vagyis alanyi jog, hanem inkább normatív jog. Ez azt jelenti, hogy az ember szempontjából nem olyan magatartásszabályokat tartalmaz, amelyeket az ember önmagától is képes – saját értékítélete, igazságérzete, erkölcsi szintje révén – felvállalni és megvalósítani, hanem az önmagához való viszonyulás helyett, a másik emberhez és az Istenhez való viszonyulásából fakadó magatartásszabályok alkotnak számára egy normarendszert. Az ilyen jogrendszert általában a „tedd – ne tedd” szabályozási módszer jellemzi: ez az imperatív jogi norma. Az imperatív jogi normák nem leírják, hanem előírják, hogy hogyan kell viselkedni. Jellemző rájuk az általánosság, vagyis az, hogy a lehető legátfogóbb mértékben vonatkozzon a szabályozás azokra, akikre hatállyal bír. Azonban az egyházi jogban nem érvényesülhet az ún. „fünyíró-elv”, hiszen erre éppen az írások adnak számos példát. Ezért – egyet értek Erdő Péter megállapításával – „nélkülözhetetlen az esetek

egyedi sajátosságainak bizonyos tekintetbevételét lehetővé tévő záradékok, „kiskapuk” rendszere”²⁹³.

Az egyházi jog alapja az Istennel való szövetségből fakadó kötelezettség. Más szóval az egyházi jognak kizárólag szentírási alapjai lehetnek.

Az egyházi jog motivációja az, hogy vagy az egyház (mint intézmény), vagy az egyén (mint az egyházzal kapcsolatba kerülő, vagy kapcsolatban álló személy) olyan élethelyzetbe kerül, amelyben – nem(csak) pejoratív értelemben – kényszerítőleg lép fel a másikkal szemben.

Az egyházi jog célja az Isten szövetségének való megfelelés és az ahhoz való hűség kereteinek egyértelmű biztosítása. Vagyis az Isten szerinti élet körülményeinek meghatározása.

Mivel a fent említett kényszerítő erő nem állandó és annak motivációja is időről időre változik, ezért az egyházi jognak is folyamatos változásban kell lennie, de úgy, hogy közben sem alapját, sem motivációját, sem célját, s az ezek között fennálló arányokat el ne veszítse, és fel ne borítsa. Fontos tehát megőrizni azokat az általános érvényű jogelveket, amelyek a változások mellett is szavatolták az egyházi jog alapjának, motivációjának és céljának változtathatatlanságát. És fontos olyan új, vagy újszerű jogelveknek a megfogalmazása is, amelyek ezt a rugalmas keret-jelleget megerősítik.

Ezek az elvek az Isten és az ember között fennálló szövetség valóságából kell, hogy fakadjanak. Nagy kérdés sokak számára, hogy az ószövetségi szabályozások mennyire tarthatók és tartandók be a mai keresztyéni életfelfogásban. Tudjuk, hogy az Ószövetségben többféle törvénygyűjteménnyel is találkozunk. „A legfontosabb részek a következők: a Tízparancsolat (Kiv²⁹⁴ 20,1-17., MTörv²⁹⁵ 5,6-21.); a Szövetség könyve (Kiv²⁹⁶

²⁹³ Erdő Péter: Egyházjog, Budapest, 1996. 35-36.

²⁹⁴ 2Móz, vagyis Mózes második könyve

²⁹⁵ 5Móz, vagyis Mózes ötödik könyve

²⁹⁶ 2Móz, vagyis Mózes második könyve

20,22-23,19); a Második Törvénykönyv²⁹⁷ törvénygyűjteménye (12-26); a Szentség törvénykönyve (Lev²⁹⁸ 17-26), de ide tartoznak a királyok által végrehajtott reformok, valamint Ezsdrás és Nehemiás működésének reformjai²⁹⁹. Önmagukban ezek az ószövetségi törvények nem is alkotnák az egyházi jogrendet. Ezek a törvények egy adott kor, adott körülményeit szabályozták.

A mai keresztyénség nem egy – földrajzi és történelmi értelemben is érthető – honfoglalás és bevonulás előtt áll! Sőt már a szövetség tartalmában is jelentős változás történt. A lényegét és a viszonyt tekintve azonban nincs változás! Az Isten és az ember kapcsolata ma is létező valóság. A viszony fennáll, a szövetség pedig – Krisztusban megújítva – érvényes! Az ószövetségi törvények általam vizsgált szabályozásait, közvetlenül adott törvényeknek nevezhetjük. Hiszen ezekben a szabályozásokban közvetlenül fogalmazódik meg az isteni törvényadói szándék. Az Úr szinte közvetlenül a népének, szövetségesének adja a törvényt, ami a szövetség pecsétje. Mózes közvetítői tiszte, bár meghatározó, mégsem értelmezhető teljesen közvetítői – alkalmasint katalizátori – szerepnek, mert ő maga is a kapott törvény hatálya és érvénye alá tartozik. A mai közvetítői szerep az egyházi jog vonatkozásában maga az egyház, mint intézmény. És az intézményi jelleg sok esetben teljesen eltérő helyzetbe állítja az intézményt, mint egy valós élő személyt. Számos egyházi jogi norma magának az intézménynek a fenntarthatósága miatt létezik. Első látásra olyan ez, mintha Mózes a maga jogállására vonatkozó szabályozásokat is legitimizáltatott volna az Úrral. Ez azonban téves és nem

²⁹⁷ 5Móz, vagyis Mózes ötödik könyve

²⁹⁸ 3Móz, vagyis Mózes harmadik könyve

²⁹⁹ Soltész János: Az ószövetségi törvény érvényessége. A tanulmány megjelent az Erkölcsteológiai Tanulmányok sorozat III., „A törvény” c. kötetében: Budapest: JEL Könyvkiadó, 2004. 15–30. ISSN 1589-3626

helytálló analógia! A megvalósulásának lehetősége azonban valóságos veszély ma is. Sőt volt rá egyháztörténeti példa, amikor az egyház intézményi volta fontosabb volt, mint az általa közvetített isteni igazság³⁰⁰. De arra is van példa, hogy nem az egyházi jog, hanem az egyházi tanítás területén mutatkozik meg az „enyém-motiváció” és a „nekem-motiváció” közötti szembetűnő különbség³⁰¹. Ez igazán ott válik szembetűnővé, ahol a Szentírás tekintélye mellé mást is felemel az alkotó. Legyen az egyházi tanítás, vélt vagy valós hitigazság, vagy „szent hagyomány”. Abban a pillanatban, mikor az Isten és ember között fennálló szövetség lényege, más tekintetek miatt felhígul, szertefoszlik a „nekem-motiváció” alapja és lehetősége.

Az egyházi jog „alkotásában” ezért nemcsak fontos, hanem elsősorban és leghatározottabban szem előtt tartandó feladat, megőrizni az egyházi jog alkotásának szent voltát! Az Istennek való elválasztottságot, elkülönítést pedig csakis a szövetség lényegéből kiindulva és tiszta voltának

³⁰⁰ Például a IX. Piusz pápa nevéhez köthető pápai csalhatatlanság kimondása, amely az 1869. december 8-ra összehívott I. vatikáni zsinaton, az ultramontánus többség befolyása révén került kimondásra. A pápai csalhatatlanság, nem az isteni tökéletességet mutatja fel, hanem a római egyház fejének isteni „jellegét” erősíti.

³⁰¹ Lássuk az utóbbi időkben sokat vitatott Dominus Jesus nyilatkozatot, amelyet a Római Katolikus Egyház Szentszéke kötelékében működő Hittani Kongregáció adott ki, Jézus Krisztus és az Egyház egyetlen és egyetemesen üdvözítő voltáról. Ebben szerepel az alábbi okfejtés: „Ezért Jézus Krisztus üdvözítő közvetítésének egyetlen és egyetemes voltával együtt szilárdan hinni kell mint katolikus hitigazságot az általa alapított Egyház egyetlen voltát is. Így miként csak egy a Krisztus, úgy egy az Ő teste is, egyetlen a menyasszonya is: „Egyetlen egy a katolikus és apostoli Egyház”. Továbbá az Őr ígéreteiből, miszerint soha nem hagyja el Egyházát (vö. Mt 16,18; 28,20), s Lelkével vezetni fogja (vö. Jn 16,13), következik, hogy a katolikus hit szerint az Egyház egyetlensége és egysége, és mindaz, ami épségéhez hozzátartozik, soha nem megy veszendőbe. A hívőknek vallaniuk kell, hogy - az apostoli jogfolytonosságban gyökerező - történeti folytonosság van a Krisztus által alapított Egyház és a katolikus Egyház között: „Krisztus egyetlen Egyháza, (...) melyet Üdvözítőnk feltámadása után a pásztor Péternek adott át (Jn 21,17), és őrá meg a többi apostolra bízta terjesztését és kormányzását (vö. Mt 28,18), és mindörökké az igazság oszlopának és erősségének rendelte (1Tim 3,15), e világban mint alkotmányos és rendezett társaság a Péter utóda és a vele közösségben élő püspökök által kormányzott katolikus Egyházban létezik”. Ez a megfogalmazás az intézményt védi, vagyis inkább a „nekem-motiváció”-t tükrözi, mintsem az isteni többlet kifejeződését biztosító „enyém-motiváció”-t mutatja.

megtartásával lehet megvalósítani. Ez a szövetség már nem a mózesi idők szövetsége. Isten jelenvalósága nem felhőben és tűzoszlopban nyilvánul meg. Minden „külső” nyomásnak, vagy hatásnak való engedés a „nekem-motiváció” érvényesülését gyengíti magában a jogi normában, amelynek következményei a törvényadó és a törvény befogadó viszonyára nézve közvetlenül hatnak a gyakorlati életben³⁰².

A jelenlegi szövetség kiindulási alapja az isteni szeretet valósága, az evangélium evangéliuma: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egy-
szülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen”³⁰³. A szövetség célja pedig a teremtettség eredeti állapotának isteni visszaállítása, amit az ember üdvözülésnek, üdvösségnek nevez³⁰⁴.

Az új szövetségben ennek a megfogalmazott jézusi feltétele a hit és a keresztség: „Aki hisz, és megkeresztelkedik, üdvözülni, aki pedig nem hisz, elkárhozik”³⁰⁵.

A feltétel megtartása magabiztosságot ad: „mert meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket az Isten szeretetétől, amely megjelent Jézus Krisztusban, a mi Urunkban”³⁰⁶. Ez a keresztyén ember üdvbizonyossága.

Erről a magabiztos pontról kell elindulnunk akkor, amikor a Szentírás megvizsgált legiszlatív szövegeinek „isteni többletét” szeretnénk egyházi

³⁰² Lásd a kölcsönhatás folyamatábráját a következő fejezetben.

³⁰³ Jn 3,16

³⁰⁴ Lásd a Heidelbergi Káté 6. kérdés-feleltét: „*Hát Isten az embert ilyen gonosszá és romlottá teremtette?* Nem, sőt inkább az Isten az embert jóvá (1Móz 1,31), és a maga hasonlatosságára (1Móz 1,26-27), azaz valóságos igazságban és szentségben teremtette (Ef 4,24; Kol 3,10) avégre, hogy teremtményét igazán megismerje, szívből szeresse és vele örökké tartó boldogságban élve. Őt dicsérje és magasztalja (2Kor 3,18).”

³⁰⁵ Mk 16,16

³⁰⁶ Róm 8,38-39

jogilag is releváns elvekben megfogalmazni. Ez a pont jeleni számunkra ugyanis a „szövetségben lételt”. Olyan elv-párokat sorakoztatok fel az alábbiakban, amelyek egyfelől az Isten iránti, másfelől az embertárs iránti magatartásformát mutatják fel, a „nekem-motivációra” épülve.

1.1. Az identitás elve

Isten felé: A teremtettség állapotának elve – elfogadom teremtményi helyzetemet az Úrral szemben és elismerem megváltottságomat az Úr cselekedete következtében.

Ember felé: identitás elve – nemcsak azt tudom, hogy ki vagyok, hanem azt is tudatosítom, hogy kié vagyok, és miért lehettem azzá, és ugyanígy tekintek a másik emberre is.

Az elv alkalmazásának következménye: tudatos felvállalása és határozott képviselete a Krisztusban kapott új szövetségnek. Nem emel a rendelkezések fölé, hanem mózesi közvetítői szerepkörben tart, akár az egyén szintjén, akár az egyház, mint intézmény szintjén érvényesül.

1.2. A kiválasztottság elve

Isten felé: A kiválasztottság elve – Az Úrnak olyan terve van, amelynek a megvalósulásához én eszközként szükséges vagyok számára. Ez a terv a szövetségben érintettek közegeiben megy végbe.

Ember felé: Gyülekezetközpontság elve – a szabályozások elsősorban arra a közegre vonatkoznak, amely közegben a szövetség valósága megélhető. Ez a gyülekezet. A szabályozások tehát gyülekezetközponthú, gyülekezetsegítű, gyülekezetépítű következménnyel kell, hogy bírjanak.

Az elv alkalmazásának következménye: a szabályozások hatásukban nem lépik át a szövetségben érdekelt felek határát, továbbá pontosan megcélozzák és megragadják a törvényt befogadó közeget.

1.3. A szövetségből fakadó elvárás elve

Isten felé: A szövetség elve – Isten már cselekedett értünk, a mi lépéseink mindig válaszok az Úr cselekedeteire.

Ember felé: A szövetségből fakadó elvárás elve – Tudhatom, hogy mi méltó és mi való a válaszlépés tartalmával kapcsolatban. A magatartás-szabálynak megszenteltnek kell lennie. Egyedül az isteni cselekedetre válaszolhat, nem pedig emberi, vagy intézményes érdekeket szolgálhat ki, mert akkor nincs összhangban a két elv.

Az elv alkalmazásának következménye: működik az egyházi önkontroll, még akár az egyháznak, mint intézménynek az érdekeivel szemben is.

1.4. A szövetségmegtartás elve

Isten felé: Szövetségmegtartás elve – az Úr nem szegi meg a szövetséget és nem tesz olyan ígéretet, ami be ne teljesedne. Szavai, ígéje igazságot jelentenek.

Ember felé: Szentírási alapok törvényesíthetőségének elve – minden egyházi jognak és minden egyházjogi magatartásszabálynak közvetlen igei alapokon kell állnia, és a Szentírásból kell fakadnia. Még akkor is, ha a „korhangulat”, vagy „korszellem” mást sugall.

Az elv alkalmazásának következménye: az egyházi jogrend szentírás-hűsége és igei következetessége.

1.5. A szeretet elve

Isten felé: Szeretet elve – az Isten szeretetből cselekedett, a szeretete újította meg a szövetséget. Szeretete mindennél erősebb.

Ember felé: Felebaráti felelősség elve – felelős vagyok a másik emberért a szeretet parancsolatának³⁰⁷ tekintélye alatt. A szabályozásnál a szeretet talajából fakadó entuziazmust igényel. Ez az elv jelentheti a „fűnyíróelv” kiszűrését és az egyéni elbírálást lehetővé tévő „kiskapu” beépítését az egyházi magatartásszabályokba.

Az elv alkalmazásának következménye: krisztusi lelkületet, szeretetet és felelősségvállalást felmutató szabályozások.

1.6. A „nem feledés” elve

Isten felé: A „nem feledés” és emlékezés elve – az Úr igényli az emberi emlékezést és ebből fakadóan, nevének dicsőítését.

Ember felé: Liturgiai elv – a kultusz mindig közösségi alkalom, mindig igei alkalom, mindig Krisztussal a középpontban és a benne kapott szövetség jelentőségére emlékeztetve.

Az elv alkalmazásának következménye: a Krisztusközpontúság szavatolása, a közösségi alkalmak formai megújhodása mellett, tartalmi állandóságának biztosítása.

1.7. Az újramezdés elve

Isten felé: Visszafogadás elve – nekem is megbocsáttattak a vétkeim.

Ember felé: Újramezdés lehetőségének elve – fontosabb a megbocsátás, mint a szankcionálás. A szabályozások soha nem végérvényesek, a sújtó szankciók soha nem lehetnek visszavonhatatlanok. A bűnbánat és bűnbocsánat modelljének alkalmazása az egyházi jogszabályozásban.

Az elv alkalmazásának következménye: visszafogadó és nem kizáró, az őszinteséget értékelő és támogató jogrend.

³⁰⁷ Mt 22,37-40; Mk 12,29-31; Lk 10, 27. Ez azonban nem újszövetségi rendelkezés, hanem eredetileg ószövetségi, mózesi törvény: 3Móz 19,18

1.8. A jelenvalóság elve

Isten felé: Az Úr jelenvalóságának elve – velünk az Isten.

Ember felé: Az egy irányba haladás elve – mivel velünk az Isten, ezt látni és láttatni kell. Az egyházi jog segítsen egy irányba utat mutatni, haladni, vezetni, húzni. A közösség mozdulása csakis Isten jelenvalóságának tudatosításával történhet. Az irány Isten szerinti folyamatos korrigálása.

Az elv alkalmazásának következménye: Istennel együtt járó, megszentelt közösség, ami nemcsak szervezet, vagy intézmény, hanem „szentek egyessége” is.

1.9. A befogadás elve

Isten felé: „Te is voltál” elve – a személyes evangélium megtapasztalhatóságának transzformálása a szövetséges viszonyra hálát és odaszánást generál.

Ember felé: Befogadó jelleg elve – a krisztusi elfogadás kritériumainál nem szigorúbb tagsági szabályozás, s az abból fakadó magatartásformák el- és befogadó jellege. A közeledő másik embert is olyannak látni, mint magamat.

Az elv alkalmazásának következménye: nyitott és rugalmas szabályozás, nyitott és rugalmas közösségi élet, nyitott és rugalmas közösség, amely a gyülekezetben él.

1.10. Az egyértelműség elve

Isten felé: Az imperatív határozottság elve – Isten egyértelműségére illendő egyértelműen válaszolni. Még akkor is, ha egyértelmű válaszunk magunk elleni vád!

Ember felé: Az igen-igen, nem-nem elve – őszinte indíttatás, őszinte beszéd, testvéri kapcsolatból való kiindulás. Minden világi taktika és praktika kiszűrhetősége. A tévedés és tévedhetőség felvállalása a korrigálás lehetőségének fenntartása.

Az elv alkalmazásának következménye: átláthatóság és következetesség a „jobb okulásig” reformátori elv érvényesülése.

1.11. Az állandóság elve

Isten felé: Minden napon – Isten szövetségének érvénye állandó, abból csak az ember képes kilépni. „Én mindig fontos vagyok Istennek”.

Ember felé: Rendszeresség elve – a szövetség megélése nem egyszeri alkalmat, egyszeri fogadalmat jelent, hanem rendszeres közösséget. Gyülekezetépítő, és megújító jelleg, missziói célzatosság, keresztyéni életvitel. A világtól eltérő élethelyzet és életminőség az egyén és a közösség szintjén is. Abból fakadó öröm, hogy az Istennel való közösség örök. Biztonságérzetet ad, identitást erősít.

Az elv alkalmazásának következménye: az evangélium hatásának, megélésének felmutathatósága, a hitből fakadó cselekedetek láthatóvá válása.

1.12. Az apológia elve

Isten felé: A szövetség tisztaságának elve – csak a tiszta és tökéletes méltó az Istenhez. Nemcsak a „megírt” dolgokat kell betartani, hanem a szövetség tisztaságával kapcsolatban látható, sejthető, feltételezhető dolgokat is. Az „én ezt nem tehetem meg” és az „én ezt nem teszem meg” erkölcsi alapállás kialakulása.

Ember felé: Erkölcsi tisztesség fenntarthatóságának elve – a közösség védelmet (is) jelent, de a közösséget védelmezni is kell. A védelmezés

nem az egyén, vagy az intézmény oltalmát kell, hogy megcélozza, hanem a szövetség tisztaságát! Mind az egyén, mind az intézmény szintjén meg kell tudni határozni, hogy a szövetség tisztaságával mi van összhangban és mi nem. A méltó és méltatlan fogalmának tartalmi meghatározhatósága. A társadalmi hatásokkal szembeni védelem – apológia – látásmódja mindig szövetségközpontú kell, hogy legyen!

Az elv alkalmazásának következménye: a szekularizáció jegyeit erőteljesen magán hordozó népegyházi jelleg transzformálódása, egy nyitott, de biztos alapokon álló, Krisztus-központú hitvalló egyházi közösséggé.

Mindezek az elvek az egyházi jogban a jogi normák diszpozícióállományában juthatnak kifejezésre, és közvetlen hatással lehetnek a jogi norma szankciójára. Az „isteni többlet” egyfajta lelkiületben és látásmódban ragadható meg leginkább. Ez pedig egy „életformát”, „életstílust” – jogilag megfogalmazva: magatartásszabályt mutat, amit – teológiailag – így nevezhetünk: keresztyén élet, jogilag: jogkövető magatartás. Ez a magatartás, ez az élet nemcsak hisz, hanem magabiztosan hisz. És ezt a magabiztosságát kell, hogy támogassák, és egyben kordában is tartsák az egyházi törvények. Az egyházi jog és a törvény tehát elsősorban nem elszámoltató jelleggel bír, hanem a hitvalló életet segítő és azt visszatükröző támasznak és segítő eszköznek minősül. A törvény nem eszköze a megigazulásnak és nem kizárólagos eszköze a bűnbánatra indításnak sem. Nem lehet hát letéteményese az egyház intézményes fenntartásának, vagy fenntarthatóságának sem. Mert ebben az esetben az egyház elveszti azt a lelki többletét, ami egyetemes és szent voltát, isteni eredetét, krisztusi szereztetését szavatolja. S lesz egy üres intézmény, a sok-sok egyéb szervezet sorában. Ami a magánember életében Pál szavaival nyer kifejezést, az az egyház egyetemes létezésében is létező valóság: „Mert én meghaltam a törvény által a törvénynek, hogy Istennek éljek. Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus

él bennem; azt az életet pedig, amit most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem”³⁰⁸.

2.1. A jog fogalma – szakirodalmi meghatározások

A jog létezése egyidős az emberiséggel. Hiszen a jog az emberek egymás közötti viszonyait, kapcsolatait és az egymással szemben tanúsított magatartásszabályokat jelenti, ill. szabályozza. A jog általam ismert definíciói más-más szempontból ragadják meg a lényegét, s így egymást „kiegészítve” adnak teljes képet. Ugyanakkor önmagukban is törekednek a lehető legpontosabb megfogalmazásra.

A Szabó Miklós által szerkesztett Bevezetés a jog- és államtudományokba c. kiadványban egy helyütt hat definíciót is találunk a jog fogalmára. A szerző:

1. Hugo Grotiust idézi³⁰⁹, aki szerint: „a jog éppen azt jelzi, ami igazságos, és pedig tagadó, mintsem állító értelemben, úgyszólván jogos az, ami nem igazságtalan. Márpedig igazságtalan az, ami az eszes lényekből álló társadalom természetével ellentétes”.

2. Immanuel Kantra hivatkozva³¹⁰ írja: „A jog tehát azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a másik emberével”.

3. Somló Bódog munkájából³¹¹ idézi: „[T]ehát jog alatt egy rendszerint engedelmisséggel találkozó, széles körre kiterjedő és állandó jellegű legmagasabb rendű hatalom szabályait értjük”.

³⁰⁸ Gal 2,19-20

³⁰⁹ Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. I. köt. 171.o.

³¹⁰ Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 325.o.

³¹¹ Somló Bódog: Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995. 28.o.

4. Hans Kelsentől idézi³¹², hogy „Mert a jog, mint a jogi megismerés egyetlen tárgya nem más, mint norma; a norma viszont olyan kategória, amelynek nincsen helye a természet világában”.

5. Kulcsár Kálmántól veszi át Karl Llewellyn³¹³ megállapítását: „[A jogot csak úgy lehet meghatározni, mint] annak az általánosított jóslatát, hogy mit fognak tenni a bíróságok”.

6. Végül idézi Douglass Whitman és John William Gergacz könyvét³¹⁴, hogy „A jog nem más, mint az állam által elismert viselkedési szabályok és viszonyok összessége”.

A római jogban a jog fogalmát a „ius” szóval fejezték ki. A kifejezésnek két tartalma volt. „A ius szó egyfelől a jogosultságot, modern kifejezéssel az alanyi jogot (facultas agendi) jelentette, tehát azt, hogy egy személynek bizonyos körben cselekvési ill. perindítási (a latin agere ige mindkettőt jelenti) lehetősége van ... Ius alatt másfelől a jogszabályokat, modern kifejezéssel a tárgyi jogot (norma agendi) értették, különösen amikor a jogi normák különböző csoportját kívánták e szóval megjelölni, mint pl. a ius civilét, a ius publicomot stb.... A jog ugyanis a római felfogás szerint nem egyszerűen az állam által kikényszerített normák összessége; a jogi norma megalkotásának és alkalmazásának célja, fogalmi eleme, hogy érvényre juttassa az igazságosságot (iustitia). Ide kapcsolódik Ulpianus szintén klasszikus megállapítása az igazságosságról, mint a jogrend alapjáról: „Az igazságosság az arra való állandó és örökös törekvés, hogy mindenkinek megadjuk az őt megillető jogot”³¹⁵.

³¹² Hans Kelsen: Tiszta jogtan. Budapest, 1988. 4.o.

³¹³ Karl Llewellyn meghatározását idézi Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai. KJK, Budapest, 1976. 85.o.

³¹⁴ Douglas Whitman-John William Gergacz: The Legal Environment of Business. (2nd ed.), Random House, New York, 1988. 4.o.

³¹⁵ Földi András-Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 68-69.p

Erdő Péter, az Egyházjog című munkájában idézi Celsus ősi mondását és Balanyi György³¹⁶ Dante Monarchiája című munkáját, s megállapítja, hogy „a jog pedig Celsus ősi mondása szerint „a jónak és méltányosnak a művészete”³¹⁷ (Dig 1.1.1.pr.), vagy Dante szavával élve „egyik embernek a másikhoz való dologi és személyes viszonya, melynek sértetlen megtartása megőrzi, meg nem tartása pedig megrontja az emberi társadalmat”³¹⁸. Ez a két meghatározás a szubjektum, vagyis az ember szempontjából ragadja meg a jog mibenlétét, azonban a meghatározásban megfogalmazott következményeknek már nemcsak a szubjektumra, vagyis az egyes emberre, hanem az emberi közösségre: a társadalomra nézve is hatása van. A költői megfogalmazáson túl definiálja a tételes, vagyis a pozitív jogot. Eszerint a jog „a társadalmi viselkedést szabályozó, intézményesen kiadott és szavatolt, vagy legalábbis intézményesen szavatolt normák rendszere”³¹⁹.

A római katolikus Erdő Péter által adott definíció mellett álljon itt a református Szathmáry Béla definíciója is, aki szerint „a pozitív jog fogalmát általánosságban úgy határozhatjuk meg, hogy a jog társadalmi viszonyokat szabályozó, az emberi együttélés során kialakuló, és az emberi együttélést lehetővé tevő, állami szervek által alkotott általános magatartásszabály, melynek érvényesülését külső, állami kényszer is biztosítja”³²⁰.

Ez a megállapítás már közelebb áll ahhoz a jogelméleti megfogalmazáshoz, amelyet Dr. Siposné, dr. Herédi Erika használ, amikor a jog fogalmának lényegét és funkcióját határozza meg: „A jog elsődleges funkciója

³¹⁶ Balanyi György (1886-1963) r. kat. történetíró, egyetemi tanár

³¹⁷ „Ius est ars boni et aequi”

³¹⁸ Erdő Péter: Egyházjog. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1996. 35.p

³¹⁹ Erdő Péter: Egyházjog. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1996. 35.p

³²⁰ Dr. Szathmáry Béla: Magyar egyházjog. Budapest : Századvég Kiadó, 2004. 55.p

a szabályozás. A jogi szabályozás állami szabályozás, amely az állam kialakulásával jön létre és az állammal együtt fejlődik ... célja a társadalmi együttélés tartós és kiszámítható szabályozása, rendezése, irányítása. A jogalkotó az elérni kívánt cél megvalósítására államilag elismert, védelemben részesített és kikényszeríthető magatartási szabályokat állít fel, amelyek az állami akaratot tükrözik”³²¹.

Kovács Albert, református egyházjogász – a jog definiálásánál – az ember társulási ösztönéből indul ki és jut el az államig. Ugyanakkor ennek az emberi társulásnak, annak minden fejlettségi fokán, szüksége van szabályokra. Tehát ő is összekapcsolja az állam meglétét a jog meglétével, sőt az állam fogalmát a jog fogalmával is. Az ő okfejtése áll legközelebb hozzám, ezért rövid eszmefuttatását teljességében idézem: „a jog az ember szellemi természetében gyökerezik, az emberi természetben lévő igazságossági eszmének a megvalósulása; és így az ember a természettől jogi lény, ellenben a szellemiséggel nem bíró lényeknek nincs joga. Viszont a jog az ember társadalmi együttélésén alapszik, s a társas életen kívül, amennyiben ilyen léteznék, a jog legfennebb csak mint elvont eszme volna gondolható, minden reális valóság nélkül. Polgári és erkölcsi jogot szoktunk megkülönböztetni; mindkettőnek fogalma megfelel a polgári és erkölcsi törvény között fennebb tett megkülönböztetésnek. Az erkölcsi jog szélesebb körű, a polgárit is magában foglalja, ennek irányelvül és céljául szolgál, úgy, hogy az állami jogalkotás az erkölcsi joggal nem ellenkezhetik, az erkölcstelent jogi kötelességgé tenni nem lehet, és az állami jogalkotás célja az, hogy az erkölcsi jogot minél teljesebben megvalósítsa. Nemcsak a morálban, hanem az államban is minden kötelességnek jog felel meg; ami egy oldalról az állam és egyes polgárok irányába kötelességünk, ugyanaz más oldalról velök szemben jogunk”³²².

³²¹ Dr. Siposné dr. Herédi Erika: Jogi ismeretek. Győr : Universitas-Győr kht, 2005. 11.p

³²² Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 6.o.

Kovács Albert kapcsolja össze leginkább az állam és a jog fogalmát, s ezzel eléri, hogy az egyikből határozza meg a másikat. A jog fogalmának meghatározásához először definiálja az államot, s abból fejezi ki azt, hogy mi a jog. Teszi ezt a következő módon: „az állam egy bizonyos földterületen az emberek társulása által létrejött hatalom, melynek célja a jogrend megállapítása, s az alanyi és szellemi jólét előmozdítása; a jog pedig az állam életelve”³²³.

Ezekből a fenti meghatározásokból kettős irány alakul ki előttünk. A jog tehát felöleli egy állam belső rendjét, és ugyanakkor magában foglalja az állam polgárainak egymáshoz és az államhoz, mint közösséghez való viszonyát és viszonyulását. Ugyanakkor jelenti e kettősséget egyben, pontosabban összességében is. A jog alapfeltétele mindezek szerint az emberi közösség megléte. Egy olyan közösségé, amely önmaga irányítására és másokkal való kapcsolatai fenntartására hatalmat gyakorol, önmagát fenntartja, fejleszti, és önmaga nevében eljár. Mindez az egyének közösségéből fakad és a közösségen belül hat vissza az egyénre. A visszahatás módja is jog: magának a rendszernek, azaz a társadalomnak, vagyis az államnak a joga. A római jog meghatározása is ezt a kettősséget tartalmazza: „a római jog is, mint minden fejlettebb jog, kétirányú szabályokat tartalmazott. Egyrészt rendezte az államélet belső rendjét, s az állampolgároknak az államhoz való viszonyát: ez volt a római közjog, vagy másként államjog; másrészt rendezte az egyes embereknek egymás közötti (magán) életviszonyát (családi és vagyoni vonatkozásait): ez volt a római magánjog”³²⁴.

Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy a jog olyan magatartásszabályok összessége, amelyek a közjót hivatottak szavatolni, keletke-

³²³ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 8-9.o.

³²⁴ Dr. Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Debrecen : Városi nyomda, 1928. 1.p

zése az ember közösségi létformájához kötődik, az emberek közösségében nyilvánul meg és érvényesülése vagy közmegegyezés révén, vagy az emberi közösség ráhatása, vagy a jogalkotó jogérvényesítő ereje révén történik. Hatása közvetlenül, vagy közvetve, végeredményben a közösséget alkotó egyénre irányul.

Az ember közösségének létformája a társadalom. Ám ahol társadalom van, ott valamilyen társadalmi forma, illetve előbb-utóbb államforma is létezik. Az emberiség fejlődésének egy bizonyos fokán létrejött az állam, s ez azóta változatlan. A jog tehát – miként e fentiekben is láttuk – nem választható el az államtól.

2.2. Az állam fogalma – szakirodalmi meghatározások

Platón Az állam című munkájában az állam meglétét az emberek közötti kapcsolatokkal hozza közvetlen összefüggésbe és az emberi igényt, ill. szükségét, rászorultságot, az egymásrautaltságot domborítja ki, mint ami az államot létrehozza az emberek közösségében. Szókratész és Adeimantosz párbeszédében így ír Platón: „SZÓKRATÉSZ: Állam - véleményem szerint - akkor keletkezik, ha az egyén már nem önellátó, hanem sok mindenre szüksége van; vagy mit gondolsz, mi másért alapítanak államot? ADEIMANTOSZ: Csakis ezért. SZÓKRATÉSZ: Így ha egy ember valami célból másik emberrel társul, aztán más szükséglettől hajtva megint másikkal, s mivel az embereknek sok mindenre van szükségük - egyre több segítőtársat gyűjtenek össze egy településre, ezt hívjuk államnak. Így van? ADEIMANTOSZ: Így. SZÓKRATÉSZ: Egyik a másiknak ad valamit; ha ad vagy elfogad tőle valamit, ezt nyilván valami előny reményében teszi? ADEIMANTOSZ: Nagyon is valószínű. SZÓKRATÉSZ: Nosza, hát teremtsünk képzeletben egy államot, kezdve mindjárt a

kezdetén. - Mi készíttette erre? - Nyilván szükségleteink. ADEIMANTOSZ: Úgy van.”³²⁵

Az állam „valamely országban a mindenkori uralkodó osztály legfőbb hatalmi szerve”³²⁶. Az értelmező szótár idézett meghatározásán túl a tartalmi pontosítást nagyon nehéz megtenni, hiszen az állam az emberi közösségek, ill. a társadalmi fejlődés különböző fokán mindig másképp nyilvánult meg. A különböző definíciókban azonban közös az, hogy az államot földrajzi területiséghez és az állam társadalmi közösségét alkotó emberi közösség hatalmi erejéhez, illetve annak érvényesítéséhez kapcsolja. Az egyik meghatározás szerint: „Az állam, a földfelszín elhatárolt területén letelepedett, legfőbb hatalommal rendelkező, és ezáltal egységgé összefogott emberi sokaság”³²⁷. „Ennek alapján született meg a modern államra vonatkoztatható, tartalmi jelzőjétől független definíció, vagyis: az állam egy meghatározott területen élő népesség felett gyakorolt közhatalom”³²⁸. Az egyén szempontjából tehát az állam az ő életkörülményei alakulásának a közege.

Az állam fogalma a rómaiaknál az államot alkotó polgárokhoz kapcsolódott. A „civitas ’városállam’ szón a polgárok (cives) közösségét értették, a res publicát pedig – amely csak a császárkorban vette fel a ’köztársaság’ jelentést (libera res publica) – Cicero a „nép dolga”-ként (res populi) definiálja. E kifejezések helyett, melyek az állam fogalmának leírására is

³²⁵ Platón: Az állam. Internetes elérhetősége (2010.02.10.): <http://vmek.oszk.hu/03600/03629/03629.htm#27>

³²⁶ Magyar értelmező kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 30.p

³²⁷ Átvett idézet Dr. Nagy Péter: Az Európai Unió államiságának jegyeit alátámasztó tények az alkotmányos szerződés tervezetében c. tanulmányából. Internetes hozzáférés: [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_nagy_peter-az_europai_unio_allamisaga\[jogi_forum\].rtf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_nagy_peter-az_europai_unio_allamisaga[jogi_forum].rtf) (2009.09.16.)

³²⁸ Dr. Nagy Péter: Az Európai Unió államiságának jegyeit alátámasztó tények az alkotmányos szerződés tervezetében c. tanulmányából. Internetes hozzáférés: [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_nagy_peter-az_europai_unio_allamisaga\[jogi_forum\].rtf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/dr_nagy_peter-az_europai_unio_allamisaga[jogi_forum].rtf) (2009.09.16.)

alkalmasak, a rómaiak a maguk államát a köztársaság idejétől hivatalosan a *senatus populusque Romanus* (SPQR) megjelöléssel illették, s így az állam lényegét tartalmilag ragadták meg³²⁹.

Kovács Albert szerint, aki a társadalmat a legkisebb egységen – a családon – keresztül vizsgálja, „az állam a társadalmi együttélés intézménye”³³⁰. Érvelése szerint a családok nemzetségeket alkottak, s a nemzetségek nemzetekké és államokká duzzadtak. Összetartásukat az emberek széleskörű szövetkezése biztosította. Ez az emberi együttélés azonban az egyén részéről megkívánja, hogy bizonyos igényeiről lemondjon a köz érdekében. Ennek szabályozása már egy közösségi rendet jelent. S ha ez a szabályozás már nemcsak a család és a nemzetség, hanem a szélesebb együttműködésben élő emberi közösség, vagyis a társadalom szintjén is megmutatkozik, akkor kimondható az állam egy újabb ismérve, hogy az állam „a külső rend és törvényszerűség intézménye”³³¹. A rend azonban szabályozásokat feltételez. A szabályozások nemcsak az egyénre, hanem önmagára a közösségre is érvényesek. Jogosítványokat adnak, vagy korlátoznak. Ezeknek azonban érvényt kell szerezni, amit csak hatalommal lehet. Ezért „az állam a földi hatalom intézménye”³³² is. A földi hatalom emberektől való, és az embereket a hatalom gyakorlásában korlátozni is kell. Hiszen a közösség nem a hatalmat birtoklók közössége, hanem az emberek közössége. Ezért szavatolni kell olyan jogokat, amelyekre nem terjedhet ki a közösség hatalma és a hatalom ereje. Vagyis az állam „az emberi jogok intézménye”³³³ is. Kovács Albert okfejtése az állam, illetve a társadalmi lét értelmének fejtegetésében elérkezik az állam meglétének

³²⁹ Földi András-Hamza Gábor: A római jog története és intéstúciói. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 18.p

³³⁰ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 2.o.

³³¹ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 4.o.

³³² Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 5.o.

³³³ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 7.o.

okához és miértjéhez. Ezen a ponton jelenti ki, hogy az állam „a közjólét intézménye”³³⁴. A közjóban ott érti a szellemi és erkölcsi összetevőt is, sőt ezt egy társadalmi célnak, az államot alkotó polgárok földi léte végcéljának és eszményének tartja, s az ehhez való közelítésért az állam felelősséggel tartozik. Ezért állapítja meg végül, hogy „az állam a szellemi és erkölcsi fejlődés intézménye”³³⁵ is.

Összegezve, az állam egy földrajzilag meghatározott területen, emberi, közösségi érdek alapján működő, hatalommal rendelkező közhatalmi intézmény, melynek célja az emberek társadalmi együttélésének, mint közjónak a biztosítása, az emberi jogok szavatolásával, az emberi közösség szellemi és erkölcsi fejlődése érdekében. Ez a meghatározás azonban nem érvényes minden államformára, például a diktatúrák esetében nem a közjó biztosítása a cél, hanem a hatalmat gyakorló hatalmának garantálása.

Munkám tárgya szempontjából ez azonban nem számít lényeges kérdésnek. Az állam definiálása azért volt fontos, hogy nyilvánvalóvá legyen: egy emberi közösségről, emberek által létrehozott és fenntartott közösségről, intézményről van szó, amely emberi akaratokat és hatalmi érdekeket éppen úgy tükröz, mint az egyénekből álló közösség szociológiailag megfogalmazható ismérvek szerinti mentalitását egy adott korban, a társadalom adott fejlettségi fokán. Tehát az állam emberfüggő intézmény.

2.3. Az egyház fogalma – szakirodalmi és teológiai meghatározások

Az egyház definiálásánál különböző szempontokat kell figyelembe vennünk. Az egyház ugyanis politikailag, társadalmilag, jogilag is megfogalmazható közösség, ugyanakkor önmagát is definiálja a teológiatudo-

³³⁴ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 8.o.

³³⁵ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 8.o.

mány egyes aspektusai szerint. Nem utolsó sorban pedig maga a Szentírás is választ ad arra a kérdésre, hogy mi az egyház?

Politikailag az egyén vallási meggyőződéséből, vagyis a vallásszabadságból kiindulva, az egyház az azonos hitet, hitvallást (confessiót), vagy akár csak egyforma vallási nézetet vallók közössége. A politika ugyanis nem vizsgálja a vallásosság belső lelki tartalmát és meggyőződését. Megelégszik annak egyéni és társadalmi megnyilvánulásával. Ezért politikai szempontból az egyházat egy közös nézet, egy közös eszme kapcsolja össze. Így az egyház emberek közössége, társulás, sajátos társadalom a társadalomban.

Társadalmilag az egyház egy olyan közösség, amelynek tagjai ugyanazon ismérvek, értékek, erkölcsi és etikai normák szerint élnek. A társadalom sem vizsgálja az egyház okát. Valójában a társadalmat sem érdekli hogy az egyház miért egyház és mitől egyház. Megelégszik annyival, hogy a társadalmi közjó érdekének szem előtt tartásával definiálja az egyházat. Így az egyház – társadalmi szempontból – az erkölcs és etika, a szeretet és segítség, vagyis a jó cselekedetek mentén szerveződők közössége. De a társadalom – teológiailag megfogalmazva – nem vizsgálja azt, hogy a hit gyümölcsei mögött milyen hit is áll.

Jogilag, az állam szempontjából, a ma érvényes jogszabályok így fogalmazznak: „az azonos hitelveket követők, vallásuk gyakorlása céljából, önkormányzattal rendelkező vallási közösséget, vallásfelekezetet, egyházat (a továbbiakban együtt: egyház) hozhatnak létre”³³⁶. „Egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az alkotmánynyal nem ellentétes, és amely törvénybe nem ütközik”³³⁷. A jogszabály

³³⁶ A Magyar Köztársaságban érvényes 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, 8.§ (1) bek.

³³⁷ A Magyar Köztársaságban érvényes 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, 8.§ (2) bek.

a Magyar Köztársaság Alkotmányára épül, amely kimondja, hogy: „(1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa”³³⁸. Szlovákiában az alkotmány 24. fejezete rendelkezik a vallás-szabadságról és az egyházakról. Ez kimondja:

„(1) biztosított a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a hit szabadsága. Ez a jog magában foglalja a vallási meggyőződés vagy a hit megváltoztatásának lehetőségét is. Mindenkinek jogában áll vallásos meggyőződés nélkül is élni. Mindenkinek jogában áll nyilvánosan is kifejezni meggyőződését.

(2) mindenkinek jogában áll nyilvánosan kifejeteni vallásos, vagy hitbeli meggyőződését, vagy egyénileg, vagy közösen másokkal, magán-, vagy nyilvános istentisztelet, vallásgyakorlat, szertartás alkalmával, vagy részt venni annak tanításán.

(3) az egyházak és vallási felekezetek ügyeiket maguk intézik, főleg létrehozzák saját szerveiket, képzik lelkészeiket, biztosítják a vallásoktatást és egyházi és rendi intézményeket alapítanak függetlenül az állami szervektől”³³⁹.

³³⁸ A Magyar Köztársaság Alkotmánya 60.§

³³⁹ A Szlovák Köztársaság Alkotmánya 24. fejezet. Eredeti szlovák szövegben:

„(1) Sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery sa zaručujú. Toto právo zahŕňa aj možnosť zmeniť náboženské vyznanie alebo vieru. Každý má právo byť bez náboženského vyznania. Každý má právo verejne prejavovať svoje zmýšľanie.

(2) Každý má právo slobodne prejavovať svoje náboženstvo alebo vieru buď sám, buď spoločne s inými, súkromne alebo verejne, bohoslužbou, náboženskými úkonmi, zachovávaním obradov alebo zúčastňovať sa na jeho vyučovaní.

(3) Cirkvi a náboženské spoločnosti spravujú svoje záležitosti samy, najmä zriaďujú svoje orgány, ustanovujú svojich duchovných, zabezpečujú vyučovanie náboženstva a zakladajú reholné a iné cirkevné inštitúcie nezávisle od štátnych orgánov.

Erre az alkotmányos szabályozásra épül rá Szlovákiában A vallásszabadságról, valamint az egyházak és vallási közösségek jogállásáról szóló 308/1991 számú, többször módosított törvény, amely részleteiben szabályozza az egyházak és vallási közösségek jogállását. Ez a törvény az egyházzal kapcsolatban kimondja, hogy:

„(1) E törvény értelmében az egyház és a vallási közösségek alatt az azonos vallási meggyőződést valló személyek önkéntes közösségét értjük, amely egy, a vallási hovatartozás alapján működő, olyan szervezetben nyilvánul meg, amely az egyház, vagy vallási közösség belső előírásai alapján jött létre.

(2) Minden egyháznak és vallási közösségnek egyforma jogállása van a törvény előtt.

(3) E törvény szerint az egyházak és vallási közösségek jogi személyek. Kölcsönösen szerveződhetnek, közösségeket alkothatnak, rendeket, szervezeteket és időszakos társulásokat hozhatnak létre”³⁴⁰.

Világos, hogy mindkét ország alaptörvénye és az egyházakról, vallásszabadságról rendelkező törvénye az egyén szempontjából tekint az egyházra. Vagyis – ebben az értelemben – az egyház nem több, mint az azonos meggyőződésű, vallású, hitű magánszemélyek közössége, amelyet az állam jogi személyként ismer el. Ebből a szempontból leegyszerűsített megfogalmazással: az egyház emberek közössége, csoportosulása, társulása. Működését mindaddig szabadon, s az államtól függetlenül végezheti, míg az nem veszélyezteti a fennálló államrendet, nem ellentétes az alkotmánnyal és nem ütközik törvénybe. Vagyis az állam, így önmaga szempontjából definiálta az egyházat.

Az egyház azonban saját magát is meghatározza.

³⁴⁰ A Szlovák Köztársaságban érvényes, A vallásszabadságról, valamint az egyházak és vallási közösségek jogállásáról szóló 308/1991 számú, többször módosított törvény 4.§

Az „egyház” szó a görög ekklészia szóból ered és azt jelenti, hogy „gyűlés”, illetve „kihívottak közössége”. Az egyház Krisztus teste³⁴¹.

Az egyház az a közösség, az a gyülekezet, amely személyes kapcsolatban áll Jézus Krisztussal. A páli megfogalmazás szerint: „Mert ahogyan a test egy, bár sok tagja van, de a test valamennyi tagja, noha sokan vannak, mégis egy test, ugyanúgy a Krisztus is. Hiszen egy Lélek által mi is mindnyájan egy testté keresztteltettünk, akár zsidók, akár görögök, akár rabszolgák, akár szabadok, és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg” (1Kor 12,12-13).

Az „egyház” kifejezés alatt tehát nem egy konkrét vallási felekezetet ért az igei meghatározás, hanem az egyetemes egyházat. Vagyis nem református, római katolikus, vagy evangélikus egyházat, hanem a keresztyén egyházat. Bár ezzel a megállapítással kapcsolatban igazat adok azoknak, akik emlékeztetnek, hogy „akkor” még nem voltak történelmi egyházak és felekezetek. „Akkor” az egyház, egyház volt, illetve az egyház volt az egyház. Jó példa erre az ekklészia szó használata az alábbi igei összefüggésben: „Saul pedig pusztította az egyházat, házról házra járt, férfiakat és nőket hurcolt el, és börtönbe vetette őket” (ApCsel 8,3); Saul, vagyis Pál, a keresztyénséget pusztította, és Lukács, mint az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv szerzője, erre utalva használja az „egyházat” kifejezést. Pál az Efezusi levélben és a Filippi levélben Krisztusról, mint az egyház fejéről beszél és az egyházat, mint Krisztus menyasszonyát említi. Számunkra ebből az Isten Fiához való szerves kötődés a lényeges szempont. Az Első korinthusi levélben, a Galata levélben és a Timóteus-hoz írott levelében az ekklészia szót, következetesen az „Isten egyháza”, „az élő Isten egyháza” szókapcsolatban használja. Ebből számunkra az Istenhez való kötődés és a birtokviszony kifejezése a lényeges. Az egyház

³⁴¹ Lásd: Ef 1,22-23: „...őt tette mindenek felett való fővé az egyházban, amely az ő teste, és teljessége annak, aki teljessé tesz mindent mindenekben.”

öndefiníálásánál tehát kiindulási alapnak számít, hogy az egyház (értsd: keresztyén egyház) nem emberek saját elhatározásából és akaratából létrehozott szervezet, hanem Krisztus, vagyis Isten Fia által életre hívott közösség, amely nem emberi eredetű, ezért nem is emberi, és nem is az embereké, hanem isteni eredetű, ezért lehet az egyház Krisztus menyasszonya, Krisztus teste, és ezért lehet az Újszövetségben ezt olvasni, hogy az egyház Isten egyháza. A meghatározásban ott kell, hogy szerepeljen erőteljesen ez a birtokviszony, amely az egyház egyedüli és kizárólagos transzcendentális kötődésére és eredetére utal.

Az egyházak az öndefiníálásuk során ennek tudatában fogalmazzák meg az egyház mibenlétét és teszik melléje a saját hitvallásuk szerinti felekezeti többletet, vagy felekezeti sajátosságot. Az isteni kötődésben és a krisztusi eredetben minden keresztyén egyház (felekezet) egyet ért. A különbségek az intézményes egyházzól alkotott véleményben, az egyház nevében eljárók igei legitimitásának megítélésében, és az egyház, hitvallásokkal összefüggésben lévő tartalmi és küldetési megítélésében mutatkoznak meg. Ezért van az, hogy másképp határozza meg az egyházat a római katolikus, az evangélikus és a református egyház.

2.3.1. Egyházfogalom a római katolikus egyházban

A római katolikus felfogás szerint az egyház „az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberiség egységének hatékony jele és eszköze ... egyszerre történelmi és természetfölötti intézmény, misztérium, melynek lényegét csak a hitben fogjuk föl ... Az egyház eredete egyrészt visszamegy Krisztushoz és az apostolokhoz, másrészt, mivel Krisztust az Atya küldte, az egyház eredete végső fokon a Szentháromságban keresendő: az Atya küldi Krisztust, Krisztus küldi apostolait a Szentlélek által. Az egyház tehát az Isten akaratából Krisztusban megjelent kegyel-

mi rendet is hordozza”³⁴². Ugyanakkor az egyház egy hierarchikus intézmény is, amelyet – a római katolikus tanítás szerint – Krisztus alapozott meg az apostolok kiválasztásával. „Az alapítás része, hogy apostolaival mélyebben megérteti messiási küldetését: beszélt előttük engesztelő szenvedéséről, haláláról és föltámadásáról, míg nem apostolai tudatosan megvallják Messiás voltát (Mt 16,16³⁴³; Mk 8,29³⁴⁴). Oldó és kötő hatalmat adott nekik (Mt 18,18³⁴⁵), amiben benne volt a törvényhozó és felelősségre vonó hatalom is; rájuk bízta tanításának terjesztését (Mt 10³⁴⁶), s az utolsó vacsorán fölhatalmazta őket, hogy megüljék az áldozati lakomát, amelyet kereszttáldozatának megjelenítésére rendelt. ... Rendelkezéseiben benne volt, hogy apostolai valódi, szervezett vallási közösséget alapítsanak, amelynek ők a vezetői. Krisztus eme határozott intézkedése (Jn 21,25³⁴⁷) és a Szentlélek kegyelmi ereje teszi az egyházat egyszerre intézményes és karizmatikus közösséggé. ... Az egyház mint intézmény hordozza a karizmat az emberiség számára, ezért az intézményt és a karizmat nem szabad úgy szembeállítani, mintha az intézmény a megmerevedést, a karizma a lendületet jelentené és hordozná. Krisztus a kegyelmet az intézményre bízta”³⁴⁸. És egy sajátossága a katolikus egyházfelfogásnak, hogy „extra ecclesiam nulla salus”, vagyis „az Egyházon kívül nincs

³⁴² II. Vatikáni Zsinat dokumentumai: Lumen Gentium kezdetű dogmatikus konstitúció az Egyházzal.

³⁴³ Mt 16,16: „Simon Péter megszólalt, és így felelt: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia.”

³⁴⁴ Mk 8,29: „Jézus tovább kérdezte őket: „Hát ti kinek mondotok engem?” Péter így válaszolt neki: „Te vagy a Krisztus.”

³⁴⁵ Mt 18,18: „Bizony, mondom néktek: amit megkötök a földön, kötve lesz a mennyben is, amit pedig feloldotok a földön, oldva lesz a mennyben is.”

³⁴⁶ Mt 10: A tizenkét tanítvány kiküldetéséről szóló evangéliumi igeszakasz.

³⁴⁷ Jn 21,25: „De van sok egyéb is, amit Jézus tett, és ha azt mind megírnák egytől egyig, úgy vélem: maga a világ sem tudná befogadni a megírt könyveket.”

³⁴⁸ Magyar Katolikus Lexikon. Internetes elérhetőség (2009.11.21.) <http://lexikon.katolikus.hu/E/Egyház.html>

üdvösség”³⁴⁹. A történelem folyamán intézményesülő egyház saját jogrendszer is kialakított. És mint isteni eredetű „szervezetnek” a jogalkotása sem lehet emberi, vagy hatalmi indíttatású. Ennek megfogalmazása és alkalmazása teszi az első évszázadok keresztyén egyházát, mai értelemben vett római katolikus egyházzá: „Isteni jogra alapított jogrendszer áll elő, amely már teljesen a katolicizmus térfoglalását jelenti az egyházban. Más szóval ez azt jelenti, hogy a katolicizmus a *ius divinum*, az isteni jog megjelenésével születik meg”³⁵⁰.

A „katolikus” jelző, „közönséges, egyetemes” értelemben is belefér ebbe az öndefinícióba, hiszen Krisztus csak egy egyházat alapított. Ám a római felfogás ezt mégiscsak az egyház intézményes volta felől közelíti meg és Róma primátusát fenntartva, önmagát azonosítja Krisztus egyházával: „Így tehát a Föld összes nemzetében jelen van Isten egyetlen népe, mivel valamennyi nemzetből valók a polgárai, akik nem egy földi, hanem egy mennyei országhoz tartoznak. ... Ez az Isten népét ékesítő egyetemesség magának az Úrnak ajándéka, s ennek révén a katolikus Egyház hathatósan és szünet nélkül arra törekszik, hogy az egész emberiséget összes javaival a fő, Krisztus alatt, az ő Lelkének egységében foglalja újra össze ... Isten népének e katolikus egységébe tehát, mely előre jelzi és előmozdítja az egyetemes békét, minden ember meg van hívva és különféle módon hozzá tartoznak vagy hozzá vannak rendelve mind a katolikus hívők, mind a többi Krisztusban hívő, mind pedig általában az emberek, akiket Isten kegyelme meghívott az üdvösségre”³⁵¹.

³⁴⁹ A III. században élt Thascius Caelicius Cyprianus, karthágói püspök „De catholicae Ecclesiae unitate” című munkájában írja le ezt az elvet: „Nem lehet annak atyja az Isten, akinek nem anyja az egyház.”

³⁵⁰ Dr. Boleratzky Lóránd: A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai. Budapest, 1991. 29.p

³⁵¹ Részletek a II. Vatikáni Zsinat *Lumen Gentium* konstitúciójának 13. fejezetéből.

Összefoglalva tehát: a római katolikus egyház szerint az egyház misztikum, Krisztus teste, az apostoli hagyományra építve hierarchikus rend, amely Istentől való és az üdvösség elnyerésének kizárólagos közege.

2.3.2. Egyházfogalom az evangélikus egyházban

A lutheránus (evangélikus) felfogás szerint: „az egy anyaszentegyház minden időben megmarad. Az egyház a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki. Az egyház valódi egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy az emberi hagyományok, vagyis az emberi eredetű egyházi szokások és szertartások, mindenütt egyformák legyenek”³⁵². A lutheri egyházfelfogásban tehát elsősorban nem hierarchikus és apostoli tekintélyre építő intézményt látunk, hanem egy lelki közösséget. Mivel a reformáció a hit fogalmában és a kegyelem tanában jelentett valóban reformálódást, ez óhatatlanul hatással volt az egyházképre is. Luther elsősorban az egyház lelki jellegét, idők fölötti voltát és az egyház transzcendentális kapcsolati oldalát hangsúlyozza. Az egyház – igei alapokon – Krisztus teste, tehát a tagjai között nem lehet békétlenség, csak egyetértés és szeretet: így az egyház a szentek egyessége. Ebből a lelki közösségből, amely Istentől való, az ember, bűnei miatt, kizárhatja magát. S mivel a lelki közösség: a hit, a remény, a szeretet, a kegyelem és az üdvösség is Istentől való, ezért az egyházban semmilyen emberi cselekmény nem mozdíthatja elő a kegyelem megnyerését és az üdvösség elnyerését. Luther szerint az egyháznak hét ismérve van:

³⁵² Ágostai hitvallás VII. artikulusa. Internetes elérhetőség (2010. 02.14.)
<http://church.lutheran.hu/vasev/subpages/dokumentumok/doc1-08.htm>

„Először: az Ige. Isten Igéje szent és megszentel mindent, amit érint. Ez az igazi gyógyír, amely az örök életre felavat.

Másodszor: a keresztség. Ahol azt Krisztus rendelése szerint tanítják, hiszik és alkalmazzák, ott drága üdvösségi eszköz, amely megszenteli Isten népét.

Harmadszor: az oltári szentség (úrvacsora). Ahol ezt a szentséget Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, ott Isten népe van.

Negyedszer: a kulcsok hatalmának gyakorlása (gyónás és feloldozás) azt jelenti, hogy valahol keresztyén ember vétkezik, megbüntettessék, ha meg nem javul, megkötöztessék és kitaszítottassék, ha megjavul, felmentessék. Ahol bűnöket megbocsátanak, vagy bűnökért büntetést szabnak ott Isten népe van.

Ötödször: az egyházat külsőleg arról lehet felismerni, hogy egyházi szolgákat avat fel és hív meg, vagyis, hogy vannak hivatalai, melyekbe embereket állít. Ne kérdezd, hogy kicsoda és milyen ember az, aki a szentségeket szolgáltatja, vagy aki a hivatalt birtokolja, mert minden nem annak adatott, aki a hivatalt bírja, hanem annak, aki a hivatal által fogja megkapni.

Hatodszor: A keresztyén szent nép (egyház) felismerhető külsőleg az imádságban, ahol az Istent nyilvánosan dicsérik, és neki hálákat adnak. Az imádság is megszentelő eszköz, melynek segítségével a Szentlélek Krisztus népét megszenteli.

Hetedszer: Külsőleg megismerhető a keresztyén szent nép a kísértésekről, a keresztvállaláson, azon, hogy el kell szenvednie minden szerencsétlenséget és üldözést, minden megpróbáltatást és bajt az ördög, a világ és a test részéről, hogy el kell túrnie belső szomorúságot, félelmet, rettegést, külső szegénységet, megvettetést, betegséget, gyengeséget, hogy hasonlóvá legyen Urához, a Krisztushoz³⁵³.

³⁵³ Dr. Boleratzky Lóránd: A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai. Budapest, 1991. 59.p

Ezekből az ismérvekből is kirajzolódik Luther képe a látható és láthatatlan egyházzal, amely egyszerre létezik. „Az egyház Luthernél lelki és látható kifejezésében összeolvad és csak egy valóságos egyház van: a lelki, a láthatatlan”³⁵⁴. Az egyház tehát egy, egyetemes, univerzális, szent és apostoli egyház, amely abból fakad, hogy Krisztustól való és az egyháznak maga Krisztus a feje.

Összefoglalva: az evangélikus felfogás szerint az egyház szentek közössége, ugyanakkor hivatal is, amely önmagában nem üdvösségre vezető, hanem csak hit által és kegyelemből nyerhető el az üdvösség Krisztustól, az egyház fejétől. Mivel az egyház hivatal is, ezért az egyházfegyelem gyakorlása jelentős ismérve az egyháznak, amely a maga láthatóságában és láthatatlanságában él.

2.3.3. Egyházfogalom a református egyházban

A református felfogás szerint a Szentírás az emberi élet egyetlen és tökéletes zsinórmértéke. Tehát az egyháznak, mint élő, létező szervezetnek is a Szentírás kell, hogy az alapja legyen. Kálvin János az Újszövetséget veszi alapul: az első keresztyének gyülekezeti közösségét és az ösgyülekezetek példáját teszi az egyházfogalom meghatározásának kiindulási pontjává. Református hitünk szerint az egyház lényege: közösség Istennel és egymással: „Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben: ott vagyok közöttük” (Mt 18,20). Az isteni jelenlét az ige és a Szentlélek révén az egyház olyan sajátossága, amely semmilyen más közösségre, társulásra nem jellemző. Az Istenhez, mint transzcendenshez való kötődést Kálvin egyenesen fogalmazza meg. Míg a római katolikus felfogásban Cyprianuszra utalva így szól a tétel: „Nem lehet annak atyja

³⁵⁴ Dr. Boleratzky Lóránd: A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai. Budapest, 1991. 62.p

az Isten, akinek nem anyja az egyház”³⁵⁵, addig Kálvin direkt módon fogalmaz, felszólító módban: „Kezdem pedig az egyházzal: amelynek kebelébe akarja Isten gyűjteni fiait, nemcsak azért, hogy annak segítségét és szolgálatát vegyék igénybe addig, míg csecsemők és gyermekek, hanem hogy az egyház az ő anyai gondozásával igazgassa őket, míg fel nem serdülnek s míg végre hitüknek célját el nem éri. Ezt a két dolgot ugyanis, mivel Isten összekötötte, szétválasztani nem szabad, úgy hogy akiknek Isten atyjuk, azoknak az egyház legyen anyjuk; és pedig nemcsak a törvény alatt, hanem Krisztus eljövetele után is, amint arról Pál tanúskodik, ki azt mondja (Gal 4,26³⁵⁶), hogy mi az új és mennyei Jeruzsálemnek vagyunk a fiai”³⁵⁷. Kálvin egyházértelmezésében az egyetemes egyház nemcsak a látható, hanem a láthatatlan egyházra is vonatkozik: tehát Isten minden választottjára, s mint írja: „ezek közé tartoznak azok is, akik már meghaltak”³⁵⁸. A Szentírás értelmezésében Kálvin kétféle egyházzal beszél. Az anyaszentegyház alatt azt a közösséget érti, „amelybe csakis azok fogadtatnak be, akik az örökbe fogadtatás kegyelménél fogva Istennek a fiai, s a Szentlélek megszentelésénél fogva Krisztusnak az igazi tagjai”³⁵⁹. Az egyház másik értelmét pedig az alábbiak szerint adja meg a Szentírásra hivatkozva: „egyház névvel jelzi a Szentírás a földön szétosztott embereknek azt a sokaságát, mely az egy Istennek és Krisztusnak a tiszteletét vallja, mely a keresztség által avattatik fel a bennök való hitre, mely az úrvacsorában való részesedés által az igaz tudományban és szeretetben való egységről tesz bizonyosságot, mely egyértelmű az Úr ígében, és amely ennek az ígének hirdetésére Krisztus által alapított szolgálatot

³⁵⁵ Lásd a 41. számú lábjegyzetet.

³⁵⁶ „De a mennyei Jeruzsálem szabad: ez a mi anyánk.”

³⁵⁷ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv I. fejezet 1. pont (295-296.p)

³⁵⁸ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv I. fejezet 2. pont (296.p)

³⁵⁹ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv I. fejezet 7. pont (304-305.p)

tiszteletben tartja. Ebben az egyházban azonban igen sok képmutató van, akiknek semmi egyébük nincsen a Krisztusból, mint a név és a külszín; igen sok nagyravágyó, fösvény, irigy, rágalmozó és tisztátalan életű van köztük, akik csak ideiglenesen tűretnek meg, vagy azért, mivel törvényes ítélettel ezeket rájuk bizonyítani nem lehet, vagy mivel nincs mindig érvényben a fegyelemnek az a szigorúsága, amilyennek lenni kellene”³⁶⁰.

Az egyház kálvini ismérvei közül, kettő részletes kifejtését láthattuk itt. Egyház tehát az, ahol Isten ígéje hirdettetik, és a sákramentumokat kiszolgáltatják. A reformátor azonban további két ismérvet is megállapít további okfejtésében. Ez pedig az egyházfegyelem³⁶¹ gyakorlása, amely a kulcsok hatalmával való élés igei alapjaiból fakad, s a szeretetszolgálat, a diakónia végzése, ami a krisztusi szeretet-parancsolatból³⁶² és a keresztyéni szeretet megnyilvánulásaiból vezethető le.

A reformátusság szimbolikus könyvei, hitvallásai is egyértelműen szólnak az egyházról. A II. Helvét Hitvallás XVII. fejezete kimondja, hogy az egyház „a híveknek a világból elhívott vagy egybegyűjtött serege, minden szentek egyessége, azoké tudniillik, akik az igaz Istent az Ige és a Szent Lélek által a Megváltó Krisztusban igazán megismerik és helyesen tisztelik, és a Krisztus által ingyen felajánlott minden áldásban hit által részesülnek”³⁶³.

Mindezekből egyértelmű, hogy az egyház nem emberek által alkotott közösség, hanem az isteni elhívás és kiválasztás „lecsapódása” a látható világban, az emberek között. Vagyis nem emberi kezdeményezés, hanem emberi válasz az isteni kezdeményezésre. Ezt a gondolatot pontosan és

³⁶⁰ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv I. fejezet 7. pont (305.p)

³⁶¹ Bővebben kifejtve: Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv XII. fejezetében

³⁶² „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,37-39)

³⁶³ A Második Helvét Hitvallás, Budapest, 1992., XII. fejezet (156.p)

érthetően mondja ki a reformátusság másik hitvalló irata, a Heidelbergi Káté: „Mit hiszel a közönséges keresztyén anyaszentegyházról? Hiszem, hogy Isten Fia a világ kezdetétől fogva annak végezetéig az egész emberi nemzetségből Szentlelke és igéje által az igaz hit egységében magának egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe, azt oltalmazza és megőrzi. És hiszem, hogy annak én is élő tagja vagyok és örökké az is maradok”³⁶⁴.

A református egyházfogalom tehát nem emberi tényezőkből, nem a hivatalból és az egyház látható részének strukturális jellegéből fogalmazza meg az egyházat, hanem isteni cselekedetre adott emberi válaszként. Az egyházban, mint Krisztus-testben, minden alá van rendelve a főnek, aki maga a Krisztus.

A keresztyén egyház öndefiníálása tehát – eltérően a világi meghatározásoktól – isteni cselekményből eredezteti az egyházat és ezt az isteni jelenlétet az egyház legfontosabb alapismérveként mutatja fel. Az egyház tehát nem emberek közössége egymással egy közös eszme, vagy egy azonos értékrend felvállalása mentén, hanem az élő Isten közeledésére adott emberi válasz, amely hitből fakad. A megváltottság és az isteni szeretet elfogadásának következménye az, amit egyház-fogalom alatt ért a keresztyén egyház, ennek minden teológiai, dogmatikai és institutionális hozadékával.

3. Az egyház és az állam intézményi jegyeinek összehasonlítása

Természetesen adódik a kérdés, – amire Kálvin is utalt – hogy mi van az egyházban a lelkiség nélkül lévő, az isteni elhívásra és kiválasztásra, megszólításra válaszolni képtelen emberekkel, akik azonban láthatóan az egyházban vannak? Ez a felvetés előhossa az egyházon belül a hit és

³⁶⁴ A Heidelbergi Káté, Budapest, 1992., XXI. úrnapija, 54. kérdés-válasz (55.p.)

a vallásosság kérdését, ami a hitből fakadó lelki meggyőződés és a hit nélküli ismeret kettősségére utal. Vagyis az egyházra – bizonyos szempontból – mégis csak kénytelenek vagyunk úgy (is) tekinteni, mint egy emberi közösségre. Ha nem vizsgáljuk a közösség létrejöttének, életre hívásának okát és életre hívóját, hanem csak magát a közösséget szemléljük, akkor valóban emberi közösséget, társulást látunk magunk előtt. Ez az egyházkép azonban mégis különbözik a társadalmi szervezetek és csoportosulások leírásától. Hiszen nem közösségi érdek hozza létre, hanem valami más. A látható, strukturális egyházat tekintve, valami olyan közösségi erő, ill. közösségi kényszer, mint magát az államot.

És ez a megállapítás nagy jelentőséggel bír munkám további részére és tartalmára nézve, hiszen az egyház törvényalkotói képességét és jogalkotói jogosultságát alapozza meg.

Az egyház és állam párhuzamba állítását, a vallásosság szempontja alapján, Kovács Albert végezte el. Utalva arra, hogy a vallás társadalmi szervei (értsd alatta: a jogilag meghatározható egyház) egyazon időben és egyazon térségben fejlődtek magával a társadalommal és az állammal. A vallásos életnek ugyanis nincs külön vallási (egyházi) területe és nem vallási (világi, társadalmi) megnyilvánulása. A hívő keresztyén ember az államban, a társadalomban is hívő keresztyénként jelenik meg és él. A keresztyénség, amely az egyházhoz kötődik, megnyilvánulásaiban nem marad „bent” az egyház keretein belül, hanem a társadalomban, az államban nyilvánul meg. Kovács Albert ezért az alábbi rendszert állítja föl:

„1. a vallás az embernek nem szerzett kincse, hanem szellemének egyik eredeti alkotó része, a szellemiség legmagasabb fokán álló ténye; amiből következik:

- a) hogy a szellem életétől külön nem is választható, azaz az ember vallás nélkül nem is létezhetik;

- b) hogy a vallás is alá van vetve a szellem általános és fokozatos fejlődési törvényének;
- c) hogy a vallás ügyével épp oly nagy érdeklődéssel kell foglalkozni, mint a szellem bármely más ügyével.

2. hogy a vallás az ember társadalmi együttélésének is állandó tényezője, a vallási szövetkezés épp úgy nem a szabad társulás által jött létre, mint az állam; hanem az ember vallási tehetségéből kinőve, s a társulási ösztön által összetartva, a nyilvános társulási életnek épp oly általános és szükséges formája, mint az állam. Ebből következik:

- a) hogy a vallási szövetséget, a maga történeti eredeténél fogva, nem is lehet csak pusztán társulásnak nevezni, hanem a nyilvános élet épp oly általános és szükségszerű intézményének, aminő maga az állam;
- b) hogy a vallásügy társulati oldala szerves összeköttetésben és kölcsönhatásban áll az állami léttel, attól külön nem választható, azaz ugyanazon fejlődési törvényeket követi;
- c) hogy a vallásügy társulati oldala épp azon érdeklődést igényli, amit az állam”³⁶⁵.

A református tanítás szerint a keresztyén ember a társadalomban élő ember, akinek hite és meggyőződése okán lehetősége és joga van a társadalomról és az államról is véleményt mondani. Ennek a megállapításnak igei alapját maga az evangélium adja: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16). Azt mondja az ige: „világot”. A görög szó értelmében: rend, rendezettség, világrend (mint a káosz poláris ellentéte), világmindenség, világ, világegyetem, teremtettség³⁶⁶. Vagyis nem egy

³⁶⁵ Kovács Albert: Egyházjogtan I. Budapest, 1878. 20.o

³⁶⁶ Lásd: Varga Zsigmond: Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz. Budapest, 1992. (551.p)

elkülönült közösségben nyilvánulhat meg a keresztyéni élet, hanem ebben a világban. Ezt támasztja alá Jézus főpapi imája is, amikor az Atya felé fordulva így szól: „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól” (Jn 17,15). A keresztyénségnek a társadalom, állam és végső soron a világ felé való illetékessége pedig a missziói parancsból is megerősítést nyer: „Jézus hozzájuk lépett, és így szólt: „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön. Menjetek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet, megkeresztelve őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében, tanítva őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam nektek; és íme, én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig” (Mt 28,18-20).

Ennek az Szentírásból való alapnak a kifejtését Kálvin a polgári kormányzatról szóló írásában végzi el. Kiindulási alapként tisztázza, hogy a világi felsőbbiséget Isten rendelte igazságos kormányzásra, sőt az egyház ügyének oltalmazására. Kálvin igei hivatkozása az, amit Pál apostol ír Timóteusnak: „Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben” (1Tim 2,1-2). A kálvini gondolatban „kettős csavar” van. Az egyház az állam részeként nyilvánul meg, de az államnak isteni rendelés szerint, az egyházzal és annak tanításával összhangban kell működnie. „A felsőbbiség legfontosabb kötelessége a békéről és a köznyugalomról gondoskodni és azt fenntartani. Ezt bizonyosan sohasem végezheti sikerebben, mint akkor, ha igazán istenfélő és vallásos, azaz ha az Úr ószövetségi népe kegyes életű királyainak és fejedelmeinek példájára az igazság hirdetését és az igaz hitet előmozdítja, mindenféle hazugságot és babonát kiirt mindenféle istentelenséggel és bálványimádással együtt és védelmezi Isten egyházát. Általában azt tanítjuk, hogy az egyházzal való gondoskodás elsősorban dolga az isten-

felső többségnek. Tartsa tehát a kezében Isten igéjét és gondoskodjék róla, hogy ezzel ellentétes dolgot senki ne tanítson. Továbbá jó és Isten igéjéhez szabott törvényekkel kormányozza az Istentől reábizott népet és tartsa meg fegyelemben, kötelességében és engedelmisségben”³⁶⁷.

Vagyis társadalmi és politikai szempontból az egyház része az államnak, a cselekvés és megnyilvánulás szempontjából azonban az egyház illetékessége nem lehet kisebb, mint az államé. És ezt a felelősséget Kálvin a polgári kormányzaton keresztül kívánja megvalósítani a társadalomban. Ugyanakkor reálisan látja, hogy a polgári kormányzat nem minden esetben cselekszik a Szentírással összefüggésben, teológiailag megfogalmazva: nem istenfélelemben jár el. Ebben az esetben Kálvin elismeri az egyháznak és a hívők közösségének a felsőbb hatóság elleni lázadás jogát. Igei példákat sorakoztat fel: Isten Mózesen keresztül távolította el az egyiptomi fáraót³⁶⁸, aki sanyargatta a választott népet. Othniél által szabadulást szerzett az Úr Kúsánnak, Szíria királyának zsarnoksága alól³⁶⁹. Kálvin gondolata nem forradalmi, hanem igei. És nem is az egyházat „ruhazza fel” a lázadás jogával, hanem ezt is Isten kezébe helyezi: „Nekünk pedig a legnagyobb mértékben óvakodnunk kell attól, hogy a többség tiszteletes méltóságának azt a teljes tekintélyét, amelyet az Úr a legszigorúbb parancsokkal szentesített, még ha a legméltatlanabbaknál látjuk is, akik azt silányságukkal tőlük telhetőleg megfertőztetik, megvessük, vagy megsértsük. Mert ha a féktelen uralkodás megjobbítása Istennek bosszúja, ne gondoljuk azonnal, hogy annak végrehajtására nekünk adott az Úr megbízatást, akiknek semmi más parancsolat nem adatott, mint hogy engedelmeskedjünk és tűrjünk. Mindig a magánemberekről beszélek. Mert ha vannak most a néptől szerezve bizonyos többségek,

³⁶⁷ A Második Helvét Hitvallás, Budapest, 1992., XXX. fejezet (194.p)

³⁶⁸ Lásd: 2Móz 2-14. fejezeteit.

³⁶⁹ Lásd: Bír 3, 7-10

amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva (aminők hajdan a lacedaemoni-aknál a királyok ellenőrzésére rendelt eforusok voltak, vagy a római konzulokkal szembeállított néptribunok, vagy az athéniek szenátusával szemben a demarkhusok és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak): annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben”³⁷⁰ .

Ezen a ponton meg kell vizsgálnunk az egyház és az állam kapcsolatának kérdéskörét, különös a jelen kor állapotaira. Ez ugyanis alapvetően fontos kérdés az egyház jogalkotásában, hiszen itt gyökerezik az egyházi jogszabály tekintélyének, illetékességének és érvényesülésének kérdése.

3.1. Az egyház és az állam kapcsolata

Munkámnak nem tárgya a történeti kitekintés, ezért itt csak a jelzések szintjén foglalkozom a keresztyén egyház és az állam kapcsolatrendszerével, mivel a mai helyzet vizsgálatánál szükséges a múltra való utalás is.

3.1.1. Az ószövetségi idők sajátossága

Az Ószövetség időszakában nem beszélhetünk mai értelemben állam és egyház viszonyáról, hiszen a választott nép alkotja magát a – mai értelemben mondott – társadalmat és az egyházat is. Ennek az egymással egybeeső kettősségnek az alapja az Istennel megkötött szövetség. És a szövetség megpecsételését jelenti a szövetségre utaló Tízparancsolat. Ennek írásos bizonyítéka maga a Szentírás: „Azután ezt mondta az ÚR Mó-

³⁷⁰ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere II., 4. könyv XX. fejezet 31. pont (777.p)

zesnek: Írd le ezeket az ígét, mert ezeknek az ígéknek alapján kötöttem szövetséget veled és Izráellel! Mózes negyven nap és negyven éjjel volt ott az ÚRnál. Kenyeret nem evett, vizet sem ivott. És felírta a táblákra a szövetség ígét, a tíz ígét” (2Móz 34,27-28). H. Jagersma megállapítja, hogy „amikor Izrael népének az ószövetségi kort felölelő történetét tárgyaljuk, nem beszélhetünk egy népről. Ez világossá válik az Izrael név közelebbi vizsgálatából. ... az Izrael nevet nem mindig ugyanabban a jelentésben használják. Lehet egy személy neve (Jákób ősatyáé), lehet törzsek egy csoportjáé, ahogy ez a Kánaánban való megtelepedés után történt. Továbbá lehet ezen a néven egy politikai egységet érteni, mint pl. a monarchiát Saul idejében vagy az északi országot Salamon halála után. A fent nevezett jelentéseken kívül megtaláljuk az Izrael nevet az Ószövetségben egy vallási egység nevéként is”³⁷¹. Ezen megállapítások között tartozik munkám e fejezetének tárgyába. A politikai egységet jelentő Izrael és a vallási egységet jelentő Izrael. Jagersma megállapítása – az Izrael név használatából – arra enged következtetni, hogy ezt két különálló közösségre (egységre) alkalmazták. Az Isten és a választott nép közötti szövetség meglétéből kiindulva azonban nem lehet megkülönböztetni egy vallási egységet jelentő Izrael és egy attól személyi összetételében, struktúrájában és társadalmi szervezettségében elkülönülő politikai egységet. Ezt azért nem lehet megtenni, mert mindkét egységet ugyanazok emberek alkotják: a választott nép fiai. Az isteni szövetség pedig nem egy vallási egységgel (egyház), sem egy politikai egységgel (állam) kötött, hanem az emberekkel (nép). Az említett „fiak” (nép), – mint az Isten szövetségéhez tartozó egyének közössége – alkotják a vallási egységet és egyben a politikai egységet is. Ebben az értelemben, ha Izráelt „egyháznak” tekintjük, akkor ennek az „egyháznak” olyan felépítése, társadalmi

³⁷¹ Dr. H. Jagersma: Izrael története az ószövetségi korban. Budapest, 1991. (7.p)

struktúrája van, mint egy államnak. S ha Izráelt „államnak” tekintjük, akkor ennek az „államnak” a társadalmi és strukturális felépítését egyházi tartalom tölti meg. Ennek a furcsa kettősségnek az összemosódása az ószövetségi korban a vezetői tisztségeknél mutatkozik meg leginkább. Az államiság jegyeit először legszembetűnőbben a bírák korában látjuk. A bírák, valójában a törzsszövetség vezetői voltak. Isten által legitimizált vezetők, akiknek Istentől való rendelésükről úgy beszél a Szentírás, hogy a szövetségtől való elhajlás következményei alól megszabadították Izráelt. Az Istentől való legitimitás tehát a bűnös, istentelen és szövetségtelen kultuszok alóli megszabadítás készségében és eredményességében mutatkozik meg a bírakkal kapcsolatban. A bírák:

1. Otniél, Júda törzséből, „Az ÚR Lelke szállt rá, és így lett Izráel bírása” (Bír 3,10), aki 40 évig volt Izráel bírása;
2. Éhúd, Benjámin törzséből, „az ÚR szabadítót támasztott nekik: a benjámini Éhúdot, Géra fiát, aki balkezes volt” (Bír 3,15), aki 80 évig volt Izráel bírása;
3. Samgar, Júda törzséből, „Utána Samgar, Anát fia következett, aki hatszáz filiszteus férfit vert szét egy ökörösztrókével. Ő is megszabadította Izráelt” (Bír 3,31), nem ismerjük uralkodásának időtartamát.
4. Bárák és Debóra, Naftáli törzséből, „Akkor ezt mondta Debóra Báráknak: Támadj, mert ezen a napon kezdedbe adja az ÚR Siserát! Az ÚR vonul előtted! Bárák lejött a Tábór hegyéről, és mögötte a tízezer ember. Az ÚR pedig megzavarta Siserát összes harci kocsi-jával és egész táborával együtt Bárák fegyvere előtt annyira, hogy Sisera leugrott hadi szekereéről, és gyalog futott el” (Bír 4,14-15), idejük 40 év volt;

5. Gedeon, Manassé törzséből, „Az ÚR angyala megjelent előtte, és így szólt hozzá: Az ÚR veled van, erős vitéz!” (Bír 6,12), ő 40 évig volt Izráel bírāja;
6. Abímelek, Manassé törzséből, aki jogtalanul birtokolta a bírák hatalmát. „Adtak neki hetven ezüstöt a Baal-Berít templomából, Abímelek pedig ezen haszontalan és hitvány embereket bérelt fel, hogy kövessék őt. Majd elment apja házához Ofrába, és meggyilkolta testvéreit, Jerubbaal fiait, hetven férfit egy kövön” (Bír 9,4-5), „De Isten egy gonosz lelket küldött Abímelek és Sikem polgárai közé, ezért Sikem polgárai hűtlenek lettek Abímelekhez. Így torlotta meg Isten a Jerubbaal hetven fián elkövetett erőszakot, és így háráította vérüket testvérükre, Abímelekre, aki meggyilkolta őket, meg Sikem polgárait, akik támogatták őt testvérei meggyilkolásában” (Bír 9,23-24). 3 évig volt vezetője a népnek. A Szentírás nem is bírának nevezi, hanem így fogalmaz vele kapcsolatban: „Abímelek három évig volt Izráel fejedelme” (Bír 9,22).
7. Tóla, Issakár törzséből. Ugyancsak szabadítóként beszél róla a Szentírás: „Abímelek után fölkelt Izráel megszabadítására az issakárbeli Tóla, Dódó fiának, Púának a fia. Sámírban, Efraim hegyvidékén lakott” (Bír 10,1). Ő 23 évig volt bíra.
8. Jáír, Manassé törzséből. Vele kapcsolatban nincs direkt utalás az istenti legitimitásra, de neve beszédes név, azt jelenti: „Ő megvilágosít, Ő fényt ajándékozik; isten sugározzon”³⁷². Indirekt módon azonban kimutatható a legitimitás, hiszen a halála utáni eseményeket így vezeti be a Szentírás: „Izráel fiai ismét azt tették, amit rossznak lát az ÚR, mert a Baalokat és Astartékat, Arám isteneit és Szidón isteneit, Móáb isteneit, meg az ammóniak és a filiszteu-

³⁷² Lásd: Babits A.: Bibliai Nevek és Fogalmak. Budapest, 2005.

sok isteneit tisztelték. Az URat pedig elhagyták, és nem tisztelték” (Bír 10,6). Jáír 22 évig volt Izráel bírása.

9. Jefte, Manassé törzséből, „Gileád vénei ezt felelték Jeftének: Éppen azért fordultunk most hozzád. Jöjj velünk, és harcolj az ammóniak ellen, azután légy nekünk, Gileád egész lakosságának a feje! Jefte ezt mondta Gileád véneinek: Ha visszavisztek engem, hogy harcoljak az ammóniak ellen, és ha az ÚR hatalmamba adja őket, akkor én akarok lenni a vezetőtok. Gileád vénei azt felelték Jeftének: Hallja az ÚR, ami köztünk történt. Úgy fogunk cselekedni, ahogyan mondd. Akkor elment Jefte Gileád véneivel. A nép pedig a maga fejévé és vezérévé tette őt. Jefte pedig mindezt elmondta az ÚR színe előtt Micpában” (Bír 11,8-11). A győzelem igazolta Jeftét, aki 6 évig volt bírása Izráelnek.
10. Ibcán, Júda törzséből. A Szentírás nem ad alapot az isteni legitimitásának egyértelmű kimondására. Tisztségére azonban azt a „bíra” (=ítélet) kifejezést használja, amit a többiekre (kivéve: Abimeleket).
11. Élón, Zebulon törzséből. Ibcánhoz hasonlóan, nincs közvetlen igei bizonyíték az ő isteni legitimitására. Tízévi uralkodása ellenére, a kisebb jelentőségű bírák között tartják számon. Indirekt bizonyítással azonban őt is az Istentől legitimizált bírák közé sorolhatjuk, hiszen az Írás „csak” azt rögzíti, hogy bíra volt és nem beszél az esetleges hűtlenségéről, sem arról, hogy az ő idejében a nép átpártolt volna az Isten szövetségéből más istenek tiszteletére.
12. Abdón, Efraim törzséből. Elődeihez hasonlóan szól róla a Bírák könyve. 8 évig volt Izráel bírása. Halála után azonban „Izráel fiai ismét azt tették, amit rossznak lát az ÚR. Ezért az ÚR a filiszteusok kezébe adta őket negyven esztendőre” (Bír 13,1). Vagyis az ő bíraskodása alatt még nem azt tette a nép, amit rossznak lát az Úr.

13. Sámson, Dán törzséből. Születése kapcsán így ír a Bírak könyve: „az asszony fiút szült, és elnevezte Sámsonnak. A gyermek felnövekedett, és megáldotta őt az ÚR” (Bír 13,24). 20 évig volt bírāja Izráelnek.

A bírak tehát isteni legitimitással bírtak, bár az ószövetségi iratok velük kapcsolatban nem említik a felkenetés szent cselekményét, ami mózesi törvény volt a papi szolgálat végzéséhez: „Öltöztess föl Áront a szent ruhákba, és kend fel, és szenteld fel, hogy a papom legyen!” (2Móz 40,13). Tehát a bírak tevékenysége elsősorban nem papi cselekmény volt, hanem társadalmi vezetői tisztség. Az „egyházi” jelleg az Isten szövetségének betartásában és betartatásában mutatható ki. S ez az összefonódás állítja pontosan elénk az ószövetségi idők gyakorlatát a mai értelemben vett „egyház” és a mai értelemben vett „állam” kapcsolatában. Tehát nincs kettősség, hanem egy közösség van, amely bír vallási jelleggel és politikai jelleggel is. Az „Izráel népe” fogalomba ez teljességgel összefonódva és elválaszthatatlanul tartozik bele. Az „egyházi jelleg” a későbbi időkben is erőteljesen áthatja az „állami” jelleget. Elég utalnom a felkenetés gyakorlatára, amely a papi szolgálatból indul Áronnál, de a királyok korában a királyokat is felkenik Izráel első vezető emberévé. Ám a királyok mellett ott állnak az ugyancsak felkent próféták is. Vagyis az egyházi és az állami jelleg, az egyházi és az állami hatalom az egyházi és az állami vezetés, az egyházi és az állami képviselő, az egyházi és az állami igazságszolgáltatás, egy sajátos összefonódásban az isteni szövetség létéből és az abból fakadó emberi kötelezettségek betartásából és betartatásából fakad.

Az ószövetség időszakán „átlépve”, álljon itt egy Kr.e. I. századi bizonyíték arra, hogy az évszázadok folyamán ez a kettősség mindig megvolt Izráel népének társadalmi életében, ami valójában így is kifejezhető: kultusz. Josephus Flavius, a zsidók és rómaiak viszonya kapcsán idézi

Caius Caesar imperator határozatát, amely a zsidók királyára, Hyrcanusra vonatkozik, annak lojalitásáért: „Mellékelten megküldöm a másolatát annak a határozatnak, amely Hyrcanusra, Alexandros fiára, a zsidók főpapjára és fejedelmére vonatkozik ... Alexandros fiát és az ő fiait kinevezem a zsidók fejedelmeivé, s megengedem nekik, hogy ősi hagyományukhoz híven örök időkre megtartsák a zsidó főpapi méltóságot”³⁷³. Ha a római imperátor fejedelemről és fejedelemségről, valamint főpapról és főpapságról rendelkezik, s ez a két tisztség egy személyre vonatkozik, ráadásul a főpapság kapcsán ősi hagyományra is utal, akkor helytálló és megismételhető a fenti állításom. Az ószövetség korában nem lehet mai értelemben megkülönböztetni az állami és egyházi vezetést, így az államnak és az egyháznak a kapcsolatát vizsgálni fölösleges. Mert nem különül el a zsidó társadalomban a két jelleg, hanem az egy közösség, egy nép, egy ország, egy állam azáltal alkot egységet, hogy kiválasztott népként, az Isten szövetségese. És ez a szövetség határoz meg minden társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági, szociális és egyházi, vallási ismérvet is az ószövetségi korban.

Ettől azonban különbözik az Újszövetség időszaka, vagyis a keresztyén egyház gyakorlata, amelyben már határozottan különválik az állam és az egyház.

3.1.2. Az újszövetségi idők jellemzője

A keresztyén egyház megszületésekor az ószövetségi zsidó gyakorlatól jelentősen eltérő politikai és társadalmi viszonyokat látunk. A keresztyénség megszületésekor az állam, mint létező jelenség, már kiforrott formájában létezik.

³⁷³ Jeseplus Flavius: A zsidók története. Budapest, 1966. (X. könyv, 10. fejezet., 181.p)

Az első gyülekezet megalakulásakor³⁷⁴ a római birodalom már túl van a köztársaság korán és a császárság korát éli. Párhuzamosan vizsgálhatjuk a zsidó vallás és az állam viszonyát, valamint az új vallás: a kereszténység és az állam viszonyát.

3.1.3. A zsidó vallás és az állam viszonya

A zsidóságnak vallási szabadsága volt a birodalomban. A zsidó joggyakorlatnak csupán néhány területe volt, amelyet nem gyakorolhatott a zsidóság. Ilyen volt pl. a halálbüntetés. Jó példa erre Jézus pere³⁷⁵. A joghatóság gyakorlatilag megegyezett a vallási vezetéssel. „A vallásos élet súlypontja ebben a korban még mindig a jeruzsálemi templomi istentisztelet volt. Nemcsak Júda és tágabb környéke számára volt nagy jelentőségű a templom, hanem a diaszpórának is. Ez többek között meglátszik abból, hogy a diaszpórában élő zsidók évenként fizették a fél siklus templomi adót ... Mint az ókor minden szenthelye, a jeruzsálemi templom is pénzügyi intézményként működött. A sok áldozati állat, ami szükséges volt, a templomadó és egyéb adományok beszédése, az a tény, hogy a templom egyfajta pénzügyi intézetként működött, biztosították kiemelkedő helyzetét. Ennek az lett a következménye, hogy egészen háttérbe szorult a templom elsőszámú célkitűzése, hogy ti. elsősorban Isten háza legyen”³⁷⁶. Mivel a zsidó vallás gyakorlása, elsősorban az áldozatbemutató gyakorlata, a jeruzsálemi templomhoz kötődik, ezért a római hatalom különös figyelmet szentelt Jeruzsálemnek. Az állam és az egyház kapcsolata a gyakorlatban az állami adóbefizetés helyi koordinálására korlátozódott, ám a főpap személyének meghatározásánál csorbult a zsidó

³⁷⁴ ApCsel 2,37-47.

³⁷⁵ Lásd részletesen: Szathmáry Béla: A zsidó jog alapjai. Budapest, 2003. (94-99.p)

³⁷⁶ Dr. H. Jagersma: Izráel története az ószövetségi korban. Budapest, 1991. (99.p)

önrendelkezés joga. A főpapi tisztség Árontól indult³⁷⁷. Josephus Flavius szerint az egyiptomi kivonulástól a templom alapkövetéleig, 613 év alatt 13 főpapja volt Izraelnek. Majd Salamon korától a babiloni fogságra vitelig, 466 év alatt 18 főpap volt, a fogság után 15 főpap vezette a kultuszt 412 éven át, Antiochus Eupator király uralkodásáig. „Ez az Antiochus és hadvezére Lysias voltak az elsők, akik egy főpapot megfosztottak méltóságától; tudniillik Óniást, akinek másik neve Menelaos volt, Beroiában megölették, aztán mellőzték fiát és Jákimot nevezték ki főpappá, aki ugyan Áron nemzetségéből származott, de nem Óniás családjából”³⁷⁸. És innentől kezdve elindul egy olyan időszak, amikor a főpap személye az éppen aktuális államhatalom számára is elfogadható kellett, hogy legyen. A Hasmonaus-dinasztia időszakában, Kr.e. 143-tól kezdve a főpapi tisztség a vallási és kultuszi jellegtől erőteljesen eltolódik a politikai vezetői tisztség felé. A Kr.e.-i utolsó században Aristobulos főpap személyében már egyesül a vallási és a társadalmi hatalom: „a főpapi hivatallal együtt a királyi méltóságot is viselte, mert ő volt az első, aki felvette a koronát; de csak egy évig kormányzott és betegségben halt meg; testvére, Alexandros lett az utóda. Alexandros huszonhét évig volt főpap és király”³⁷⁹.

A keresztyénység megszületésének időszakában a zsidó vallási vezetés és a római államigazgatás kapcsolatára jellemző az a momentum, amit Jézus perében látunk: a vallási vezetők politikai érvekkel érik el céljukat. Megzsarolják Pilátust az ítélet érdekében, mondván: „Ha ezt szabadon

³⁷⁷ Lásd: 2Móz 29,4-9: „Áront és a fiait is rendeld a kijelentés sátrának bejáratához, és mosdass meg őket. Azután fogd a ruhákat és add rá Áronra a köntöst, az éfód palástját, az éfódot és a hósent, és övedd fel őt az éfód övével. Tedd a fejére a süveget, és a szent fejdíszat illeszd a süvegre. Aztán vedd a felkenésre való olajat, öntsd a fejére, és kend fel őt! Fiait is rendeld oda, és öltöztess fel őket köntösükbe! Csatolj övet rájuk, Áronra és fiaira, tégy a fejükre papi süveget, és legyen övük a papi szolgálat örök rendelkezés szerint. Így avasd fel Áront és fiait!”

³⁷⁸ Josephus Flavius: A zsidók története. Budapest, 1966. (XX. könyv, 10. fejezet, 502.p)

³⁷⁹ Josephus Flavius: A zsidók története. Budapest, 1966. (XX. könyv, 10. fejezet, 502-503.p)

bocsátod, nem vagy a császár barátja: aki királlyá teszi magát, az ellene szegül a császárnak” (Jn 19,12).

Az első zsidó háborúban (Kr.u. 66-74), Kr.u. 70-ben, Ab hónap (augusztus) 9-én elpusztult a kultusz középpontját jelentő jeruzsálemi templom. A zsidó vallás eddigi jellege, s ebből kifolyólag a vallási társadalom strukturális felépítése megszűnt.

A mai értelemben vett állam és egyház viszonya a zsidó vallás esetében ebben a korban inkább két ország – egy leigázott és a leigázó – viszonyához hasonlítható. Ez azonban a zsidó társadalom, a zsidó állam és a zsidó vallás korábban kifejtett sajátos összemosódásának, illetve szétválaszthatatlanságának a következménye.

3.1.4. A keresztyénség és az állam viszonya

A születő keresztyénség időszakában az egyház és az állam kapcsolatát nem történelmi, hanem dogmatörténeti szempontból közelítem meg. Teszem ezt azért, mert a keresztyén egyház megalakulásakor nem az egyház intézményes jellege az elsődleges, hanem éppen a keresztyénség lényege: a hitbeli sajátosság, amit leginkább a dogmatörténet térfelén lehet nyomon követni. Az egyház tehát nem strukturális és intézményes voltában fejlődik, hanem a tanítása révén. Vagyis nem egy, a korábbiakhoz képest „új szervezet” jön létre, hanem egy új hit, ami – hasonlóan az ószövetségi Izráel választottságához – az Istennel való új szövetségen nyugszik. A krisztusi váltságmű a kiválasztottságnak és az Isten választott népének egy új minőséget és új értelmet ad. Pál apostol ezt így fogalmazza meg leveleiben: „Emlékezzetek tehát arra, hogy ti egykor pogányok voltatok, úgynevezett körülmetéletlenek a körülmetéltek szerint, akik viszont azért nevezik magukat így, mert testükön emberkéz által körül vannak metélve. Ti abban az időben Krisztus nélkül éltetek, Izráel kö-

zösségétől elkülönítve, és mint az ígéret szövetségén kívül álló idegenek, reménység nélkül és Isten nélkül éltetek a világban. Most pedig Krisztus Jézusban ti, akik egykor „távol” voltatok, „közel” kerültetek a Krisztus vére által. Mert ő a mi békességünk, aki a két nemzetséget eggyé tette, és az ő testében lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést, miután a tételes parancsolatokból álló törvényt érvénytelenné tette, hogy békességet szerezve, a kettőt egy új emberré teremtsen önmagában” (Ef 2,11-15). „Mert tetszett az egész Teljességnek, hogy benne lakjék, és hogy általa békéltessen meg önmagával mindent, a földön és a mennyben, úgy, hogy békességet szerzett a keresztfán kiontott vére által. Titeket is, akik egykor Istentől elidegenedtek, és ellenséges gondolkodásúak voltatok gonosz cselekedeteitek miatt, most viszont megbékéltetett emberi testében, halála által, hogy mint szenteket, hibátlanokat és feddhetetleneket állítson majd színe elé” (Kol 1,19-22). És ugyanezt fejezi ki Péter 1. levele is: „akik egykor nem az ő népe voltatok, most pedig Isten népe vagytok” (1Pt 2,20).

A keresztyénség üldöztetésnek van kitéve. A jeruzsálemi templom fennállásáig a zsidó hatalom üldözi a keresztyéneket, amire egyértelmű bizonyíték pl. István vértanú megkövezése³⁸⁰. A keresztyén magatartást ebben az üldöztetésben az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv így ragadja meg: „Ők pedig örömmel távoztak a nagytanács színe elől, mert méltónak bizonyultak arra, hogy gyalázatot szenvedjenek az ő nevéért; és nem hagytak fel a naponkénti tanítással, és hirdették a Krisztus Jézust a templomban és házanként” (ApCsel 5,41-42). A mártíromság eszménye a további évtizedekben méginkább megerősödik. Igei alapja Jézus szava a Hegyi Beszédben: „Boldogok vagytok, ha énmiattam gyaláznak és üldöznek titeket, és mindenféle rosszat hazudnak rólatok. Örüljetek és ujjongjatok, mert jutalmatok bőséges a mennyekben, hiszen így ül-

³⁸⁰ ApCsel 7, 54-60

dözték a prófétákat is, akik előttetek éltek” (Mt 5,11-12). A római birodalom keresztyénüldözése azonban nem tudja megakadályozni az egyház megerősödését és strukturális rendszerének kialakulását. Az üldöztetés oka nem politikai síkon keresendő, hanem dogmatikai térfélen. A hitbeli magatartásnak azonban politikai következményei vannak. A keresztyén magatartás az Isten előtti felelősséget és kizárólag az Isten teljes szuverenitását ismeri el. Ennek a szuverenitásnak, amely Jézus Krisztusban megjelent, minden teremtetten alá van rendelve. Tehát a császár is és az államapparátus minden egyes vezetője is. A keresztyén magatartás politikai megítélését tehát a tekintély kérdése felől kell megközelítenünk. Itt gyökerezik a mártíromság megérthetősége is: „Istennek kell inkább engedelmességnünk, mint az embereknek” (Apcsel 5,29). Így érthető meg az apostoli atyák magatartása, pl. Antiochiai Ignatiosz püspök³⁸¹ kérése a római keresztyénekhez, hogy a római hatóság fogságából semmiképpen se próbálják meg őt kiszabadítani, hiszen „szép dolog eltávozni a világból és Istenhez menni, hogy benne feltámadjunk”³⁸².

Ez az üldöztetés 313-ig, a milánói ediktum kiadásáig tartott. Nagy Konstantin és Lucinius társcsászárok rendelete ugyanis elfogadott vallásá tette a keresztyénséget, sőt törvényes vallásnak ismerte el. Két évvel korábban, Galerius császár, Nikomédiában már egy rendelettel biztosította a keresztyének vallásszabadságát, így a milánói ediktum valójában ezeket a jogokat erősítette meg és részben bővítette. A tartományi kormányzókhöz címzett rendelet a többi között kimondja: „Mivel már régóta fontolgatjuk, hogy a vallás szabadságát nem szabad elutasítani, hanem minden egyes ember értelmének és akaratának meg kell adni azt a jogot,

³⁸¹ Antiochia püspöke, görög nyelven alkotó keresztyén író, akitől 7 levél maradt fenn. Kr.u. 110. körül halt mártírhalált Rómában: vadállatok szaggatták szét.

³⁸² Dr. Molnár János: Dogmatörténet. Selye János Egyetem Református Teológiai Kar – kéziratban lévő jegyzet

hogy saját döntése szerint foglalkozzon az isteni dolgokkal, már korábban arra buzdítottuk a keresztényeket, hogy saját szektájuk és vallásuk hitét őrizzék ... megadjuk a keresztényeknek és mindenkinek azt a szabad választást, hogy azt a vallást kövesse, amelyiket akarja, úgyhogy bármelyik istenség vagy mennyei hatalom jóakarattal lehessen irántunk és mindenki iránt, aki hatalmunk alatt él”³⁸³.

A császárság ideje alatt, a IV. században lesz a keresztyénség államvallássá, amikor Theodosius szászár Rómában, Symmachus pogány bölcsész és szenátor valamint a szenátus ellenében a pogány vallás kultuszát beszüntette, az áldozatokat betiltotta és a szentélyek legnagyobb részét bezáratta.

A keresztyénségnek az államhoz való viszonyát szépen tükrözik az ökumenikus zsinatok. A 7 ökumenikus zsinat³⁸⁴ még a keleti és nyugati keresztyénség egészét átfogja. Jelentőségében és tartalmában nem igazán foglalkozik egyik sem az egyház államhoz fűződő viszonyával, de „külső körülményeit”, szervezését tekintve láthatóvá válik az állam és az egyház viszonya.

A 325-ben megtartott I. niceai zsinatot Nagy Konstantin császár hívta össze. A zsinat a császár nyári palotájában zajlott 325. május 20. és július 25-e között. A császár birodalmi törvényként hirdette ki a zsinaton elfogadott niceai hitvallását. A 318 tagból álló zsinaton a császár elnökölt. Az arianusok³⁸⁵ vezetőjének száműzését is a császári hatalom, vagyis az államhatalom szavatoalta.

³⁸³ Magyar Katolikus Lexikon. internetes forrás (2009.11.6.) <http://lexikon.katolikus.hu/M/mil%C3%A1n%C3%B3i%20ediktum.html>

³⁸⁴ Az ökumenikus zsinatok leírását a Magyar Katolikus Lexikon alapján végeztem el.

³⁸⁵ Arius, arianizmus = tévtanítás, mely szerint Krisztus természete nem azonos az Atya természetével, csak hasonló. Valójában az arianizmus tagadja Krisztus isteni természetét.

A 381-ben megtartott I. konstantinápolyi zsinatot I. Theodosius császár hívta össze a makedonianizmus³⁸⁶ miatt.

431-ben az efezusi zsinatot II. Theodosius császár hívta össze, Mária istenanyasága kérdésében. A véleménykülönbség abból adódott, hogy Nestorius, az antiochiai iskola látásmódja szerint Máriát nem istenszülőnek (theotokosz), hanem krisztusszülőnek (christotokosz) jelentette ki. Vele szemben Cirill, az alexandriai iskola nézetét képviselte, mely szerint Mária, Jézus anyja Istenszülő (theotokosz). A zsinat, amelyen nem vettek részt a Nestorius „háttérét” biztosító antiochiai püspökök, elítélte Nestoriust. Az antiochiaiak tiltakozása miatt a császár semmisnek mondta ki az addig történeteket, és újra összehívta a zsinatot, amely „másodszori nekifutásra” Nestoriusnak adott igazat. A császár bebörtönöztette Cirillt, majd a háttértárgyalások következtében megváltoztatta álláspontját és a zsinat első szakaszában elfogadottakat érvényesíttette és Antiochiába, majd Felső-Egyiptomba száműzte Nestoriust.

451-ben a kalcedoni zsinatot Marcianos császár hívta össze a monofizitizmus³⁸⁷ kérdésének tisztázására. Egyházigazgatási kérdésekben a zsinat 28. kánonja kimondta, hogy Konstantinápoly, mint a pátriárka székhelye, a joghatóság tekintetében egyenrangú Róma tekintélyével.

553-ban a II. konstantinápolyi zsinat – Justinianus császár hívta össze. Az ökumenikusnak nem tekinthető, ún. efezusi tolvajzsinat határozatai jelentős megosztottságot eredményeztek, így a császárnak politikai döntéseket kellett hoznia. Egy hitvallás elfogadásával a zsinat megerősítette

³⁸⁶ Makedonios konstantinápolyi püspök, aki követőivel tagadta a Szentlélek isteni voltát és egyteljesítettségét az Atyával és a Fiúval.

³⁸⁷ Tévtanítás, melynek lényege, hogy Krisztusban csak egy természet volt, és az isteni természete „felszívta” az emberi természetet. Ennek következtetése a Krisztus emberi és isteni természetének akarata volt, hogy egy (isteni) akarata, vagy két (isteni és emberi) akarata volt-e Krisztusnak?

a kalcedoni zsinat hitvallását, de itt alapozódott meg a keleti és nyugati egyház szétválása.

680/81-ben III. konstantinápolyi zsinat – IV. Konstantinos császár hívta össze a konstantinápolyi császári palota kupolatermébe. Megerősítették az ún. hüposztatikus egységet³⁸⁸.

787-ben a II. niceai zsinat fő kérdése a képtisztelet kérdése volt. Szempontunkból nem is a zsinat végzései, inkább az idáig vezető út az érdekes: 730-ban megjelent egy császári rendelet, amely a képek eltávolításáról rendelkezett. Ez ellen tiltakozott III. Gergely pápa. 757-ben V. Konstantinos zsinatot hívott össze, amelyen a keleti püspökök szentesítették a képrombolást. Csakhogy Iréne császárnő képtisztelő volt és 780-ban átvéve kiskorú fiától az uralkodói hatalmat, ő is zsinatot hívott össze, amelyen úgy látszott, megerősítik a képrombolást. Ezért „lecserélte” a konstantinápolyi pátriárkát és a képtisztelő Taraszioszt helyezte a pátriárkai székbe. Ezek után született meg a 787-es II. niceai zsinat döntése: a képtisztelet megengedett, mert nem a képnek, hanem az azon ábrázolt személynek szól.

Mindezekben a példákban látszik, hogy dogmatikai kérdések kapnak politikai érdekből motivált felhangot, s már a keresztyénség első századaiban az államhatalom tevőlegesen képes beleszólni az egyház ügyeibe és az egyház is igénybe veszi az államhatalom erejét saját tanai érvényesítése érdekében.

Az állam és az egyház bonyolult viszonyának még szorosabbra fűzéséről a IX. századtól kezdve beszélhetünk. Ez a viszony azonban már nem az „összemosódás” felé, hanem a két hatalom egymás mellé rendeltése felé mozdult el. „A nyugati egyházban azonban a római szék éber őrökdedése, a frank birodalommal kelt benső viszonylat, különösen pedig

³⁸⁸ Hüposztatikus egység = Jézus Krisztusban egyesült az emberi természet a Fiú isteni személyével.

N. Károlyra a császári méltóságnak történt átruházása folytán, ezen kormánybeli elegyedés ellen gát emeltetett, és a két különvált, egymás mellé rendelt hatalom, a papság és a királyság akképp tekintetett, mint a társadalom védelmére rendelt két kard, mint az egyház boltozatán jelentkező két égitest, csakhogy az egyházhatalom, mint földöntúliakra irányzott szellemi hatalom a világiakra szorítkozó államhatalmat túlszárnyalónak tartotta, és azért a középkorban a pápa és püspökök, mint a világi törvények őrei, sokféleképpen a világi ügyekbe is beleavatkoztak”³⁸⁹.

A Kr.u. 800. év december 25-én megkoronázott Nagy Károly császár fejére, III. Leó pápa helyezte a császári koronát, s a világi uralkodó egyben Róma császára is lett. Nagy Károly ugyanakkor az igaz keresztyén hit védelmezőjeként, császári hatalmát és seregeit használta az egyház tekintélye megőrzésének érdekében. Kegyességéről, illetve jámborságáról a következő jegyezték fel: „A legszenvedélyesebb szeretettel és odaadással viseltetett a keresztyén vallás iránt, amit gyermekkorától beléneveltek. Ezért volt, hogy felépítette a gyönyörű bazilikát Aquasgranumban, amit arany és ezüst lámpákkal valamint tömör réz korlátokkal és ajtókkal ékesített. Az oszlopokat és márványokat Rómából és Ravennából hozatta, ha máshol nem talált megfelelőt. Amíg egészsége engedte rendszeres templomjáró volt a misék mellett, reggel és este, sőt éjszaka is, és gondoskodott róla, hogy az összes szertartás, amit ott végeznek a lehető legnagyobb szabályossággal legyen folytatva, gyakran intette a sekrestyéseket, hogy ne engedjenek illetlen vagy tisztátlan dolgokat az épületbe. Ellátta nagyszámú megszentelt edénnyel aranyból és ezüsből és olyan mennyiségű templomi ruházattal, hogy még a kapusok is, akik a legszerényebb tisztséget töltik be a templomba arra köteleztettek, hogy mindennapi ruháikat viseljék szolgálatuk gyakorlása közepette. Iparkodott javítani a templomi felolvasást és zsoltáréne-

³⁸⁹ Konek Sándor: Egyházjogtan. Budapest, 1863. (127.p)

lést, amelyekben mindkettőben igen tehetséges volt, noha sosem olvasott vagy énekelt nyilvánosan, kivéve mise alatt vagy másokkal közösen”³⁹⁰. Valójában itt és ekkor válik ténylegesen államvallássá a keresztyénség az Európa jelentős területére kiterjedő birodalomban.

A XVI. századig, vagyis a reformáció megjelenéséig – nagy általánosítással megfogalmazva – az egyház és az állam párhuzamosan létező, egymást segítő vagy egymással éppen az elsődleges hatalomgyakorlásért viaskodó hatalmi intézményként működik. Egyszer az egyik legitimizálja a másikat, máskor pedig elvitatja a másik legitimitását. Jó példa erre a magyar államalapítás, amikor II. Szilveszter pápa küldi I. István államalapító királyunknak a koronát. Igaz, Asztrik püspök közbenjárásával István király valójában jogai megerősítéséért és egy keresztyén magyar állam elfogadásáért is folyamodik a pápához, de ebben a keresztyénségnek, mint vallásnak az érdeke mellett jelentős politikai érdek is meghúzódik. Ez nem más, mint függetlenedési szándék a német-római birodalom befolyása alól és egy szuverén állam létrehozása és elismertetése. Erre jelent választ a pápától kapott korona, ami tehát jelképében és politikai üzenetében sokkal több, mint egy egyházi elfogadottságot és szentesítést önmagában hordozó koronázási eszköz. Több mint jelkép. Az egyház és az állam vetekedésére pedig az egyik legszembetűnőbb példa az investitúra harc³⁹¹, vagyis a világi hatalom harca az egyházi máltóságok kinevezésének és beiktatásának jogáért. A IX.-X. században az egyház számára kétféle egyházszervezeti lehetőség mutatkozott. Az ún. karoling modell, ami a világi uralkodók egyház fölötti hatalmának megerősítésére vonatkozott és ennek a lehetőségnek az ellenkezője: az állam és az egyház szétválasztása és az egyház saját hatalmának és tekintélyének megerősítése. Ez utóbbinak az volt az alapja,

³⁹⁰ Einhard: Nagy Károly császár élete. [cit: 2010.01.24.] Internetes hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/02600/02636/02636.htm>

³⁹¹ összefoglalás a Magyar Katolikus Lexikon alapján.

hogy a világi uralkodók alkalmatlanok és méltatlanok az egyház számára sajátosan fontos és rá jellemző kérdések megoldására. Ez a nézet óhatatlanul maga után vonta az egyházi hivatal, elsősorban a pápai hivatal tekintélyének kérdését: a pápai hatalom megerősítését a világi, uralkodói hatalom fölött. II. Miklós pápa 1059-ben szabályozta a pápaválasztás módját és a korábbi gyakorlattól eltérően, a választásból teljességgel kiiktatta a világi uralkodókat, mert a választás jogát a bíborosokra ruházta. Ennek a hatalmi harcnak a kicsúcsosodását jelentette IV. Henrik német-római császár, VII. Gergely pápa általi kiátkozása. A császár, mint világi hatalom és a pápa, mint egyházi hatalom viszályának rendezését kanosszajárásként jegyzi a történetírás, mert IV. Henrik császár, 1077. január 25-e és 28-a között háromnapos várakozás után tudott csak a Canossa várában tartózkodó VII. Gergely pápa elé járulni, hogy ezzel a vezekléssel elnyerje a kiátkozás visszavonását. Ez az esemény – következményeiben – az egységes német-római birodalmi struktúra végkorszakát indította el, hiszen a fejedelmek nem várták meg a pápai végzést és Forchheimben, Rudolf sváb herceget választották királlyá. Vagyis a dinasztikus trónutódlás helyén először jelent meg a szabad királyválasztás gyakorlata. Az állam és egyház viszonyának ezt a kérdését – az investitúra ügyét – az 1122. szeptember 23-án elfogadott worms-i konkordátum oldotta meg egy időre. Ennek értelmében a tisztségbe lépőket a pápa iktatta be hivatalukba, de a császártól kapták meg hatalmuk jelképeként a jogart. Ezzel valójában a VII. Gergely pápa nevéhez fűződő *Dictatus papae* érvényesült, amely az egyházi hivatalokkal kapcsolatos pápai joghatóságot és jogilletékességet mondta ki. A 27. tétel között szerepel például, hogy „egyedül a római pápának van egyetemes érvényű joghatósága”³⁹², „egyedül a pápa foszthat meg hivatalától vagy helyezhet vissza

³⁹² Magyar Katolikus Lexikon szócikke: *Dictatum papae* 2. [cit: 2010.02.03.] Internetes elérhetőség: <http://lexikon.katolikus.hu/D/Dictatus%20papae.html>

hivatalába püspököt”³⁹³, „a pápa uralkodókat tehet le trónjukról és szükség esetén püspököket egyik székből a másikba helyezhet át”³⁹⁴, „a pápa ítéletét senki nem másíthatja meg, ő viszont mindenki más ítéletét fölülbírállhatja, viszont fölötte senki sem ítélezhet”³⁹⁵. És jelentősen megerősítette a pápai tekintélyt és az egyház szavát azáltal, hogy kimondta: „nem katolikus az, aki nincs egységben a római egyházzal, s a pápa a méltatlan urak alattvalóit föloldhatja hűségesküjük alól”³⁹⁶.

Mindezek a rendelkezések azt mutatják, hogy az állam és az egyház viszonyában az egyház inkább az intézményes, a társadalmi és politikai, vagyis hatalmi szerepe volt előtérben, nem pedig a lelki, vagy kegyességi aspektusok. A reformáció révén az állam felé, mint az egyház partnere és oltalmazója felé nagy elvárások fogalmazódtak meg. Ugyanakkor a reformáció eszméje a szabadság eszményét is megerősítette, aminek következménye éppen az lett, hogy az állam ma már úgy tekint az egyházra, mint szabad döntési joggal rendelkező szabad emberek szabad társadalmi csoportosulására. És ennek a szempontnak megvannak az államhatalmi elvei is, amelyek a középkor viszonyaiban gyökereznek.

Ebben a korszakban születtek meg ill. rögzültek azok a jogelvek, amelyek az egyház és állam kapcsolatrendszerét a további korokra nézve rögzítették. Ezek államjogi elvek, amelyek az egyház tekintélyére és társadalmi állására nézve is meghatározóak voltak. Munkámban csak a legfontosabb négy elvet emelem ki, mivel ezek érvényesülése és érvényesítése ma is élő gyakorlatként mutatható ki az egyház és az állam viszonyrendszerében.

³⁹³ Dictatum papape 3.

³⁹⁴ Dictatum papae 12.,13.

³⁹⁵ Dictatum papae 18.,19.

³⁹⁶ Dictatum papae 27.,28.

3.2. Az egyház védjoga (ius advocatiae)

Ez a jog azt jelenti, hogy „az állam az egyházat védszárnyai alá vevén gondoskodik, hogy az isteni tisztelet nem csak belső, hanem külsőképen is minden háborítás ellen biztosíttassék, hogy az egyháznak jogai s igé-nyeinek érvényesítésére sem a törvény, sem a politikai igazgatás útja el ne zárassék, hogy az egyház térítgetési fondorlatok és bántalmazások ellen védessék ... de e védnökség czége alatt nincs igazolva a kormánynak a szorosan vett egyházügyekbe való tételes befolyása”³⁹⁷. S hogy mi az ami a „szorosan vett egyházügyekbe” beletartozik? A hittan és az erkölcsstan, a szentségek, az istentisztelet, az egyházi köztisztviselők egyházi illetékessége, az egyházfegyelmi hatalom gyakorlása, az egyházi törvénykezés szabad gyakorlása, az egyházi vagyon kezelése és az afölött való rendelkezés. A református egyház olyannyira élt ezzel a joggal, hogy az 1881. évi debreceni zsinaton elfogadott egyházi törvénytár – a ius supremae inspectionis elismerése után azonnal – hivatkozik a ius advocatiae-ra: „amennyiben azonban a fentebb megjelölt egyházi testületek, saját körükben hozott rendszabályaikat, határozataikat, s ítéleteiket, önhatóságilag nem fogantathatnák, miután az egyház önkormányzati joga, intézményei és törvényei, az állam óltalma alatt állanak, azok végrehajtása végett jogosítva vannak a jelen egyházi törvényben kijelölt esetekben az állam közigazgatási hatóságainak segélyét és eljárását igénybe venni. (ius advocatiae)”³⁹⁸.

3.3. A megelőzési jog (ius cavendi)

Ez a jog valójában az állam szempontjából a konfliktus-megelőzést szolgálja. Azt jelenti, hogy ha az egyház részéről az államot, államren-

³⁹⁷ Dr. Konek Sándor: Egyházjogtan kézikönyve, Pest : 1863. (131.p)

³⁹⁸ Református egyházi törvénytár 1881 : 5.§

det, közérdeket sérelem érné, vagy az államra nézve terhes kötelezettség hárulna, az állam ezzel szemben önmagát előzetesen biztosíthatja. Ennek a gyakorlati megnyilvánulása az államhatalom felügyelete az egyházi döntéshozatalokban. Jó példa erre az 1791. évi XXVI. törvénycikk a vallásról, melynek 4. pontja többek között kimondja: „Mind a két hitvallású evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk felsőségeitől függenek ... Ő szent felsége fönntartja magának úgy a nevezett felsőség rendezésére, mint a többi fegyelmi részekre nézve is, egyébként a vallás szabadságának érintése nélkül, oly rendet állapítani meg, mely azon vallás úgy világi tagjainak, mint egyházi szolgálóink közös helyeslésével legcélszerűbbnek fog tartatni. Ennélfogva Ő császári királyi felsége ... gondoskodni fog, hogy ... a vallás ügyében saját hitvallásaik zsinatai által a maga módja szerint alkotott kánonok, a melyeknek ugyanis jelenleg használatában vannak, és az ezentúl e törvény által meghatározott módon alkotandók, sem kormányászéki parancsok, sem királyi határozatok által megváltoztathatók ne legyenek; szabadságukban állandó tehát nekik nemcsak mindenféle gyűléseket tartaniuk, hanem zsinatokat is, előre meghatározatván azonban ő apostoli királyi felsége által esetről esetre mind az azokban részt vevő személyek száma, mind az ott tárgyalandó ügyek, arra a helyre, a melyet ők maguk fönnt nevezett Ő felségének előleges beleegyezésével választandanak, összehívniuk, úgy azonban, hogy az egyik vagy másik hitvallású evangélikus egyházkerületek ezen, mint mondva volt, Ő felségének előre bejelentendő zsinataikra, ha fönntnevezett Ő felségének úgy fog tetszeni, királyi embert is valláskülönbség nélkül, nem ugyan igazgatás vagy elnöklés, hanem csupán felügyelet végett, oda bocsátani tartozzanak, és az így alkotott kánonok és szabályok csak miután a királyi főfelügyeleten átmennek és helybenhagyást nyertek, bírjanak érvényesség erejével, egyébiránt mindenekben érintetlenül hagyatván a király legfőbb felügyeletének az

ország törvényes kormányzékei útján gyakorlandó hatalma, épségben maradván fönt nevezett Ő felségének a mindkét hitvallású evangélikus egyház lelki ügyei körül megillető többi királyi jogai is, melyeknek csorbítását Ő felsége sohasem engedendi meg.” Ezzel az államhatalmi joggal szorosan összefügg a felügyeleti jog is.

A *ius cavendi* gyakorlására szép példa egyházunk múltjából az, ami 1923-ban, a Lévai zsinaton történt. A zsinaton megjelent Dr. Szávik György, mint a csehszlovák kormány kormánybiztosa és jelenlétét e jogelvre hivatkozva, rögtön felszólalása elején tisztázta. Sőt, megfogalmazta az állam elvárásait is a református egyházzal szemben: „Főtiszteletű és Méltóságos Zsinat! A tegnapi ünnepélyes Zsinat megnyitáson, a csehszlovák minisztertanács határozatából kifolyólag meg voltam bízva a csehszlovák kormány képviseletével. A csehszlovák minisztertanács ezen képviselettől függetlenül egyúttal megbízott azzal is, hogy a Zsinaton, mint annak kormánybiztosa legyek jelen, s annak lefolyását az 1790/91. évi XXVI. t.c. értelmében figyelemmel kísérjem. Mivel az alkotandó zsinati törvények csak úgy fognak bírni érvényességi erővel, ha azokat a csehszlovák kormány helybenhagyja, természetesnek tartom, hogy a Zsinat szem előtt fogja tartani azt, hogy alkotmányát a csehszlovák állam alkotmányával, törvényeivel teljes összhangban hozza s tekintettel lesz a kormány intencióira, az állam és egyház viszonyának jövődöbeli és fokozatos rendezését illetőleg. Ezért, hogy az egyház alkotmányi jóváhagyása fennakadást ne szenvedjen, készséggel állok rendelkezésére, hogy már a törvények megalkotása előtt bizonyos kérdések tisztáztassanak”³⁹⁹.

³⁹⁹ Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938.). Ungvár : Magyar királyi állami nyomda kirendeltsége. 1940. (22.p.)

3.4. A főfelügyelet joga (ius supremae inspectionis)

Ez a jog az államegyház időszakában gyökerezik és – gyakorlatilag – uralkodói jogosítványokat jelent. A 18-19. századi Magyarországon „az uralkodó formálisan ugyan nem feje a helyi egyházszervezetnek, és az egyház bizonyos belső ügyeit szabadon igazgathatta. Ám a kiterjedő főkegyúri jog (ius supremi patronatus) révén az apostoli király mindvégig irányítja az egyház működését. Kinevezi az egyházi felső- és középréteg tagjait, rendelkezik az egyházi vagyonnal, átszervezi a katolikus iskolahálózatot stb. A protestáns felekezetek esetében csupán „főfelügyeleti jogról” (ius supremae inspectionis) beszélhetünk, amely korlátozott, leginkább korlátozó jellegű befolyást jelentett”⁴⁰⁰. A gyakorlatban ez az államhatalmi jogelv az egyházi törvénykezést érintette, hiszen az egyházi döntéshozó testületek állami jóváhagyásra az uralkodóhoz voltak kötelesek betérjeszteni az egyébként legitim egyházi döntéshozó testületben legitim módon meghozott egyházi törvényeket. Ennek a jogelvnek az érvényesülésére is kézzelfogható példa van egyházunk történetében. A trianoni döntés nyomán újrászerveződő egyházunk, az 1923. évi Lévai zsinat törvényeit – e jogelv értelmében – állami jóváhagyásra felterjesztette a prágai köztársasági elnöki hivatalba. Az egyház beadványára a pozsonyi iskolaügyi minisztérium referátusa válaszolt. Visszautasította a Lévai zsinaton elfogadott egyházi törvénytárat azzal, hogy az „a prágai Iskolaügyi és Nemzetművelődési Minisztériumhoz terjesztessék fel 17 példányban és szlovák nyelven”⁴⁰¹. A református egyház vezetői ragaszkodtak ahhoz, hogy a magyar tárgyalási nyelven kidolgozott és magyar nyelven elfogadott

⁴⁰⁰ Katolikus egyház a 18-19. századi Magyarországon. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Tudománytörténeti Intézet. 2008. (9.p) [cit: 2010.02.10.] Internetes elérhetőség: http://histor.btk.ppke.hu/down/hist_eccl_lib-2.pdf

⁴⁰¹ Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918-1938.). Ungvár : Magyar királyi állami nyomda kirendeltsége. 1940. (24.p.)

törvénytár legyen a hivatalosan elfogadott változat, ne pedig egy szlovák nyelvű fordítás. Hosszas egyeztetések és tárgyalások kezdődtek, amelyek nem vezettek eredményre. Végül is 1918 és 1938 között, Csehszlovákiában úgy működött a református egyház, hogy a Lévai zsinaton elfogadott törvénytára húsz év alatt sem nyert állami jóváhagyást. Az állam és egyház viszonyát azonban nem a törvénytár nyelve határozta meg, hanem valójában az, hogy a csehszlovák államnak olyan követelései voltak a magyar híveket tömörítő református egyház felé, amelyet az egyház nem teljesíthetett. Így például Prága állami hűségesküt követelt a lelkipásztoroktól és a törvénytár elfogadásának feltételéül szabta azt, hogy egy szlovák egyházmegyét hozzon létre a református egyház. A *ius supremae inspectionis* elvének alkalmazása tehát a mi egyházunk történetében az államhatalmi zsarolás és kényszer eszközének is jelentkezett.

3.5. A tetsvényjog (*ius placeti*)

Ez a jog azt jelenti, hogy az államnak joga van az egyházi rendeleteket, azoknak hatálybalépése, kihirdetése és érvényesítése előtt megvizsgálni és jóváhagyni, vagy elvetni. A tetsvényjog a gyakorlatban a pápai leiratok állami megvizsgálásában jelentkezett. A protestáns felekezetek esetében, gyakorlatilag ugyanezt jelentette: az állam nevében az államfő jóváhagyása nélkül nem lehet egyházi rendeleteket kihirdetni és végrehajtani. S ha ez a jóváhagyás nincs meg, akkor az egyházi rendelet nem lehet kötelező érvényű.

Az állam és az egyház kapcsolatát meghatározó jogelvek – a társadalmi fejlődés és a társadalmi berendezkedés változásait adekvát módon figyelembe véve – ma is élő és létező jogok. Az egyházi törvényalkotás állami felügyelete vonatkozásában kimutatható mind a *ius advocatiae*, mind a *ius cavendi*, mind a *ius supremae inspectionis* és a *ius placeti* is.

III. GYAKORLATI RÉSZ

1. Az Európai Unió egyházfelfogása

Vizsgáljuk meg, hogy az Európai Unió – jogrendjén keresztül – hogyan tekint az egyházakra? Ennek az elvi alapállásnak az átlátása és megértése ugyanis rávilágít arra, hogy az uniós felfogásban milyen helyet foglalnak el az egyházak és miért. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az unió alkotmánya jelentős elvi és eszmei iránymutatás a tagországoknak, az egyházakkal kapcsolatos felfogás és a nemzeti jogrendbe való beágyazás tekintetében.

Vizsgálódásom során az Európai Unió alapidokumentumai közül az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változatát, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartáját vizsgáltam.

A szövegek magyar fordítását néztem át, mivel ez is hiteles szövegnek minősül.⁴⁰²

Sokat emlegetett tény, hogy az Európai Unió alapszerződésének, vagyis alkotmányának szövegéből kimaradt Isten neve. Ugyanakkor kimaradt még egy – számunkra – fontos kifejezés. Hogy pontosan fogalmazzak: „Az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződés” szövegében, amelyet 2004. október 29-én Brüsszelben, a tagállamok kormányképviselőinek konferenciáján fogadtak el, majd ratifikáltak a tagállamok, az a szó sem szerepel, hogy „keresztény”, vagy „keresztyén”. Még olyan összefüggésben sem, hogy „keresztyén kultúra”. Hadd hozzak egy rövid statisztikát: a „keresztyén” szón kívül még két szóra rákerestem a dokumentumokban: az „egyház” és a „vallás” kifejezések-

⁴⁰² Az Európai Unióról szóló szerződés 55. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „E szerződést, amely egyetlen eredeti példányban angol, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, görög, holland, ír, lengyel, lett, litván, magyar, máltai, német, olasz, portugál, román, spanyol, svéd, szlovák és szlovén nyelven készült, és amelynek az e nyelveken készült szövegeinek mindegyike egyaránt hiteles...”

re. Az „egyház” szó egyetlen cikkben⁴⁰³ fordul elő kétszer, a „vallás” kifejezés pedig a Preambulumban és négy cikkben⁴⁰⁴ szerepel, összesen hatszor leírva.

Mielőtt megnéznénk ezeket a konkrét szöveghelyeket, lássuk, hogy az egyház hogyan tekint az államra, a társadalomra.

2. Az állam keresztyén értelmezése

A keresztyénség soha nem kérdőjelezte meg az állam létjogosultságát. A krisztusi iránymutatás, hogy *„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené”* (Lk 20,25), igaz, nem konkrétan az államról szól, közvetve mégis jól mutatja a keresztyének hozzáállását.

Pál ebben a kérdésben így ír: *„Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben”* (1Tim 2,1-2). Ebből az igéből már közvetlenül is le lehet vezetni azt, hogy mit is tartanak a keresztyének az államról. Azt azonban, hogy hogyan viszonyuljanak az államhoz, legegyszerelműbben egy péteri igevers mutatja: *„Engedelmeskedjete minden emberi rendnek az Úrért, akár a királynak, mint a legfőbb hatalomnak”* (1Pt 2,13).

Keresztyén felfogás szerint az állam ideájában az igazságosság eszményének figyelembevétele kell, hogy a legfontosabb alap legyen. Erre lehet építeni a közjó munkálását. Augustinustól szokták idézni – akár még tekintélyes jogtudósok is –, hogy „igazság nélkül az állam nem más, mint egy nagy rablóbanda”.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, 17. cikk

⁴⁰⁴ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, Preambulum, 10.cikk, 13.cikk, 17.cikk, 19.cikk

⁴⁰⁵ Zétényi Zsolt: Magyarországon gyökeres alkotmányreform kell! In: (főszerk.: Medvigy Endre) Magyar Nemzetstratégia 2. kötet, Magyar Konzervatív Alapítvány, Püski Kiadó, Budapest, 2009. 257.p.

A protestáns felfogás elfogadja, sőt tiszteli az állam felsőbbbségét. Csak utalok a *ius supremae inspectionis* elvének ma is élő gyakorlatára. A II. Helvét Hitvallás XXX. fejezete a világi felsőbb hatóságokról rendelkezve mondja az alábbiakat: „1. Mindenféle hatóságot maga Isten rendelt az emberiség békessége és nyugalma érdekében. 2. ... Azt tanítjuk tehát, hogy a keresztyén hatóság elsőrendű feladata, hogy a vallásról gondoskodjék. Tartsa tehát a kezében Isten ígését, és gondoskodjék arról, hogy ezzel ellentétes dolgot senki se tanítson. Továbbá Isten ígétéhez szabott jó törvényekkel kormányozza az Istentől rábízott népet, és tartsa meg azt fegyelemben, kötelessége teljesítésében és engedelmisségben. 4. ... Aki pedig a hatóság ellen támad, Isten súlyos haragját vonja magára”.⁴⁰⁶

Hadd fogalmazzak egyszerűen: az egyház, az államot Istentől való szervezetrendszerként fogadja el. Létezését nem emberi akaratnak, vagy az emberi jogérvényesítés függvényének tekinti.

Az állam egyik definíciója így szól: „az állam egy meghatározott területen élő népesség felett gyakorolt közhatalom.”⁴⁰⁷ De idézhetjük Max Weber definícióját is, miszerint: „Valamely folyamatosan üzemelő, kényszerítő erejű politikai szervezetet akkor hívunk „államnak”, amennyiben adminisztratív kara sikeresen érvényt szerez az arra vonatkozó igényének, hogy monopóliumot gyakoroljon a fizikai erőszak legitim használatára e rend kikényszerítésének során ill. érdekében.”⁴⁰⁸ Felfigyelhetünk arra, hogy a jogi definíciók a materiális kereteiben definiálják az államot, míg a bullingeri megfogalmazás isteni legitimitációt is odahelyez az államhatalom, s ez által az állam létezése mögé. Hadd mondjam ki a leegyszerűsített tételmondatot: a keresztyén egyház felfogásában az állam

⁴⁰⁶ II. Helvét Hitvallás XXX. fejezete. A szöveget Buzogány Dezső 1998-ban készített fordítása alapján idéztem.

⁴⁰⁷ Dr. Nagy Péter: Az Európai Unió államisága. Tanulmány.

⁴⁰⁸ Idézet forrása: <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=102>

több annál, mint aminek reálisan látszik. S majd látni fogjuk, hogy ezzel szemben, az állam felfogásában az egyház kevesebb annál, mint ami valójában.

3. Az Európai Unió hivatalos alapidokumentumaiból összerakható egyházkép

Az Európai Unióról szóló szerződésnek csupán egyetlen rövid passzusa, a 17. cikk beszél az egyházakról. Pontosabban nem is az egyházakról beszél, hanem az Európai Uniónak az egyházakhoz való viszonyáról, s kimondja: „(1) Az Unió tiszteletben tartja és nem sérti az egyházak és vallási szervezetek vagy közösségek nemzeti jog szerinti jogállását a tagállamokban. (2) Az Unió ugyanígy tiszteletben tartja a világnézeti szervezetek nemzeti jog szerinti jogállását. (3) Elismerve identitásukat és különleges hozzájárulásukat, az Unió nyílt, átlátható és rendszeres párbeszédet tart fenn ezekkel az egyházakkal és szervezetekkel.”⁴⁰⁹

Ebből a megfogalmazásból három következtetést szeretnék levonni:

1. Ha az Unió hasonlóan viszonyul az egyházakhoz és a világnézeti szervezetekhez, akkor az Unió értékrendjében az egyházak ugyanannyit jelentenek, mint a világnézeti szervezetek.
2. Ha az Unió a világnézeti szervezetekkel azonos kategóriába teszi az egyházakat, azzal azt üzeni, hogy számára az egyházak is csupán világnézeti szervezetek és nem többek, csak éppen egyháznak kell nevezni azokat, a megszokás, vagy a hagyomány okán.
3. Ha az Unió tiszteletben tartja, és nem sérti az egyházak tagállamokban szabályozott jogállását, akkor azzal elismeri, hogy 1.: akár sérthetné is, csak nem teszi; 2.: hogy magának az Uniónak nincs

⁴⁰⁹ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, 17. cikk

koncepciója az egyházakkal kapcsolatban. Az egyházak ügyét tagállami, nemzeti hatáskörben hagyja, mert az Uniónak nincs egyházpolitikája.

Az Európai Unió szerződésének Preambuluma csupán annyit mond, hogy „Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből”⁴¹⁰ merítve nyertek ösztönzést az Uniót létrehozó alapítók az Unió létrehozására.

A szerződés 10. cikke a megkülönböztetés elleni fellépés kapcsán így fogalmaz: „Politikái és tevékenységei meghatározása és végrehajtása során az Unió küzd mindenfajta nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés ellen”.

Ebben a megfogalmazásban a felsorolt „másságok” sorában találjuk a vallást.

Hasonló rendelkezést tartalmaz a 19. cikk, amely kimondja, hogy a tagállami konszenzus alapján, az Unió „...megfelelő intézkedéseket tehet a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékoságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére.”

Ez sem tekinthető az egyházakkal kapcsolatos álláspontnak. Ugyanakkor általános érvényű intézkedések megtételére jogosítja fel az Uniót a vallási és egyéb, felsorolt alapon történő, megkülönböztetések leküzdésére.

Érdekes összefüggésben beszél a vallásos meggyőződésről a szerződés 13. cikke: Az Unió mezőgazdasági, halászati, közlekedési, belső piaci, kutatási, technológiafejlesztési és űrkutatási politikáinak kialakításánál és végrehajtásánál az Unió és a tagállamok teljes mértékben figyelembe veszik az állatok mint érző lények kíméletére vonatkozó

⁴¹⁰ Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, Preambulum

követelményeket, miközben tiszteletben tartják a tagállamok — különösen a vallási szertartásokra, kulturális hagyományokra és regionális örökségre vonatkozó — jogszabályi vagy közigazgatási rendelkezéseit és szokásait.

Konklúzióim:

1. Az uniónak van mezőgazdasági, halászati, közlekedési, belső piaci, kutatási, technológiafejlesztési és űrkutatási politikája. Egyházpolitikája nincs.
2. Az Unió figyelembe veszi az állatok, mint érző lények kíméletére vonatkozó követelményeket. Ám nem ismerünk olyan uniós követelményrendszert, amely pl. a keresztyén közösségek kíméletére vonatkozna, mondjuk a napjainkban aktuális migráns-helyzettel összefüggésben. Az Unió nem védi a természetes vallási közösségek megmaradását és nem tesz óvintézkedéseket a természetes vallási erőviszonyok megtartása érdekében.
3. Az állatvédelmi jogok és a vallási szertartásokra vonatkozó tagállami szabályozások összekapcsolása nem tekinthető egyházpolitikai alapállásnak.

Az alapszerződés tervezetében még ott volt az oktatáshoz való jog kapcsán, hogy a szülőknek szavatolja az Unió azon jogát, hogy gyermekeik számára vallási, világnézeti vagy pedagógiai meggyőződésüknek megfelelő nevelést biztosítsanak.⁴¹¹

A tolerancia jegyében, a tervezetben volt még egy mondat, ami ki maradt a végleges változatból. Ez így szól: „Az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget.”⁴¹²

⁴¹¹ EU Alapszerződés-tervezet II-74. cikk

⁴¹² EU Alapszerződés-tervezet II-82. cikk

A végleges alapszerződés-szövegben már nem kapott helyet a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság szabályozása. Ez az Európai Unió Alapjogi Chartájában kapott helyet. És ezzel a tétellel érkezünk el a lényeghez.

A gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadság kapcsán az Alapjogi Charta így fogalmaz: „Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatását.”⁴¹³

Itt is három lényeges dologra szeretném felhívni a figyelmet.

1. Az Európai Unió egyenrangúnak tartja a gondolat- a lelkiismeret- és a vallásszabadságot, s ezért egy szinten is kezeli. Mi tudjuk, hogy ez nem így van. Hiszen sem a pompás és építő gondolat, sem a nyugodt és jó lelkiismeret nem vezet üdvösségre.
2. A vallásszabadság jogának elismerése azt jelenti, hogy teheted azt, amiben hiszel. Ez a szabályozás szabad utat ad a tévelygésnek is. Nem tesz különbséget a jó és rossz, az igaz és az igaztalan, az isteni és az istentelen között.
3. A „mindenkinek” kifejezés számunkra kulcsfontosságú. Érzékelteti, hogy a vallásszabadság kérdését az Unió az egyén felől közelíti meg. Vagyis az embernek joga van vallásosnak lenni. Több vallásos embernek pedig joga van vallását közösségben is gyakorolni.

A brüsszeli látás tehát az egyénhez köti az egyház fogalmának tartalmi értelmezését és a vallásszabadság ügyét. Ennek a jognak a gyakorlása magánügy. Persze közösségben is gyakorolhatja bárki a vallását és

⁴¹³ Az Európai Unió Alapjogi Chartája, II. cím 10. cikk

nyilvánosság előtt is kifejezésre juttathatja vallásos meggyőződését. De mindezt az egyén, vagy az egyénekből álló közösség teheti meg. Az Unió tehát az emberi és egyéni jogok térfeléről ragadta meg a vallásszabadság kérdést, és innen tekint az egyházakra is.

Az Unió felfogásából az következik, hogy az egyház egy olyan szervezet, amelyet a vallásszabadság jogával élő egyének alkotnak. Ennyi és nem több, ez és nem más! Az uniós felfogás szerint, ha vannak az egyháznak tagjai, akkor van egyház és működik. Ha nincsenek az egyháznak tagjai, akkor nem működik és nincs egyház. Az egyház tehát emberfüggő szervezet, az Unió felfogásában. Ráadásul, eszerint minden egyház – tanaira való tekintet nélkül – egyforma. Ad absurdum: a vallásszabadság eszményéből kiindulva, az Unió területén létrejöhet akár a „libatoll-imádók vallási közössége” is. És ha sokan lesznek, akkor – minden bizonynyal – jogi szempontból ugyanolyan elbírálásban fognak részesülni, mint a történelmi egyházak. Ezt a furcsa és hihetetlennek tűnő megállapítást a magyarországi egyházügyi törvény 2015-ben történt módosításának uniós fogadtatására való emlékeztetéssel támasztom alá, amikor Brüsszel erősen kifogásolta a törvényben meghatározott kategóriákat, hogy Magyarországon vannak (bizonyos előjogokkal bíró) történelmi egyházak; vannak egyházak és vannak vallási közösségek.

Mindez azért, mert az uniós felfogásban az egyház az emberek „műve”.

Mi ezzel szemben hisszük és valljuk, hogy az egyház isteni elhíváson alapuló közösség, amelyet – bár emberek alkotnak, de – nem az emberek tartanak fenn, hanem maga Jézus Krisztus. Ő az, aki kiválasztotta az anyaszentegyház tagjait, Ő az, aki gyülekezetet gyűjt magának, tehát a gyülekezet és az egyház az Övé. És Ő az, aki megtartja ezt a közösséget, amit egyháznak nevezünk.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Lásd a Heidelbergi Káté 54. kérdés-válaszát

Keresztyén felfogás szerint az egyház, pontosabban az anyaszentegyház, létezik nélkülünk is. Az egyház nem emberi akaratok, vagy cselekmények következménye és nem emberi jogok érvényesítésének gyümölcse. Itt van a jelentős különbség az Európai Unió egyházfelfogása és keresztyén egyházfelfogás között!

4. A felfogásbeli különbség gyakorlati következményei

Európa lassan elveszíti keresztyén jellegét, mivel nem fogadta el és nem szavatolja azt, hogy az egyház léte Jézus Krisztushoz kötött tény. Egy durva hasonlattal élve: az uniós szabályok tág teret adnak arra, hogy egy külső- és belső nemi jellegében férfi, azt állítsa magáról, hogy ő nő. Ezt a képzetet az uniós rend elfogadja és segíti őt abban, hogy nő-képzetét – mindenféle diszkrimináció nélkül – megélhesse. Ugyanezt a jogot biztosítja annak az embernek is, aki pl. „Isten-képzettel” él. Az Unió nem vizsgálja a képzetek valóságtartalmát, hanem az emberi szabadságjogokból kiindulva, a társadalmi tolerancia határain mozogva, lehetőséget teremt a képzetek megélésére. Akkor azonban, amikor az egyénekből álló közösség láttatni kívánja magát, vagy kollektív jogokat követel, az Unió határozott különbséget tesz az egyházak és más közösségek között. Így lehetnek rendőrökkel védett melegfelvonulások és így tűnhetnek el katolikus országok iskoláinak faláról a feszületek, vagy Brüsszel főteréről a karácsonyfa. Nem egyforma a mérce.

Az egyház nem partnere az Uniónak és a tagállamoknak sem. Az egyház egy államon belül működő szervezet, az államjogi felfogás szerint. Ezért szabályozhatja az állam vallásügyi törvényekkel az egyházak jogállását. Ez egyébként – ma még – nem biztos, hogy rossz a keresztyén egyházaknak, de fordulhat még rosszra ez a lehetőség. Éppen az uniós egyházlátás okán.

Az uniós – és a tagállami – egyházlátásnak, érezhető negatív következményei vannak Európa több országában. Tekintettel arra, hogy az állam

az egyháztagokon – embereken – keresztül tekint az egyházra, emberi közösségi tulajdonságokkal címkézi meg az egyházat. Egyetlen példa: Romániában a református egyházat magyar ajkú hívek alkotják. Ezért a román állam úgy tekint a református egyházra, mint magyar egyházra. Egyébként így van ez nálunk, Szlovákiában is. Ennek a látásmódnak a következménye, szembetűnően a restitúciós folyamatokban és a reformátusság – inkább negatív – megkülönböztetésében mutatkozik meg.

Sok-sok szó esik utóbbi időben az állam és az egyház szétválasztásáról. Ez a kérdés egy külön fejezetet igényelne, de annyit itt is tisztázhatunk, hogy az állam és az egyház „különválasztása” alatt, ma már gyakorlatilag csak a finanszírozási rendszert értjük. Ez pedig önmagában nem jelent „összenövést”, hiszen az állam – alanyi jogon – ugyanúgy finanszírozza pl. sportegyesületeket, mint az egyházakat.

Az egyház – ebben a köztes állapotban – furcsa helyzetben van. Ezt egyetlen gyakorlati példán szeretném bemutatni. Szlovákiában a református egyház gyülekezetei önálló jogi személyek. A jogi személyekre vonatkozó jogszabályok teljes mértékben vonatkoznak az egyházközségekre is. Számos egyházközségnek van szántóföldje. De ha ezt a szántóföldet maga szeretné megművelni és gazdálkodni vele, akkor erre külön engedélyekre van szüksége, mert a törvényből fakadó jogalanyisága nem jogosítja fel arra, hogy gazdasági tevékenységet folytasson a saját tulajdonával. Ebből a szempontból nem ugyanolyan jogi személy, mint pl. egy mezőgazdasági vállalkozás. Ám sajátos „jogi személyi” jellegét sehol nem írja le és nem pontosítja az állami jogrend.

A politikai hatalommal szavatolt uniós egyenlőség, nem biztosít társadalmi közeget a missziós parancs teljesítésére, mert ez már túllép a vallásszabadságot szavatoló társadalmi tűréshatáron. A vallásosságnak csak a nyilvánosság előtti „kifejezésre juttatását” szavatolja az uniós jogrend. Röviden megfogalmazva: téríteni, lelkeket menteni, Jónásként végigmenni Brüsszelen és „még 40 nap”-ot kiabálni nem lehet. Ez már nem fér bele a leírt szabályozásokba!

5. Megoldáskeresés – az egyház potenciális válasza az Európai Unió egyházlátására

Az egyház nem fogadhatja el azt a jogelméleti alapot, amelyre az Európai Unió egyházlátása épül. Ha elfogadná az egyéni jogokra épülő szabályozást, azzal megtagadná az egyház szentírási, krisztusi valóságát!

Az egyháznak napirenden kell tartania mind az Unióval, mind a tagállamokkal szemben azt a jogos elvárását, hogy a nem állami szervezetek sorában, külön jogi státuszt, különleges szabályozást kapjon, ami megfelel az egyház öndefiníálásának.

Ennek elérése jelenleg politikailag lehetetlennek látszik, de mégis van remény, hiszen *„ami lehetetlen az embereknek, az Istennek lehetséges”* (Lk 18,27).

5.1. Gyakorlati következtetések levonása a mai egyházi jogalkotásra nézve

Az egyházi jogalkotás – a korábban már említettek miatt – formájában hasonlít a jogalkotáshoz, tartalmát tekintve egy speciális, interdiszciplináris területet ölel fel. Az egyházi jogalkotás legalább akkora mértékben jog, mint amekkora mértékben teológia és etika. Az előző fejezetekben felsorolt elveknek a megfogalmazásánál abból a – fentiekben kimutatott és bizonyított – tényből indultam ki, hogy az Isten és a nép közötti törvényekkel szabályozott viszony más, mint az uralkodó és a nép közötti törvényekkel szabályozott viszony. Az ún. „enyém-motiváció”, tartalmában és lelkiségében is más jellegű szabályozásokhoz vezet, mint a „nekem-motiváció”. Jogilag megfogalmazva, a jogi normák esetében az azonos hipotézisre más-más diszpozíciós szabályozás kerül az „enyém-motiváció” és a „nekem-motiváció” alkalmazásával. Ez pedig

már önmagában meghatározza, hogy más lesz a jogi normában megfogalmazott jogkövetkezmény. A diszpozícióban jut szerephez a teológia és az etika. És ennek következtében a szankción keresztül látható és értékelhető ismérveket mutat fel az egyházi jogi norma magáról a törvényadóról is.

A befogadó közegnek (egyház) és a befogadó környezetének (társadalom) sincs átfogó és részletes ismeretanyaga az egyházi jog kimunkálásáról. A befogadó és a befogadó közege is, magával a „végtermékkel”, az egyházi törvénnyel szembesül. És sok esetben ennek alapján alkot képet a törvényadóról és a közvetítő személyéről is.

A szankcióból valójában kiderül, hogy melyik motiváció szerint történt a diszpozíció meghatározása. Vagyis milyen kényszer, vagy kényszerítő erő győzedelmeskedett! És a szankció mutatja meg, hogy a törvény befogadjának szempontjából ki is volt a törvényadó. Ez pedig már a kettejük (a törvény adója és a törvény befogadója) viszonyát érinti. A kölcsönhatás az alábbi ábra szerint valósul meg:

Ebben az ábrázolásban, a törvény befogadója a szankción keresztül kerül kapcsolatba a törvény adójával. A szankció pedig pontosan megmutatja, hogy ki is volt a törvény adója. Tehát ez az ábra egy visszacsatolási (ellenőrzési) mechanizmust mutat fel arra nézve, hogy milyen indíttatásból és valójában kitől eredeztethető a jogi norma. Ugyanakkor mutatja a valódi törvényadó és a törvény befogadója közötti viszonyt is, amire a jogi norma szankciójának következtében reagál a törvény befogadója és gyakran annak környezete is. Gyakorlati szempontból – leegyszerűsítve – elmondható, hogy az „enyém-motiváció” alkalmazásával Krisztus egyházának törvényei olyan fogadtatásban és megítélésben részesülnek, amelyekben maga Krisztus is helyet kap. Az egyház szabályozásaiban is láttatja és hirdeti Krisztust. Ettől a motivációtól hajtva nem is igazán tehet mást, mert önmagában nézve elismeri, hogy az egyház nem szuverén intézmény, hanem Krisztus egyháza és Isten az a szuverenitás, aki fenntartja, és mássá, különbbé teszi a mai világ minden egyéb szervezeténél. Persze csak akkor, ha ezt az egyházat alkotók – mint a választott nép tagjai – a szövetséghez való hűségükből kifolyólag kérik, hagyják és elfogadják. A „nekem-motiváció” érvényesülése sem áll távol az egyháztól. Ebben az esetben az egyház, mint hatalmi intézmény jelenik meg törvényadóként, és az egyház intézményes érdekeit láttatja és érvényesíti a jogalkotásban. Ez az, amikor a törvényalkotás folyamatában az egyház fennmaradása, tekintélye, struktúrája, vagyis intézményi jellege nagyobb hangsúlyt kap, mint a küldetése. És létezik a „nekem-motiváció” alkalmazásának egy olyan lehetősége is, amikor az egyházon belüli emberi csoportok, vagy személyek érdeke érvényesül, az egyház küldetésének rovására.

Az „enyém-motiváció” alkalmazása az egyházi jogalkotásban tehát az egyház küldetéséhez való hűség szem előtt tartását, és az ehhez való tartást jelenti. Többletmunkával jár a törvény-előkészítés folyamatában,

hiszen a tisztán jogi mechanizmusok és szabályozások alkalmazhatóságát a teológia és a keresztyén etika mérlegén kell megmérni. S bizony sok esetben a világban alkalmazott jogi megoldás könnyűnek találtatik ezen a mérlegen.

Néhány példán szemléltetve a különbséget:

Egyháztagság – a világi szabályozás kritériumokat szab, amelyeknek meg kell felelni az adott szervezet tagságának elnyeréséhez. Ez részben az egyházban is így van. Az egyháztagság ilyen minimális feltétele pl. a Krisztus-testbe való beoltatás, vagyis a keresztség; a vallástétel, vagyis a konfirmáció, az egyház szükségleteihez való hozzájárulás, vagyis az adakozás; az egyházi életben való – lehetőség szerint aktív és cselekvő – jelenlét, vagyis a gyülekezeti életbe való bekapcsolódás. Ezek közül a legutolsó köthető leginkább a „nekem-motiváció” gondolköréhez, hiszen személyes döntést feltételez: megvallását annak, hogy tartozom valakihez. A többi névlegesen is teljesíthető. Ezért valójában ez ellenőrizhető a legkevésbé az egyház jogi eszközeivel. Minden bizonnyal ezért nincs arra újkori precedens, hogy valakit azért zártak volna ki az egyházból, mert nem járt templomba, és nem vett részt cselekvőleg az egyház életében. Ez az embertípus – jellemzően – nem törődik az egyház lényegével, esetleg hiszi az Isten létezését, de váltságról, bűnről, bűnbánatról, bűnbocsánatról, örök életről, megtérésről, vagy feltámadásról nem akar önszántából hallani. Az egyház – jelenlegi szabályozásokhoz igazodó – közeledését egy intézmény közeledésének értékeli. Az egyháztagság törvényi szabályozását pedig inkább látja az egyház önfenntartó eszközének, mintsem az Istennel való közösség vonzó előszobájának. A „nekem-motiváció” érvényesítése az egyháztagság kötelezettségei mellé gyakorlati jogosítványokat is kapcsol, hiszen a szövetség sem egyoldalú. Az egyháznak a jelenlegi állapotából transzformálódnia kell egy olyan helyzetbe, hogy az „enyém-motiváció” alkalmazásában felmutatható legyen a szövetség:

maga Krisztus. Vagyis az egyháztag önmaga egzisztenciáján és családtagjai révén is érezze, hogy ő az Istené, és ez a viszony az egyház kötelekében válik gyakorlattá. Gyermekai révén élhet az egyházi iskola lehetőségével, elesettként számíthat az egyházi szolidaritásra, rászorulóként a szociális ellátáson túl a szeretetszolgálat megtapasztalására. És – ami a mai tapasztalatainkhoz képest még teljes illúziónak és utópiának számít – egzisztenciálisan is számíthasson a saját gyülekezetére. Érezhesse át, hogy ő az Istené, beletartozik a szövetségbe és ez a beletartozás – Jézus Krisztus ígérete szerint – mennyei egzisztenciát jelent számára az eljövendőben és földi egzisztenciát is jelent(het) a jelenben.

Sákramentumok kiszolgáltathatósága – a jelenlegi szabályozás a keresztséget és a konfirmációt, valamint az őszinte bűnbánatot tartalmazza feltételként ahhoz, hogy az egyháztag részesülhessen az úrvacsorában. Itt is a harmadikként említett összetevő az, ami az „enyém-motivációhoz” leginkább köthető. Jelen pillanatban nincs törvényes módja annak, hogy ez az összetevő legyen a domináns és rendeljen minden mást maga alá. A szereztetési igék tartalmazzák a szigorú figyelmeztetést is a méltatlan vétellel összefüggésben⁴¹⁵. Az „enyém-motiváció” ott érvényesülne, ha a törvényi szabályozás – az említett kiskapuként – lehetővé tenné azt, hogy a tényleges lelki indíttatás „jóváírja” az egyházilag támasztott – időben korábban teljesítendő – kritériumokat: pl. egy idős ember konfirmációját.

Egyházi önszegélyezés – az egyháznak, mint intézménynek szüksége van az önszegélyezés intézményére is. Ehhez megfelelő anyagi forrást kell kapcsolni. Az anyagi forrás biztosítása – jelenleg – az egyháztagsághoz kötődik és általában kötelezően megszabott, vagy ajánlott konkrét összeg befizetésével van biztosítva. Erre valóban az egyháznak van szüksége. Iskolapéldáját látjuk a „nekem-motiváció” érvényesülésének.

⁴¹⁵ Lásd: 1Kor 11,27-29

Az „enyém-motiváció” akkor tudna érvényesülni, ha a gyülekezetek az adományukat nem kiszabott összegben, hanem önkéntes felajánlásban tudnák megadni, az „egymás terhét hordozzátok: és így töltsétek be a Krisztus törvényét”⁴¹⁶ ige igazságának megélésével, vagy a bibliai tized gyakorlásával. Tudomásom szerint, jelenleg egyetlen református egyházi önszegélyezési rendszer sem működik a bibliai tized gyakorlatán. Sem az a rendszer, amely lélekszám alapján, sem az a rendszer, amely a gyülekezetek anyagi erőviszonya alapján határozza meg az önszegélyezés bemeneti oldalának anyagi teljesítését.

Látható, hogy a jelenlegi egyházi jogrendünk, leginkább azokban az élethelyzetekben és magatartásszabályokban, amelyek az egyháznak, mint intézménynek a létezését, fennmaradását, működését és tekintélyét szavatolják, inkább a „nekem-motiváció” érvényesül, és nem az „enyém-motiváció”. Éppen ezért kellene az egyházi törvények előkészítésében sokkal nagyobb hangsúlyt fektetni az etikai és a teológiai szempontokra. S ami működik a világban, az nem biztos, hogy hatásosan válik be az egyházban is. Az egyháznak, minden megszólalási és cselekvési területén, Mózesként kell viselkednie. Lehet társadalmi tekintélye, de ettől függetlenül eszköz kell, hogy legyen az Isten kezében, aki nem maga felől rendelkezik és legfőképpen nem önmagáért, hanem – intézményként is – Isten akaratának engedelmeskedve, az Isten népének javát keresi és munkálja. S teszi ezt nem a nép általi elismerés reményében, hanem azért, mert Isten megbízta őt ezzel! Mert ő maga is az Úré és azokat is az Úr tulajdonának tekinti, akik rábízattak. Tájainkon az az egyház, amely lemond a Krisztus-test jellegének valóságáról és ezt mindennapi életében, szolgálatában, sőt jogalkotásában is észrevehetővé teszi, az egyetért az Európai Unió egyházfelfogásával. Ez a felfogás, nagyon leegyszerű-

⁴¹⁶ Gal 6,2

sítve – és megtagadva minden jézusi illetékességet – azt látatja, hogy ha van az egyháznak (ember)tagja, akkor van egyház. Ha meg nincs tagja, akkor nincs egyház. Nem is tehet mást, hiszen az egyházat – mint korábban már utaltunk rá – az egyén (bármiben való) hitéhez való jogából vezeti le. Ezért van az, hogy – szinte törvényszerűen – intézményesedik az egyház, s ezzel egyre inkább válik láthatóvá és a társadalom profanizált szervezeteinek sorába csiszolódik. Pedig az igazi küldetése sokkal inkább a szakralitás megtartása és a társadalmi viszonyok fölötti isteni eszmény és isteni akarat felmutatása lenne. Magyarul: nem úgy kellene viselkednie, mint a többi szervezetnek, hanem úgy, mint egy olyan közösségnek, amelyik az Istené. Senki másé, csak az Úré. És neki is tartozik elszámolással. Ez a gondolat tovább kényszerít az állam és az egyház jelenlegi kapcsolatrendszerének kritikája felé is, hiszen sokat emlegetik az állá és az egyház teljes szétválasztásának szükségességét. De arról nem beszélnek, hogy ez mit jelent(ene) a gyakorlatban? És az egyházak sem mondják ki, hogy küldetésük, szolgálatuk és felelősségük révén, nem választhatóak le a társadalomról és nem szoríthatóak be az oktatás és a szociális ellátás területére. Hiszen nem azt kell tenniük, amit az állam elvár, hanem azt, amire az Isten Lelke indít!

Végül az „enyém-motiváció” érvényesülése kapcsán Kálvin Jánost szeretném idézni, aki pontosan megvilágította azt, hogy hogyan, milyen módon, és milyen körülmények között lehet alkalmazni az általam „enyém-motivációnak” nevezett elvet. „Azok az ígéretek miket a törvény nyújt nekünk, mind hiábavalók és erőtlenek volnának, ha Isten jósága segítségünkre nem jönne az evangélium által”⁴¹⁷. Ami a helyes élet tökéletes szabályát illeti, ezt az Úr egészen befoglalta az ő törvényébe úgy, hogy semmit sem hagyott fön­n az embereknek, amit ahhoz, mint egészhez,

⁴¹⁷ Kálvin János: a Keresztyén vallás rendszere (1559.), II. kötet, Pápa, 1910. (3., XVII., 2.), 82.

hozzátehetnének. És ezt első sorban azért tette, hogy mivel az egész helyes élet abban áll, hogy minden cselekedetünket az ő akaratához szabjuk mintegy zsinórmértékhez, őt tartsuk a mi életünk egyedüli mesterének és irányítójának; azután, hogy bizonytságot tegyen arról, miszerint ő semmit sem kíván meg tőlünk annyira, mint az engedelmességet⁴¹⁸. Így van ez az egyházi törvénykezéssel is: „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek”⁴¹⁹.

6. Egyházjogpolitika

6.1. Jogpolitika és egyházjogpolitika

A jogpolitika viszonylag új keletű tudományága a jognak. Valójában mindig jelen volt a jogtörténetben és a jog történeti formálódásában, alakulásában. Gyökerei messzire nyúlnak vissza, de tudatosított valósága és tudományként való elfogadása, művelése kiemeli a jogtörténet és jogkritika kötelékéből, s teszi új jogtudományi területté. Számos tudományos definíció próbálja meg a lehető legpontosabban megragadni a jogpolitika mibenlétét. Magát a fogalmat is több értelemben használja a jogtudomány. Értének alatta sajátos gyakorlati tevékenységet, amely a politika egy speciális ágára vonatkozik. Értének alatta egy ugyancsak sajátos jogtudományi területet, amelynek vizsgálása, kutatása új ismeretanyagot tár fel a jogtudomány számára és értének alatta egy önállóan tekintett tudományágat, amely elsősorban a jogbölcselethez és a politikatudományhoz kötődik⁴²⁰. De értének alatta olyan vizsgálódást is, amely egyfelől a létező jogtartalom, másfelől az elfogadott erkölcsi követelményrendszer össze-

⁴¹⁸ Kálvin János: a Keresztyén vallás rendszere (1559.), II. kötet, Pápa, 1910. (4., X., 7.), 461.

⁴¹⁹ ApCsel 5,29

⁴²⁰ Lásd részletesen: Samu Mihály: Általános jogpolitika; Akadémiai Kiadó; Budapest; 2003.

hasonlítására vonatkozik⁴²¹. Ebben az esetben azonban a jogpolitika többet jelent pusztá kritikánál, hiszen vizsgálódását és annak megállapításait „de lege ferenda”, azaz a jövőbeli szabályozásra nézve teszi meg. Vagyis a jogkritikai megállapításokon túl megoldási javaslatokat vázol fel. Ezzel a sajátosságával pedig a jog fejlődését és a jogalkotást, pontosabban a jogban kodifikált magatartásszabályt a gyakorlatban alkalmazható valóságtól, mint általánosan tolerált vagy elvárt gyakorlattól az elméleti erkölcsi eszmény irányába mozdíthatja el. A jogpolitika ebben az értelemben és ebben a minőségében tehát a társadalom nevelésének olyan eszköze, amely a jogon, jogalkotáson keresztül hat. Önmagában azonban nem maradhat eszmény, hanem a megvalósíthatóság racionális keretei között mozogva tudja ezt a „társadalmi nevelést” generálni és mozdítani.

Egyet értek azokkal, akik szerint a jogpolitika – illetve az a létező jelenség, amit ma annak nevezünk – a jog létezése óta fennáll. Vagyis egyidős az emberi társadalommal is. A jogtörténet tárgykörébe tartozó időközön keresztül, mint jogalkotói érdek és törvényadói szándék jelentkezett. Vagyis a jogalkotói érdeket, s annak érvényesítését és érvényesíthetőségét hordozta magában akkor is, amikor még nem nevezték jogpolitikának.

Az egyházjog a jogtudományon belül egy sajátos jogterület, amelyen belül ugyancsak sajátosságosan érvényesül a jogpolitika. Ez a sajátósági jelleg az egyház specifikumából adódik, s így a jogpolitika egyházjogon belüli létét: tartalmi és módszertani érvényesülését illetve alkalmazását nevezhetjük „egyházjogpolitikának”.

Az „egyházjogpolitika” szó, így egybeírva, sérti a magyar helyesírás érvényes szabályait⁴²², hiszen három értelmes szóból álló összetett szó,

⁴²¹ Dr. Boleratzky Lóránd: Magyar evangélikus egyházjog II.; Ordass Lajos Baráti Kör; Budapest, 1998., 552.p

⁴²² A magyar helyesírás szabályai – tizenegyedik kiadás; Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. – 138. szabályzata az 55. oldalon.

amely hét szótagból áll, vagyis semmiképpen sem lehetne egybe írni. A nyelvtani szabály szerinti kötőjel beillesztése azonban változtat a kifejezés értelmén. Az „egyház-jogpolitika”, formailag helyes volna, hiszen a jogpolitika egyházon belüli alkalmazását és érvényesülését fejezi ki. Ebben az értelemben azonban sokkal nagyobb a merítési területe. A jogpolitika vizsgálódása az egész egyházat érintené. Persze ez furcsán hangzik, de az egyházban nemcsak jogszabályok, hanem egyéb szabályozások is vannak, amelyek nem tartoznak a joghoz. Ilyen például a liturgia. Az egyház-jogpolitika kifejezés így magában foglalná a liturgia, az egyházi rendtartás jogpolitikai vizsgálatát is. Ami a tudományosság szempontjából megvalósítható, hiszen jogpolitikai szempontok és módszerek felhasználásával miért ne lehetne vizsgálni a liturgiát? Ám gyakorlati érteleme nincs ennek a vizsgálódásnak. Az „egyház-jogpolitika” kifejezés használata tehát nem pontosan azt takarja, amit munkámban érinteni szeretnék. Formailag az „egyházjog-politika” is megfelel a nyelvtani szabályoknak, de az egyházjognak, mint a jogtudomány egy sajátos területének a politikai viszonyulásait, vizsgálatát, kapcsolatát fejezi ki. Ez már jóval közelebb áll vizsgálódási területemhez, hiszen az egyházjog alakulására, formálódására, óhatatlanul hatással van a politika. Az egyház és a társadalom, az egyház és az állam az egyház és a világ viszonya, s annak vizsgálata mindig is sajátos és szerves összetevője volt egy egyházjog alakulásának. Az „egyházjog-politika” kifejezés azonban éppen az egyház sajátos keretein való kitekintés irányában nyit egy óriási területet, de ez által nem fedi le pontosan azt, ami vizsgálódásom tárgya. Sok esetben egyházjog-politikai szempontok is érvényesülnek és előjönnek munkámban, de vizsgálódásom ennél sokkal szűkebb keretek között mozog. Valójában az egyházjogot érintő, az arra vonatkozó jogpolitika az „egyházjog-jogpolitika” kifejezéssel lenne a leginkább megragadható. A gyakorlatiasság és az általános érthetőség kedvéért azonban nem jó ezt a

szóalakot használni. Az egyházjog-jogpolitika kifejezésnek a tartalmát, munkámban – a nyelvtanilag helytelenül egybeírt, de tartalmilag leginkább kifejező – egyházjogpolitika kifejezéssel adom vissza. Így érzem legpontosabban meghatározhatónak azt a területet, amelyre vizsgálódásom irányul, s ezért használom ezt a kifejezést, így egybeírva.

A jog és a jogpolitika viszonya, összehasonlítva az egyházjog és egyházjogpolitika viszonyával, sokkal szabadabb. Az egyházjog és egyházjogpolitika viszonyában ugyanis a Szentírás tekintélye, időszerűsége és érvényessége jelenti a mindenkori erkölcsi eszményt, s ezzel valójában kereteiben meghatározottá teszi azt a mozgásterületet, amely a jog és jogpolitika viszonyában sokkal szabadabb. Konkrétan megfogalmazható, illetve megnevezhető az a bizonyos „erkölcsi eszmény”, amely irányába az egyházjogpolitikának kötelessége mozdítani az egyházjog fejlődését. Ez a Szentírás szellemisége. Teológiailag megfogalmazva: az Ige útmutatása, vagyis az a kérügma⁴²³, üzenet, ami a keresztyén ember számára a földi életében hitének megélését, egyfajta követendő, sőt elvárt keresztyén magatartásformát mutat fel. Református egyházunkban a közismert reformátori elvek ragadják meg ezt a szellemiséget, s formálják lelkületté és magatartásformává a keresztyéni élet gyakorlatában.

Az a kálvini eszme, amely a Szentírás mindenek fölött való tekintélyét mondja ki, a sola scriptura elve. Már ez az elv önmagában is erőteljes

⁴²³ „A görög szó jelentése: üzenet, hirdetés, igehirdetés (prédikáció). Ilyen értelemben említi a Biblia Jónás beszédeit (Mt 12,41); illetve az ősegyház igehirdetési tevékenységét (1Kor 1,21; 15,14). Ugyanakkor azonban sokszor nem egyszerűen verbális bizonyágtételt fejez ki, hanem mindazt, ami az igehirdetés közben és által a Szentlélek munkája nyomán történik: a Róm 16,25 az eredetiben így hangzik: „az én evangéliumom és Jézus Krisztus kérügmája szerint”. Az 1Kor 2,4 szerint Pál igehirdetése nem csupán beszédben állt; a 2Tim 4,17 és Tit 1,3 szintén az igehirdetés bővebb jelentését hordozza. A szó korunk teológiai gondolkozásában még súlyosabb szerepet kapott, amennyiben az ÚSZ szövegeit sokan úgy értelmezik, mint az ősegyház igehirdetését, bizonyágtételét, így a szövegek történeti forrásként való kutatását csak ezzel a feltétellel lehet érvényesíteni. Egy korábbi túlzó álláspont szerint szembeállították a kettőt: vagy történeti dokumentum, vagy kérügma. A mai álláspontunk: a kérügma hordozza a történetet, abból született, és azt dokumentálja, bár nem történeti tudósítás.” Keresztyén Bibliai Lexikon II., Budapest, 1995. 33.p

„korlátozást” jelent ahhoz a jogban általános elvhez képest, amely úgy szól, hogy amit a törvény nem tilt, azt szabad. Ez az elv – az egyén szintjén – a jogban leginkább az emberi szabadságjogok területén érvényesül. És ott azért van létjogosultsága és logikája, mert az emberi társadalom fejlődésének útját tartja nyitva. Nem véletlen, hogy az „amit a törvény nem tilt, azt senki nem akadályozhatja meg, s amit a törvény el nem rendel, arra senkit kényszeríteni nem lehet”⁴²⁴ tételt, éppen a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, mint követendő erkölcsi eszményt felvállaló francia forradalom szellemisége hozta elő, s fogalmazta meg. Az ipari forradalom, az új élethelyzetek és magatartásformák időszakában logikus, hogy hamarabb jelent meg az új magatartás, s csak utána kerülhetett sor annak szabályozására. Ezzel azonban végképp nincs összhangban a kálvini elv, amely viszont a Szentírás tekintélyét mindenek fölé helyezve kimondja: csak azt szabad, amit a Szentírás megenged. Kálvin a Tízparancsolat magyarázatában adja meg ennek a megállapításnak az okát: „Az első parancsnak oka az, hogy egyedül csak Istent kell tisztelnünk. A parancs lényege tehát az, hogy Isten előtt kedves az igazi kegyesség, azaz istenségének tisztelése, az istentelenség pedig utálatos előtte. Így az egyes parancsokban végre keresünk kell a célt, hogy tulajdonképpen miről mondja abban a törvényhozó, hogy tetszik, vagy nem tetszik neki. Ebből aztán mindig az ellenkezőre is következtetést kell vonni ilyenformán: ha ez nem tesz Istennek, az ellenkezője tetszik; ha ezt parancsolja, az ellenkezőt tiltja; ha ezt tiltja, az ellenkezőt parancsolja”.⁴²⁵ Vagyis, a kálvini – és egyben az igei – értelmezés szerint az élethelyzetek és magatartásformák teljességgel „leszabályozottak” a Szentírásban. Ezt tá-

⁴²⁴ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának V. pontja (Déclaration des droits de l’homme et du citoyen). Kiadta a Francia Nemzetgyűlés 1789. augusztus 26-án

⁴²⁵ Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere, 2. könyv VIII. fejezet 8. pont (354-355.p)

masztja alá a Szentírásnak a törvényről való állítása is⁴²⁶. A szentírási törvény tehát vagy közvetlenül, direkt módon, vagy indirekt módon érvényesül. A közvetlen, vagy direkt módon megfogalmazott szabályozás önmagában törvény, önmagában szabály. Hiszen megfogalmazza a magatartásszabály iránymutató tartalmát. Legalapvetőbb példa erre maga a Tízparancsolat, ami törvényként mondja ki, hogy mit igen és mit nem! Az igei értékrend indirekt módon való érvényesülését sok esetben nem is kell törvényi szabályozásba önteni, mert ez a magatartásforma közvetlenül adódik az írásba foglaltak helyes értelmezéséből. Legalapvetőbb példaként itt is a Tízparancsolatra mutatok rá. Például a szülőtiszteletről rendelkező V. parancsolat elsődleges értelmezése a vér szerinti szülőkre vonatkozik. A szabályozás nem rendelkezik a nevelőszülőkhöz, a mostoha-szülőkhöz, vagy a nagyszülőkhöz való viszonyról, mégis benne van ez a magatartásszabály is. Sőt a parancsolat további igei értelmezése, exegézise és „hasogatása” révén az idősebb embernek kijáró tiszteletet és megbecsülést is tartalmazza. Az V. parancsolat értelmezésében és magyarázatában pedig általánosan elfogadott református álláspont az, hogy még a fölöttesek tisztelete és megbecsülése is e parancsolat érvényébe tartozik. Nem véletlen tehát, hogy az V. parancsolat értelmezése kapcsán így

⁴²⁶ „Az ÚR törvénye tökéletes, felüdíti a lelket. Az ÚR intő szava határozott, bölccsé teszi az együgyűt. Az ÚR rendelkezései helyesek, megörvendeztetik a szívet. Az ÚR parancsolata világos, gyógygóvá teszi a szemet. Az ÚR félelme tiszta, megmarad örökké. Az ÚR döntései igazak, mindenben igazságosak, kíváncsabbak az aranynál, sok színaranynál is, édesebbek a méznél, a csurgatott méznél is” (Zsolt 19,8-11); „Az Isten útja tökéletes, az ÚR beszéde színigaz” (Zsolt 18,31); „Én pedig szeretem parancsolataidat, jobban az aranynál, a színaranynál is. Ezért mindenben helyeslem utasításaidat, és gyűlölök minden hamis ösvényt. Csodálatosak intelmeid, azért megfogadják azokat lelkem” (Zsolt 119,127-129); „Igen, Uram, mindenható Isten, igazak és igazságosak a te ítéleteid” (Jel 16,7); „A nép többi része, a papok, a lévíták, a kapuőrök, az énekesek, a templomszolgák és mindazok, akik a tartományok népeitől elkülönültek, az Isten törvényéhez csatlakoztak, feleségeikkel, fiaikkal és leányaikkal együtt, mindenki, aki csak érett eszű volt. Csatlakozva tehát előkelő honfitársainkhoz, átok alatt esküt tettünk, hogy Isten törvénye szerint élünk, amelyet Isten adott szolgája, Mózes által, és hogy megtartjuk és teljesítjük Urunknak, az ÚRnak minden parancsolatát, végzését és rendelkezését” (Neh 10,29-30); „Krisztus törvénye szerint élek -, hogy megnyerjem a törvény nélkülieket” (1Kor 9,21).

fogalmaz hitvallásunk: „Mit kíván Isten az ötödik parancsolatban? Azt, hogy atyám, anyám és minden fölöttesem iránt teljes tisztelettel, szeretettel és hűséggel viseltessem és magamat mindennemű jó oktatásuknak és büntetésüknek illő engedelmisséggel alávessem és még az ő fogyatkozásaiikkal szemben is türelmes legyek, mivel Isten az ő kezük által akar igazgatni”⁴²⁷. A 2Móz 20,12-ben és az 5Móz 5,16-ban leírt V. parancsolat tartalmi, ill. kériumatikus értelmezése az alábbi igéken nyugszik: 2Móz 21,17⁴²⁸; 3Móz 20,9⁴²⁹; Péld 1,8⁴³⁰; Péld 4,1⁴³¹; Péld 15,20⁴³²; Péld 20,20⁴³³; Róm 13,1-2⁴³⁴; Ef 5,22⁴³⁵; Ef 6,1-4⁴³⁶; Kol 3,18⁴³⁷; Kol 3,20-24⁴³⁸; 1Móz

⁴²⁷ Heidelbergi Káté 104. kérdése (A Heidelbergi Káté, a Második Helvét Hitvallás. Budapest : A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992. (70.p.)

⁴²⁸ „Ha valaki apját vagy anyját gyalázza, az halállal bünhődjék.”

⁴²⁹ „Ha valaki ócsárolja apját vagy anyját, halállal lakoljon! Apját és anyját ócsárolta: vére rajta.”

⁴³⁰ „Hallgass, fiam, apád intésére, és ne hagyd el anyád tanítását”

⁴³¹ „Hallgassatok, fiaim, az atyai intésre, és figyeljete az okos tudományra!”

⁴³² „A bölcs fiú örömet szerez apjának, az ostoba ember pedig megveti anyját.”

⁴³³ „Aki apját vagy anyját átkozza, annak mécsese a legnagyobb sötétben alszik ki”

⁴³⁴ „Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelésének áll ellen; akik pedig ellenállnak, azok ítéletet vonnak magukra”

⁴³⁵ „Az asszonyok engedelmeskedjenek férjüknek, mint az Úrnak”

⁴³⁶ „Gyermekek! Engedelmeskedjete szüleiteknek az Úrban, mert ez a helyes. „Tiszteld apádat és anyádat”: ez az első parancsolat, amelyhez ígéret fűződik, mégpedig ez: „hogy jó dolgod legyen, és hosszú életű légy a földön.” Ti apák pedig ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint fegyelemmel és intéssel.”

⁴³⁷ „Ti asszonyok, engedelmeskedjete férjetekek, ahogyan illik az Úrban”

⁴³⁸ „Ti gyermekek, engedelmeskedjete szüleiteknek minden tekintetben, mert ez kedves az Úrban. Ti apák, ne ingereljétek gyermekeiteket, nehogy bátortalanokká legyenek. Ti szolgálk, engedelmeskedjete minden tekintetben földi uraitoknak; ne látszatra szolgáljatok, mint akik embereknek akartok tetszeni, hanem tiszta szívvel, félve az Urat. Amit tesztetek, jó lélekkel végezzétek úgy, mint az Úrnak, és nem úgy, mint az embereknek, tudván, hogy ti viszonzásul megkapjátok az Úrtól az örökséget; az Úr Krisztusnak szolgáljatok tehát.”

9,24-26⁴³⁹; Péld 23,22⁴⁴⁰; 1Pt 2,18⁴⁴¹; Mt 22,21⁴⁴²; Róm 13,3-7⁴⁴³; Ef 6,4⁴⁴⁴; Ef 6,9⁴⁴⁵; Kol 3,19⁴⁴⁶; Kol 3,21⁴⁴⁷.

Ez a „világi” és „egyházi” különbség egyértelműen szembetűnő. Az egyházi sajátosság – a sola scriptura elve – a gyakorlatban is jelentős befolyással bír az egyházjogpolitikára.

A befolyása mind a bemeneti, mind a kimeneti oldalon érvényesül. Vagyis az egyházjogpolitika alapvető szempontjai a Szentírásból kell, hogy fakadjanak, s azzal összhangban kell, hogy álljanak. Ezt nevezem bemeneti oldalnak. S az egyházjogpolitika alkalmazásának és céljának ugyancsak a Szentírás szellemiségének érvényesülését és tekintélyének megtartását kell érvényre juttatnia a gyakorlatban, egyházi jogalkotásban. Ezt nevezem kimeneteli oldalnak. Vagyis az egyházjogpolitikában, a sola scriptura elv érvényesülése szavatolja a Szentírás szellemiségének

⁴³⁹ „Amikor Nőé kijózanodott mánorából, és megtudta, hogy mit tett vele a kisebbik fia, ezt mondta: Átkozott Kánaán! Szolgák szolgálja lesz testvérei közt! Ezután ezt mondta: Áldott az ÚR, Sémnek Istene! Legyen Kánaán a szolgálja!”

⁴⁴⁰ „Hallgass apádra, ő nemzett téged, és ne vesd meg anyádat, ha megöregszik!”

⁴⁴¹ „Ti szolgák pedig teljes félelemmel engedelmeskedjétek uraitoknak, ne csak a jóknak és méltányosoknak, hanem a kíméletleneknek is”

⁴⁴² „Jézus erre kijelentette: „Adjátok meg tehát a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené”

⁴⁴³ „Mert a jócselekedet miatt nem kell félni az előjáróktól, hanem csak a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle: mert Isten szolgálja az a te javadra. Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen ő Isten szolgálja, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi. Ezért tehát engedelmeskedni kell nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt is. Hiszen adót is azért fizettek, mert ők Isten szolgálói, akik éppen ebben a szolgálatban fáradoznak. Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig tisztelettel: a tiszteletet.”

⁴⁴⁴ „Ti apák pedig ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint fegyelemmel és intéssel.”

⁴⁴⁵ „Ti pedig, urak, ugyanígy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, mivel tudjátok, hogy, él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és aki nem személyválogató”

⁴⁴⁶ „Ti férfiak, szeressétek feleségeiteket, és ne legyetek irántuk mogorvák”

⁴⁴⁷ „Ti apák, ne ingereljétek gyermekeiteket, nehogy bátortalanokká legyenek”

érvényesülését. S a Szentírás szellemisége a jogi norma megalkotásánál nem katalizátorként, hanem szerves mozgatóerőként érvényesül, mint az egyházjog-politika tartalmi töltete. Ezt az alábbi folyamatábrában szeretném szemléltetni:

Az egyház törvénykezésében tehát meghatározó szerepe és helye van a Szentírás tekintélyét önmagában hordozó és érvényesítő egyházjogpolitikának. Ez „viszi bele” az egyházi jogalkotás folyamatában az egyházjog sajátosságát jelentő, ún. „isteni többletet”, s így valójában ez által szavatolja a jogi norma egyházi jellegét.

Az Isten Igéjén alapuló egyház a maga jogalkotásában az isteni tekintély elfogadását, az Isten akaratának és iránymutatásának való alávetettségét a Szentíráshoz való ragaszkodásában tudja megtartani. Az egyház önértelmezése – mint arról már a korábbi fejezetben szóltam – is a Szentírásból fakad. Az egyház életébe azonban szervesen beletartozik a jogalkotás is. Hiszen a történelmi idők változása, a társadalmi fejlődés és a civilizáció mindig újabb kihívások elé állítja az egyházat is. Az egyházi életterületek, magatartások szabályozásai ezért koronként változóak lehetnek. De a változó ill. megváltozott szabályok is a Szentírásból kell, hogy fakadjanak, és azzal összhangban kell, hogy legyenek. Csak így

tartható meg az egyház sajátos jellege és isteni alávetettségének szavatolása. Ebben a felelősségteljes munkában van óriási szerepe a Szentírást alapul vevő egyházjogpolitikának. Hiszen csak ezzel a lehetőséggel valósítható meg, hogy az egyházi jogalkotás önmagában felmutassa a szükséges „isteni többletet”, s ez által az egyház jogrendje minden korban szentírási alapokon nyugvó, sajátos jogrend marad. Ha ezt a szentírási alapot elveszíti az egyházi jogalkotás, akkor jogalkotása nem lesz több, mint egy társadalmi szervezet működését szabályozó rendelkezés, s akkor maga az „egyházi jogalkotás”, „egyházi törvény”, „egyházi jogrend” kifejezések is anakronizmusnak hatnak.

7. Konklúzió

Az ószövetségi törvények mai értelmezésénél nagyon könnyen hangzik el – általában „törvényellenes” felhanggal – hogy „a betű megöl, a Lélek pedig megelevenít”⁴⁴⁸. Jézus maga mondta, hogy „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltssem azokat”⁴⁴⁹. Jézus nem ignorálja az ószövetségi törvényeket, hanem aktualizálja, és ez által szigorítja is azokat. Szigorításával pedig megerősíti érvényüket az újszövetség népére nézve is. A törvénynek nem tartalmi érvénye és hatálya változott meg Jézus váltságműve révén, hanem a funkciója. A Hegyi Beszédben, a törvényekkel kapcsolatban így szembesülünk Jézus szavaival: „Hallottátok, hogy megmondatott ... én pedig azt mondom”⁴⁵⁰. Pontosan arra mutat rá, hogy nem a törvényben megfogalmazott maga-

⁴⁴⁸ 2Kor 3,6

⁴⁴⁹ Mt 5,17

⁴⁵⁰ Az emberölés kapcsán (Mt 5,21); a parázñaság kérdésében (Mt 5,27); a válás kapcsán (Mt 5,31); eskü (Mt 5,33); ius talionis (Mt 5,39); felebaráti szeretet (Mt 5,44)

tartásszabály megcselekvése, vagy a jogi normában foglaltak nemkövetése jelenti a törvény megsértését, hanem vizsgálat alá kell venni magát a szándékot és az indíttatást is. Ez indított arra, hogy az ószövetség idejének törvényeit a szándékuk szempontjából vizsgáljam meg. Hiszen a krisztusi útmutatás az emberi magatartásra vonatkozólag így szól: „Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes”⁴⁵¹. Ezt pedig csak valamihez mérten és valamihez viszonyítva lehet megpróbálni.

Hiszem, hogy a magatartásszabályok, törvények motivációja legalább olyan fontos kell, hogy legyen a Krisztus egyházában ma is, mint az az élethelyzet, amelyet tartalmában szabályoz a jogszabály. Ha ugyanazzal a motivációval (isteni többlettel) indul a törvényadás ma is, mint az ószövetség idejében, akkor sikerül betölteni a krisztusi többletkövetelményt. Jézus a lelkiségre utal, s arra, hogy emberileg igen is tudható, hogy mi az Isten szövetségéhez, a Krisztus egyházához méltó és mi nem!

A krisztusi aktualizálást szem előtt tartva, nem személyes, közösségi, vagy akár egyházi érdek fog érvényesülni a törvényekben, hanem egyedül az új szövetség megtarthatósága és az üdvtörténet isteni céljainak munkálása. Sokszor ezt az emberi, vagy akár egyházi kézenfekvő érdekekkel szemben kell megtenni, de a krisztusi útmutatással összhangban ezt meg kell tenni. S ebben segít a törvény motivációja, ami – kiindulópontként – nagyban meghatározza a szabály végkifejletét is.

Ha abban, hogy ez a krisztusi útmutatás a mai egyházi törvényeink megalkotásánál is érvényesülhessen, valamelyest segíteni tudtam ezzel a munkámmal, azért legyen egyedül Istené a dicsőség!

Természetesen az egyházjog is változik és fejlődik. Részben követi – és követnie is kell – a társadalmi változásokat, részben megpróbálja megelőzni, kivédeni az előre látható és sejthető romlást és rombolást.

⁴⁵¹ Mt 5,48

8. A gyülekezetközpontú egyházlátás alaptételei

Már a reformáció első egyházi rendtartásai is azt az alapelvet követék, hogy „a gyülekezetek megreformálása nem az egyházstruktúra megváltozásával, a tisztviselők munkaterületének meghatározásával, hanem a reformáció tanának megismerésével, s az ezzel járó lelki változással történik”⁴⁵². Az előzőekben jelzett irány, hogy a gyülekezetek presbitériumait fel lehet ruházni az egyháztagok választójogának megadásával, felveti azt, hogy a központosított egyházi törvénykezést – az egységes jogrend és a jogrendi egység megtartása mellett – egyes részleteiben le kell bontani. A gyülekezetekben élő egyház alapvető életkérdéseit a gyülekezetekben kell szabályozni. S ehhez figyelembe kell venni a gyülekezeti sajátosságokat, szokásokat és az egymástól eltérő gyülekezeti gyakorlatokat.

Az egyházban nagyon érezhető az egységesítési szándék. Még a jogalkotásban is. Ez azonban egy bizonyos ponton túl már korlátozza azokat a gyülekezetközpontú alaptételeket, amelyek a reformáció vívmányai. S a református egyházat inkább egy központosított vezetés felé, a római katolikus egyház gyakorlata irányába tereli. Ennek megelőzéseképpen, illetve a már érezhető torzulások kijavításáért szükséges újra átgondolnunk és tiszteletben tartanunk a gyülekezetközpontú gondolkodás alaptételeit. Ezek:

1. a gyülekezetek teológiaiilag egyenrangúak;
2. a református hierarchia csúcsán a gyülekezet áll;
3. intézményrendszer akkor egyházi, ha a gyülekezetre épül;
4. magasabb szintű feladatok miatt kellenek az egyházi testületek és alkalmak;

⁴⁵² Görözdí Zsolt: Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2014. 118.

5. egyházi testületeket a gyülekezetek hívják életre és látják el feladatokkal;
6. gyülekezetektől való jogkörökkel a tisztviselők a gyülekezetek ügyeiben járhatnak el;
7. gyülekezetelvű egyházkép a lelkészválasztásban: a gyülekezet érdeke az elsődleges;
8. gyülekezet elvű egyházkép nem kongregacionalizmus;
9. gyülekezet elvű egyházkép erősíti a gyülekezeti öntudatot és a Krisztus előtti felelősséget;
10. gyülekezet elvű egyházkép segíti a többi szintet a feladatmegválasztásban és kompetencia-határaik megállapításánál.

1. A gyülekezetek teológiaiilag egyenrangúak.

Ennek a megállapításnak a lényege a „teológiaiilag” kifejezésen nyugszik. A gyülekezeteket számos szempont szerint lehet felosztani és rangsorolni: jelleg szerint, lélekszám szerint, városi – falusi élettere szerint, nyelve szerint, tájegységi ill. regionális sajátosságok szerint, stb. Ám az egyháznak elsősorban úgy kell minden gyülekezetre tekintenie, hogy abban a közösségben nyilvánul meg az egyház kálvini négy ismére. Vagyis Isten ígéje a gyülekezetben hirdettetik, a sákramentumokat a gyülekezetben szolgáltatják ki, az egyházfegyelmet a gyülekezetben gyakorolják és a szeretetszolgálatot a gyülekezetben végzik. Ez az alapvetés lényeges szempont, hiszen a – más szempontok szerint – gyenge gyülekezetet „nem írja le”, és az erős gyülekezetet „nem magasztalja föl”. Ugyanakkor nem állít azonos kritériumokat egy városi és falusi gyülekezet elé. A gyülekezetek teológiai egyenrangúságának alapelve úgy kell, hogy érvényesüljön az egyházi jogalkotásban, hogy minden érvényes jogszabály felülvizsgálatánál és az új megalkotásánál fel kell tenni a kérdést: hogyan hat ez a szabályozás a teológiaiilag egyenrangú gyülekezetekre? S ha ki-

derül, hogy egy jogi norma a nagy gyülekezetben folyó igehirdetésre, vagy szeretetszolgálatra nincs közvetlen hatással, de egy kis gyülekezetben megnehezíti a lelkéstartást, s így az igehirdetés és a sákramentumok kiszolgáltatásának természetes gyakorlatát, akkor a kis gyülekezetre nézve kompenzáló rendelkezéseket kell a jogi normába beépíteni. Az egyház négy ismérvének minden gyülekezetben egységesen kell érvényesülnie, s az érvényesülés feltételeit az egyházi jogalkotás elő kell, hogy segítse és nem nehezítheti azt. A teológiai egyenrangúság elve elsősorban az anyagi közteherviselés meghatározásakor kell, hogy szerepet kapjon, s akkor, amikor az egyházközségek jogállásának felülvizsgálatára – esetlegesen „fentről kezdeményezett” gyülekezet-összevonásokra, bokrosításokra, vagy társegyházközségek kialakítására – kerülhet sor.

2. a református hierarchia csúcsán a gyülekezet áll

Ez egy olyan alaptétel, amely nagyon nehezen érvényesül a népegyházi jelleggel működő egyházban. Húsz évvel a rendszerváltás, vagyis a majd fél évszázados kommunista diktatúra után, az egyházi közgondolkodás még mindig nem gyógyult ki a „mit szabad” és a „mit lehet” fogságából. Az egyházközségek többségében az idősebb korosztályhoz tartozó aktív egyháztagokat találunk. Ők megszokták, hogy „fentről” mondják meg a tennivalót. A jelenleg érvényes egyházi jogrendünk is több ponton az egyházi felsőbbség döntő szavát erősíti. Például egyházközségi tulajdonban lévő ingatlan elidegenítése, csak a Zsinati Tanács engedélyével történhet. Természetesen az egyházi vagyont óvni és gyarapítani kell, de a hajdan erős, mára pedig az elnéptelenedő gyülekezeteknek már a mindennapi megélhetés is gondot jelent, nem még a régi és javításra szoruló iskolaépület és kántorlakás állagmegőrzése. A gyülekezet, mint a hierarchia csúcса – alapelv értelmében pl. egy egyházközségi ingatlan elidegenítése a helyi döntés-előkészítés után a közvetlen egyházi felsőbbség – vagyis az egyházmegye – jóváhagyásával

mehetne végbe. Ez az alapelv továbbá az egyházstruktúra egyházmegyei és egyetemes egyházi szintjét jelentős önvizsgálatra és önmérsékletre kellene, hogy indítsa. Hiszen a központi egyház-igazgatási döntések és a jogi normák is a gyülekezeti érdeket kellene, hogy segítsék, vagyis nem az egyház intézményes érdekeit kellene szem előtt tartani, hanem az egyházközségben zajló egyházi életnek kellene prioritást élveznie. Ezt nagyon nehéz a mai társadalmi helyzetben megvalósítani, hiszen az államnak sem az az érdeke, hogy a szlovákiai reformátussággal összefüggésben 300 gyülekezettel tartson kapcsolatot, hanem könnyebb az 1 egyházzal. Ráadásul Szlovákiában a római katolikus egyház számarányi többsége azt az egyházstruktúrát teszi ismertté és elfogadottá. S ebből kifolyólag az állam hasonló hozzáállást vár a református egyháztól is, mint a római katolikustól. A református egyházban azonban nem működhetnek úgy a dolgok, mint a római katolikus egyházban. A „Roma locuta, causa finita est” jelenség nem volt honos és nem is honosítható meg a református egyházban. Ahogy igehirdetéseink Krisztusra nézve hirdetik az igazságot, úgy az egyházi szabályainknak a gyülekezetekre nézve kell átalakulniuk vagy megszületniük.

3. intézményrendszer akkor egyházi, ha a gyülekezetre épül

Ez a szempont az egyházi intézményrendszer kialakításánál kell, hogy érvényesüljön. Az egyházi intézmények: iskolák, szeretetotthonok, s akár egyházi munkahelyek, attól lesznek egyháziak, hogy az egyházközség talaján születnek meg és működnek. Az egyházhoz való kapcsolódását csakis a gyülekezeti háttérrel tudja biztosítani és szavatolni az egyház. Ez pedig azt jelenti, hogy az intézményrendszer kialakítása gyülekezeti indíttatásból kell, hogy megtörténjen. Egy egyházi gimnáziumot, tehát nem azért kell létrehozni, mert az egyetemes egyház, vagy az egyházmegye annak szükségét látja, hanem azért, mert egy gyülekezet – látva a szükségét – kész felvállalni ezt a szolgálatot. Az utóbbi húsz év egyházi tapasztalata meg-

mutatta, hogy valóban csak a gyülekezeti alapítású és fenntartású intézményeknek van jövőjük egyházunkban. Több iskola és egy szeretetintézmény is létezik az egyházunkban, ami bár gyülekezeti talajon, de nem gyülekezeti háttérrel jött létre. Mindegyiknek gond volt és van a fenntartásával. S ez érthető, hiszen a gyülekezet, amelynek területén, vagy akár épületében, működik az intézmény, nem érzi sajátjának az iskolát, ill. a szeretetintézményt. Egy egyházi iskola, vagy egy nyugdíjas otthon, nem attól lesz egyházi, hogy ott rendszeresen van hittanóra, vagy istentisztelet, hanem attól, hogy az alapító-fenntartó gyülekezet a sajátjának érzi és szeretetszolgálati lehetőséget lát az intézmény fenntartásában. Ennek a szempontnak az érvényesülése nemcsak az egyházi belső akadályok miatt nehéz, hanem a külső, világi követelmények miatt is. Egy egyházi intézmény csak az állami törvények betartása mellett működhet. Ez pedig azt jelenti, hogy egy falusi gyülekezet nyugdíjas otthonában nem takaríthatnak hivatalosan a gyülekezeti tagok, mert az illegális munkavégzésnek minősül. És egy falusi egyházi alapiskola konyhájára nem vihetik be a gyülekezeti tagok az otthoni tojást és zöldséget, mert az nem felel meg az élelmiszerhigiéniai előírásoknak. A jelzett nehézségek ellenére, az egyházi intézményrendszer egyházi jellegének biztosítása és megőrzése, vagy éppen visszaállítása érdekében az intézmények „mögé” oda kell kapcsolni a gyülekezetet. Úgy látszik, hogy ez a folyamat beindul az egyházunkban. Éppen a 2010. évben kerül sor egy 16 évvel ezelőtt, a Zsinati elnökség által alapított egyházi iskola alapító-fenntartói jogköreinek a gyülekezetnek történő átadására. S az az egyházközség, amelyik eddig elég hidegen viszonyult az iskolához, mivel nem érezte sajátjának, most felvállalta az iskola további fenntartásának terhét. Ennek az alapelvnek – a jövőre nézve – az intézményalapítás egyházi engedélyezésekor kell érvényt szerezni. S az ideális helyzet az lesz, amikor minden intézmény gyülekezeti háttérrel rendelkezik. A fenntartásának és működtetésének terheit részben vállalhatja az egyházmegye, vagy

az egyetemes egyház is, de alapvetően gyülekezeti háttérrel tud csak működni ahhoz, hogy egyházi jellege megmaradjon. Ha ez nincs meg, attól még lehet nagyon jó színvonalú iskola, csodálatos ellátást biztosító szociális, vagy egészségügyi intézmény, vagy perspektivikus munkahely, de nem lesz egyházi.

4. magasabb szintű feladatok miatt kellene az egyházi testületek és alkalmak

Az egyház élete a gyülekezetben, vagyis az egyházközség szintjén zajlik. Ám vannak olyan feladatok, amelyek az egyházközség szintjén, csak elméletileg volnának megvalósíthatóak, gyakorlatilag kivitelezhetetlenek. Például ilyen a lelkészképzés. Egy egyházközség is megtehetné, hogy neves professzorokkal „kiképezteti” a következő lekipásztorát, de a lelkészképzés kérdése nemcsak egyetlen egyházközség ügye, hanem egyetemes egyházi ügy. Vagyis a lelkészképzés kérdésében a gyülekezet a jogkörét átadta egy magasabb egyházi szintnek. Az egyházi testületek létezése, fenntartása és munkája, tehát a gyülekezetek szempontjából a gyülekezeti érdekek miatt valósul meg. Az egyházi élet teendőinél, nagy bölcsességgel kell megítélni, hogy mi számít valóban magasabb szintű feladatnak. A megítélés szempontjai között első helyen kell lennie ismét az egyházközségi érdekek és a gyülekezeti szintnek. Ennek az elvnek az érvényesülése, valójában a szolgáló egyházvezetés megvalósulása felé képes elmozdítani az egyházi közigazgatást. Ugyanakkor megóv attól, hogy az egyház, a maga intézményes voltát erősítse és hierarchikus jellegét bebetonozza. Ezt az elvet nem árt megszívlelni a döntéshozó tisztségben lévő egyházi tisztviselőknek, hiszen sokszor az az érzés alakul ki az egyháztagokban, mint a polgári társadalomban, hogy „nem a vezetők vannak értünk, hanem mi vagyunk a vezetőinkért”. Ennek az egyházban nem szabad így lennie. A magasabb szintű feladatok elvégzése, s az abból adódó eredmények köz-

vetlenül, vagy közvetve az egyházközségek javát és növekedését kell, hogy szolgálják. Ez az elv szavatolja még azt is, hogy az egyházvezetés valójában a társadalmi partnerek felé nem az önmaga nevében lép fel, hanem a gyülekezetek képviselőjében. Például: egy gyülekezet képtelen az állammal olyan tárgyalásokat folytatni, amelynek végeredménye a gyülekezetre nézve az, hogy adókedvezményben részesül a bérleti bevételei után. Az egyház azonban az eredményesség reményével kezdi meg ezeket a tárgyalásokat. Más. A gyülekezeteink jogi személyek. Az állam és az állami szervek és állami szolgáltatások szempontjából ugyanolyanok, mint a vállalkozások. Az adományokból élő egyházközség miért fizet ugyanannyit a villanyért, gázért és egyéb közüzemi szolgáltatásokért, mint a profitot termelő vállalkozás? Ezt a jelenlegi helyzetet a gyülekezetek önmaguk nem tudják megváltoztatni. Ez tehát egy magasabb szintű feladat, amit az egyház, mint intézmény, felvállalhat. S az eredmény nem önmagában az egyházat, hanem közvetlenül a gyülekezeteket fogja érinteni. Ami pedig az alkalmakat illeti, az inkább az egyház missziói tevékenységéhez tartozik, nem az egyház-igazgatás és az egyházjog térfelére. Az alkalmak kapcsán csak megjegyzem, hogy az összetartozás érzése jelentős felhajtó- és megerősítő erő lehet a gyülekezeteink életében.

5. egyházi testületeket a gyülekezetek hívják életre és látják el feladatokkal

Az egyházalkotmány tárgyalásakor már tisztáztuk, hogy az egyházmegyéket az egyházközségek alkotják, s az egyházkerületeket pedig az egyházmegyék. Vagyis a felsőbb egyházi testületeket mindig a létező és valós alsóbb egyházi testületek alkotják. Legitimitásuk is így adatik meg, a választások révén. Ez az alapelv, a vázolt kereteket tartalommal hivatott megtölteni. Vagyis a felsőbb egyházi testületeknek igenis komolyan kell venniük a legkisebb egyházközség legjelentéktelenebbnek tűnő problé-

máját is, hiszen ez az egyházközség (is) hívta életre a felsőbb egyházi testületet. És ez az elv szavatolja azt, hogy az egyházközségek és az egyetemes egyház között soha ne jöhessen létre egy olyan szakadék, amely az egyetemes egyháznak a gyülekezetek valós problémáitól való elszakadását mutatja. Egy példa ennek a elvnek egy gyakorlati megvalósulására: a pályázatok időszakát éljük. Számos gyülekezeti beruházás és alkalom csak külső pályázati forrás révén tud megvalósulni az egyházunkban. Nagy segítség lenne, akár egy egyházmegyei, akár egy központi pályázati iroda, amelyik egyfelől figyelné az egyház számára elérhető pályázati lehetőségeket, másfelől szakmai tanácsadást és konkrét segítséget adna az egyházközségeknek. A jelenlegi gyakorlat ugyanis az, hogy a fiatalabb korosztályhoz tartozó lelkészek már „beletanultak” a pályázatírásba, s a szomszédos faluban élő idősebb lelkész és gyülekezet csak irigykedik, hogy milyen élet van a szomszédban... Az ilyen jellegű különbségek leküzdhetők és kiiktathatók ennek az elvnek az érvényesítésével.

De ennek az alapelvnek az érvényesülését láthatjuk abban is, hogy bizonyos egyházközségi döntések, csak az egyházmegyei jóváhagyás után érvényesíthetők. Vagyis a gyülekezeti szint az általa életre hívott magasabb egyházi testületet a saját ellenőrzése és kontrollja miatt is hívta életre. És mindennapos életével, munkájával ad dolgot a magasabb egyházi testületnek. Ez az alapelv jelenti a kiindulását az egyházlátogatások gyakorlatának is. A magasabb egyházi testületek kötelessége tehát, hogy az egyházközségi szintről érkező feladatokban eljárjon és a szükséges visszacsatolást megadja az őt létrehozó egyházi testületnek.

6. gyülekezetektől való jogkörökkel a tiszttviselők a gyülekezetek ügyeiben járhatnak el

Ez az elv kettős tatalommal és kettős hatással bír. Egyfelől pontosan meghatározza a tiszttviselők magatartását és képviseleti megbízatását.

Másfelől pedig az egyházi belső kommunikációs csatornák megteremtését generálja és kiváltja ezekben a csatornában a kétirányú információ-áramlást. Az alapelv tisztázza azt, hogy a tiszttviselő jogkörei, s az abból fakadó egyházi hatalom a gyülekezeté. Ez lett átruházva valamilyen keretek közötti mechanizmuson keresztül a tiszttviselőre. Ez a mechanizmus pedig egyházunkban a választás. Nem egyházidegen megoldás ez, hiszen az újszövetségi iratokban több helyen is megtalálhatjuk és éppen egyház- ill. gyülekezetszervezési kérdésekkel összefüggésben. Például a görögül beszélő zsidók hét gondozójának választásakor egyértelműen találkozunk a választás jelenségével: „Hanem válasszatok ki magatok közül, atyámfiak, hét férfit, akikről jó bizonyosságot tesznek, akik telve vannak Lélekkel és bölcsességgel, és őket állítsuk be ebbe a munkába ... Tetszett ez a beszéd az egész gyülekezetnek, és kiválasztották Istvánt, aki hittel és Szentlélekkel teljes férfi volt, valamint Fülöpöt, Prokhoroszt, Nikánórt, Timónt, Parmenászt és Nikoláoszt, az antiókhiai prozelitát”⁴⁵³. Pál apostol leveleiből is – amelyek gyülekezetszervezést érintenek, mint például az 1Tim, 2Tim, Tit – a gyülekezeti tiszttviselők szolgálatba állítása egyfajta előválogatást, kiválasztást feltételez. Vagyis a választás igei megoldás arra, hogy a gyülekezet saját jogosítványai közül átadja bizonyosakat az arra kiválasztott képviselőnek. S innentől kezdve a gyülekezetet, vagy gyülekezeteket képviselő személynek tudnia és tudatosítania kell, hogy, minden egyéb információ ellenére, ő az őt megbízó, választó gyülekezetet, ill. gyülekezeteket képviseli. Ennek az alapelvnek az érvényesülése elsősorban az egyházstruktúra magasabb testületeinek szerveiben válik gyakorlattá. Például egy egyházmegyei tanácsban, vagy az egyházmegyei közgyűlésben. Az egyetemes egyház szintjén pedig elsősorban a Zsinati Elnökségben, Zsinati Tanácsban és a Zsinatban kell érvényre jutnia. Az

⁴⁵³ ApCsel 6,3,5

egyházunkban ennek az alapelvnek a tudatosíttatása teljesen háttérben van. Helyette egy téves és félrevezető gondolat honosodott meg, hogy a magasabb egyházi tisztségbe kerülő képviselőknek nem önmagukat és nem az őket küldő egyházi testületet, hanem a magasabb egyházi érdeket kell képviselniük. A SZRKE 2009. április 17-19-én, Hanván megtartott zsinatán, amikor a VIII. zsinat 1. ülésére gyűlt össze a tisztújítás utáni, új összetételű zsinat, éppen az egyház új püspökének bevezetőjében hangzott el az az üzenet, hogy a zsinati képviselők tudjanak elvonatkoztatni az egyházmegyei képviseletől, hiszen ami jó az egyháznak az jó lesz az egyházmegyének is⁴⁵⁴. Ez a megállapítás ellentétben áll a gyülekezetköz-pontú gondolkodás taglalt alapelvével. Hiszen ami jó az egyetemes egyháznak, az nem feltétlenül kell, hogy jó legyen az egyes gyülekezeteknek is. Hiszen a kettő között funkcionális különbség van. Az intézményesség szem előtt tartásakor lehet bizonyos kérdésekben igaz ez a megállapítás. De az egyházzal és elsősorban a gyülekezettel, egyházközséggel kapcsolatban már korábban tisztáztuk, hogy az nem intézmény és hivatal, hanem Isten ígéje hirdetésének, a sákramentumok kiszolgáltatásának, az egyházfegyelem gyakorlásának és a szeretetszolgálat végzésének a helye. Az alapelv képviselők általi felvállalása megerősíti a gyülekezeti érdek szem előtt tartását és visszafogja az egyház intézményességének és strukturális érdekeinek fölösleges érvényesülését. Ugyanakkor ezt a helyzetet kommunikálni is kell. Hiszen valóban fennállhat olyan szituáció, amikor a gyülekezet – elsősorban hosszú távú – érdekét egy magasabb egyházi testület pontosabban látja, mint a gyülekezet. Ilyenkor az ellenőrzés és felügyelet jogosítványával élve, párbeszédet kell kezdeni a megoldás érdekében. Ez pedig kommunikációt jelent. A képviselőtől nem lehet elvárni, hogy látva a gyülekezet valós érdekét, mégis az ellen sza-

⁴⁵⁴ Zsinati képviselőként, saját jegyzetek alapján.

vazzon a megbízására hivatkozva. A képviselet felelősség is, tehát éppen a képviselő révén indulhat be a törvényalkotás folyamatában a kommunikáció a törvényalkotó és az érintett között. Egyházunk jelenleg érvényes jogrendjében nincs alapja, ám az utóbbi évek gyakorlata kezdi meghonosítani a törvénytervezetek nyílt közgyeházi megvitatását, még a zsinati tárgyalást megelőzően. Ez egyfajta kommunikációs csatorna létrehozását jelenti, amely éppen a gyülekezeti képviselők révén képes működni. Az elv érvényesülése ugyanakkor szavatolja a képviselő számára azt, hogy nem szakad ki az őt „küldő” közegből és nem rugaszkodik el a képviselt valóságtól, hanem benne él. Az egyház választott testületeiben a választott képviselőknek tehát elsősorban nem a képviseleti testületük érdekelt, hanem az őket küldő, választó egyházi testületeket kell képviselniük és ennek érdekében kommunikációs csatornákat létesíteni a különböző szintű egyházi testületek között.

7. gyülekezetelvű egyházkép a lelkészválasztásban: a gyülekezet érdeke az elsődleges

Ez egy speciálisan egyházi és egy jellemzően református alapelv. A gyülekezetnek az a joga, hogy ő maga válassza meg a lelkészét, jóval 1881. előtti. Már Magyarország első presbitériumának, az 1612-ben megalakult pápai presbitériumnak az regulái és artikulusai között is ott szerepelt, hogy „az egyházi tanácsoknak (legfő és kiváltképpen való) hírek és akaratjok nélkül praedikator és ischolamester ez itt való gyülekezetbe se be ne jöhessen, s abból el ne mehessen”⁴⁵⁵. Igaz, ez a szabályozás nem szól egyértelműen a lelkészválasztásról, de a presbitérium illetékessége a lelkész fogadásával és elbocsátásával kapcsolatban, ott van benne. Ez az

⁴⁵⁵ A Pápai gyülekezetnek külső képpen való igazgatására tartozó Regulák és Articulusok. Közvetette: Pokoly József: Az első magyar református presbitérium. In: Protestáns Szemle XIII. évf. 1901. (202-220.p.)

alapelv a lelkészválasztás folyamatában érvényesül is a mi egyházunk jogrendjében. A lelkészválasztást a III. Szabályrendelet szabályozza, amelyet részben érintett és felülírt az 1/2005-ös számú törvényünk a lelkési szolgálatról. A választás folyamata azonban érintetlenül maradt a III. Szabályrendeletben. Tehát a választható lelkészt a presbitérium hívja meg és a felsőbb egyházi jóváhagyást követően, az egyházközségi közgyűlés választja meg. A fellebbezési idő leteltével – amennyiben nem történt panasztétel a választással kapcsolatban, úgy – az illetékes esperes kiállítja a megválasztott lelkipásztor számára a koncesszárt. Ez után kerülhet sor a beiktatására. S a beiktatást követően válik – az alkotmány és az 1/2005-ös számú törvény szerint önálló lelkésszé. Az önálló lelkési státusz – mint a lelkési „tiszttség” legmagasabb szintje – addig marad érvényben, amíg a lelkipásztor az őt megválasztott gyülekezetben marad. A választás rendjével nincs is baj, hiszen ez valóban a gyülekezet érdekeit mutatja. Nincs annál demokratikusabb megoldás, minthogy a gyülekezet választja meg magának a lelkészét. Ez is egy ősi joghagyomány a református egyházban, amelynek gyökerei a legrégebbi jogforrásainkig nyúlnak vissza. A lelkész és a gyülekezet kapcsolatát pontosan jelzi az egyik ilyen jogforrás szabályozása: „Bár a mi egyházközségeinkben is akadnak gonoszok és kegyetlenek, akik szolgálatukat könyörtelenségekre szánják, és magukat a szolgálattelvőket üldözik, a lelkészeknek kíméletességet és alázatosságot javaslunk. Ne szórjanak szidalmakat vendéglátóik fejére, akiknek kenyerét eszik, még ha rosszul is bánnak velük. Krisztus is mellőzte a samaritánus szidalmazását. Úgy döntöttünk, hogy ha valakit ilyen rágalmozóként és szidalmazóként tetten érnek, ha egyéni és nyilvános rendre igazítás után sem válik szelídebbé, akkor őt az Úr nevében elbocsátjuk”⁴⁵⁶. A lelkészválasztás, a lelkési szolgálat és a gyülekezeti

⁴⁵⁶ Hercegszöllősi Kánonok 25. Idézet forrása: Iván Géza – Varga György: Hercegszöllősi Kánonok. Eszék, 2007. (55.p.)

érdek nemcsak az egymásra találás és a közös szolgálat időszakára vonatkozik, hanem az elváláskor és az elválás lehetőségeinek a vizsgálatakor is a gyülekezeti érdeket kell szem előtt tartani. A Hercegszöllősi Kánon 25. tétele jelezte, hogy a gyülekezethez képest egy magasabb egyházi fórumnak is van jogosultsága arra, hogy egy megválasztott és beiktatott, azaz önálló lelkipásztort, elmozdítson lelkészi hivatalából. A lelkész és a gyülekezet elválásának egyik lehetősége tehát az egyházi elmozdítás, amit általában fegyelmi eljárás előz meg⁴⁵⁷. A SZRKE jogrendjében is egyértelműen ott van, hogy az elhalálozás mellett a fegyelmi eljárást lezáró egyházi bírósági végzéssel elmozdítható szolgálati helyéről az önálló lelkipásztor. Volt is erre nem egy gyakorlati példa egyházunk közelmúltjának történetében. Azonban van még egy lehetőség, az, ha az önálló lelkész egy másik gyülekezettől is meghívást kap az ottani lelkészi állás betöltésére. Egyházunk jelenlegi jogrendjében – ha nem elhalálozásról és nem fegyelmi úton történő elmozdításról van szó – akkor csak a lelkipásztornak van lehetősége a gyülekezethez való szolgálati kötődéséből kilépni, egy másik meghívás elfogadásával. A SZRKEA 1951 kimondta, hogy „A lelkipásztort az egyházközség választási közgyűlése élethossziglanra választja és állásában marad mindaddig, amíg viselkedésével az egyház vagy az állam érdekeit nem sérti”⁴⁵⁸. Hagyjuk most figyelmen kívül a szabályozás megszületésének társadalompolitikai körülményeit. Az alapelv tehát az, hogy a lelkészt élete végéig lelkészi állásban tartja a választás révén az őt megválasztó gyülekezet. Ez az elv már a MRET 1881-ben⁴⁵⁹ is benne van, és a MRET 1904⁴⁶⁰ is rögzíti. Így került át a

⁴⁵⁷ Ilyen fegyelmi eseteket taglal a Hercegszöllősi Kánon 14. és részben a 18. cikkük.

⁴⁵⁸ SZRKEA 1951 15.§ (4)

⁴⁵⁹ MRET 1881 II. könyv III. rész 183.§

⁴⁶⁰ MRET 1904 II. törvénycikk 3.§

SZRKE 1923 törvénytárába⁴⁶¹ is. Ám a rendszerváltás után az élethosszig való megválasztottság elve kikerült az egyházi jogrendből és az életkorhoz kötöttség lépett a helyébe. A SZRKEA 1991 szabályozása szerint⁴⁶² a megválasztottság a lelkész 65 éves koráig érvényes; a SZRKEA 1992 ezt módosította⁴⁶³ és 70 évre emelte a korhatárt, ugyanakkor lehetőséget adott az egyházközségnek arra, hogy a lelkészét a megszabott korhatár után is megerősítse lelkési hivatalában, de a 70. életévét betöltött lelkipásztor a gyülekezeti szolgálatán túl nem viselhet más egyházi tisztséget. Ezt a szabályozást megtartotta az 1995. évi alkotmány is. A SZRKE 2001 azonban tovább lépett és megteremtette annak a lehetőségét, hogy a gyülekezet a megválasztás után, bizonyos idővel, nyilatkozzon, vagy véleményt mondjon a lelkipásztora szolgálatáról. A korábbi idők szabályozásához képest jelentős változás volt az a megfogalmazás, hogy „A lelkipásztort az egyházközség választási közgyűlése 70 éves koráig választja meg. A megválasztott lelkipásztor szolgálatáról 15 év szolgálati idő leteltével az egyházközség közgyűlése titkos szavazással nyilatkozik. Az ötvenedik életévét betöltött lelkipásztorra ez a rendelkezés nem vonatkozik”⁴⁶⁴. Vagyis itt nyílt egy új út, amely a gyülekezetközpon­tú gondolkodás alaptételének megvalósítása felé vezethetett volna. Ám ez a szabályozás jelentős felháborodást váltott ki az egyház lelkési karában. S ennek a felháborodásnak a kezelésére, egy évvel később már így fogalmazott az ismét megújított alkotmány: „A lelkipásztort az egyházközség választási közgyűlése 70 éves koráig választja meg. Állásában a lelkészt az egyházközség a korhatár fölött is megerősítheti, de egyéb egyházi

⁴⁶¹ SZRKEA 1923 II. törvénycikk 3.§

⁴⁶² SZRKEA 1991 15.§ (4)

⁴⁶³ SZRKEA 1992 15.§ (4)

⁴⁶⁴ SZRKEA 2001 15.§ (4)

tisztségeket nem tölthet be”⁴⁶⁵. Majd jött 2007-ben egy újabb módosítás, amely a korhatár fölötti megerősítést érintette: „Önálló lelkészi állásba megválasztott lelkész megbízatása 70 éves koráig tart, ha a megbízatás korábban nem szűnik meg. A lelkész megbízatását 70. életéve betöltése után a választó egyházi szerv legfeljebb háromszor egy-egy évre meghosszabbíthatja”⁴⁶⁶. Vagyis a lelkészi szolgálat korhatára a lelkész 73. életéve. Utána kötelező a nyugdíjazás. Az 1995-ben elkezdett út célja az volt, hogy előkészítse a lelkészek meghatározott időre való megválasztottságának bevezetését. Ugyanis az önálló lelkész és a gyülekezet kapcsolatából a megválasztott és beiktatott lelkész bármikor kiléphet. Lemondhat lelkészi állásáról. Az egyházközség azonban nem küldheti el a lelkészét, nincsenek ilyen jogosítványai a lelkészválasztó joggal rendelkező egyházközségeinknek. A gyülekezeti központi gondolkodás érvényesítése lebontaná ezt a rendszert. Hiszen a lelkészválasztás momentumában is két fél nyilatkozik: az egyházközség meghív a lelkész igent mond. Ennek logikus és igazságos analógiája a megválasztottság állapotának felszámolásakor az lenne, ha nemcsak a lelkésznek, hanem a gyülekezetnek is jogosítványa lenne arra, hogy az egyházközség lelkészi állását „üresedési állapotba hozza”. A jelenlegi szabályozás a lelkészi érdeket védi, holott a lelkész, mint Krisztus szolgája, a gyülekezet szolgálatára hívatott el. A jelenlegi szabályozás az egyház – és az egyházi emberek, lelkészek – intézményes érdekeit védi, bizonyos esetekben, szemben a gyülekezettel. Ez a szabályozás is lehetőséget ad arra, hogy a gyülekezet „elküldje” a lelképásztort, de ez a lehetőség nem a békesség eszközeire, hanem a probléma- és konfliktusgerjesztés eszköztárára hagyatkozik. Az alapelv érvényesítése érdekében, a megfelelőbb szabályozásra való áttérésnek jó

⁴⁶⁵ SZRKEA 2002 15.§ (4)

⁴⁶⁶ SZRKE 2/2007 sz. törvény 6.§

útja volt a SZRKE 1995. szabályozása. Az ugyanis nem mondta ki azt, hogy a 15 évi szolgálat után, a lelkészi állás automatikusan megüresedik, vagyis, hogy a lelkész – csupán az időtényező miatt – elveszíti önálló lelkészi státusát. A szabályozás az egyházközségi közgyűlésnek ad egyfajta jogosítványt, amely érvényesítése kötelező, de a végeredmény nem kell, hogy a lelkészi állás automatikus megüresedését vonja maga után. A megfogalmazás a lelkipásztor szolgálatáról szól, tehát az egyházközségi közgyűlés is a lelkipásztor szolgálatáról mond véleményt. A szolgálatról mondott vélemény nem jelenti a lelkészi állás betöltöttségének automatikus megváltoztatását. Abban az esetben, ha az egyházközségi közgyűlés elfogadja és jónak mondja ki az eddigi szolgálatot akkor fel sem merül a lelkészi állás üresedésének a kérdése. Azonban, ha a közgyűlés jelezné, hogy nem elégedett a lelkészi szolgálattal, és valóban olyan igényei vannak, amelyek a lelkészi szolgálat végzését érintik, akkor az még – e szabályozás szerint – mindig nem jelenti azt, hogy a lelkészt elküldte volna az egyházközség. De egy jelentős és elgondolkodtató visszacsatolást kap a lelkipásztor. Ennek a szabályozásnak a jogrendünkbe való visszaállítása jelenthetné az első lépést a vonatkozó alapelv érvényesítése felé. Második lépésben pedig egy teljesen új szabályozásra lenne szükség. A megválasztottság nem nyugdíjkorhatárhoz, hanem szolgálati évekhez kötődnek. A SZRKE 1995 szabályozásában, a 15 év nem igazán köthető semmilyen egyházi ciklushoz. Jelenleg – ugyanis 6 éves időtartamra szólt minden egyházi tisztségbe való megválasztottság. Ennek a 6 éves ciklusnak legalább a kétszerese, de mindenképpen valamilyen többszöröse lehetne a megválasztottság időtartama. S utána az üresedésben lévő lelkészi állást egy egyházközségi közgyűlési megerősítéssel továbbra is betölthetné az addig ott szolgáló önálló lelkész. Ha azonban az egyházközség mást kívánna meghívni és megválasztani a lelkészi állásba, akkor erre – a problémagenerálás minimalizálása mellett – volna lehetősége.

A gyülekezetközpon­tú gondolkodás lelkészválasztási alaptételének érvényesítése megerősítené az egyházköz­ségek lelké­sz­tar­tó­i – munkál­ta­tó­i – iden­ti­tá­sát is. A mostani helyzetben ugyan­is az anya­egyház­köz­sé­gek és tár­segyház­köz­sé­gek a lelkész lakhatását biz­tosít­ják, de nem gyako­rol­nak sem­mi­fé­le munkál­ta­tó­i jog­kör­­t a lelkész felett. A lelkész munkál­ta­tó­ja maga az egyetemes egyház. Ez pedig nem illesz­ke­dik be­le a ma­gyar re­for­má­tus történelmi gyako­rat­ba. Az állam Szlovákiában és Csehszlovákiában „el­ké­nyez­te­te” az egyházat, his­zen a felü­gye­let alatt tar­to­tt egyház időszaka­ban is a lelkészek állami fi­ze­tést kap­ta­k. S így van ez ma is, a rendszerváltás után két évtizeddel. Ennek a rendszernek kettős negatív hatása is érezhető. A lelkész és a gyülekezet, pontosabban a presbitérium kapcsolatában torzulást eredményez az állami fi­ze­tés, his­zen a presbitériumnak nincsenek olyan eszközök a kezében, amelyek révén a lelkipásztort szolgálata­nak teljesebbé tételére, tökéletesebb és oda­adóbb szolgálatra tud­nák vezet­ni. Másfelől pedig a biz­tos állami fi­ze­tés „leszoktatta” az egyház­köz­sé­geket az egyházi köz­te­her­vi­se­lés történelmi gyako­rat­ról. Ezt a terhet az állam átvette a gyüleke­ze­ti tagokról, s ez által azt érte el, hogy jelentősen csökkentette a re­for­má­tus iden­ti­tás és ös­szetartás szük­se­ges ér­zé­se az egyháztagokban. Ezzel párhuzamosan pedig megerősítette az egyetemes egyház szerepét és tekintélyét, his­zen a lelkész munkál­ta­tó­ja az egyetemes egyház, s annak statutáris képviselőjeként maga a püspök. Ez egy olyan jogosítványt ad az egyetemes egyház és a püspök kezébe, amely jogosítvány soha nem volt a re­for­má­tus egyház sajátja. Vagyis, állami kényszer és állami ráhatás nyomán csor­bult az egyház­köz­ség ereje és indokolatlanul emelkedett meg a püspöki tekintély és szélesedett ki a püspöki hivatallal járó jog­kör. A lelkipásztorok meghatározott időre való választásának rendje a jövő elkerülhetetlen feladata egyházunk törvénykezésében. Ezzel jelentősen erősödne a gyüleke­ze­ti iden­ti­tás, s bár többletterhet jelentene az egyház­köz­ség számára a

lelkésztartásra való felkészülés és annak biztosítása, a történelmi rendre való visszatérés megerősítené az egyház államtól való függetlenedését és autonomitását a gyülekezetek szintjén, és közvetlen hatással lenne a gyülekezetekben zajló lelkipásztori és lelkigondozói szolgálat minőségére, s ezáltal a lelkészi gyülekezeti szolgálatban való alkalmasság kérdését is tisztábbá tenné a jelenlegi gyakorlathoz képest. A mostani helyzet inkább hasonlít a római katolikus egyház gyakorlatához, hiszen ott a gyülekezetek lelkipásztori szolgálattal való ellátása a világi képviselő nélkül működő egyházi felettes szerv hatásköre. Vagyis a püspök a munkáltató, míg a református gyakorlatban a gyülekezet volt a lelkész munkáltatója, az ezzel együtt járó jogok birtokában, s köteleességek teljesítése révén.

A gyülekezeti érdek a lelkészválasztásban tehát biztosított, ám ezt az érdeket, s a hozzá kapcsolható jogosítványokat a gyülekezetek kezébe kell adni a lelkészcsere esetében is. Hadd tudja kimondani az egyházközség is, bizonyos egyházzogi feltételek teljesülése esetén, hogy az általa fenntartott lelkészi állás ismét üresedésben van. A mostani gyakorlat ugyanis a zsinat-presbiteri elv elsődleges értelmével sincs igazán összhangban, ami pedig törvénykezésünk és egyházkormányzásunk alapjait érinti.

8. gyülekezet elvű egyházkép nem kongregacionalizmus

Sokan úgy vélik egyházunk jelenlegi helyzetében, hogy az egységesítés egyben központosítást is jelent. Az utóbbi két évtizedben az egyházi törvénykezésünk is ebbe az irányba mozdult el. Minden bizonnyal a szekták és a kisebb keresztyén közösségek példáját látva, az egyetemes egyház tart a szétforgácsolódástól, s ezért bizalmatlanul tekint azokra a javaslatokra, amelyek nem az egyetemes egyház jogosítványait, hanem a gyülekezetek jogosítványait bővítenék. A gyülekezetközpontú gondolkodás azonban nem jelenti az egyház szétverését, hanem eszköze és elősegítője a népegyház hitvalló egyházzá való transzformálódásának. Ugyan-

akkor számolni kell azzal is, hogy a teológiaiilag azonos és egyenrangú gyülekezetek között egyházpolitikai, egyház-szociológiai és egyházjogi különbségek vannak. Ezeknek az eltéréseknek a kezelése és összefogható szabályozása nem mehet végbe úgy, hogy a szabályozás az egyház érdekét fogja szem előtt tartani. Ezen a ponton válik igazán fontossá a törvényadói szándék megvizsgálása a jogalkotásban. A „nekem-motiváció” és az „enyém-motiváció” érvényesülése révén a gyülekezetközpon-tú szabályozásnak két kimenetele van. A „nekem-motiváció” az egyház intézményes érdekeit tartja szem előtt. Ha ezt tudatosan lebontja az egyház akkor az önmaga érdekeivel ellentétesen cselekszik és a gyülekezeteket a szétforgácsolódás felé, a kongregacionalizmus irányában mozdítja el. Nem ez a cél. A református egyház, igaz, a gyülekezetekben élő egyház, de a tantisztaság és az adminisztrációs felügyelet okán – mint azt korábban már láttuk – szükség van a felettes egyházi testületekre. A „nekem-motiváció” érvényesítése a római katolikus egyház irányába tolhatja el a református egyház törvénykezését, megbéníthatja az egyházköz-ségeket és az egyházat egyfajta lelki és kultuszi kiszolgáltató testületté, szolgáltatóssá degradálhatja. Az „enyém- motiváció” azonban úgy tekint az egyházközségekre, mint Isten népére, és magára az egyházra, mint a Krisztus-testre. Tehát nem az intézményesség és a kötelező egység megtartása a törvénykezés célja, hanem az Istennel való szövetség kereteinek a kor követelményeihez való alakítása. Ezzel a szemponttal élve, a gyülekezetek jogkörének megerősítése – akár az egyetemes egyház rovására is – nem a kongregacionalizmus irányába, hanem a hitvalló közösség felé segíti elmozdulni az egyházat, a jelenlegi állapotából. Ugyanakkor ön-magában is hitvallást jelent ez a lépés, hiszen az egyház összetartását nem a zsinattól, hanem az egyház fejétől, Jézus Krisztustól várja el és kapja is meg az egyház. Az „enyém-motiváció” alkalmazása tehát egy nagyon fontos ponton „szabad kezet” ad az Istennek is, hogy ő maga cselekedjen

az egyház és a gyülekezetek életében. A gyülekezeti sokszínűség meg hagyása nem szétforgácsolása az egyháznak, hanem Isten gazdagságának érvényesülése, és megtartása, ugyanakkor az Úrra való hagyatkozás hitvallása is. Ennek pedig teológiailag megfogalmazható következményei vannak.

Aki az egyházat intézményként látja, az rombolást fog feltételezni a „legkisebb sejtek” és „legkisebb építőelemek” nagy szabadságának biztosításában. Hiszen a célja az egyház egybetartása. Aki azonban Krisztus vezetése alatt látja az egyházat, az egy olyan nyájat lát maga előtt, amelynek juhait – bizonyos korlátok között – szabad utat járnak be, s az esetlegesen eltévelyedőt maga a pásztor segíti vissza a nyájhoz. Jézus azt mondja: „Én vagyok a jó pásztor, én ismerem az enyéimet, és az enyéim ismernek engem” (Jn 10,14). Erre az ismeretre lehet hagyatkozni, hiszen a hitvallóság tisztaságát mutatja fel és eredményezi. A kongregacionalizmustól való lényegi különbség is ezen a ponton mutatkozik meg. Hiszen a református egyházban – az egyházközségek sokszínűsége és a gyülekezeti sajátosságok érvényesülése azt eredményezi, hogy az egyházon belül minden ügy közös üggyé válhat és egy hitvalló egyházban nem szabad, hogy egy gyülekezet magára maradjon a problémáival. Amennyiben ez előfordul, akkor az a közösség államjogi szempontból nevezhető egyháznak, de teológiai szempontból távolról sem! Vagyis a gyülekezetelvű egyházkép nem rombolja és gyengíti az egyházat hanem éppen azáltal, hogy az egymásra figyelést hitből fakadóan testvéri összefogássá transzformálja, erősíti és gazdagítja Krisztus egyházát, s ezáltal az önmaga keresztyéni életének megélésére is pozitív visszahatással van. Teológiailag megfogalmazva: késszé teszi magát Isten áldásainak elfogadására.

9. gyülekezet elvű egyházkép erősíti a gyülekezeti öntudatot és a Krisztus előtti felelősséget

Két következmény megállapítása van ebben az alapelvben. Ám mindkét következmény olyan, ami egyben célja is kell, hogy legyen a reformátusságnak. Az identitás kérdését ugyanis elsősorban az egyén szintjén lehet megválaszolni. Hiszen magamról kell kimondanom, hogy ki is vagyok? A református identitás a Krisztusban megváltott ember öntudatára épít. Ám ugyanakkor több összetevője is van és minden egyéb összetevő már nem csupán a személyes egzisztenciában, hanem közösségi kötelékekben jut érvényesülésre. A hit felmutatása és láthatósága az egyházban és a „világ” előtt már nem személyes kérdés, hanem közösségi ügy. A református identitásban erőteljesen benne van a közösségi élet és a közösségi felelősség felvállalása is. A közösség alatt nemcsak a gyülekezet és az egyház értendő, hanem a társadalom legkisebb egysége, a család, de a szülőföld és végső soron a nemzet is. Tehát az öntudat, bár személyes, de közösségi öntudat is, amely az együvé tartozás érzését, a közös hit és közös kegyelem révén munkálja. Az egyéni és gyülekezeti öntudatnak párhuzamosan van értelme megvalósulnia. Amennyiben az egyéni erősebb és a gyülekezeti gyengébb, úgy nincs meg a jézusi keresztyén tanítás alapvető feltétele, a közösségi összetartás. Az ilyen gyülekezetekben identitásbeli probléma van, és a bajok gyökerét vagy belső okokban (széthúzás, szektásodás, harag), vagy külső tényezőkben (pl. keresztyén üldözés) kell keresni. Ez az állapot a gyülekezet tekintélyének megerősítésével és a hit közösségi élményként való megélésével javítható. Ennek a szempontnak elsősorban az elkövetkezendőkben lesz ill. lehet jelentős szerepe, amikor a társadalmi közösségekben az egyház, nem mint a „kegyes elzárkózottak” közössége jelenik meg, hanem, mint az Istentől kapott Édenért felelős emberek közössége. Egy településen belül, egy erős identitású gyülekezet meg tud jelenni a társadalmi és közösségi életben is úgy, mint „a reformátusok”. Ez kell, hogy cél legyen előttünk, s a jogalkotásunkban ebből a szempontból prioritássá kell válnia a gyülekezeti

öntudat megerősítésének. Ezt az intézményes és egyetemes egyház hátrahúzódnak kell, hogy megelőzze. A gyülekezetben rejlő erő és élet valósága a református egyháztörténetben és jogtörténetben is megragadható éppen abban, hogy maga az egyházfogalom egy volt az egyházközséggel. Ez alapvető eltérést mutat a római katolikus egyház rendszeréhez és gyakorlatához képest. És az erős gyülekezeti identitás szavatolja a református egyház létének és küldetése beteljesítésének lehetőségét is. Abban az esetben, amikor az egyén identitása gyengébb és a közösségé erősebb egy egyházközség területén, akkor vagy jelentős fogyatkozásról, vagy a szektásodás veszélyeitől kell tartanunk. Hiszen a gyülekezet öntudatos-sága erős, mégis képtelen megszólítani, vagy magába integrálni azokat, akiknek sokkal gyengébb a református identitásuk. Ez a felállás sokkal közelebb áll egyházunk és egyházközségeink jelen állapotához, mint az első. Az egyháztagok tradicionális családi kötődések révén vallják magukat reformátusnak, de a hit gyümölcsei, és az egyházi élet rendje már nem látszik meg az életükben. Szépen kimutatható ez a tendencia az országos népszámlálási adatok és az egyház belső nyilvántartása között fennálló jelentős különbségben:

adat- forrás ⁴⁶⁷	népszámlálási adat 2001-ből a gyülekezetek saját tudomása szerint	egyháztagok száma a gyülekezetek saját nyilvántartásainak összesítése	választói névjegyzé- kekben szereplő egyháztagok száma
2004-ben	91.489	59.504	42.123
2005-ben	91.483	62.391	42.641
2006-ban	97.722	54.831	44.682
2007-ben	66.569	52.184	36.555
2008-ban	84.535	59.169	39.109
2009-ben	88.409	61.369	39.277

adat- forrás ⁴⁶⁷	népszámlálási adat 2001-ből a gyülekezetek saját tudomása szerint	egyháztagok száma a gyülekezetek saját nyilvántartásainak összesítése	választói névjegyzé- kekben szereplő egyháztagok száma
2010-ben	94.622	65.222	40.656
2011-ben	93.329	63.573	39.491
2012-ben	91.696	62.443	38.986
2013-ban	94.001.	63.544	38.936
2014-ben	94.451	62.130	37.906
2015-ben	93.059	60.030	36.448

A gyülekezeti öntudat a gyülekezet cselekvőképességének erejéből és a tettek visszacsatolásából tud táplálkozni. Nem egyházi szóhasználatlál élve, a gyülekezeti kollektív sikerélmény tudja erősíteni ezt az identitást. Egyházi szóhasználatlál élve pedig, az Isten áldásának és gondviselésének megtapasztalása az, ami erősítheti a gyülekezeti közösségeket. S hogy ez mindennapos valósággá váljon, ahhoz a gyülekezeteinknek át kell formálódniuk arra, hogy alkalmasak legyenek az Isten áldásainak elfogadására. A jog ill. egyházjog, ebben hatásos eszköz lehet. Szabályozással ugyanis megerősíthető az önrendelkezésre való buzdítás. Ha a gyülekezetek a saját ügyeikben nagyobb mozgásteret kapnak, akkor nagyobb lehetőség is adatik számukra arra, hogy a 21. század életkörülményei között is eredményeket érjenek el, áldásokat tapasztalhassanak meg. Egyetlen példa: a diakóniai szolgálat megítélésénél elsősorban a történelmi lehetőségek jutnak az egyházi ember eszébe: betegek, elesettek gondozása, a fogyatékosokkal való törődés, a szegények, rászorulóknak segítése. De egy 21. századi élethelyzetben, ami-

⁴⁶⁷ Adatforrás: Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Irodája

kor a családok egyik legnagyobb mindennapos problémája a megélhetés, s ennek kapcsán a munkalehetőség, a diakónia határait ki lehetne szélesíteni és az „éhezőnek kenyeret” szentírási elv alapján, egyházi cselekvési programmá válhatna az, hogy a „munkanélkülinek munkát”. Az egyházi vállalkozások, gyülekezeti talajon szerveződő és fenntartható munkahelyek ma még hihetetlennek tűnnek, és kivitelezhetetlennek látszanak egyházunkban. Ám a lehetősége megvan. Megmaradásunk és gyarapodásunk alapvető feltétele – ami teljes összhangban áll a Szentírás tanításával – a gyülekezet öntudatának megerősítése. Ez nem csak kálvini elv, hanem kálvini gyakorlat is, hiszen Kálvin „Genfjében” a gyülekezet nem egy elzárt „kegyes közösség” volt, hanem a város szerves része, erős öntudattal, akarattal, céljátással és fegyelmezőssel működő gyülekezet. A gyülekezet mértékadó közösség, társadalomformáló erő és tényező volt. S azzá lehet ma is. A hitben élő emberek felelősségvállalása és a gyülekezetközponitú gondolkodás összekapcsolása nem ál távol egy olyan gyakorlattól, amikor a református gyülekezet a maga településén, például fontosnak tartja azt, hogy az önkormányzati választásokon hitben élő református jelöltekot indítson, vagy támogasson. A református egyházban tapasztalható – leginkább pietista – elzárkózás a „bűnös politikától” és a „bűnös társadalomtól” nem erősíti a gyülekezetközponitúságot, hanem inkább egy gyülekezeten belüli „elit” megformálódását mozdítja elő. S ennek következtében egyszer csak megjelennek a „jó hívők” és a „rossz hívők”. Ez az állapot pedig minden, csak nem igei és gyülekezetközponitú. Nem feledkezhettünk meg arról a már korábban említett igazságról, amit Szűcs Ferenc professzor így fogalmazott meg: „Az egyház életének középpontjában a helyi gyülekezet áll: ahol Isten Igéjét hirdetik, a sákramentumokat kiszolgáltattják, ahol a közösséget gyakorolják ott minden helyi gyülekezet teljesen egyház - nem a teljes egyház természetesen. Mint ahogy az egy csepp

tengervíz teljesen tükrözi a tengert, ha nem is az egész tenger. És itt is, a gyülekezeten belül is a szolgálatnak a sokféleségében valósul ez meg. A kálvini egyházrend szerint a lelkipásztor, a tanító, a presbiter és a diakónus azok az állandó szolgálattelvői a gyülekezetnek, akik megint csak nem egymás fölé vagy alá vannak rendelve, hanem egymás mellé. És mindegyik alá van rendelve a Krisztus főségének. A református egyházak igazi fölépítése egy fordított piramis, fordított hierarchia: az egyháznak minden nagyobb szervezete a gyülekezetekért van. Van egy kedves kolozsvári barátom, Kozma Zsolt professzor, aki mindig azt szokta mondani, hogy a református egyházban a „gyülekezetektől lefele egészen a zsinatig.” El szoktuk felejtetni, hogy ezt jelenti a református egyházszerkezet. A gyülekezetektől le egészen az egyházmegyéig, az egyházkerületig és a zsinatig. Le. Nem föl. Tudniillik az összes többi azért van, hogy a gyülekezetek élhessenek”⁴⁶⁸.

Az alapelvben rejlő másik következmény, s egyben cél is: megerősíteni a Krisztus előtti felelősséget. Ez a tétel ugyancsak kifejezhető az egyházjog eszközeivel. Hiszen a gyülekezeti élet és gyülekezeti munka minden egyes megnyilvánulása nem egy közösség önkéntes, vagy kereskedelmi célú tevékenysége, hanem – teológiaiilag megfogalmazva – a hit gyümölcse. A Krisztus előtti felelősség a tisztességet és igazságot, valamint a minőséget szavatolja a gyülekezeti munkában. Ennek az alapelvnek az érvényesülése nincs alávétve emberi megítélésnek, hanem egyedül a Krisztus előtti és egyben közvetlen személyi és gyülekezeti felelőssége valóságát mutatja fel. Meggyőződésem szerint ide kötődik az a református gyakorlat, hogy az egyházközseinkben máig létezik az Isten dicsőségére történő adakozás,

⁴⁶⁸ Szűcs Ferenc: Református identitás ma. Előadás, ami elhangzott 1998. november 29-én az Érd Parkvárosi Református Egyházközseben megrendezett presbiteri továbbképző csendesnapon – átvéve: Szalay Szilárd: *A Magyar Kálvinista Egyház ismertetése* c. kiadványának kritikája c. munkájából. [cit: 2010.04.12.] Internetes hozzáférés: <http://www.fugiens.tvn.hu/egyeb/szalaykritika.doc>

ami a pénzadományok vonatkozásában szinte értelmezhetetlen. Mert mit javít, vagy mit munkál egy pénzadomány az Isten dicsőségén? Miért erre a célra történik? A gyülekezet Krisztus előtti felelőssége és a tisztesség és igazmondás fakad ebből az elvből⁴⁶⁹, ami a református keresztyén élet hitelességét segíti elő. A jogalkotásban a felelősség és számon kérhetőség kérdésének összefüggésében kell szem előtt tartani ezt az elvet. Azonban az elv valóban a gyülekezethez kötődik, hiszen cselekedetek és tettek révén – mint a hit gyümölcsei révén – válik egyértelművé a Krisztus előtti keresztyén élet megerősödése. S egy másik aspektusa ennek az elvnek az ekkleziasztikai következmény, amely a gyülekezetet Krisztus testként, ugyanakkor egy társadalomban, egy adott időben, helyben, kultúrközegeben és történelmi összefüggésekben élő emberi közösségnek tartja. Ebből a szempontból pedig a hatások egyértelműen a gyülekezet lelki megerősödésére, lelki igényeinek fokozódására mutatnak. Vagyis a Krisztus előtti felelősség nem abban fog megnyilvánulni, hogy többen lesznek azok, akik a templomkertben rendszeresen lenyírják a fűvet, mert nem ez a gyülekezet megerősödésének a fokmérője és célja sem. Ez egy másféle emberi közösségben, társadalmi csoportosulásban, pártban, vagy polgári társulásban lehet cél és fokmérő. Az egyházban, illetve a gyülekezetben a felelősségérzet

⁴⁶⁹ Gondolhatunk itt pl. Anániás és Szafira történetére: „Egy ember, név szerint Anániás, feleségével, Szafirával együtt eladott egy birtokot, és árából feleségének tudtával felretett magának, egy részét pedig elvitte, és az apostolok lába elé tette. Péter azonban így szólt: „Anániás, miért szállta meg a Sátán a szívedet, hogy hazudj a Szentléleknek, és félretegyél magadnak a föld árából? Ha megmaradt volna, nem neked maradt volna-e meg, és miután eladtad, nem te rendelkeztl-e az árával? Mi indította szívedet ilyen cselekedetre? Nem embereknek hazudtl, hanem az Istennek.” Amint meghallotta Anániás ezeket a szavakat, összeesett, és meghalt. Erre nagy félelem szállta meg mindazokat, akik ezt hallották. Az ifjak pedig felálltak és betakarták őt, majd kivitték és eltemették. Mintegy három óra múlva a felesége is bement, mit sem tudva a történetekről. Péter megkérdezte tőle: „Mondd meg nekem, ennyiért adtátok-e el a földet?” Ő így felelt: „Úgy van, ennyiért.” Péter erre így szólt hozzá: „Miért egyeztetek meg abban, hogy megkísértitek az Úr Lelkét? Íme, azok, akik a férjedet eltemették, az ajtó előtt állnak, és kivisznek téged.” Az asszony pedig azonnal összeesett a lába előtt, és meghalt. Amikor bejöttek az ifjak, halva találták, kivitték őt is, és eltemették a férje mellé. Erre nagy félelem szállta meg az egész gyülekezetet és mindazokat, akik hallották ezeket.” (ApCsel 5,1-11)

erősödése az emberek közötti kapcsolatokban, egymás terhének hordozásában, a lelki közösségekben, a házi istentiszteletekben, a közös imádságokban, a hitből fakadó segítségekben és jó cselekedetekben, a testvériségben mutatkozik meg. S ez önmagában nem az emberi jószág és részvét miatt alakulhat így, miként egy kellemes baráti közösségben is odafigyelnek az emberek egymásra, hanem a gyülekezet és az egyház feje: Jézus Krisztus miatt. A gyülekezet megerősödése a gyülekezetelvű egyházkép révén tehát valóban a hitvalló egyház felé segíti tovább az egyházat jelen helyzetéből. És a megerősödés látható következményét az egyház intézményrendszerének bővülése, szeretetszolgálatának fellendülése és a munkatársak megjelenése mutatja. Ezt az egyházjognak nem nyomon követni, hanem elősegíteni kötelessége.

10. a gyülekezet elvű egyházkép segíti a többi szintet a feladatmegválasztásban és kompetencia-határaik megállapításánál

Az egyházstruktúra „fordított piramisáról” már szóltam. Az egyes egyház-igazgatási szintek feladatmegválasztása azonban újra előhozza ezt a kérdést. Mert mivel foglalkozzon az egyházmegye, az egyházkerület és az egyetemes egyház? Az elvi válasz egyszerű: az egyház (értsd: egyházközség, gyülekezet) dolgaival. A gyakorlat azonban ettől jelentősen eltér. Egyházunkban az egyházmegyei szint leginkább az egyházigazgatás egyik „kommunikációs csatornája”. A zsinati (zsinati tanácsai és zsinati elnökségi) határozatok ismertetése és végrehajtása, az egyházigazgatás és egyházi igazságszolgáltatás különböző feladatainak ellátása, önmaga munkájának biztosítása az egyházmegye munkaterülete. A gyülekezetek felé kifejtett munkája a felsőbb ellenőrző szerv szerepköréből adódik, de ez nem igazán működik a gyakorlatban. A számonkérés, feddés, figyelmeztetés, de a biztatás sem nevezhető napi gyakorlatnak ebben a vonatkozásban. Az egyházmegye valójában nem megválasztja

a feladatait, hanem – zömében – felülről kapja azokat az utasításokat, amelyeket végre kell hajtania, és azokat a feladatokat, amelyeket meg kell oldania. Sok esetben a megoldás a gyülekezetek hatáskörében van, ezt akkor elő kell segítenie, vagy meg kell követelnie⁴⁷⁰. Évente két alkalom van arra, hogy valóban a gyülekezetek ügyei napirendre kerülhessenek, ez pedig az egyházmegyei közgyűlés. A gyakorlat azt mutatja, hogy a korábbi idők tartalmai mára elmúltak az egyházmegyei közgyűlések napirendjéről. Az évente egyszeri alkalommal elhangzó esperesi beszámoló csak ritka esetben adja vissza a gyülekezetek valós életének egészét. A gyülekezeti problémákat – legyenek azok belső egyházi gondok, vagy külső, a társadalom felé megfogalmazható mindennapi, esetleg megelőzési problémák – csak kivételes esetben találjuk meg egy egyházközségi közgyűlés napirendjének programjában. Egy évszázaddal ezelőtt, azonban még a falusi református tanító alkalmazásának kérdése – ami akkor valóban gyülekezeti belügy volt – is az egyházmegye elé került. Vagyis az egyházmegye a feladatát a gyülekezet(ek) szintjéről választotta, s ami a hatáskörébe tartozott, azt véleményezte, vagy döntött benne, ami pedig magasabb egyházi fórumra tartozott, azt továbbította az egyházi többség felé. Ma a gyülekezetek a dolgaikat maguk oldják meg, s a „feladatadás” iránya megfordult⁴⁷¹. A zsinati szinten megszületett döntéseket –

⁴⁷⁰ Ilyen feladat például a közalapi járulékok, és egyéb egyetemes egyházi adománygyűjtések begyűjtése, a tartozók figyelmeztetése és lehetőség szerint, határidőn belül az egyetemes egyháznak való továbbutalása.

⁴⁷¹ Személyes tapasztalatom, hogy 2000. októberében a Pozsonyi egyházmegye jókai közgyűlése azt a kérdést intézte a SZRKE Zsinatához, hogy a konfirmáció előkészítés alkalmával az Úri imádság és az Apostoli hitvallás melyik változatát tanítsuk gyülekezeteinkben? A régi megszokottat, vagy az ökumenikus szöveget? Az egyházmegyei közgyűlés ezt a kérdést 2002-ben, a dunaszerdahelyi közgyűlésen megismételte, majd 2004-ben a nagymegyeri közgyűlésen is. A Zsinat ezalatt a 4 év alatt nem foglalkozott a feltett kérdéssel és nem adott választ. 2005-ben egy Zsinati Elnökségi körlevél érintette a kérdést, s érdemben azt tartalmazta, hogy mindkét szövegváltozat elfogadható, s a gyülekezeti lelkipásztorok döntsének belátásuk szerint. Ebben a kérdésben máig (2016) nem hozott egyértelmű határozatot a SZRKE Zsinata.

melyek sok esetben még nyilvános vitára sem kerültek a gyülekezetekben – a gyülekezeteknek kell betartaniuk.

Külön szeretnék kitérni a kompetencia-határok kérdésére, mert itt jelentős torzulásokat kell helyrehoznunk. A református egyházi közélet elfogadta azt a római katolikus egyházstruktúrából fakadó hatásköri gyakorlatot, hogy a gyülekezetben a lelkésznek minden és mindenki alá van vetve. Az egyházmegye esperese rendelkezhet minden általa felügyelt gyülekezetben, s a püspöknek minden egyházmegyében és minden gyülekezetben természetes illetékessége van. Ez a gyakorlat minden bizonynyal az egyházi tisztségnek kijáró tisztelet és tekintély révén alakult így. De ez nem református gyakorlat. Egyházunkban jelenleg nagyon sok minden függ – akár gyülekezeti szinten is – az egyházi felsőbbségtől. Az ingatlan-elidegenítéstől kezdve, a diakóniai és közoktatási intézmény alapításán keresztül a templomépítésig, mind olyan életterület, amelyhez szükség van a felsőbbség jóváhagyására. A gyakorlatban pedig emellett van egy érezhető függés a püspöktől is. Ha a püspök jónak tartja, akkor a gyülekezet számíthat a kezdeményezésének támogatására. Ez azonban nem az egyházstruktúra, hanem a kialakult rendszer következménye, amelynek gyökerei a kommunista időszakba nyúlnak vissza. Akkor volt igazán fojtogatott helyzetben a gyülekezet, hiszen pl. felsőbb (állami) jóváhagyás nélkül, még 300,- csehszlovák koronánál több készpénz sem lehetett az egyházközség kézi pénztárában, hivatalosan.

Az egyes egyházi szintek hatáskörének megállapítása összhangban kell, hogy legyen azokkal a jogosítványokkal és jogkörökkel, amelyeket a gyülekezetek – az egyetemes egyházi szempontok egységes érvényesülése és érvényesítése miatt – saját hatáskörükből átadtak az egyes felettes egyház-igazgatási szinteknek. Minden további területen a felettes egyházi szerveknek csak ajánlattevői, vagy tanácsadói kompetenciája lehet a gyülekezet felé. Például az egyetemes egyház nem szabhatja meg azt,

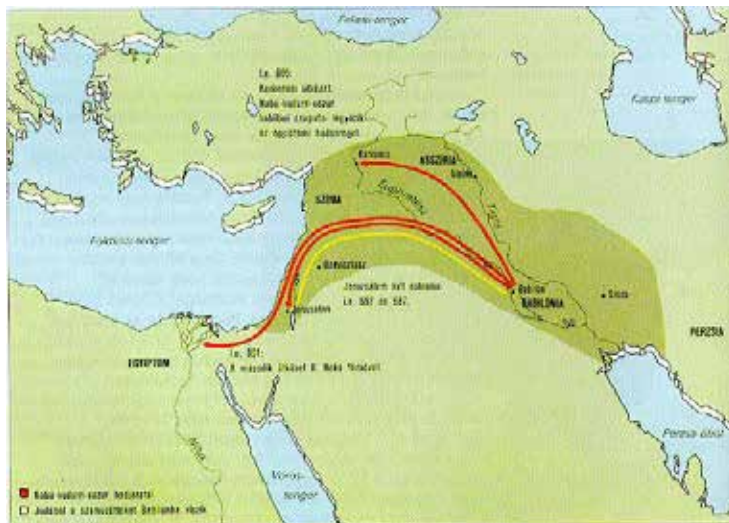
hogy minden gyülekezetben három bűnbánati istentisztelet előzze meg bűnbánati héten az úrvacsorai alkalmat. Ez a gyülekezet presbitériumának a jogköre. Ajánlani viszont ajánlhatja. A lelkésképzés feltételeit és a lelkésképzés feltételrendszerét azonban megszabhatja. A kompetenciahatárok szem előtt tartásának és betartásának kérdése, ma elsősorban az egyházfenntartás és egyház-finanszírozás területén bír óriási jelentőséggel, hiszen a gyülekezetek saját lehetőségeik ismeretében sokszor másképp járnának el, mint ahogy az egyházi felsőbb hatóság rendelkezik. De ugyanígy túllép a gyülekezetközpontú kompetenciahatárokon az egyetemes egyház akkor, amikor az önálló egyháztagságot részteleiben szabályozva határozza meg, figyelmen kívül hagyva a gyülekezeti sajátosságokat, s azt, hogy a gyülekezetben érvényesül az egyháztag szavazati joga.

Zárszó

Az egyházjog nem korlátoz, hanem – egy furcsa hasonlaltal élve – ő maga a korlát. Egy olyan korlát, mint amilyen általában a hidakon van. Ha valaki lassan és fáradtan megy át a hídon, akkor belekapaszkodhat. Neki segítséget, támaszt jelent a korlát. Aki gyorsan és magabiztosan rohan neki, azt – bár megüti, de – visszatartja attól, hogy lezuhanjon a mélységbe. Aki pedig teljesen „normálisan”, rendesen lép a hídra, hogy áterjen a másik partra, annak lehet, hogy fel sem tűnik, hogy ott van az a bizonyos korlát...⁴⁷² S ezt az egészet valahogy úgy kell megvalósítania az egyháznak, hogy nem magáért teszi, hanem azért, aki az egyháznak is a tulajdonosa és Feje.

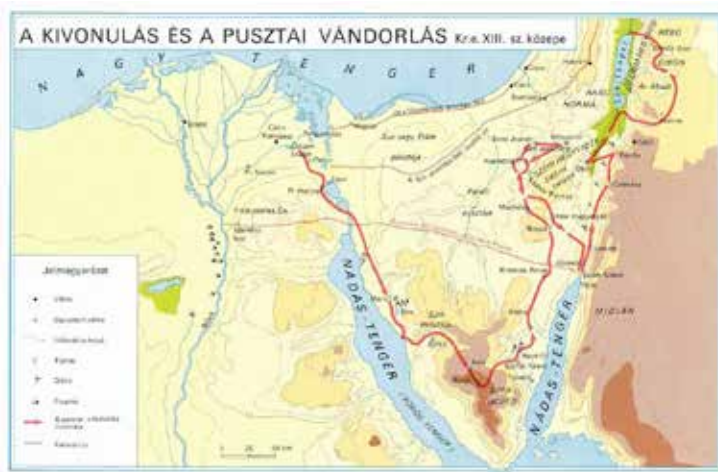
⁴⁷² Átvétel forrása: Somogyi Alfréd: Egyházjog-1. Egyházi- és egyházjogi alapismeretek. Egyetemi tankönyv. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2015.

Képmelléklet

1. kép: Babilon térképe

Forrása: www.cab.u-szeged.hu/WWW/books/Biblia/kepek/

2. kép: Izrael térképe

Forrása: <http://evangelium.tvn.hu/terkepek/TERKEP3.JPG>

3. kép: Hammurapi törvénytörzse

Forrása: www.sulinet.hu/tori/idhir/forras/okkelet.htm

4. kép: Hammurapi törvénytörzse felső része

Forrása: www.geocities.com/garyweb65/oldbaby.html

5. kép: Marduk és Nabu ábrázolása egy sztélén

Forrása: www.laputanlogic.com/.../2004/05/07-0001.html

6. kép: Urukagina törvényének egy részlete

Forrása: commons.wikimedia.org/wiki/Image:Clay_cone_Ur...

7. kép: Gudea szobra

Forrása: agora.ya.com/odyseomix/seleccion/patesigudea.htm

8. kép: Ur-Nammu sztéléje

Forrása: www.jesuswalk.com/abraham/0_intro.htm

9. kép: A Lipit-Istar törvénytár egy darabja

Forrása: <http://historia.mforos.com/681595/3696292-arqueologia-mesopotamica-estelas/>

10. kép: Hammurapi

Forrása: www.hrono.ru/biograf/bio_h/hammurapi.html

11. kép: Mózes (Michelangelo szobra)

Forrása: www.old.sztaki.hu/.../michelangelo/mozes.htm

A könyvben használt rövidítések jegyzéke

Bibliai könyvek rövidítése

Az Ószövetség könyvei:		Habakuk próféta könyve	Hab
Mózes első könyve	1Móz	Zofóniás próféta könyve	Zof
Mózes második könyve	2Móz	Hageus próféta könyve	Hag
Mózes harmadik könyve	3Móz	Zakariás próféta könyve	Zak
Mózes negyedik könyve	4Móz	Malakiás próféta könyve	Mal
Mózes ötödik könyve	5Móz		
Józsué könyve	Józs	Az Újszövetség könyvei:	
A bírák könyve	Bír	Máté evangéliuma	Mt
Ruth könyve	Ruth	Márk evangéliuma	Mk
Sámuel első könyve	1Sám	Lukács evangéliuma	Lk
Sámuel második könyve	2Sám	János evangéliuma	Jn
A királyok első könyve	1Kir	Az apostolok cselekedetei	ApCsel
A királyok második könyve	2Kir	Pál levele a rómaiakhoz	Róm
A krónikák első könyve	1Krón	Pál első levele a korinthusiakhoz	1Kor
A krónikák második könyve	2Krón	Pál második levele a korinthusiakhoz	2Kor
Ezsdrás könyve	Ezsd	Pál levele a galatákhoz	Gal
Nehémiás könyve	Neh	Pál levele az efezusiakhoz	Ef
Eszter könyve	Eszter	Pál levele a filippiekhez	Fil
Jób könyve	Jób	Pál levele a kolosséiakhoz	Kol
A zsoltárok könyve	Zsolt	Pál első levele a thesszalonikaiakhoz	1Thessz
A példabeszédek könyve	Péld	Pál második levele a thesszalonikaiakhoz	2Thessz
A prédikátor könyve	Préd	Pál első levele Timóteushoz	1Tim
Énekek éneke	Én	Pál második levele Timóteushoz	2Tim
Ézsaiás próféta könyve	Ézs	Pál levele Titushoz	Tit
Jeremiás próféta könyve	Jer	Pál levele Filemonhoz	Filem
Jeremiás siralmai	JSir	A zsidókhoz írt levél	Zsid
Ezékiel próféta könyve	Ez	Jakab levele	Jak
Dániel próféta könyve	Dán	Péter első levele	1Pt
Hóseás próféta könyve	Hós	Péter második levele	2Pt
Jóel próféta könyve	Jóel	János első levele	1Jn
Ámós próféta könyve	Ám	János második levele	2Jn
Abdiás próféta könyve	Abd	János harmadik levele	3Jn
Jónás próféta könyve	Jón	Júdás levele	Júd
Mikeás próféta könyve	Mik	A jelenések könyve	Jel
Náhum próféta könyve	Náh		

Törvénytárak rövidítése

- CSRKET = A Csehszlovákia (és Kárpátaljai) Református Keresztyén Egyház törvényei
- MREAT 1881 = A magyarországi reformált egyház alkotmányának tervezete; a zsinati törvényhozás elé terjesztendő javaslatképpen, az egyetemes konvent által megállapítva. Debrecen: Debrecen Város Könyvnyomdája, 1881.
- MRET 1881 = Egyházi törvények az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyházban. Debrecen: Debrecen Város Könyvnyomdája, 1882.
- MRET 1904 = Egyházi törvények a Magyarországi Református Egyházban. Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, 1906.
- MRET 1928 = A Magyarországi Református Egyház törvényei. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT, 1933.
- MRET 1932 = Magyar református egyházalkotmány. Debrecen: Debrecen sz. kir. Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1932.
- MREA + évdátum = A Magyarországi Református Egyház Alkotmánya az évdátum szerinti évből
- RREK = A Romániai Református Egyház Kánonja.
- SZRKEA = Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Alkotmánya, az elfogadás évének feltüntetésével
- SZRKE + évdátum = a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Szabályrendeletei és törvényei az elfogadás évének azonosítója szerint

Felhasznált irodalom jegyzéke

- BIBLIA. A Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottságának fordítása. Budapest: Kálvin Kiadó, 1992.
- BARTHA, T.: Keresztyén bibliai lexikon. Budapest: Kálvin Kiadó, 1995.
- CZEGLÉDY, S. – HAMAR, I. – KÁLLAY, K.: Bibliai lexikon. Budapest: A Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet kiadása, 1931.
- POLLAK, K.: Héber–magyar teljes szótár. Budapest: 1881
- RADÁCSY, L.: Héber–magyar nagyszótár. Budapest: Akadémiai Kiadó – Makkabi Kiadó, 2001
- A Szentírás magyarázata – Jubileumi kommentár. Budapest: Kálvin kiadó, 1998
- Az emberi művelődés története a legrégebb koroktól a népvándorlásokig I. kötet. Pest: 1844
- BATIZFALVI, I.: Az egyetemes történelem kézikönyve. Budapest: 1879
- BIČ, M. el. al.: Vykłady ke Starému zákonu. Praha: Kalich, 1991
- BOUBIN, C. A.: Az istenkirályok kora Kr.e. 3000–1500. Budapest: Dunakönyv, 1993
- CASTIGLIONE, L.: Az ókor nagyjai. Budapest: Akadémiai kiadó, 1972
- COOK, S. A.: The laws of Moses and the Code of Hammurabi. London: 1903
- DE PURY, A. – RÖMER T.: A Pentateuchos-kutatás rövid története. Budapest: Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportja, 1994
- DETSINYI, L.: Mózes törvényhozási éptana. Buda: 1847
- DJAKONOV, I. M.: Az ókori közel-kelet társadalma. Budapest: ELTE ÓTT, 1972
- DOMJÁN, J.: A Deuteronomium kultuszi törvényei. Budapest: 1932
- DOMJÁN, J.: Mózes. Pápa: 1934
- DRINÓCZI, T. – PETRÉTEI, J.: Jogalkotástan. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2004
- DUBNOV, S.: A zsidóság története az ókortól napjainkig. Budapest: A „Tabor” kiadása,
- ECSEDI, A.: Mózes élete. Budapest: 1937
- ERDŐ, P.: Egyházjog. Budapest: Szent István Társulat, 1996
- FLAVIUS, J.: A zsidók története. Budapest: Gondolat, 1966
- FODOR, F.: Az Exodus 1–4. fejezeteinek magyarázata. Komárom–Nagykőrös: 2002
- GÖRÖZDI ZS.: Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem L'Harmattan Kiadó, 2014. ISBN 978-963-236-889-4
- HAMZA, G.: Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998
- HORVÁTH, P. et al.: Általános jogtörténet I. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994
- HROZNÝ, B.: Nejstarší dejiny Předný Asie, Indie a Kréty. Praha: 1951
- JAGERSMA, H.: Izrael története az ószövetségi korban. Budapest: 1991
- JANY, J.: Szemelvények az ókori kelet jogforrásaiból. Piliscsaba: PPKE BK, 2003
- JOHNS (C.H.W) M. A.: The oldast code of laws int he world. Edinburgh: 1903

- KARASSZON, I.: Izrael története. A kezdetektől Bar-Kochbáig. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2009. ISBN 978 963 9609 61 7
- KERTÉSZ, I.: Az ősközösség kora és az ókori keleti társadalmak. Budapest: Kossuth, 1990
- KLÍMA, J.: Zákony Asýrie a Chaldejce – Pokračovatele Chammurapiho. Praha: Academia, 1985
- KLÍMA, J.: Zákony Chammurapiho. Praha: 1954
- KRAUS, N.: Az ősi forrás. Budapest: Fórum, 1990
- KUKORELLI, I.: Alkotmánytan. Budapest: Osiris Kiadó, 2003
- MACKINTOSH, CH.: Elmélkedések Mózes harmadik könyvéről. k.h.n., Gute Botschaft Verlag, Javított kiadás 2000.
- MALGO W.: Az istenember. Budapest: Éjféli Kiáltás Kiadó, 1991
- MASPERO, G.: A zsidók ókori története. Budapest: Anno Kiadó, 2000
- MOLNÁR, E.: A Talmud könyvei. Budapest: Paginarium Kiadó – Saxum Kft., 1997
- MONTESQUIEU, CH.: A törvények lelkéről. Pozsony: 1883
- OVERHOLTZER, R. P.: Mózes élete. h.k.é.n.
- ÖTVÖS, J.: Egyiptomi és arab hatások Mózes alkotásaiban. Debrecen: 1939
- PECSUK, O.: Bibliaismereti kézikönyv. Budapest: Kálvin Kiadó, 2004
- POLÁNYI, I.: Az ókori világ története. Budapest: Tankönyvkiadó, 1978
- RIBÁRY, F.: Babylonia és Assyria ókori történetének hitelessége. Pest: 1869
- RUSZOLY, J.: Európa jogtörténete. Budapest: Püski, 1997
- SCHACKE, M.: Mózes az Isten jelenlétében. Budapest: Magyarországi Szabadegyházak tanácsa, 1977
- SIPOS, I.: A Pentateuchos mózesi szerzősége. Budapest: 1935
- SIPOSNÉ HERÉDI, E.: Jogi ismeretek. Győr: Universitas-Győr Kht., 2005
- SOMOGYI, A.: Egyházjog-I. Egyházi és egyházi jogi alapismeretek. Egyetemi jegyzet. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2015. ISBN 978-80-8122-124-8
- SOMOGYI, E.: Emlékezünk régiekről. Budapest: 1908
- SOUČEK, V.: Mezopotámie, Svetové dejiny státu a práva ve staroveku. Praha: 1963
- SZABÓ, M. et. al.: Bevezetés a jog- és államtudományokba. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1997
- SZATHMÁRY, B.: A zsidó jog alapjai. Budapest: Századvég-LUX, 2003
- SZATHMÁRY, B.: Magyar egyházjog. Budapest: Századvég Kiadó, 2004
- SZIGETI, P.: Jogtani és államtani alapvonalak. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2002
- VAN DER WAAL, C.: Kutassátok az Írásokat I. kötet. Budapest: Iránytű Kiadó, k.é.n.
- VARGA, D.: Ős napkelet – az írott történelem kezdetei. Budapest: Móra Kiadó, 1976
- VARGA, ZS.: Általános vallástörténet. Debrecen: 1932
- VARGA, ZS.: Bibliai vallástörténet. Debrecen: 1938
- VÁRKONYI, N.: Szirjat oszlopai. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1972
- WEBER, GY.: A világtörténet tankönyve. Pest: 1865
- WEISS, J.: Kodex Hammurabi és bibliai törvényhozás. Budapest: 1915

- ZAMAROVSKY, V.: Kezdetben volt Sumér. Pozsony: Mladé letá, 1966
- BÁNDY, J.: Deuteronomium 6,1-9 (Textovo-kritické poznatky) Internetes publikáció: <http://www.refteologia.sk/bjdeut6.doc> (2008. június 2-án)
- BARTHA, T.: Házasság és válás az Ószövetségben, a Talmudban és az Újszövetségben. In.: Theológiai Szemle, ÚF. 13. évfolyam, 1970/1-2 szám, 17-22. oldal, Index: 26.842
- KOCSIS, A.: A héber bölcsességek könyvek szociális tanítása. Református Egyház, XLIX. évfolyam, 1997/6 szám, 128 – 130. oldal, ISSN 0324-457X
- PAPP, V.: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszűntéig. Theológiai Szemle, ÚF. 17. évfolyam, 1974/1-2 szám, 15 – 20. oldal, Index: 26.842
- DEÁK, I.: Az ókori Ur városának kultúrája. Internetes hozzáférés: <http://www.magharakademia.hu/tortenelem/vilag-tortenelem/az-okori-ur-varosanak-kulturaja.html> (2008. április 2.)
- KARASSZON, I.: Hol áll az Ószövetség kutatása? Internetes hozzáférés: <http://www.refteologia.sk/kihok.doc> (2008. május 13.)
- GALGÓCZY J.: A sumír nép története. Művészet c. lap – szerk. Lyka Károly; Második évfolyam 2. és 3. szám: Internetes hozzáférés: 2. szám: http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_sumir1.htm; 3. szám: http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_sumir2.htm (2008. április 30.)
- JANY J.: A hindu jog ontológiai alapjai és forrásai. Iustum Aequum Salutare c. folyóirat III. 2007/1. 91-108. Internetes hozzáférés: http://www.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/ias_091_108.pdf (2008. április 28.)
- Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata: http://europa.eu/pol/pdf/consolidated-treaties_hu.pdf
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HU>
- Az Európai Unió Alapjogi Chartája: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=HU>
- Bullinger Henrik: Második helvét hitvallás. Kolozsvár, 2010. Fordította Buzogány Dezső, Juhász Tamás és Sipos Gábor (Kolozsvár, 1988) A kolozsvári protestáns teológián a református diákok használatára készült kézirat. Szerkesztette Juhász Tamás (Kolozsvár, 2010). Internetes elérése: <http://reformatus.hu/egyhaziunk/mutat/6218/>
- Zétényi Zsolt: Magyarországon gyökeres alkotmányreform kell! In.: Magyar Nemzetstratégia 2. kötet (főszerk.: Medvigy Endre), Magyar Konzervatív Alapítvány, Püski Kiadó, Budapest, 2009. ISBN 978 963 302 006 7; 251-266.p. http://doulos.hu/Masodik_Helvet_Hitvallas.pdf
- Dr. Nagy Péter: Az Európai Unió államisága. Internet: <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/146>

Tartalom

Bevezetés	7
Fogalmak tisztázása	11
I. TÖRTÉNETI RÉSZ	19
1. Az ókori törvénytárak – földrajzi és történelmi alapvetés	19
1.1. Babilon az Isten(ek) kapuja	19
1.2. Izráel, Isten népe	28
1.3. Babilon és Izrael kapcsolatrendszere	33
2. Összehasonlítás.	36
2.1. Oszlop és kőtábla	36
2.1.1. Az oszlop	37
2.1.2. A kőtábla	44
3. A Hammurapi kora előtti törvénytárak vizsgálata a kodifikáció és az isteni legitimitás szempontjából	47
3.1. Urukagina törvénykönyve.	53
3.2. Gudea reformintézkedései	54
3.3. Ur-Nammu kódex	55
3.4. Lipit-Istar kódex.	58
3.5. Hettita kódex	60
3.6. Kodifikáció	61
3.7. Általános belső jegyek	65
3.7.1. Hammurapi személye	77
3.7.2. Mózes személye	81
3.8. Hammurapi törvénytárának felosztása	87
3.9. A mózesi törvények	89
4. A Hammurapi törvénytár és a mózesi törvények összehasonlítható rendelkezései	104
4.1. Tartalmukat tekintve közvetlenül összehasonlítható szabályozások	104
4.2. Tartalmukat tekintve közvetlenül nem összehasonlítható szabályozások	111
4.3. A Hammurapi törvénytárából hiányzó, ám a mózesi törvényekben megtalálható rendelkezések csoportosítása	115
4.3.1. Jövevény és idegen	117

4.3.2. Szociális rendelkezések és felebarátság	126
4.3.3. Fajtalanság, paráznaság	129
4.3.4. Ingatlan, de kicsit másképp	134
4.3.5. Fizetés, bér	138
4.3.6. Adók, illetékek	141
4.3.7. A szabadulás éve	147
4.3.8. Menedékváros.	152
4.3.9. Harcászat	157
4.3.10. Áldozat, szent fogadalom	163
4.3.11. Ünnepek	173
4.3.13. Kultusz	187

II. ELMÉLETI RÉSZ

A mózesi törvény „isteni többlete”	202
1. A „nekem-motiváció” és az „enyém-motiváció” elméletének kifejtése	202
1.1. Az identitás elve.	222
1.2. A kiválasztottság elve.	222
1.3. A szövetségből fakadó elvárás elve	223
1.4. A szövetségmegtartás elve	223
1.5. A szeretet elve.	223
1.6. A „nem feledés” elve	224
1.7. Az újrakezdés elve.	224
1.8. A jelenvalóság elve	225
1.9. A befogadás elve	225
1.10. Az egyértelműség elve	225
1.11. Az állandóság elve	226
1.12. Az apológia elve	226
2.1. A jog fogalma – szakirodalmi meghatározások	228
2.2. Az állam fogalma – szakirodalmi meghatározások	233
2.3. Az egyház fogalma – szakirodalmi és teológiai meghatározások	236
2.3.1. Egyházfogalom a római katolikus egyházban	241
2.3.2. Egyházfogalom az evangélikus egyházban.	244
2.3.3. Egyházfogalom a református egyházban	246

3. Az egyház és az állam intézményi jegyeinek összehasonlítása	249
3.1. Az egyház és az állam kapcsolata.	254
3.1.1. Az ószövetségi idők sajátossága.	254
3.1.2. Az újszövetségi idők jellemzője.	260
3.1.3. A zsidó vallás és az állam viszonya.	261
3.1.4. A keresztyénség és az állam viszonya	263
3.2. Az egyház védjoga (ius advocatiae).	273
3.3. A megelőzési jog (ius cavendi)	273
3.4. A főfelügyelet joga (ius supremae inspectionis)	276
3.5. A tetszvényjog (ius placeti)	277
III. GYAKORLATI RÉSZ.	278
1. Az Európai Unió egyházfelfogása	278
2. Az állam keresztyén értelmezése	279
3. Az Európai Unió hivatalos alapidokumentumaiból összerakható egyházkép	281
4. A felfogásbeli különbség gyakorlati következményei	286
5. Megoldáskeresés – az egyház potenciális válasza az Európai Unió egyházlátására	288
5.1. Gyakorlati következtetések levonása a mai egyházi jogalkotásra nézve.	288
6. Egyházjogpolitika	295
6.1. Jogpolitika és egyházjogpolitika	295
7. Konklúzió.	304
8. A gyülekezeti központi egyházlátás alaptételei.	306
 Zárszó	 336
Képmelléklet.	337
A könyvben használt rövidítések jegyzéke	343
Felhasznált irodalom jegyzéke.	345

AZ EGYHÁZJOG ISTENI TÖBBLETE

Első kiadás

Kiadó: Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom

Felelős kiadó: Mgr. Lévai Attila, PhD.

Szerző és szerkesztő: ThDr. Somogyi Alfréd, PhD.

Portréfotó: Szarvas László

Szerzői ív: 14,93

Nyomdai munkák: OOK Press Kft., Veszprém

ISBN 978-80-968727-7-0

BOŽSKÝ NADBYTOK CIRKEVNÉHO PRÁVA

Prvé vydanie

Vydavateľ: Teologický inštitút J. Calvína

Zodpovedný vydavateľ: Mgr. Lévai Attila, PhD.

Autor a redaktor: ThDr. Somogyi Alfréd, PhD.

Autorské hárky: 14,93

Tlačiarenské práce: OOK Press Kft., Veszprém

ISBN 978-80-968727-7-0